

Wyższa Szkoła Humanistyczna
Towarzystwa Wiedzy Powszechnej
w Szczecinie

EDUKACJA HUMANISTYCZNA

Półrocznik
myśli społeczno-pedagogicznej

Nr 1 (42), 2020

Wersja drukowana jest wersją pierwotną

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

Szczecin 2020

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA
INTERNATIONAL SCIENTIFIC COMMITTEE

Wojciech Oleszak – przewodniczący, Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP w Szczecinie, Polska
Kazimierz Kozłowski – zastępca przewodniczącego, Uniwersytet Szczeciński, Polska
Beáta Balogová, Uniwersytet Preszowski w Preszowie, Słowacja
Tadeusz Bąk, Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna im. B. Markiewicza w Jarosławiu, Polska
Erik Bratland, Nord University – Nesna, Norwegia
Claudia-Florentina Dobre, Uniwersytet Bukareszteński, Rumunia
Milan Ďuriš, Uniwersytet Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy, Słowacja
Stanisław Fel, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polska
Zbigniew Formella – Papieski Uniwersytet Salezjański w Rzymie, Włochy
Cezary Hendryk, Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP w Szczecinie, Polska
Jarmila Honzíkóvá, Zachodnioczeski Uniwersytet w Pilźnie, Czechy
Kamil Kardis, Uniwersytet Preszowski w Preszowie, Słowacja
Pavel W. Kostenok, Południowo-Uralski Państwowy Instytut Sztuki, Rosja
Antonina Kowalewa, Moskiewski Uniwersytet Humanistyczny, Rosja
Roman Leppert, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Polska
Janusz A. Majcherek, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Polska
Josef Malach, Uniwersytet Ostrawski, Czechy
Andrzej Niesporek, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska
Bogusław Pietrulewicz, Uniwersytet Zielonogórski, Polska
Czesław Plewka, Politechnika Koszalińska, Polska
Irina Polekhtova, Moskiewski Uniwersytet Państwowy im. M. Łomonosowa, Rosja
Henryk Skorowski, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska
Izabela Skórzyńska, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Polska
Marek Szczepański, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska
Janusz Sztumski, Górnośląska Szkoła Handlowa, Polska
Ladislav Várkoľ, Instytut Technologii w Dubnicy, Słowacja
Anna Wachowiak, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Polska
Marek Woś, Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP w Szczecinie, Polska
Robert Woźniak, Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP w Szczecinie, Polska
Dariusz Zając, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Polska

KOMITET REDAKCYJNY
EDITORIAL OFFICE COMMITTEE

REDAKTOR NACZELNY Eunia Baron-Polańczyk
ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO Anna Oleszak
SEKRETARZ REDAKCJI Marta Musiej, Monika Urbanik-Pająk
CZŁONEK KOMITETU Grzegorz Dudarski
CZŁONEK KOMITETU Renata Kasperska

REDAKTORZY TEMATYCZNI
THEMATIC EDITORS

Pedagogika – Cezary Hendryk, Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP w Szczecinie
Socjologia – Marek Woś, Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP w Szczecinie
Psychologia – Zbigniew Nęcki, Krakowska Akademia im. Frycza Modrzewskiego w Krakowie
Dydaktyka – Alina Tomaszewska, Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP w Szczecinie
Poradnictwo zawodowe – Aneta Klementowska, Uniwersytet Zielonogórski
Nauki o zarządzaniu – Renata Kasperska, Uniwersytet Zielonogórski
Media w edukacji – Jacek Jędrzykowski, Uniwersytet Zielonogórski
Prawo – Anna Oleszak, Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP w Szczecinie
Nauki o bezpieczeństwie – Wojciech Oleszak, Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP w Szczecinie
Ergonomia – Andrzej Lasota, Uniwersytet Zielonogórski

REDAKTORZY JĘZYKOWI
LANGUAGE EDITORS

Alla Matuszak, Czelabiński Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny, Rosja – język rosyjski
Jarek Janio, Santa Ana College, Santa Ana, California, USA – język angielski
Anna Oleszak, Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP w Szczecinie, Polska – język polski

REDAKTOR STATYSTYCZNY
STATISTIC EDITOR

Marek Hajdukiewicz, Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP w Szczecinie, Polska

KOREKTOR / *PROOFREADER* Anna Oleszak
PROJEKT OKŁADKI / *COVER DESIGN* Piotr Mączka

Adres redakcji: Wyższa Szkoła Humanistyczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Szczecinie
70-466 Szczecin, ul. Monte Cassino 15
tel. (91) 424 32 00, fax (91) 424 32 03
e-mail: redakcja@wshtwp.pl
www: <http://edukacjahumanistyczna.wshtwp.pl>

© Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP w Szczecinie, 2020
Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP w Szczecinie
70-466 Szczecin, ul. Monte Cassino 15
www.wshtwp.pl
ISSN 1507-4943

Wydawca: „Pedagogium” Wydawnictwo OR TWP w Szczecinie
Szczecin 2020

www.twp.szczecin.pl
Nakład: 100 egz.

Skład i łamanie: Konrad Adamek
Druk i oprawa: UniPromotion Magdalena Kosobucka

SPIS TREŚCI

Od Redakcji.....	7
STUDIA I ROZPRAWY	
Mirosław Grewiński, Gilberto Marzano, Marek Kawa, Joanna Lizut, <i>Future changes in the labor market</i>	9
Sylwia Juźwiak, Iwona Klimowicz, <i>Centrum usług społecznych jako odpowiedź na wyzwania i problemy społeczne samorządów województwa zachodniopomorskiego</i>	35
Jan Czechowski, <i>Ewokowane przez przyjaźń wartości w perspektywie współczesnej kultury</i>	59
Tomasz Perz, <i>Świat wartości w ujęciu Maxa Schelera – konsekwencje pedagogiczne</i>	77
Nguyen Thanh Nam, <i>Gender in community tourism development (case of community tourism Village Quynh Son, Bac Son Distict, Lang Son Provinde, Wietnam)</i>	89
DONIESIENIA Z BADAŃ	
Anna Menesatti, Zbigniew Formella, <i>Fattori relazionali, personali e ambientali nel benessere scolastico. Un'indagine esplorativa alla luce della teoria bioecologica</i>	101
Agnieszka Rychłowska-Niesporek, <i>Szukając ideału. Dylematy singli i singielek</i>	123
Amadeusz Urbanik, <i>Prasa jako narzędzie wyrażania swojej tożsamości przez mniejszość ukraińską w Polsce</i>	139
Anna Ziętek, <i>Problemy aktywności zawodowej i wsparcia osób z niepełnosprawnościami</i>	155
Z DONIESIEŃ EDUKACYJNO-ZAWODOWYCH	
Ewa Chmielewska, <i>Wsparcie rodziny w obliczu tworzenia Centrum Usług Społecznych</i>	171
Paweł Leśniewski, <i>Badania biegłego z zakresu entomoskopii. Zarys problematyki</i>	185
Aneta Raczykowska, <i>Nauczyciel – zawód z powołania?</i>	199
INFORMACJE Z ŻYCIA UCZELNI.....	213
ZASADY PRZYGOTOWANIA MATERIAŁÓW DO PUBLIKACJI W PÓŁROCZNIKU	
EDUKACJA HUMANISTYCZNA	215

CONTENTS

From the Editor	7
DISSERTATIONS	
Mirosław Grewiński, Gilberto Marzano, Marek Kawa, Joanna Lizut, <i>Future changes in the labor market</i>	9
Sylwia Juźwiak, Iwona Klimowicz, <i>Social service centers as an answer to challenges and social issues of West Pomeranian Voivodeship local governments</i>	35
Jan Czechowski, <i>Current in the friendship of the value - in the contemporary culture</i>	59
Tomasz Perz, <i>The world of values in Max Scheler's view - pedagogical consequences</i>	77
Nguyen Thanh Nam, <i>Gender in community tourism development (case of community tourism Village Quynh Son, Bac Son District, Lang Son Province, Vietnam)</i>	89
REPORTS OF THE RESEARCH	
Anna Menesatti, Zbigniew Formella, <i>Relational, personal and environmental factors in school well-being. An exploratory investigation in the light of bioecological theory</i>	101
Agnieszka Rychłowska-Niesporek, <i>Searching for the ideal. Dilemmas of single man and woman</i> ..	123
Amadeusz Urbanik, <i>The press as a tool for expressing the identity by the Ukrainian minority in Poland</i>	139
Anna Ziętek, <i>The on problems of professional activity of people with disabilities</i>	155
EDUCATION AND PROFESSIONAL REPORTS	
Ewa Chmielewska, <i>Family support in the face of creating a Social Services Center</i>	171
Paweł Leśniewski, <i>Expert examination in the field of entomoscropy. Outline of the issues</i>	185
Aneta Raczykowska, <i>Teacher - vocation or profession?</i>	199
INFORMATION ABOUT THE UNIVERSITY LIFE	213
REGULATIONS ON HOW TO PREPARE MATERIALS FOR PUBLICATION IN THE SEMI-ANNUAL.....	215

Od Redakcji

Z przyjemnością prezentujemy najnowszy numer czasopisma naukowego „Edukacja Humanistyczna”, półrocznika wydawanego przez Wyższą Szkołę Humanistyczną Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Szczecinie. Tradycyjnie znajdą w nim Państwo dwanaście artykułów – tym razem w języku polskim, angielskim oraz włoskim. Mamy nadzieję, że prezentowany numer spotka się z życzliwym zainteresowaniem Czytelników, a różnorodność podejmowanych tematów stanie się inspiracją do badań, poszukiwań i ciekawych dyskusji.

Dziękujemy za poświęcony „Edukacji Humanistycznej” czas, zaangażowanie i owocną współpracę, która umożliwiła przygotowanie niniejszego numeru. Szczególne podziękowania składamy Autorom za nadesłane prace, Recenzentom zaś – za niezwykle cenne merytoryczne uwagi.

Dodatkowo uprzejmie informujemy, że pod adresem: www.wshtwp.pl/edukacja-humanistyczna-redakcja/ dostępna jest elektroniczna wersja aktualnego numeru, a także numery archiwalne „Edukacji Humanistycznej”. Zachęcamy do odwiedzania strony internetowej redakcji.

Z życzeniami zdrowia i optymizmu

*Z-ca Redaktora Naczelnego
dr Anna Oleszak*

STUDIA I ROZPRAWY

EDUKACJA HUMANISTYCZNA nr 1 (42), 2020
Szczecin 2020

Mirosław Grewiński
Gilberto Marzano
Marek Kawa
Joanna Lizut
Korczak University of Pedagogy
in Warsaw

FUTURE CHANGES IN THE LABOR MARKET

Introduction

Metamorphosis is an irreversible process that changes the form or nature of a thing or person into a completely different one. In this respect, digital technology is bringing about a social metamorphosis. Information and communication processes are increasingly playing a critical role in contemporary society. Computers are affecting human life in a great deal in that they are essential in all dimensions of life. An ever-increasing numbers of thing are run by computers and massive amount of multimedia materials circulate through the Internet, especially via smartphones.

In relatively short time, information and communication technology (ICT) has spread worldwide from defense to space and large industry applications, business, hospitals, education and entertainment. New technologies have thoroughly penetrated into our everyday life, affecting not only science and business, but also leisure and interpersonal relationships. They are now part of the daily reality.

The difference between contemporary and past times lies in that, nowadays, reality encompasses the physical and the virtual, as well as living individuals and artificial agents. Electronic devices and software are currently used to buy goods in digital marketplaces, read electronic documents, books and newspaper, consult digital encyclopedias and database, send and receive messages, play games alone or with other players, receive assistance by doctors and caregivers, and so on.

One of the most notable impacts the computer has had is in the field of communication, which has made a great leap forward thanks to the advances of networking and internet

technologies. Today, one can connect with friends and family around the world, as well as being able to deal with businesses anywhere and anytime. Conferences and seminars are now made through the help of computer and educational activity and are also supported by powerful e-learning platforms. Even the entertainment world has greatly benefited by computer and fast connection; games, music, movies and social personal relationships have taken conspicuous advantages by the digital universe.

The Internet acts as a cost-effective channel for businesses to connect with their employees, customers and suppliers. Unlike any other medium of communication, it facilitates the flow of information among relevant and concerned people at mass level with minimum spending. As such, e-Business has confidently become a critical component of organizational strategy.

From its creation by Tim Berners-Lee in late 1989, the Internet has evolved through main four stages¹, namely the Web of documents (Web 1.0), the Web of people (Web 2.0), the Web of data (Web 3.0), and, now, the Web of things (Web 4.0). The main comparative differences between Web 1.0, Web 2.0, Web 3.0, and Web 4.0 are showed below in the table 1.

Table 1. The very few characteristics of the Web stages.

Web 1.0	Web 2.0	Web 3.0	Web 4.0
1996-2004	2002-2016	2006+	2014+
Read Only	Read and Write Web	Executable Web	Interoperating Web
Links	People participation and Interaction	Understanding contents	Full connections
Websites	Social networks	Semantic web	Internet of things
One Directional	Bi-Directional	Multi-user Virtual environment	Multi-layer real-virtual environment
Static content	Dynamic content	Intelligent analysis	Intelligent actions

Nowadays, the Internet continues to grow exponentially and massive quantities of data are more and more available². Recently, Artificial Intelligence solutions and Big Data tools are introducing new opportunities to overcome the limitations of the traditional web-based applications³.

Digital technology has determined profound socio-economic transformations in the contemporary society and digital revolution represents its peculiar essence. In fact, both the

¹ Choudhury, N. (2014). *4.0 Department of Computer Science and Engineering. Sikkim Manipal Institute of Technology*. International Journal of Computer Science and Information Technologies, Vol. 5 (6), p. 8096-8099.

² Hewson, C., & Stewart, D. W. (2016). *Internet research methods*. John Wiley & Sons, Ltd.

³ Fan, W., & Bifet, A. (2013). Mining big data: current status, and forecast to the future. *ACM SIGKDD Explorations Newsletter*, 14(2), 1-5; Wu, X., Zhu, X., Wu, G. Q., & Ding, W. (2014). Data mining with big data. *IEEE transactions on knowledge and data engineering*, 26(1), 97-107.

globalization and the passage from a production-based to a service-based economy appears strictly related to the growths of new digital technologies. They are responsible for the collapse of many intermediation barriers in accessing data, retrieving information, and delivering services. This is noticeable if one compares the labor world before the computer revolution of the 1980s and the spread of the Internet in the middle 1990s.

Many permanent and radical changes have been experimented in the last twenty five years which have transformed work organization, management processes, personnel policies, as well as the workplace design.

Luckily, the prediction of a world depersonalized, dominated by wicked and threatening machines remains, at least for now, dystopias sprout from the mind of science-fiction authors. Nobody can distrust the positive value of new technologies. Crowds of researchers and technicians are everyday engaged to exploit the digital technology trying to enhance people's quality of life.

Nevertheless, new technologies not only offer revolutionary solutions that make available to everybody skills that, in the past were not of all, but also pose some serious problems. For example, they made possible the relocation of services and production processes, the replacement of workers with robots and there are large corporations such as McDonald's and Wal-Mart that for years are using the threat of "automated workers" to keep wages low and suppress union growth within their stores. In addition, the amplification of operational capabilities acquired through digital devices and software brings other serious problems.

The digital technology, particularly through the Web, allows to access immense volumes of information and facilitates data processing and exchanging, but, at the same time, has generated a gap between those who can take advantage of the technology and those who, for various reasons, are excluded by it or cannot use it fully. This economic and social inequality is known as *digital divide* or sometimes *digital exclusion*, and regards the access to, use of, and impact of ICT on individuals and geographic areas. The digital divide is a political-economic issue since it is closely connected with the investments for building the network infrastructure needed to deliver services that are vital for business competitiveness and the quality of life. In addition to these investments, an effort is needed for removing the cultural blocks that prevent people to use new technologies.

It is well known that we are living in a rapidly changing society and changes are affecting our lifestyles, our ways of thinking, feeling and acting as well as our knowledge and skills. To cope with the continuous changes, knowledge is stored in digital systems, in theory, open to all, whilst educational programs are implemented to improve the people skills and learning at distance. But, paradoxically, all this is also causing the precariousness of people's skills and the dropping of the knowledge value.

The negative changes in the contemporary society are brilliantly depicted by Scott Adams an American cartoonist, creator of the Dilbert comic strip (1988) which takes the name from its main character, Dilbert, an engineer crushed by rusted gears of a large company that develops and markets software that doesn't work or works poorly.

Our contemporary society resembles more to the Adam's representation, where chaos, superficiality, stupidity, inefficiency dominate, than to the Baumanian metaphor of the *liquid society*⁴.

Bauman advocates for the idea of *liquid modernity* and argues that the modern society changed from a society of producers into a society of consumers that is continuously changing and, because of this, is became a liquid society. Bauman's philosophical view contrasts with the actual situation on the contemporary society, except that new technologies really foster continuous changes⁵. Furthermore, in the last few years, consumerism is not the most relevant issue as the recent economic crisis is demonstrating.

Digital technology has been deemed to have a central role in the global political economy since they are estimated to be one of the most important lever which can the rise world-wide economy and production. Some researchers and activists argue that the digital technology can be used to create new models of civic engagement. This is the case of the *Internet of Things* (IoT) the paradigm that enables interconnections among devices anytime and anywhere on the planet, extending the advantages of the Internet to all aspects of daily life⁶. In fact, IoT allows users to get device-related information and control their devices through Web browsers. The conventional Web allows to search for information, exchange email, and engage relationships in social networking, whilst the IoT expand these capabilities including interactions with a wide spectrum of electronic devices and equipment that are around us.

Principal future issues

The principal issues in the labor market of the future envisaged by researchers and experts concern population ageing and the massive spread of digital technology in every productive sector.

It is expected that the number of people aged 60 years and older will triple between 2000 and 2050 (United Nations, 2002), while the potential support ratio will decrease to 4. In other words, by 2050 there will only be 4 people of working age between 15-65 years available to support one pensioner (Figure 1).

⁴ Bauman, Z., & Donskis, L. (2016). *Liquid Evil*. John Wiley & Sons.

⁵ Priban, J. (2016). *Liquid society and its law*. Routledge.

⁶ Jain, K. (2015). *Internet of Things (IoT) and its impact on data science*, blog post, 15 April. Available: <https://www.analyticsvidhya.com/blog/2015/04/internet-of-things-impact-data-science/>; last accessed on 11.11.2017; Lee, I. (Ed) (2017). *The Internet of Things in the Modern Business Environment*, IGI-Global.

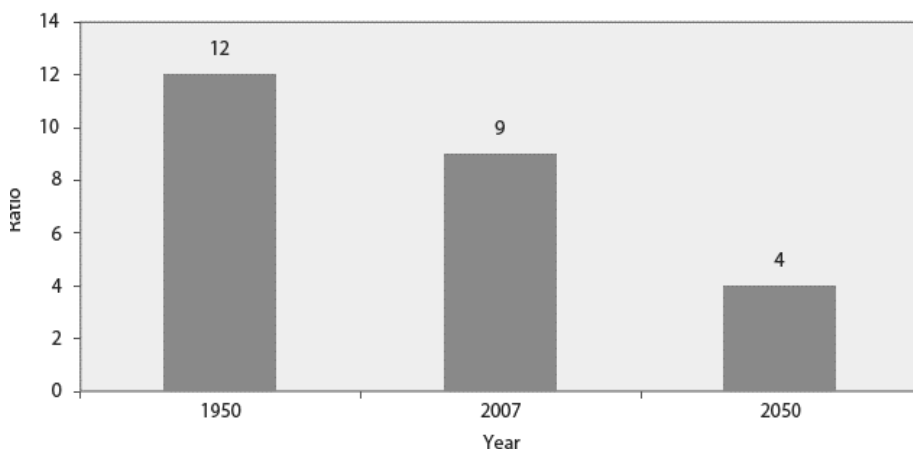

Figure 1. Potential support ratio (PSR): world, 1950-2050 (source United Nations, 2002).

There is unanimous consensus that both ageing population growth and advances in digital technology will radically change the labor market, although differences of opinion exist as to the actual dimension of that change. For example, it is a widely shared opinion that Artificial Intelligence (AI) and robotics will drastically decrease the number of jobs but that technology will also create new work opportunities.

Despite the evident differences in interpreting future trends, including that for a post-work world, experts are broadly persuaded that to prevent the negative impacts of an ageing population and the spread of digital technology, that can be both qualitative and quantitative, it is necessary to invest in education. The basic idea is that, in a world in which people live longer and where routine work - either physical or intellectual - will be progressively automated, continuous learning is the only way to ensure a job not only for blue but also for white collar workers. In fact, owing to increases in the retirement age and a booming digital economy people must constantly update their skills.

Furthermore, in the next few years, we have to take into account that demand will also decrease for many traditional, highly-paid professionals like lawyers, accountants, academics, middle managers, and journalists too⁷.

Accordingly, new skills will be needed to tackle the social changes that are being brought by technological advances, and concerted efforts will need to be made to imagine and design the professional skills that will be required, and to define the new professions and specialized jobs of the future.

However, we are still at the turning point and it has been observed that, up to now, labor markets have coped with the transformations by adopting a strategy whereby:

⁷ Vivarelli, M. (2013). Technology, employment and skills: an interpretative framework. *Eurasian Business Review*, 3(1), pp. 66-89; Piva, M., & Vivarelli, M. (2013). The impact of technological change on employment and skills. In Morone, P. (Ed.). *Knowledge, Innovation and Internationalisation: Essays in Honour of Cesare Imbriani*, pp. 155-170; Franklin, B. (2014). The Future of Journalism: In an age of digital media and economic uncertainty. *Journalism Studies*, 15(5), pp. 481-499.

[...] workers needing jobs have little option but to accept dismally low wages. Bosses shrug and use people to do jobs that could, if necessary, be done by machines. Big retailers and delivery firms feel less pressure to turn their warehouses over to robots when there are long queues of people willing to move boxes around for low pay. Law offices put off plans to invest in sophisticated document scanning and analysis technology because legal assistants are a dime a dozen⁸.

In the current transitional period, many talented people, especially among the young, struggle to find jobs matching their advanced skills. Mainstream attitudes continue to dominate public and large private organizations alike. Nowadays, innovation is a buzzword, but not all enterprises are jumping on the innovation bandwagon⁹.

On the other hand, there are many workers aged from 55-60 years whose job is at risk, since they are “too young” to retire but “too old” to be motivated to upgrade their skills and start a completely different job.

The digital revolution

Today's ongoing changes in national labor markets are embedded in a worldwide process that encompasses global transformations at a social and cultural level. In fact, digital technological advances have signaled the end of the Third Industrial Revolution and the beginning of a new revolution whose speed, scope, and impact have no historical precedent. The continuous progress of technology is evident in every field, since digital technologies encompass economics, politics, and human interactions all around the world.

In the last few years, software has become decisive in determining the value of many traditional goods, such as vehicles and household appliances. Its role is now essential for the automatic measurement and control of devices, as well as for facilitating technical design or project management.

In the past, technological advances changed the nature of jobs and led to great social unrest. The so-called Luddite movement, that started in Nottingham around 1811, is a well-known example of popular reaction to the new conditions resulting from the first industrial revolution¹⁰. Will the great advancements in digital technology provoke similar social effects in the near future?

Many experts are persuaded that the risk of this is not so great, since the selfsame technologies could be used to better orchestrate the impact of digitization, turning negative ef-

⁸ Avent, R. (2016). A world without work is coming – it could be utopia or it could be hell, *The Guardian*, 19.11.2016. Available at: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/sep/19/world-without-work-utopia-hell-human-labour-obsolete>; last accessed on 11.19.2017.

⁹ Bekkers, V. J. J. M., Tummers, L. G., & Voorberg, W. H. (2013). From public innovation to social innovation in the public sector: A literature review of relevant drivers and barriers. *Rotterdam: Erasmus University Rotterdam*. Available at: <http://www.lipse.org/userfiles/uploads/From%20public%20innovation%20to%20social%20innovation%20in%20the%20public%20sector.pdf>; last accessed 6.12.2017; Pellegrino, G. (2016). Barriers to innovation in young and mature firms. *Journal of Evolutionary Economics*, pp. 1-26; Coad, A., Pellegrino, G., & Savona, M. (2016). Barriers to innovation and firm productivity. *Economics of Innovation and New Technology*, 25(3), pp. 321-334.

¹⁰ Jones, S. E. (2013). *Against technology: From the Luddites to neo-Luddism*. Routledge.

fects into positive ones. However, analogies are evident between the radical changes generated by the first manufactured production of goods and the current digital revolution¹¹. In fact, nowadays, advances in AI and robotics allow for the replacement of human beings in relation to a growing list of tasks, including those requiring a high degree of skills or knowledge-based competencies. For example, self-driving technology may eliminate the need for human drivers, whilst intelligent programs will definitely replace call center operators¹². In the coming years a new generation of robots will act as mobility aids for the elderly¹³ and, further down the line, even provide companionship for them too¹⁴.

As a consequence, an increasing number of people and organizations are warning of the extreme effects of the digital revolution¹⁵. The World Economic Forum's Future of Jobs Report (2016)¹⁶ argues that transformations currently affecting global industries are expected to have significant but contradictory effects on jobs: new jobs will be created whilst other jobs, currently popular, will be lost or displaced.

Across the countries covered by the report, it has been estimated that disruptive labor market changes will cause a net loss of more than 5.1 million jobs over the period 2015–2020, with a total loss of 7.1 million jobs, two-thirds of which are concentrated in routine white-collar office functions, compared to a total gain of 2 million jobs in computing, mathematical, architectural, and engineering fields. White collar workers employed in office and administrative fields will be the most exposed to layoffs, since their re-skilling could be considered an unprofitable investment by employers.

To understand the risk of redundancy for staff working in office and administrative functions, we must consider the evolution of computer programming. Over the last two decades, many electronic programs have stopped being tools only for specialists and have become consumer goods. Powerful and sophisticated environments now facilitate the development and customization of computer applications. With a moderate amount of effort, anyone can now create electronic forms and spreadsheets for all kinds of purposes, as well as manage questionnaires, analyze texts, and archive documents.

¹¹ Elliott, S. W. (2014). Anticipating a Luddite revival. *Issues in Science and Technology*, 30(3), pp. 27–36.

¹² The Economist (2016). The end of the line, *The Economist* 2.16.2016; Available at: https://www.economist.com/news/international/21690041-call-centres-have-created-millions-good-jobs-emerging-world-technology-threatens?fsrc=scn/ln_ec/the_end_of_the_line; last accessed on 11.09.2017.

¹³ Takahara, S., & Jeong, S. (2014). Prototype design of robotic mobility aid to assist elderly's standing-sitting, walking, and wheelchair driving in daily life. In *Control, Automation and Systems (ICCAS), 2014, 14th International Conference*, pp. 470–473.

¹⁴ Piatt, J., Nagata, S., Šabanović, S., Cheng, W. L., Bennett, C., Hee Rin Lee, M. S., & Hakken, D. (2017). Companionship with a robot? Therapists' perspectives on socially assistive robots as therapeutic interventions in community mental health for older adults. *American Journal of Recreation Therapy*, 15(4), pp. 29–39.

¹⁵ Bowers, C. A. (2014). The false promises of the digital revolution: how computers transform education, work, and international development in ways that are ecologically unsustainable. Peter Lang Publishing; McChesnev, R. W. (2015). Rich media, poor democracy: Communication politics in dubious times. The New Press; Ford, M. (2015). The rise of the robots: Technology and the threat of mass unemployment. Oneworld Publications; Helbing, D., Frev, B. S., Gigerenzer, G., Hafen, E., Hagner, M., Hofstetter, Y., ... & Zwitter, A. (2017). Will Democracy Survive Big Data and Artificial Intelligence. *Scientific American*. February, 25. Available at: https://www.bsfrey.ch/articles/D_283_2017.pdf; last accessed on 11.08.2017.

¹⁶ World Economic Forum. (2016). The future of jobs: Employment, skills and workforce strategy for the fourth industrial revolution, Geneva, Switzerland, World Economic Forum.

The migrant and robot threats

In the popular literature and press, migrants and robots share some similarities in that, it is argued, they substitute native workers and depress wages and, albeit for different reasons, both migrants and robots are considered to be a serious threat to the social order. Robots work for free but don't spend money since they don't demand and consume goods and services, thus they create an anomaly in the model whereby workers perpetuate the economic cycle. In contrast, migrants don't work but do demand and consume goods and services, thus they represent a burden on social welfare.

There is, however, a profound difference in how people perceive these two phenomena. Whilst in the former case the diffusion of robots in our daily lives is deemed to be unstoppable, people can be convinced that walls and anti-immigration legislation are effective remedies in the latter.

Despite these evident differences, however, the same approach is often used to tackle both issues.

Attempts are made to tackle these phenomena through old and renovated forms of protectionism and defense of the status quo, but walls and quotas and solutions inspired by *ad hoc* taxation measures can only be momentary palliatives that will demonstrate their inefficacy in the medium to long-term. On the other hand, efforts to encourage integration can also be useless and insignificant if they are not supported by adequate social projects and global social policies.

The incursion of robots and migrants into our social system represents a complex problem that requires innovative and flexible solutions designed at a global level. Social innovation is the key to transforming these issues into development opportunities and benefits for the community. For example, to tackle the migrant issue, one should also investigate whether immigration policies in receiving countries could foster development in sending countries¹⁷. Helping migrants to return to their home countries and creating productive activities there, especially in the field of education, can generate a virtuous circle that facilitates the growth of social capital in both sending and receiving countries.

Likewise, to contrast the negative effects of robots, one should invest in their development and diffusion, seeking innovative ideas that can decrease their cost. Furthermore, new green energy solutions should be developed to feed robots and machines, along with advanced solutions that focus on security. One should look at technology with a new mindset sustained by an attitude of social innovation.

In this regard, the *Global Information Technology Report 2016* highlights the ways in which the digital revolution is changing the nature of innovation, and indicates four key factors characterizing the digital revolution:

¹⁷ Zimmermann, K. F. (2017). *Migration for Development: From Challenges to Opportunities* (no. 70). GLO Discussion Paper. Available at: <https://www.econstor.eu/handle/10419/158004>; last accessed on 11.04.2017.

- *Firms will face increasing pressure to continuously innovate.* Technology-enabled innovation unleashes new competitive pressures that call for yet more innovation by tech and non-tech firms alike.
- *Businesses and governments are missing out on a rapidly growing digital population.* Businesses and governments need to act now to adopt digital technologies that satisfy people's expectations. Governments should invest in innovative digital solutions to drive social impact.
- *A new economy is taking shape, requiring urgent innovations in governance and regulation.* Societies should elaborate policies in order to be able to anticipate the impact of emerging technologies and react quickly to changing circumstances.
- *The digital revolution is changing the nature of innovation.* New and near-costless types of innovation are spreading that require little or no R&D effort, for example the automation of existing processes, the implementation of blockchains for applications in strategic fields (such as healthcare, food traceability, document management, etc.), advertising-based "free services", as well as the prospect of more "ub-erized" activities in multiple sectors, including transport, banking, entertainment, and education.

It is notable that, owing to the spread of applications based on the Internet of Things (IoT), Big data, and crowdsourcing platforms, digital innovation are widely extending to the social sphere and, recently, the term Digital Social Innovation (DSI) is becoming more popular. Digital Social Innovation has been defined as

[...] a type of social and collaborative innovation in which final users and communities collaborate through digital platforms to produce solutions for a wide range of social needs and at a scale that was unimaginable before the rise of internet-enabled networking platforms¹⁸.

Indeed, across the world, digital technologies are being broadly used to tackle social challenges in several strategic sectors, such as healthcare, education, public participation, and the environment. Accordingly, digital technologies are profoundly reshaping the paradigm and scope of social innovation¹⁹. Computerization is affecting the economic, organizational, and social spheres, suggesting new business models and producing many positive changes in organizations. However, it has frequently gone beyond the mechanization of routine tasks²⁰, spreading into the socialization sphere and widely affecting the expression of personal experience, opinions, and emotions. In this regard, there are various unexpected

¹⁸ Bria, F. (2014). *Digital Social Innovation. Interim Report*. A deliverable of the project "Digital Social Innovation". Brussels: European Commission, DG Connect; Bria, F. (2015). Growing a digital social innovation ecosystem for Europe. *Digital Social Innovation Final Report*. Available at: <https://www.nesta.org.uk/sites/default/files/dsireport.pdf>; last accessed on 8.28.2017.

¹⁹ Bria, F. (2015). Growing a digital social innovation ecosystem for Europe. *Digital Social Innovation Final Report*. Available at: <https://www.nesta.org.uk/sites/default/files/dsireport.pdf>; last accessed on 8.28.2017.

²⁰ Loebbecke, C., & Picot, A. (2015). Reflections on societal and business model transformation arising from digitization and big data analytics: A research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 24(3), pp. 149-157.

social collateral effects of digitalization, namely through the adoption of computer technology²¹.

Over the last decades, digitization has certainly been the main driving force not only for innovation and change in productive sectors but also for profound social and cultural transformation. Nowadays, the key factors of innovative transformations are:

- IoT²²;
- Digital connectivity and social impact²³;
- Cloud computing²⁴;
- Big Data Analytics²⁵;
- Robotics²⁶;
- Multi-channel services²⁷.

Innovation (including digital social innovations) is a term that is difficult to define. It has recently become popular both in technical sciences and in the humanities in their broad sense. This is related to the fact that the increasing pressure of competitiveness in all spheres of social and economic life enforces the need to search for ever more innovative, creative solutions, products, services, and institutional reconstruction, to stimulate processes which are able to satisfy the increasingly evolving needs of the citizen-consumer, but also contribute to the economic and social development of countries.

The notion that the digital revolution represents an opportunity for innovators has been effectively argued by Brynjolfsson and McAfee:

How can we implement a “race with machines” strategy? The solution is organizational innovation: co-inventing new organizational structures, processes, and business models that leverage ever advancing technology and human skills. The stagnation of median wages and polarization of job growth is an opportunity for creative entrepreneurs. They can develop new business models that combine the swelling numbers of mid-skilled workers with ever cheaper technology to create value. There has never been a worse time to be competing with machines, but there has never been a better time to be a talented entrepreneur²⁸.

²¹ Harigaya, T. (2017). *Effects of digitization on financial behaviors: Experimental evidence from the Philippines*. Semantic Scholar. Available at: https://pdfs.semanticscholar.org/1316/0107ab47963d79b809dec3b3276fc0572c.pdf?_ga=2.3443568.1308685912.1566018693-579986055.1563366335; last accessed on 08.18.2019.

²² Quinn, D., Chen, L., Mulvenna, M.D., & Bond, R. (2016). Exploring the relationship between online social network site usage and the impact on quality of life for older and younger users: An interaction analysis. *Journal of medical Internet research*, 18(9), p.245.

²³ Subramanian, S., Nadarajan, R., Rao, S., & Sheen, S. (Eds.). (2016). *Digital Connectivity–Social Impact: 51st Annual Convention of the Computer Society of India, CSI 2016, Coimbatore, India, December 8-9, 2016, Proceedings (Vol. 679)*. Springer.

²⁴ Rittinghouse, J.W., & Ransome, J.F. (2017). *Cloud computing: implementation, management, and security*. CRC press.

²⁵ Tsai, C. W., Lai, C.F., Chao, H.C., & Vasilakos, A.V. (2016). Big data analytics. In *Big data technologies and applications* (pp. 13-52). Springer, Cham.

²⁶ Siciliano, B., & Khatib, O. (Eds.). (2016). *Springer handbook of robotics*. Springer.

²⁷ Morandi, C., Rolando, A., & Di Vita, S. (2016). *From Smart City to Smart Region: Digital Services for an Internet of Places*. Springer.

²⁸ Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2012). *Race against the machine: How the digital revolution is accelerating innovation, driving productivity, and irreversibly transforming employment and the economy*. Brynjolfsson and McAfee.

Changes in management

For a long time now, automation has been eliminating the need for humans to execute many onerous and repetitive tasks, leaving humans only to control them.

What is changing today is that smart sensors and advances in artificial intelligence are now allowing the control and optimization of these processes to be transferred to robots too. In a modern smart factory, robots can be programmed remotely, and their maintenance can be carried out by other machines²⁹. In a 4.0 factory, the organization of work is radically changed, and entails collaboration between humans and machines³⁰. In this context, what skills are needed for a human resources (HR) manager?

In the near future, the HR function should be reinvented and adapted to the new working environments. Personalized forms of motivation should be designed for new generations of workers who could work for more than one employer at the same time and carry out different jobs concurrently. Moreover, the HR function should be able to capitalize knowledge, innovation, and creativity, and to employ analytical tools for identifying talent trends and skills gaps in order to maximize available internal resources³¹.

A few years ago, Hamel, one of the most influential management thinkers, wrote:

Most of us grow up in a “post-industrial” society. We are now on the verge of a “post-managerial” society, perhaps even a “post-organizational” society. Before you object, let me assure you that this doesn’t imply a future without managers. Just as the coming of the knowledge economy didn’t wipe out heavy industry, a post-managerial economy won’t produce a world free of executives and administrators. But it does imply a future in which the “work of management” is less and less the responsibility of “managers”³².

Indeed, since the late nineties, new technologies have progressively changed the role of managers. The principal task of a manager has remained the same, namely to successfully guide the workforce towards its assigned objectives, but, in the past, they were also the communication line between company and workers. Now, new technologies are revolutionizing internal company communications. Business instant messaging tools have changed the way employees are able to communicate with each other, and top managers can send communications to all personnel by email.

²⁹ Schiffer, S., Wortmann, A., & Lakemeyer, G. (2010). Self-maintenance for autonomous robots controlled by readyLog. In *Proceedings of the 7th IARP Workshop on Technical Challenges for Dependable Robots in Human Environments*, pp. 101-107.

³⁰ Hermann, M., Pentek, T., & Otto, B. (2016, January). Design principles for industrie 4.0 scenarios. In *System Sciences (HICSS), 2016 49th Hawaii International Conference*, 3928-3937. Available at: http://www.snom.mb.tu-dortmund.de/cms/de/forschung/Arbeitsberichte/Design-Principles-for-Industrie-4_0-Scenarios.pdf; last accessed on 11.06.2017.

³¹ World Economic Forum. (2016). The future of jobs: Employment, skills and workforce strategy for the fourth industrial revolution, Geneva, Switzerland, World Economic Forum.

³² Hamel, G. (2008). The future of management. *Human Resource Management International Digest*, 16(6).

From Bristow frustration to the Dilbert syndrome

Two comic strip characters, Bristow and Dilbert, can help us to better understand the changes in the labor world over the last forty years. Bristow represents an employee of the nineteen-sixties and seventies, whilst Dilbert is an employee of today.

Bristow is a mustachioed, round-faced, bowler-hatted buying clerk who works at the City conglomerate of Chester-Perry in London. He lives in a small bedsit in East Winchley and commutes to work by train. He invariably arrives late, although this never seems to worry him unduly. He is the archetypal downtrodden office worker. The author figures him waging daily battle against the frustrations of bureaucracy whilst chatting up the young women in the typing pool. He dreams of becoming a brain surgeon or a writer, and he is constantly striving to find a publisher for his epic book *Living Death in the Buying Department*, albeit without success. However, he is not discouraged.

Dilbert is a technically-minded single engineer employed in a large hi-tech company in Silicon Valley. The author depicts corporate culture as a freakish world of bureaucracy and technology in which company policies don't reward employees' skills and efforts, and where project management and quality assurance are merely bureaucratic tasks. The popularity of Dilbert amongst software engineers demonstrates its palpable correspondence to working in a hi-tech company today. The *Dilbert Syndrome* is a term that was coined some years ago and, in fact, the Dilbert stories have thrown up various suggestions on dynamics and the implications for organizations and individuals in transitional periods³³.

Indeed, many researchers include Dilbert strips in their scientific publications since they present aspects that are not usually dealt with in academic papers. Figure 2 shows a strip that has been used in an article regarding the failures that occur when a project team neglects or mischaracterizes the needs of target users³⁴.

Figure 2. An engineer recommends user research (from Convertino & Frishberg, 2017).

³³ Feldman, D. C. (2000). The Dilbert syndrome: How employee cynicism about ineffective management is changing the nature of careers in organizations. *American Behavioral Scientist*, 43(8), pp. 1286-1300.

³⁴ Convertino, G., & Frishberg, N. (2017). Why agile teams fail without UX research. *Communications of the ACM*, 60(9), pp. 35-37.

The Dilbert stories are interesting in that they present an image of the hi-tech world with all its contradictions. Indeed, when we deal with future work, we have to take into account that, despite enormous technological leaps, human nature has remained essentially the same. This means that human factors will play a central part in any changes in the labor world.

A few key questions on future work

The literature is rich in analysis and predictions regarding the future of the labor market.

Experts in the fields of labor economics, politics, and technology are often asked to answer questions concerning the impact of automation, artificial intelligence, and robotics on the future of work. There are some key questions that are very relevant since they concern crucial and challenging issues; for example:

- What will the composition of the new working class be?
- Which jobs have a future in the digital era?
- How can we contrast the vulnerability of workers?

It is not easy to answer these questions. In many cases, experts' opinions are discordant, as illustrated in the case of a research conducted in 2014 by the Pew Research Center and Elon University's Imagining the Internet Center. Experts asked whether AI and robotics would create more jobs than they destroyed. The responses were evenly split: 48% of respondents envisioned a future where more jobs are lost than created, whilst 52% said more jobs would be created than lost³⁵.

More recently, a survey³⁶ revealed that the majority of Americans predict that robots and computers will do much of the work that is currently performed by humans within 50 years (Figure 3), even if most workers (80%) expect that their own job or profession will remain largely unchanged, and will still exist in their current form 50 years from now (Figure 4).

³⁵ Smith, A., & Anderson, J. (2014). AI, Robotics, and the Future of Jobs. *Pew Research Center*. Available at: <http://www.pewinternet.org/2014/08/06/future-of-jobs/>; last accessed on 11.10.2017.

³⁶ Smith, A. (2016). Public predictions for the future of workforce automation. *Pew Research Center*. Available at: <http://www.pewinternet.org/2016/03/10/public-predictions-for-the-future-of-workforce-automation/>; last accessed on 11.09.2017.

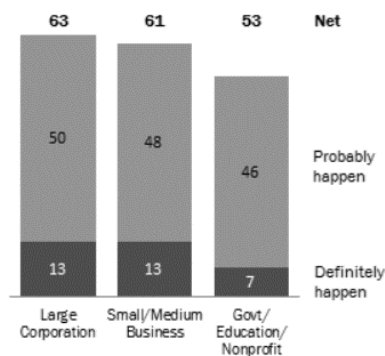

Figure 3. Percentage of workers in each group who say that robots and computers will do much of the work currently done by humans in 50 years (source: Pew Research Center, survey conducted June 10 – July 12, 2015).

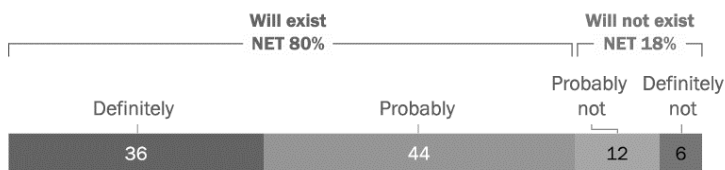

Figure 4. Percentage of workers who say that the job/profession they work in now will/will not exist in 50 years (source: Pew Research Center, survey conducted June 10 – July 12, 2015).

Another intriguing question concerns a post-work reality. Is a world without work really possible? Would it be a utopia or a dystopia?

Post-workists are a small group of writers, academics, and economists who theorize the end of work, and contest the mainstream notion of work³⁷. They claim that paid labor does not always map onto social good since raising children and caring for the elderly or sick are essential types of jobs, and yet they are compensated poorly or not at all. In this regard, Hunnicutt argues that, in a post-work society, people might spend more time caring for their families and their neighbors, taking pride in their relationships rather than in their careers³⁸.

However, the key idea emerging from expert opinion is that education and learning are essential to help people stay employable in the labor force of the future. Experts also persuaded that education systems should be adapted to prepare individuals for the changing

³⁷ Aronowitz, S., Esposito, D., DiFazio, W., & Yard, M. (1998). The post-work manifesto. *Post-work*. S. Aronowitz & J. Cutler, London: Routledge; Graby, S. (2015). Access to work or liberation from work? Disabled people, autonomy, and post-work politics. *Canadian Journal of Disability Studies*, 4(2), pp. 132-161; Srnicek, N., & Williams, A. (2015). *Inventing the future: Post-capitalism and a world without work*. Verso Books; Tse, H. L. T., Chan, L. T. J., Liu, H. Y., & Peirson-Smith, A. (2017). Beyond the social centrality of work and post-work conditions: Creative labour's experience and reaction to the crumbling of meaningful employment in the cultural and creative industries. In *The 2017 British Sociological Association's Annual Conference, University of Manchester, United Kingdom*.

³⁸ Hunnicutt, B. K. (1988). *Work without end: abandoning shorter hours for the right to work*. Temple University Press.

labor market, and that technological advances will offer new widely available ways to access education. From this perspective, the role of work-based learning should be enhanced to promote successful transitions from school to work and improve the development of quality skills.

At the World Economic Forum in 2016, experts claimed that changes in educational and learning environments are necessary in order to help people stay employable in the labor market of the future, and recommended:

- Rethinking educational systems
- Incentivizing lifelong learning
- Cross-industry and public-private collaboration

The same concept is reported as a finding by the National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2017):

As IT continues to complement or substitute for many work tasks, workers will require skills that increasingly emphasize creativity, adaptability, and interpersonal skills over routine information processing and manual tasks. The education system will need to adapt to prepare individuals for the changing labor market. At the same time, recent IT advances offer new and potentially more widely accessible ways to access education³⁹.

New educational and skills-building programs

Recently, the OECD presented a bleak picture of adults with poor literacy skills (Figure 5), and reported that, on average, one in five adults have poor reading and numeracy skills⁴⁰. In Europe, the Cedefop-European Centre for the Development of Vocational Training calculated that adults with low or no qualifications comprise 30% of the unemployed⁴¹.

³⁹ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. (2017). *Information Technology and the US Workforce: Where Are We and Where Do We Go from Here?* National Academies Press, 140.

⁴⁰ OECD (2016), Skills matter: further results from the survey of adult skills, OECD Skills Studies, OECD Publishing.

⁴¹ Dehmel, A. (2013). Return to Work: Work-Based Learning and the Reintegration of Unemployed Adults into the Labour Market. Working Paper no. 21. *Cedefop-European Centre for the Development of Vocational Training*. Available at: <https://eric.ed.gov/?id=ED560863>; last accessed on 5.29.2017.

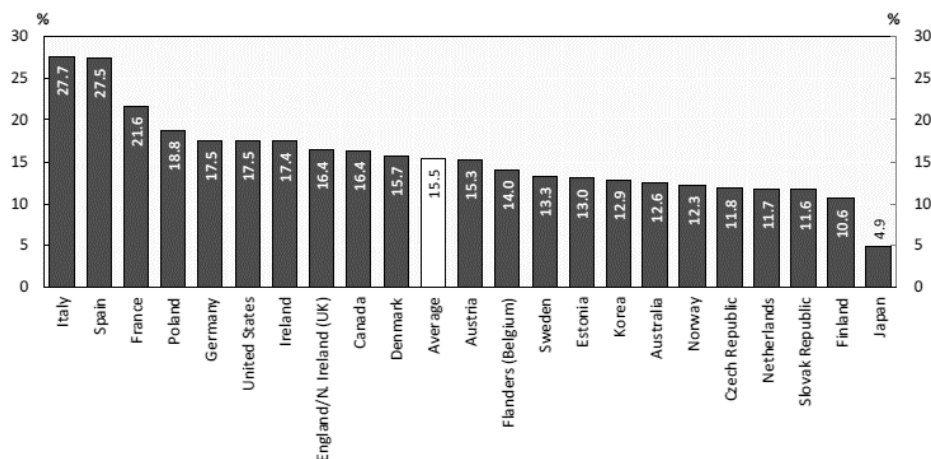

Figure 5. Adults with poor literacy skills, as a percentage of all adults (aged 16 to 65 years)⁴²

Regarding education, it is useful to summarize some crucial questions related to the new job skills:

- What are the most important skills needed to succeed in the workforce of the future?
- Which of these skills can be taught effectively via online systems through a self-learning and social learning approach?
- Which skills present teaching challenges?
- What new types of credentialing systems should support non-formal and informal learning programs?

Experts indicate that critical thinking and creative thinking are crucial factors for the success of the future workforce. However, this is true only in the medium-long term. In reality, at present, workers who are really creative and innovative often encounter various difficulties. In countries where corruption and political and patronage relationships dominate the working environment, a creative capacity is not considered to be a value. Indeed, the new technologies will contribute to the elimination of many parasitical levels in elevated workplace hierarchies, particularly in public organizations. At the moment, the problem is that many top managers are not skilled to compete in a globalized and challenging world, and restrain innovative initiatives that they don't understand. This situation is complicated by information systems that are ineffective since their design has not evolved with the times in terms of new emerging needs and societal changes.

⁴² <http://www.oecd.org/employment/ministerial/How-does-your-country-compare.pdf>; last accessed on 06.11.2017.

From this perspective, acquiring skills in computational thinking could be more fruitful. Computational thinking is a method of thought that is used in computer sciences⁴³, but experts argue that it can also influence the way people solve any type of problem.

Computational thinking can be understood as the mental activity of formulating a problem in such a way as to admit a computational solution⁴⁴.

In this regard, learning coding may help to improve the way in which any kind of problem is tackled in an increasingly digitalized world.

In the near future, computational thinking will provide the skills necessary in the sphere of work, but will also bring great social benefits since it can help design innovative solutions for people's livability. Computational thinking enables complex problems to be tackled in efficient ways as well as the upscaling of good solutions.

The future of jobs and skills

Generally speaking, manual working tasks and repetitive intellectual activities will continue to be drastically reduced. This trend is already evident in industrial production and office work. Indeed, since the beginning, the goal of automation was to eliminate physical work and routine low-level intellectual activities, such as ordering data, checking for formal correspondences, performing calculations, etc. The first aim of Artificial Intelligence was to make machines that were able to make things in a way that would be considered intelligent if the work were done by humans.

Currently, most administrative tasks consist of entering data/documents received from users into electronic systems and checking their consistency. Administrative work can be drastically cut if users enter data directly and intelligent programs check it. The advent of home banking has greatly decreased the interactions of a bank's customers with its employees, since customers can arrange many of their transactions by themselves.

Figure 7 shows the seven key principles of future work indicated by the futurist and keynote speaker Jacob Morgan. The development of intelligent software will not only make employees redundant but also computer engineers who, today, provide for the maintenance and management of traditional electronic programs. The availability of more advanced and sophisticated tools will allow normal users to develop applications without coding but simply by assembling ready-made functions and using wizards.

The development of intelligent software will not only make employees redundant but also computer engineers who, today, provide for the maintenance and management of traditional electronic programs. The availability of more advanced and sophisticated tools will

⁴³ Grover, S., & Pea, R. (2013). Computational thinking in K–12: A review of the state of the field. *Educational Researcher*, 42(1), pp. 38–43. Available at: http://www.amanyadav.org/CEP991A/wp-content/uploads/2014/08/Grover_Pea_2013.pdf; last accessed on 11.05.2017.

⁴⁴ Wing, I. (2014). Computational thinking benefits society. *40th Anniversary Blog of Social Issues in Computing*, 2014. Available at: <http://www.utad.pt/vPT/Area2/eventos/Documents/Artigo%203.pdf>; last accessed on 11.05.2017.

allow normal users to develop applications without coding but simply by assembling ready-made functions and using wizards.

Figure 7. The seven principles of future work (source: Morgan, 2014).

However, if new office applications lead to a decrease in administrative staff and a simplification of bureaucratic procedures, their implementation will require new professional figures. To build intelligent applications, machines must be fed with knowledge in machine readable format. Ontologies should be created and knowledge bases should be implemented by knowledge specialists. The building of multilingual knowledge bases and the training of machines will be one of the future jobs that will replace routine office work. Of course, in a later future, this job could itself also be automated.

We can argue that the digital revolution will bring people to spend their time working with information and knowledge as well as in performing cognitive tasks and communicating with others (both humans and machines).

Recently, the Foundation for Young Australians' (FYA) and the AlphaBeta Corporation Ltd (2017) have explored how automation, globalization, and flexibility are changing the future of work, highlighting what the main implications will be for young Australians. Some interesting indications contained in this analysis are the following:

- Future pharmacy assistant - the time spent on store admin tasks (such as stocktaking and ordering) will be reduced from 22 hours per week in 2006 to 6 hours in 2030.
- Future electronics technician - the time spent inspecting equipment will decrease from 9 hours per week in 2006 to 3 hours per week in 2030, whilst scheduling will also be cut (down from 11 hours to 1 hour); on the contrary, time spent interacting with customers or colleagues will increase from less than 1 hour to 4 hours, and time spent analyzing product data will increase from 0 hours to 2 hours.
- Future teaching/learning - by 2030, teachers will routinely use digital technology for lessons and to support students' self-learning. People will spend many hours learning on the job, and continuous learning will be a relevant part of everyday engagement in work.

There is a broad consensus that smart thinking will be a crucial future skill⁴⁵. Since many administrative tasks will be automated, workers will need strong skills in problem solving, communication, and the use of digital platforms.

Moreover, it is expected that non-permanent and remote workers will make up the majority of workers, and consequently the need to collaborate across networks and lead by influence will increase.

Finally, future work will be more flexible and independent and, accordingly, workers will also need to have an entrepreneurial mindset.

Critical skills in a transition period

A recent study, conducted using original survey data gathered from a sample of 10,000 individuals, analyzed the possible impacts of artificial intelligence and robotics on employment. The results of this investigation suggest that:

[...] malleable/adaptable high skills acquired through higher education, particularly in science and engineering, are complementary with new technologies such as AI and robotics. At the same time, occupation-specific skills acquired by attending professional schools or holding occupational licenses, particularly those related to human-intensive personal services, are not easily replaced by AI and robots⁴⁶.

What emerges from the above study is the importance of developing malleable high-level skills through postgraduate education and the development of personal skills specific to human-intensive services. In fact, skill shortages can compromise the ability of firms to innovate and adopt new technologies, whilst skill mismatches reduce labor productivity due

⁴⁵ Vaughan, M. (2013). *The thinking effect: Rethinking thinking to create great leaders and the new value worker*. Hachette UK; Buzan, T., & Dottino, T. (2016). *Grass roots leaders: The BrainSmart revolution in business*. CRC Press.

⁴⁶ Morikawa, M. (2017). *Who Are Afraid of Losing Their Jobs to Artificial Intelligence and Robots? Evidence from a Survey* (no. 71). GLO Discussion Paper. Available at: <http://www.rieti.go.jp/jp/publications/dp/17e069.pdf>; last accessed on 11.08.2017, p.10.

to the misallocation of workers to jobs⁴⁷. As a consequence, anticipating emerging skills is crucial to harmonizing the impact of technology in the labor world.

It has been observed that the ability to assess and anticipate skill shortages and mismatches should become a major policy concern (OECD, ILO, IBRD, & IMF, 2016), whilst the importance of understanding changing skill needs in order to ensure a better alignment between skill demand and supply is widely recognized.

Nevertheless, in order to respond to emerging skill needs, appropriate policies should be developed and, in order to provide effective results, investments in time and money will be necessary. It has been amply demonstrated that a person's skills tend to deteriorate over time if they are not used frequently⁴⁸.

Finally, we have to consider that the mere accessibility of technology is only a precondition for moving towards a digitalized society; the quality of that technology and the cultural empowerment of users also play an important role⁴⁹.

Conclusion

Continuous advances in computing and communication technologies are having a profound impact on our society. Technology will, on a global level, affect every sector of human life, creating big opportunities for economic growth but also leading to significant changes.

The world of labor and the workforce will undergo radical transformations. Technology will change the way in which humans produce goods and run services. Some types of human labor, both physical and intellectual, will be replaced by intelligent programs and robots. Many jobs will be eliminated whilst others will be created. This means that future workers should be prepared to change their jobs and, perhaps, to work for more than one employer at the same time.

An effort is needed to understand the future technology trends and develop strategies to support the changes in the labor market. Experts suggest investing in education to exploit the opportunities offered by the technological revolution. However, ongoing transformations will not wait for the reform of the current educational system, it is therefore urgent and critical to prepare educational programs in order to re-train the current workforce. In this regard, governments should develop effective policies to sustain the educational effort and favor innovation, especially social innovation, making people aware of the challenges awaiting them.

⁴⁷ McGowan, M. A., & Andrews, D. (2015). *Skill mismatch and public policy in OECD countries*. OECD Working Paper. Available at: <http://search.oecd.org/eco/growth/Skill-mismatch-and-public-policy-in-OECD-countries.pdf>; last accessed on 11.08.2017.

⁴⁸ European Commission (2013). *The Survey of Adult Skills (PIAAC): Implications for education and training policies in Europe*. European Commission. DG Education and Culture. Available at: http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/policy/strategic-framework/doc/piaac_en.pdf; last accessed on 11.08.2017.

⁴⁹ Evangelista, R., Guerrieri, P., & Meliciani, V. (2014). The economic impact of digital technologies in Europe. *Economics of Innovation and New Technology*, 23(8), pp. 802-824.

References

- Aronowitz, S., Esposito, D., DiFazio, W., & Yard, M. (1998). The post-work manifesto. *Post-work*. S. Aronowitz & J. Cutler, London: Routledge.
- Avent, R. (2016). A world without work is coming – it could be utopia or it could be hell, *The Guardian*, 19.11.2016. Available at: <https://www.theguardian.com/commentis-free/2016/sep/19/world-without-work-utopia-hell-human-labour-obsolete>; last accessed on 11.19.2017.
- Baller, S., Dutta, S., & Lanvin, B. (Eds.) (2016). The global information technology report 2016. In *World Economic Forum*. Available at: http://www.aciem.org/home/images/Prensa/Newsletter/PDF_Notas_Prensa_Int_Gen_07_Jul_2016.pdf; last accessed on 11.05.2017.
- Bauman, Z., & Donskis, L. (2016). *Liquid Evil*. John Wiley & Sons.
- Bekkers, V. J. J. M., Tummers, L. G., & Voorberg, W. H. (2013). From public innovation to social innovation in the public sector: A literature review of relevant drivers and barriers. *Rotterdam: Erasmus University Rotterdam*. Available at: <http://www.lipse.org/userfiles/uploads/From%20public%20innovation%20to%20social%20innovation%20in%20the%20public%20sector.pdf>; last accessed 6.12.2017.
- Bowers, C. A. (2014). *The false promises of the digital revolution: how computers transform education, work, and international development in ways that are ecologically unsustainable*. Peter Lang Publishing.
- Bria, F. (2014). *Digital Social Innovation. Interim Report*. A deliverable of the project “Digital Social Innovation”. Brussels: European Commission, DG Connect.
- Bria, F. (2015). Growing a digital social innovation ecosystem for Europe. *Digital Social Innovation Final Report*. Available at: <https://www.nesta.org.uk/sites/default/files/dsireport.pdf>; last accessed on 8.28.2017.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2012). *Race against the machine: How the digital revolution is accelerating innovation, driving productivity, and irreversibly transforming employment and the economy*. Brynjolfsson and McAfee.
- Buzan, T., & Dottino, T. (2016). *Grass roots leaders: The BrainSmart revolution in business*. CRC Press.
- Choudhury, N. (2014). 4.0 Department of Computer Science and Engineering. *Sikkim Manipal Institute of Technology*. International Journal of Computer Science and Information Technologies, Vol. 5 (6)
- Coad, A., Pellegrino, G., & Savona, M. (2016). Barriers to innovation and firm productivity. *Economics of Innovation and New Technology*, 25(3).
- Convertino, G., & Frishberg, N. (2017). Why agile teams fail without UX research. *Communications of the ACM*, 60(9).
- Dehmel, A. (2013). Return to Work: Work-Based Learning and the Reintegration of Unemployed Adults into the Labour Market. Working Paper no. 21. *Cedefop-European Centre for the Development of Vocational Training*. Available at: <https://eric.ed.gov/?id=ED560863>; last accessed on 5.29.2017.

- Elliott, S. W. (2014). Anticipating a Luddite revival. *Issues in Science and Technology*, 30(3).
- European Commission (2013). The Survey of Adult Skills (PIAAC): Implications for education and training policies in Europe. *European Commission. DG Education and Culture*. Available at: http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/policy/strategic-framework/doc/piaac_en.pdf; last accessed on 11.08.2017.
- Evangelista, R., Guerrieri, P., & Meliciani, V. (2014). The economic impact of digital technologies in Europe. *Economics of Innovation and New Technology*, 23(8).
- Fan, W., & Bifet, A. (2013). Mining big data: current status, and forecast to the future. *ACM SIGKDD Explorations Newsletter*, 14(2), 1-5.
- Feldman, D. C. (2000). The Dilbert syndrome: How employee cynicism about ineffective management is changing the nature of careers in organizations. *American Behavioral Scientist*, 43(8).
- Ford, M. (2015). *The rise of the robots: Technology and the threat of mass unemployment*. Oneworld Publications.
- Foundation for Young Australians (FYA) & AlphaBeta Consulting Ltd. (2017). The new work smarts: thriving in the new work order. Available at: <http://www.voced.edu.au/content/ngv:77182>; last accessed on 11.05.2017.
- Franklin, B. (2014). The Future of Journalism: In an age of digital media and economic uncertainty. *Journalism Studies*, 15(5).
- Graby, S. (2015). Access to work or liberation from work? Disabled people, autonomy, and post-work politics. *Canadian Journal of Disability Studies*, 4(2).
- Grover, S., & Pea, R. (2013). Computational thinking in K-12: A review of the state of the field. *Educational Researcher*, 42(1), pp. 38-43. Available at: http://www.amanyadav.org/CEP991A/wp-content/uploads/2014/08/Grover_Pea_2013.pdf; last accessed on 11.05.2017.
- Hamel, G. (2008). The future of management. *Human Resource Management International Digest*, 16(6).
- Harigaya, T. (2017). *Effects of digitization on financial behaviors: Experimental evidence from the Philippines*. Semantic Scholar. Available at: https://pdfs.semanticscholar.org/1316/0107ab47963d79b809dec3b3276fc0572c.pdf?_ga=2.3443568.1308685912.1566018693-579986055.1563366335; last accessed on 08.18.2019.
- Helbing, D., Frey, B. S., Gigerenzer, G., Hafen, E., Hagner, M., Hofstetter, Y., ... & Zwitter, A. (2017). Will Democracy Survive Big Data and Artificial Intelligence. *Scientific American*. February, 25. Available at: https://www.bsfrey.ch/articles/D_283_2017.pdf; last accessed on 11.08.2017.
- Hermann, M., Pentek, T., & Otto, B. (2016, January). Design principles for industrie 4.0 scenarios. In *System Sciences (HICSS), 2016 49th Hawaii International Conference*, 3928-3937. Available at: http://www.snom.mb.tu-dortmund.de/cms/de/forschung/Arbeitsberichte/Design-Principles-for-Industrie-4_0-Scenarios.pdf; last accessed on 11.06.2017.

- Hewson, C., & Stewart, D. W. (2016). *Internet research methods*. John Wiley & Sons, Ltd.
- Hunnicut, B. K. (1988). *Work without end: abandoning shorter hours for the right to work*. Temple University Press
- Jain, K. (2015). *Internet of Things (IoT) and its impact on data science*, blog post, 15 April. Available: <https://www.analyticsvidhya.com/blog/2015/04/internet-of-things-impact-data-science/> ; last accessed on 11.11.2017.
- Jones, S. E. (2013). *Against technology: From the Luddites to neo-Luddism*. Routledge.
- Lee, I. (Ed) (2017). *The Internet of Things in the Modern Business Environment*, IGI-Global.
- Loebbecke, C., & Picot, A. (2015). Reflections on societal and business model transformation arising from digitization and big data analytics: A research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 24(3).
- McChesney, R. W. (2015). *Rich media, poor democracy: Communication politics in dubious times*. The New Press.
- McGowan, M. A., & Andrews, D. (2015). *Skill mismatch and public policy in OECD countries*. OECD Working Paper. Available at: <http://search.oecd.org/eco/growth/Skill-mismatch-and-public-policy-in-OECD-countries.pdf>; last accessed on 11.08.2017.
- Minsky, M. (1988). *The Society of Mind*. Simon and Schuster.
- Morandi, C., Rolando, A., & Di Vita, S. (2016). *From Smart City to Smart Region: Digital Services for an Internet of Places*. Springer.
- Morgan, J. (2014). *The future of work: Attract new talent, build better leaders, and create a competitive organization*. John Wiley & Sons.
- Morikawa, M. (2017). *Who Are Afraid of Losing Their Jobs to Artificial Intelligence and Robots? Evidence from a Survey* (no. 71). GLO Discussion Paper. Available at: <http://www.rieti.go.jp/jp/publications/dp/17e069.pdf>; last accessed on 11.08.2017.
- National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. (2017). *Information Technology and the US Workforce: Where Are We and Where Do We Go from Here?* National Academies Press.
- OECD (2016), *Skills matter: further results from the survey of adult skills*, OECD Skills Studies, OCED Publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD); International Labour Organisation (ILO); World Bank (IBRD); International Monetary Fund (IMF) (2016). *Enhancing employability: report prepared for the G20 Employment Working Group*. Available at: <https://www.oecd.org/g20/topics/employment-and-social-policy/Enhancing-Employability-G20-Report-2016.pdf>; last accessed on 11.08.2017.
- Pellegrino, G. (2016). Barriers to innovation in young and mature firms. *Journal of Evolutionary Economics*.
- Piatt, J., Nagata, S., Šabanović, S., Cheng, W. L., Bennett, C., Hee Rin Lee, M. S., & Hakken, D. (2017). *Companionship with a robot? Therapists' perspectives on socially assistive*

- robots as therapeutic interventions in community mental health for older adults. *American Journal of Recreation Therapy*, 15 (4).
- Piva, M., & Vivarelli, M. (2013). The impact of technological change on employment and skills. In Morone, P. (Ed.). *Knowledge, Innovation and Internationalisation: Essays in Honour of Cesare Imbriani*.
- Priban, J. (2016). *Liquid society and its law*. Routledge.
- Quinn, D., Chen, L., Mulvenna, M.D., & Bond, R. (2016). Exploring the relationship between online social network site usage and the impact on quality of life for older and younger users: An interaction analysis. *Journal of medical Internet research*, 18(9).
- Rittinghouse, J.W., & Ransome, J.F. (2017). *Cloud computing: implementation, management, and security*. CRC press.
- Schiffer, S., Wortmann, A., & Lakemeyer, G. (2010). Self-maintenance for autonomous robots controlled by readyLog. In *Proceedings of the 7th IARP Workshop on Technical Challenges for Dependable Robots in Human Environments*.
- Siciliano, B., & Khatib, O. (Eds.). (2016). *Springer handbook of robotics*. Springer.
- Smith, A. (2016). Public predictions for the future of workforce automation. *Pew Research Center*. Available at: <http://www.pewinternet.org/2016/03/10/public-predictions-for-the-future-of-workforce-automation/>; last accessed on 11.09.2017.
- Smith, A., & Anderson, J. (2014). AI, Robotics, and the Future of Jobs. *Pew Research Center*. Available at: <http://www.pewinternet.org/2014/08/06/future-of-jobs/>; last accessed on 11.10.2017.
- Srnicek, N., & Williams, A. (2015). *Inventing the future: Post-capitalism and a world without work*. Verso Books.
- Subramanian, S., Nadarajan, R., Rao, S., & Sheen, S. (Eds.). (2016). *Digital Connectivity–Social Impact: 51st Annual Convention of the Computer Society of India, CSI 2016, Coimbatore, India, December 8-9, 2016, Proceedings* (Vol. 679). Springer.
- Takahara, S., & Jeong, S. (2014). Prototype design of robotic mobility aid to assist elderly's standing-sitting, walking, and wheelchair driving in daily life. In *Control, Automation and Systems (ICCAS), 2014, 14th International Conference*.
- The Economist (2016). The end of the line, *The Economist* 2.16.2016; Available at: https://www.economist.com/news/international/21690041-call-centres-have-created-millions-good-jobs-emerging-world-technology-threatens?fsrc=scn/In_ec/the_end_of_the_line; last accessed on 11.09.2017.
- Tsai, C. W., Lai, C.F., Chao, H.C., & Vasilakos, A.V. (2016). Big data analytics. In *Big data technologies and applications*. Springer, Cham.
- Tse, H. L. T., Chan, L. T. J., Liu, H. Y., & Peirson-Smith, A. (2017). Beyond the social centrality of work and post-work conditions: Creative labour's experience and reaction to the crumbling of meaningful employment in the cultural and creative industries. In *The 2017 British Sociological Association's Annual Conference, University of Manchester, United Kingdom*.

- Vaughan, M. (2013). *The thinking effect: Rethinking thinking to create great leaders and the new value worker*. Hachette UK.
- Vivarelli, M. (2013). Technology, employment and skills: an interpretative framework. *Eurasian Business Review*, 3(1).
- Wing, J. (2014). Computational thinking benefits society. *40th Anniversary Blog of Social Issues in Computing, 2014*. Available at: <http://www.utad.pt/vPT/Area2/eventos/Documents/Artigo%203.pdf>; last accessed on 11.05.2017.
- World Economic Forum. (2016). *The future of jobs: Employment, skills and workforce strategy for the fourth industrial revolution*, Geneva, Switzerland, World Economic Forum.
- Wu, X., Zhu, X., Wu, G. Q., & Ding, W. (2014). Data mining with big data. *ieee transactions on knowledge and data engineering*, 26(1).
- Zimmermann, K. F. (2017). *Migration for Development: From Challenges to Opportunities* (no. 70). GLO Discussion Paper. Available at: <https://www.econstor.eu/handle/10419/158004>; last accessed on 11.04.2017.

Mirosław Grewiński, Gilberto Marzano, Marek Kawa, Joanna Lizut

Future changes in the labor market

New technologies have thoroughly penetrated into our everyday life, affecting leisure, interpersonal relationships, science or business. Many permanent and radical changes in the labour market have been experimented in the last twenty five years which have transformed work organization, management processes, personnel policies, as well as the workplace design. Nevertheless, new technologies not only offer revolutionary, but also pose some serious problems. An effort is needed to understand the future technology trends and develop strategies to support the changes in the labor market.

Keywords: labor market, new technologies, digital technology, socio-economic transformation.

Przyszłe zmiany na rynku pracy

Nowe technologie przeniknęły do naszego codziennego życia, wpływając na czas wolny, relacje międzyludzkie, naukę czy biznes. W ciągu ostatnich dwudziestu pięciu lat nastąpiło wiele trwałych i radykalnych przemian na rynku pracy, które zmieniły organizację pracy, procesy zarządzania, politykę personalną, a także kształt miejsca pracy. Niemniej jednak nowe technologie nie tylko oferują rewolucyjne rozwiązania, ale także stwarzają pewne poważne problemy. Konieczne jest podjęcie wysiłku, aby zrozumieć przyszłe trendy technologiczne i opracować strategie wspierające zmiany na rynku pracy.

Słowa kluczowe: rynek pracy, nowe technologie, technologia cyfrowa, transformacja społeczno-gospodarcza.

Translated by Anna Oleszak

Sylvia Juźwiak
Iwona Klimowicz
Wyższa Szkoła Humanistyczna
Towarzystwa Wiedzy Powszechnej
w Szczecinie

CENTRUM USŁUG SPOŁECZNYCH JAKO ODPOWIEDŹ NA WYZWANIA I PROBLEMY SPOŁECZNE SAMORZĄDÓW WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Wprowadzenie

Usługi społeczne są niezbędnym elementem funkcjonowania każdego demokratycznego państwa, stanowiące wyraz realizacji konstytucyjnych obowiązków władz publicznych o dobro jego obywateli. Każde z tych państw kreuje politykę społeczną, w ramach której funkcjonują określone instytucje zapewniające wykonywanie tych usług. Z kolei każda z tych instytucji wyposażona jest w konkretne kompetencje i dysponuje szeregiem narzędzi pozwalających na świadczenie usług społecznych.

Obowiązek tworzenia i realizacji usług społecznych przez państwo ma swoje podstawy konstytucyjne. Także i w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej przepisy takie zawarto – np. wynikająca z art.65 ust.5 konieczność wspierania osób bezrobotnych poprzez realizowanie programów zwalczania bezrobocia, w tym organizowanie i wspieranie poradnictwa i szkolenia zawodowego oraz robót publicznych i prac interwencyjnych; wyrażone w art.67 ust.2 prawo obywatela pozostającego bez pracy nie z własnej woli i niemającego innych środków utrzymania do zabezpieczenia społecznego; zawarty w art. 69 obowiązek udzielania pomocy w zabezpieczaniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej osobom niepełnosprawnym; wprowadzone art.71 ust.1 organizowanie pomocy ze strony władz publicznych na rzecz rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej¹.

Rodzaje i zakres świadczonych usług społecznych uzależnione winny być od aktualnych potrzeb społeczności i do nich dostosowane. Dlatego ważne jest prowadzenie ciągłego monitorowania tych potrzeb. Należy zwracać szczególną uwagę na problemy społeczne, które nie mają stałego charakteru – to, że zostały zaobserwowane w jednym momencie, nie

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

oznacza, że będą występować stale oraz, że w niedługim czasie nie wystąpią inne, wcześniej nie obserwowane. Zmieniają się, bo są ściśle związane z działalnością państwa, stopniem rozwoju gospodarki, zjawiskami o charakterze ekonomicznym. Dlatego władze publiczne winny być przygotowane na takie zmiany i reagować poprzez modernizację katalogu usług społecznych, wprowadzania nowych rozwiązań, w tym także nowego modelu świadczenia tych usług.

W przyjętym w Polsce modelu świadczenia usług społecznych po 1989 roku podstawowymi instytucjami bezpośrednio świadczącymi usługi społeczne na rzecz osób i rodzin wymagających szczególnej ochrony czy wsparcia ze strony władz publicznych stały się ośrodki pomocy społecznej na poziomie samorządu gminy i powiatowe centra pomocy rodzinie na szczeblu powiatu. Oprócz tych podmiotów funkcjonują jeszcze inne, świadczące usługi na rzecz konkretnych grup osób wymagających wsparcia, wykluczonych bądź zagrożonych wykluczeniem. Podmioty te to w większości jednostki organizacyjne samorządów, chociaż coraz więcej usług społecznych realizują też – na zasadzie partnerstwa – organizacje społeczne i pozarządowe, Kościół Katolicki i inne kościoły, związki wyznaniowe oraz osoby fizyczne i prawne.

Rozwiązania prawne i organizacyjne przyjęte w ciągu ostatnich trzydziestu lat zdają się jednak nie nadążać za zmianami w sferze społecznej, które w tym okresie zaszły. Na początku lat dziewięćdziesiątych kluczowym problemem społecznym było ubóstwo, w szczególności występujące w środowiskach, w których występowały jeszcze inne niekorzystne zjawiska np. bezrobocie, długotrwała choroba czy niepełnosprawność. I chociaż ostatnie lata przyniosły szereg zmian w systemie wsparcia rodzin – poprzez transfery socjalne (np.: Program Rodzina 500+, zwiększenie wysokości świadczeń pieniężnych na rzecz opiekunów osób niepełnosprawnych) czy istotny spadek bezrobocia – nie spowodowało to znaczącego zmniejszenia osób i rodzin żyjących w skrajnym ubóstwie (z 5,6% w 2008 r. do 5,4% w 2018 r.²). To tylko jeden z przykładów, które mogą świadczyć o tym, że aktualnie realizowane usługi społeczne skierowane do tej grupy osób albo są nieefektywne albo nie trafiają do osób faktycznie ich potrzebujących. Tymczasem szansą zarówno dla osób czy rodzin z takich usług korzystających, jak i dla władz publicznych, jest takie ich zorganizowanie, aby przynosiły wymierne efekty w postaci wyeliminowania czy też ograniczenia skutków problemów społecznych.

W niniejszy artykule podjęto próbę zdefiniowania najważniejszych problemów społecznych, których występowanie stanowić będzie wyzwanie dla samorządu oraz wskazania takich usług, których realizacja pozwoli na zahamowanie bądź ograniczenie występowania tych problemów. Wskazano także, dlaczego warto zastanowić się nad instytucjonalną zmianą modelu świadczenia usług społecznych na obszarze działania samorządu gminnego.

Jednym z rozwiązań, które pozwoliłoby na racjonalną i efektywną organizację usług społecznych, może być utworzenie w nich centrów usług społecznych – w miejsce lub obok dotychczas funkcjonujących ośrodków pomocy społecznej. Taką możliwość daje ustawa

² *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2018 r.*, wykres 1. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunkizycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/zasieg-ubostwa-ekonomicznego-w-polsce-w-2018-roku,14,6.html> [dostęp 30.01.2020 r.].

z dnia 19 lipca 2019 r. o realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych obowiązująca od 1 stycznia 2020 r.³

1. Problemy i wyzwania społeczne regionu

Współczesna rzeczywistość społeczna stawia przed władzami samorządów w województwie zachodniopomorskim szereg wyzwań. Poszerzył się obszar problemów społecznych – do prastarych wyzwań, takich jak przemoc w rodzinach, alkoholizm, ubóstwo czy uzależnienie od świadczeń pomocy społecznej, dołączyły nowe problemy związane z demografią: starzejące się społeczeństwo, rozpad więzi w rodzinach, przemoc internetowa wśród dzieci i młodzieży.

O ile można założyć, że problemy przemocy, ubóstwa, starzenia się społeczeństwa czy uzależnienie od świadczeń pomocy społecznej występują w każdym regionie, to nasilenie tych problemów w poszczególnych województwach jest inne. Na potrzeby niniejszego artykułu podane zostały dane dotyczące województwa zachodniopomorskiego. Przedstawiając w skróconej wersji obraz problemów społecznych województwa zachodniopomorskiego, przyjęto autorską wersję tak doboru danych, jak i ich interpretacji.

Sytuacja mieszkańców uzależniona jest bardzo wielu czynników, jednym z nich jest gęstość zaludnienia. Czynnik ten, jest szczególnie istotny w projektowaniu usług społecznych. W województwie średnia gęstość zaludnienia wynosi 73,7 osób na km² (a w Polsce wskaźnik ten wynosi 123 osoby na km²). Zachodniopomorskie jest zatem jednym z najsłabiej (po podlaskim, warmińsko-mazurskim i lubuskim) zaludnionych województw. Oznacza to m.in. utrudniony dostęp do usług społecznych. Na terenie o niskim współczynniku zaludnienia zapewnienie dostępu do usług wymaga znacząco więcej nakładów lub szukania nowatorskich rozwiązań. Choćby z tego powodu powstawanie centrów usług społecznych (CUS) na tym obszarze jest nie tylko wskazane, ale nieuniknione.

Przykładem problemów społecznych, których rozwiązanie upatrywać można w rozwoju usług społecznych, są te związane z starzeniem się społeczności. Tendencje demograficzne dla całej Polski są alarmujące, a dla województwa zachodniopomorskiego są szczególnie wyzwaniem. Mieszkańcy województwa są najszybciej starzejącym się społeczeństwem w Polsce⁴. Z demografią, podobnie jak ze statystyką, trudno dyskutować, należy jednak brać ją pod uwagę w procesie rozwoju sektora usług społecznych.

Najczęściej analizowanym aspektem starzenia się społeczeństwa jest konieczność zapewnienia opieki dla osób starszych wymagających jej całodobowo. Jednym z problemów tego zagadnienia jest stale rosnący koszt pobytu osoby w domu pomocy społecznej (DPS).

³ Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych (Dz.U. z 2019 r., poz.1818).

⁴ Podstawowe tendencje w rozwoju demograficznym województwa zachodniopomorskiego wraz z nową prognozą ludności na lata 2003-2030 [http://bip.um.prognoza.ludnosci.na.lata.2003-2030 – Urząd Statystyczny w Szczecinie 2004.](http://bip.um.prognoza.ludnosci.na.lata.2003-2030-Urzad.Statystyczny.w.Szczecinie.2004.szczecin.pl/files/B39751FDF2CD457C95986F90F52FC7AF/urząd_statystyczny.pdf) [szczecin.pl/files/B39751FDF2CD457C95986F90F52FC7AF/urząd_statystyczny.pdf](http://bip.um.prognoza.ludnosci.na.lata.2003-2030 – Urząd Statystyczny w Szczecinie 2004.szczecin.pl/files/B39751FDF2CD457C95986F90F52FC7AF/urząd_statystyczny.pdf) [dostęp 30.01.2020 r.].

Systematycznie wzrastają koszty związane z prowadzeniem DPS-ów. Poza wzrostem kosztów utrzymania DPS-ów obciążającym głównie samorządy gminne, problemem jest czas oczekiwania mieszkańca na miejsce w DPS – niejednokrotnie to nawet dwa lata.

Ponadto znaczna część osób wymagających całodobowej opieki korzysta z systemu usług opiekuńczych w miejscu zamieszkania. W tym obszarze widoczny jest stały wzrost tak liczby przyznanych usług, jak również cen jednostkowych za ich realizację. W 2013 roku przyznanych usług w województwie było 4936, a koszt jednej godziny usług opiekuńczych wynosił średnio 16 zł. W 2017 roku usług tych na tym terenie województwa przyznano 5874 i cena jednej godziny wynosiła średnio 20 zł⁵. Należy również zauważyć, że liczba przyznawanych usług opiekuńczych nie jest adekwatna do zdiagnozowanych w tym zakresie potrzeb. Dodatkowo poza statystykami znajdują się te gospodarstwa domowe, w których często całodobową opiekę nad osobą zależną⁶ sprawują członkowie rodzin.

Potrzeby mieszkańców województwa związane z zapewnieniem im opieki w sytuacjach, gdy samodzielnie nie są w stanie zabezpieczyć swoich podstawowych potrzeb, wskazują na konieczność wprowadzenia nowych rozwiązań. Obszar wsparcia dla osób zależnych jest szczególnie wrażliwy ze względu na koszty, jakie ponosi gmina, ale również z powodu konieczności realizacji przez nią obowiązkowych zadań – założyć należy, że w nim najszybciej władze dostrzega konieczność tworzenia na terenie samorządu sprawnie funkcjonującego systemu usług społecznych. Odpowiedzią na te wyzwania może stać się CUS.

Podobnie od lat dostrzeganym przez teoretyków oraz praktyków zajmujących się pomocą społeczną jest nadmierne uzależnienie klientów tego systemu od świadczeń finansowych. Pomimo od kilku lat zauważalnego spadku liczby osób korzystających ze świadczeń pomocy społecznej, procent osób długotrwale korzystających z tych świadczeń finansowych pozostaje bez zmiany. Liczba klientów długotrwale korzystających ze świadczeń pomocy społecznej na terenie województwa zachodniopomorskiego wynosiła:

- w 2016 roku – 45.336 osób, co stanowiło 57% wszystkich klientów korzystających z pomocy społecznej,
- w 2017 roku – 40.680 osób, co stanowiło 55% wszystkich klientów korzystających z pomocy społecznej,
- w 2018 roku – 34.436 osób, co stanowiło 52% wszystkich klientów korzystających z pomocy społecznej⁷.

Jednocześnie obserwuje się systematyczny spadek rodzin objętych usługą w postaci pracy socjalnej – w 2015 roku tego rodzaju wsparcie otrzymało na terenie województwa zachodniopomorskiego 38.214 rodzin, a w 2018 roku już tylko 25.615 rodzin. Przeciwdziałanie syndromowi wyuczony bezzadności, którym dotknięte są rodziny od lat korzystające

⁵ Ocena Zasobów Pomocy Społecznej za lata 2015, 2016, 2017, 2018 – Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Szczecinie, <http://www.rops.wzp.pl/ocena-zasobow-pomocy-spoecznej> [dostęp 30.01.2020 r.].

⁶ W pomocy społecznej pojęciem „osoba zależna” określa się osobę wymagającą opieki innych osób, w szczególności z powodu wieku, choroby lub niepełnosprawności.

⁷ Ocena Zasobów Pomocy Społecznej za lata 2015, 2016, 2017, 2018 – Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Szczecinie <http://www.rops.wzp.pl/ocena-zasobow-pomocy-spoecznej> [dostęp 30.01.2020 r.].

z pomocy finansowej ośrodka pomocy społecznej, wymaga powstania nowego, opartego na usługach społecznych, systemu wsparcia.

Dokonując podziału problemów lub zjawisk społecznych wymagających interwencji w województwie jako główny problem do analizy wskazać należy jednak niepokojące zjawiska zachodzące w rodzinach. Należy pamiętać, że specyfika województwa jest uwarunkowana historycznie. Nie można oczywiście wszystkich negatywnych tendencji, które obserwujemy, tłumaczyć historią, bowiem więzi społeczne buduje się przez pokolenia. Nie jest więc niczym zaskakującym, że – w odróżnieniu od np. województwa podkarpackiego – w zachodniopomorskim dostrzega się nasilenie problemów związanych z rozpadem więzi rodzinnych, przejawiających się m.in. pozostawianiem osób starszych bez opieki, jak również dużą ilością dzieci umieszczanych w pieczy zastępczej. Dodatkowo nasilenie tych problemów jest związane również z położeniem geograficznym województwa. Bliskość Niemiec, jak i krajów skandynawskich wpływa na zwiększenie liczby rodzin, w których opieka nad rodzicami i dziećmi przerzucana jest na instytucje z powodu pracy poza granicami kraju pozostałych członków rodziny.

Od lat w województwie występuje wysoki wskaźnik rozwodów. W 2016 roku wynosił on 18,3% (w Polsce – 16,5%). Tendencja ta utrzymywała się również w następnych latach. W 2017 roku wskaźnik wynosił 19,6% (w Polsce – 17%), a w 2018 roku – 19,2 % (w Polsce – 16,1%). Wysoki wskaźnik rozwodów w województwie zachodniopomorskim, jest jednym z najwyższych w kraju. Zachodniopomorskie, na zmianę z województwem lubuskim, jest od lat niesławnym liderem pośród województw w Polsce w tym zakresie.

Według danych GUS główną przyczyną rozwodów jest:

- "niezgodność charakterów",
- zdrady małżeńskie,
- alkohol,
- dłuższa nieobecność.

Wysoki wskaźnik rozwodów, charakterystyczny dla województwa zachodniopomorskiego, wskazuje na występujący na jego obszarze kryzys rodziny. Przyczyny rozwodu wskazują, że działania zaradcze w dużej mierze powinny zostać oparte na celowo dobranym katalogu usług świadczonych na rzecz rodzin. Aktualnie dostarczane wsparcie jest niewystarczające.

Dodatkowo kryzys rodziny wykazany wskaźnikiem rozwodów ma przełożenie na niskie wyniki egzaminacyjne dzieci i młodzieży. Od lat uczniowie w województwie osiągają wyniki egzaminów poniżej średniej krajowej. W 2019 roku w egzaminach ósmoklasisty, uczniowie osiągnęli następujące wyniki:

- z języka polskiego 59% - przy średniej krajowej 63%;
- z matematyki 40% - przy średniej krajowej 45%.

Podobnie poniżej średniej krajowych wyników plasują się wyniki egzaminów gimnazjalistów, jak i wyniki matur. Wartym podkreślenia jest fakt, że jedno z najwyższych wyników tych egzaminów osiągają uczniowie województw, w których wskaźnik rozwodów jest

niski (np. tendencja ta widoczna jest w województwie podlaskim, w których wskaźnik rozwodów wynosi w 2018 roku 11% i był najniższy w kraju).

Na trudną sytuację rodzin w województwie zachodniopomorskim wskazuje również liczba dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej. Pomimo tego, że tak liczba dzieci przebywających w instytucjonalnych, jak i w rodzinnych formach pieczy zastępczej systematycznie maleje, ciągle jednak osiąga niepokojąco wysokie wartości. W 2016 roku w województwie w systemie pieczy zastępczej przebywało 4.825 dzieci,⁸ w 2017 roku – 4.695 dzieci,⁹ w 2018 roku – 4.639 dzieci¹⁰.

Pobyt dzieci w pieczy tak instytucjonalnej, jak i rodzinnej, poprzedzony jest zawsze traumatycznymi wydarzeniami. Powodem umieszczenia dzieci w pieczy zastępczej jest zawsze dysfunkcja związana z nieprawidłową realizacją funkcji opiekuńczo-wychowawczych w rodzinie. Wsparcie rodzin w formie szeroko rozbudowanego katalogu usług może być, w ocenie autorów, jednym ze skuteczniejszych sposobów ograniczenia dramatu dzieci umieszczanych w pieczy zastępczej.

Poza katalogiem usług skierowanych do rodzin, należałoby rozważyć wprowadzenie usług dla osób usamodzielnianych, opuszczających system pieczy zastępczej. Powodem wyboru tej grupy odbiorców usług jest to, że – poza przewidzianym przepisami ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej programem usamodzielnienia – nie otrzymują oni żadnego wsparcia w dalszym funkcjonowaniu. Wynika to zarówno z analizy danych zawartych w raporcie Najwyższej Izby Kontroli dotyczącym skuteczności stosowanego procesu usamodzielniania wychowanków pieczy zastępczej, jak również z informacji uzyskanych od dyrektorów powiatowych centrów pomocy rodzinie w województwie.

W opracowanym w 2014 roku przez Najwyższą Izbę Kontroli (NIK) raport pn. *„Pomoc w usamodzielnianiu się pełnoletnim wychowankom pieczy zastępczej”* poddano ocenie skuteczność tego procesu. Z wniosków raportu wynika, że pomoc w usamodzielnieniu sprowadza się głównie do doraźnej pomocy finansowej, utrzymywanej na minimalnym poziomie, nie zapewniającej bezpiecznych warunków rozwoju. Nie istnieje skuteczny system pomocy dla usamodzielniających się wychowanków pieczy zastępczej¹¹. Zdaniem NIK konieczne jest zatem stworzenie całościowego systemu, który zapewniłby osobom opuszczającym system pieczy zastępczej odpowiednie wsparcie finansowe, emocjonalne oraz społeczne. Województwo zachodniopomorskie nie odbiega w tym zakresie od innych. Skuteczność stosowanych form wsparcia wymaga weryfikacji działań całego systemu, a przede wszystkim utworzenia osobnego katalogu usług społecznych skierowanego do tej grupy. Z danych co roku publikowanych przez Regionalny Ośrodek polityki Społecznej w Szczecinie w Ocenie Zasobów Pomocy Społecznej wynika, że na terenie województwa

⁸ Notatki informacyjne GUS – Instytucjonalna piecza zastępcza w 2016 r., <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/dzieci-i-rodzina/dzieci/instytucjonalna-piecz-zastepcza-w-2016-r-,2,1.html> [dostęp 30.01.2020 r.].

⁹ Rodzinna piecza zastępcza w 2017 r., <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/dzieci-i-rodzina/dzieci/rodzinna-piecz-zastepcza-w-2017-roku,1,2.html> [dostęp 30.01.2020 r.].

¹⁰ Piecza zastępcza – GUS Warszawa 05.2019 r., <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/dzieci-i-rodzina/dzieci/piecz-zastepcza-w-2018-roku,1,3.html> [dostęp 30.01.2020 r.].

¹¹ Pomoc w usamodzielnianiu się pełnoletnim wychowankom pieczy zastępczej - raport NIK, Warszawa 2014, s. 7, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,7849,vp,9839.pdf> [dostęp 30.01.2020 r.].

rocznie opuszcza pieczę zastępczą około 900 osób. Największy odpływ z pieczy zastępczej dotyczy usamodzielnianych opuszczających rodziny spokrewnione¹². Oznacza to, że z roku na rok przybywa w województwie osób, które w znaczącym stopniu mają ograniczone możliwości funkcjonowania w społeczeństwie. Pobyt w pieczy zastępczej często nie przygotowuje wychowanków do samodzielności. Dodatkowo barierą w prawidłowym funkcjonowaniu usamodzielnianych wychowanków pieczy zastępczej (zwłaszcza instytucjonalnej) jest fakt, że wracają oni do rodzin biologicznych, z których zostali odebrani. Proces degradacji tych rodzin (często) uległ pogłębieniu. Zdarza się, że członkowie rodzin powracający z pieczy są oczekiwani głównie z powodu uzyskanych w procesie usamodzielnienia świadczeń. Niejednokrotnie oznacza to, że fundusze, które młodzi ludzie otrzymali na start w dorosłość zostaną zmarnotrawione. Dlatego nie może budzić zaskoczenia to, że znacząca część usamodzielnianych wychowanków pieczy zastępczej staje się klientami pomocy społecznej, wchodzi w konflikt z prawem lub popełnia samobójstwo¹³. Trudna sytuacja życiowa tych osób, jak również odpowiedzialność, jaka ciąży na samorządzie gminnym, by dostarczana im pomoc miała znamiona kompleksowego systemu wsparcia, stały się przesłanką do zaproponowania w niniejszym artykule przykładowego katalogu usług dedykowanych tym osobom.

Skrócona analiza problemów występujących na obszarze województwa zachodniopomorskiego staje się przesłanką do rekomendacji dotyczącej wprowadzenia do systemu wsparcia usług społecznych adresowanych do różnego odbiorcy i znacząco przekraczających aktualnie realizowane.

2. Usługi społeczne

Rola usług społecznych w skutecznym i efektywnym zarządzaniu publicznym od dawna jest opisywana w polskiej literaturze społecznej. Ponieważ ich świadczenie jest ściśle powiązane z zarządzaniem publicznym, ich zdefiniowanie należy rozpocząć od objaśnienia tego terminu. J.Krzyszkowski proponuje, aby pod pojęciem zarządzania publicznego rozumieć „poszukiwanie efektywnej organizacji procesu realizacji projektów, programów czy szerzej, polityk publicznych postrzeganych jako działanie zaspokajające istotne potrzeby społeczne”¹⁴. Z kolei według innej definicji, zarządzanie publiczne to szczegółowa dyscyplina nauk o zarządzaniu „zajmująca się badaniem sposobów i zakresu harmonizowania działań zarządczych zapewniających sprawne zarządzanie zorganizowanym działaniem ludzi, nakierowanym na kreowanie publicznych wartości i na realizację interesu publicznego w procesach świadczenia usług publicznych”¹⁵. Modeli zarządzania publicznego jest kilka, jednak

¹² Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Szczecinie – Ocena Zasobów Pomocy Społecznej za lata 2016–2018, <http://www.rops.wzp.pl/ocena-zasobow-pomocy-spoecznej> - dostęp 30.01.2020 [dostęp 30.01.2020 r.].

¹³ Pomoc w usamodzielnianiu się pełnoletnim wychowankom pieczy zastępczej - raport NIK, Warszawa 2014, s.39–42, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,7849,vp,9839.pdf> [dostęp 30.01.2020 r.].

¹⁴ J. Krzyszkowski, *Inkluzywne wspólnoty, czyli rola polityki społecznej w samorządzie*, Warszawa 2014, s. 54.

¹⁵ A. Koźuch, B. Koźuch, Ł. Sułkowski, E. Bogacz-Wojtanowska, M. Lewandowski, K. Sienkiewicz-Małyjurek, A. Szczudlińska-Kanoś, S. Jung-Konstanty, *Obszary zarządzania publicznego*, Kraków 2016, s.9.

w kontekście rozważań na temat konieczności zmian w sferze świadczenia usług społecznych, najbardziej istotne są dwa z nich – nowe zarządzanie publiczne (*New Public Management*) i współrzędzenie publiczne (*Public Governance*).

Nowe zarządzanie publiczne oparte jest głównie na zasadach efektywności ekonomicznej oraz skuteczności i charakteryzuje się jasnością wytyczonych celów, planowaniem, ewaluacją. Dużą rolę odgrywa w nim fachowość, określenie ról i spójność norm, a także morale¹⁶. W modelu tym jedną z cech jest odejście od zbiurokratyzowanych form administrowania przez zapewnienie sprawnie działających, przyjaznych obywatelowi instytucji, współpracujących (czy też wykorzystujących do realizacji zadań) z organizacjami społecznymi i pozarządowymi. Jak wskazuje M. Grewiński większość elementów tego modelu zarządzania funkcjonuje już w Polsce (decentralizacja władzy i zwiększenie elastyczności, delegowanie i kontraktowanie zadań, ewaluacja i monitoring postępów, realizacja zadań poprzez projekty), jednakże w kwestii prowadzenia skutecznej lokalnej polityki społecznej nie osiągnięto jeszcze pożądanego celu¹⁷. Dla ich osiągnięcia należałoby dążyć jednak do wypracowania innego modelu zarządzania, tj. współrzędzenia publicznego, określanego także partycypacyjnym zarządzaniem publicznym. Model ten jest ukierunkowany na zewnątrz, charakteryzuje go otwartość i elastyczność, a przede wszystkim zewnętrzna partycypacja. Współrzędzenie publiczne zakłada, że określanie celów polityki lokalnej, ich realizacja, organizowanie i dostarczanie usług społecznych, nadzór i kontrola procesów polityki społecznej, nie jest zadaniem wyłącznie władz samorządowych i sektora publicznego, ale różnorodnych podmiotów społecznych – prywatnych, kościelnych, nieformalnych, którzy mają interes we wspólnym rozwiązaniu problemów społecznych¹⁸.

Na podkreślenie zasługuje to, że bardzo widoczna jest korelacja pomiędzy efektywnym i skutecznym zaspokajaniem potrzeb wspólnoty a oceną zarządzania tymi wspólnotami. Z kolei skuteczne zaspokajanie potrzeb wspólnoty polega przede wszystkim na stworzeniu takich kategorii usług, które będą adekwatną odpowiedzią na te potrzeby. Stąd też niezwykle ważne jest – niezależnie od przyjętego modelu zarządzania – aby odpowiednio zarządzać także usługami społecznymi. Zarządzanie usługami społecznymi to (wg. A. Badełek) „*zestaw działań, składających się z planowania, organizowania, motywowania oraz kontroli zasobów organizacyjnych, ludzkich, finansowych ośrodka zmierzających do takiego świadczenia usług społecznych, by kształtować zaspokojenie potrzeb społeczności, poprawiać sytuację osób i grup najsłabszych, zwiększając ich samodzielność, wzmacniając więzi i dążąc do integracji społeczności lokalnej*”¹⁹.

Na określenie, czym są usługi społeczne, definicji jest wiele, w zależności od tego, w jakim obszarze są one definiowane. Ze względu na to, że przedmiotem rozważań w niniejszym artykule jest nowe narzędzie jakim jest, lub raczej jakim może się stać CUS, zasadne wydaje się przyjęcie definicji usług społecznych w kontekście pomocy społecznej, prezentowanej

¹⁶ Tamże, s.17.

¹⁷ M. Grewiński, *Od administrowania do zarządzania usługami społecznymi* [w:] *Środowiskowe usługi społeczne – nowa perspektywa polityki i pedagogiki społecznej*, red. M. Grewiński, B. Skrzypczak, Warszawa 2011, s.38.

¹⁸ Tamże, s.39.

¹⁹ A. Badełek, *Innowacyjność w zarządzaniu usługami społecznymi* [w:] *Środowiskowe usługi społeczne – nowa perspektywa polityki i pedagogiki społecznej*, red. M. Grewiński, B. Skrzypczak, Warszawa 2011, s.268.

przez R.Szarfenberga, zgodnie z którą jest to „działalność pracowników socjalnych i innych, polegająca na promowaniu zdrowia i dobrostanu ludzi; na pomaganiu ludziom, aby stali się bardziej samowystarczalni; na zapobieganiu uzależnieniu od pomocy (dependency); wzmacnianiu więzi rodzinnych; przywracaniu jednostek, rodzin, grup i społeczności do pomyślnego funkcjonowania społecznego”²⁰. W szerszym zaś ujęciu są to „działania skierowane na człowieka, których celem jest kształtowanie i wzbogacanie jego zasobów społecznych, fizycznych i intelektualnych”²¹.

R. Szarfenberg, nawiązując do typologii zastosowanej przez B. Szatur-Jaworską, wskazuje, że usługi społeczne są formą świadczeń charakteryzujących się następującymi cechami:

- są to czynności podejmowane w celu bezpośredniego zaspokojenia ludzkich potrzeb i nie polegają na wytwarzaniu dóbr materialnych;
- służą zaspokajaniu indywidualnych potrzeb jednostek i rodzin, choć ich jakość i dostępność mają wpływ na funkcjonowanie szerszych zbiorowości i grup społecznych;
- mogą być finansowane, organizowane i dostarczane zarówno przez instytucje publiczne, jak i niepubliczne (prywatne);
- uzyskiwane są nieekwiwalentnie, częściowo odpłatnie lub w pełni odpłatnie²².

Chociaż usługi społeczne są przedmiotem naukowej refleksji od dawna, to zaznaczyć należy, że pierwsza prawna (legalna) definicja tego pojęcia pojawiła się dopiero w ustawie z dnia 19 lipca 2019 r. o realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych. Zgodnie z art.2 ust.1 tej ustawy, za usługi społeczne uważa się działania z zakresu:

- 1) polityki prorodzinnej,
- 2) wspierania rodziny,
- 3) systemu pieczy zastępczej,
- 4) pomocy społecznej,
- 5) promocji i ochrony zdrowia,
- 6) wspierania osób niepełnosprawnych,
- 7) edukacji publicznej,
- 8) przeciwdziałania bezrobociu,
- 9) kultury,
- 10) kultury fizycznej i turystyki,
- 11) pobudzania aktywności obywatelskiej,
- 12) mieszkalnictwa,
- 13) ochrony środowiska,
- 14) reintegracji zawodowej i społecznej.

²⁰ R. Szarfenberg, *Polityka społeczna i usługi społeczne – zagadnienia pojęciowe* <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/psus.pdf>, [dostęp 30.01.2020 r.].

²¹ M. Cyrek, E. Mikuła-Bączek, *Usługi społeczne jako wyznacznik kapitału ludzkiego w kontekście spójności regionalnej*. [w:] *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, nr 12/2008, Rzeszów 2008, s. 449.

²² R. Szarfenberg, *Polityka społeczna...* op.cit., s.16.

– podejmowane przez gminę w celu zaspokajania potrzeb wspólnoty samorządowej, świadczone w formie niematerialnej bezpośrednio na rzecz osób, rodzin, grup społecznych, grup mieszkańców o określonych potrzebach lub ogółu mieszkańców²³.

Szeroki zakres tej definicji stał się dla impulsu do przedstawienia w niniejszym opracowaniu przykładów katalogów usług społecznych dla wybranych grup społeczności lokalnej, które mogą być świadczone przez CUS. Jak wskazano w pierwszej części niniejszego opracowania, wyzwaniem o bardzo dużym znaczeniu dla samorządów województwa zachodniopomorskiego jest stworzenie systemu wsparcia dla osób wychodzących z pieczy zastępczej oraz – w miarę możliwości powstrzymanie rozpadu więzi rodzinnych. Opracowano zatem dwa autorskie, przykładowe katalogi usług, jeden dla osób usamodzielnianych (wychowanków systemu pieczy zastępczej, powracającym do gminy właściwej ze względu na ich miejsce pobytu przed umieszczeniem w pieczy zastępczej) oraz drugi – dla rodzin biologicznych, oczekujących wsparcia ze strony samorządu gminy.

Katalog dla usamodzielnianych wychowanków systemu pieczy zastępczej mógłby zwierać między innymi:

- 1) usługi, które są lub mogą być świadczone na podstawie dotychczasowych regulacji ustawowych, w tym:
 - usługi z zakresu diagnozowania posiadanych kompetencji i umiejętności – poszerzony test na kompetencje zawodowe;
 - usługę pracy socjalnej – towarzyszenie odbiorcy w budowanie swojej samodzielności poprzez informację o uprawnieniach jakie mu przysługują jako mieszkańcowi gminy, itp.;
 - usługę doradczą – dającą możliwość skorzystania z porady specjalistów w zależności od potrzeb również z dostępem do porady psychiatrycznej, terapeutycznej;
 - usługę w postaci pobytu w mieszkaniu treningowym lub inną formę zapewnienia schronienia – połączoną w razie konieczności z nauką podstawowych umiejętności niezbędnych przy wykonywaniu codziennych czynności życiowych;
 - usługi pozwalające na odnalezienie się na rynku pracy – zaczynając od doradcy zawodowego poprzez różnego rodzaju kursy, ale również zapewnienie możliwości uzyskania doświadczenia zawodowego;
- 2) usługi nowe, dotychczas niezdefiniowane w powszechnie obowiązujących przepisach, a przyjęte przez gminę w programie usług społecznych, w tym:
 - usługi z zakresu samorozwoju – w tym: budowanie poczucia własnej wartości, radzenia sobie z trudnymi emocjami, budowania relacji z innymi itp.; usługi

²³ Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych (Dz.U. z 2019 r., poz.1818).

winny być dopasowane tak zakresem jak i poziomem trudności do możliwości odbiorcy;

- usługi zdrowotne – przede wszystkim diagnostyka pozywająca na określenie, czy nie występują niedobory ważnych dla funkcjonowania witamin i pierwiastków; bardzo istotne zdiagnozowanie poziomu witaminy D oraz magnezu, sodu czy potasu;
- usługę dietetyczną – ze szczególnym uwzględnieniem zasad zdrowego żywienia;
- usługę asystenta usamodzielnionych – najlepiej kogoś, kto sam przebywał w pieczy zastępczej; umożliwienie towarzyszenia osobie powracającej z pieczy w pierwszym okresie samodzielności;
- usługi coachingu;
- usługi z zakresu mediacji – przede wszystkim skierowane do rodziny osoby usamodzielnionej, chociaż istnieje duże prawdopodobieństwo potrzeby takich mediacji również z instytucjami, z którymi powracający z pieczy zastępczej się kontaktuje;
- usługi z zakresu edukacji finansowej i społecznej – ważny jest aspekt przygotowania osoby do roli świadomego uczestnika życia środowiska lokalnego;
- usługi z zakresu proponowanego w ramach Regionalnych Akademii Rodziny²⁴ – ze szczególnym uwzględnieniem warsztatu „Wybieram Ciebie”;
- usługę umożliwiającą odbiorcy uczestnictwo w grupie wsparcia.

Katalog usług społecznych skierowany do rodzin biologicznych – mógłby zawierać usługi dla rodzin z dziećmi. Katalog ten miałby w zależności od zdiagnozowanych w gminie problemów bardzo indywidualny wymiar. Można jednak zawrzeć w nim usługi, których wdrożenie byłoby w każdym samorządzie wskazane:

1) usługi, które są lub mogą być świadczone na podstawie dotychczasowych regulacji ustawowych, w tym:

- usługi z zakresu diagnozy sytuacji rodzinnej – szczególnie istotne w rodzinach zagrożonych umieszczeniem dzieci w pieczy zastępczej, ale konieczne do ustalenia planu wsparcia (czy planu usług) w każdym przypadku;
- usługi z zakresu konsultacji i poradnictw specjalistycznych – dopasowane do potrzeb wsparcie specjalistów jest koniecznym elementem działania;

²⁴ Uchwałą Nr XXXVIII/517/14 z dnia 30 września 2014 r. Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego przyjął „Wojewódzki Program Wspierania Rodziny i Systemu Pieczy Zastępczej na lata 2014-2020 pn. Region dla Rodziny”. Program wskazuje kierunki polityki regionalnej zmierzającej do odbudowy wartości rodziny jako naturalnego środowiska kształtowania wartości i wzorców, będącego podstawą rozwoju emocjonalnego i intelektualnego każdego człowieka. Wśród rekomendacji wskazanych w Programie zawarto m.in. profilaktykę problemów małżeńskich i rodzinnych. Efektem powyższego było opracowanie kierunków interwencji Programu. Za jeden z celów przyjęto wzmocnienie kondycji rodziny w Województwie Zachodniopomorskim, a jako zadanie wskazano powołanie, we współpracy z powiatami, sieciowej Regionalnej Akademii Rodziny. Regionalna Akademia Rodziny (RAR) jest narzędziem wsparcia rodzin i osób, wypracowanym i wdrażanym na terenie województwa, w ramach którego realizowane są szkolenia, warsztaty, mediacje, grupy wsparcia. Więcej informacji na stronie <http://rodzina.wzp.pl/rar/> [dostęp 30.01.2020 r.].

- usługi asystentury rodzinnej – przy czym ważne byłoby odwrócenie istniejącej aktualnie tendencji, by tym wsparciem obejmować rodziny z głęboką dysfunkcją; asystent rodziny w przypadku problemów opiekuńczo-wychowawczych może okazać się bardzo skutecznym narzędziem wsparcia;
 - usługę pracy socjalnej – szerokie wsparcie ze strony pracownika socjalnego, mające na celu przywrócenie zdolności do samodzielnego funkcjonowania w oparciu o zasoby rodziny;
 - usługi terapeutyczne – z zakresu terapii rodzinnej, ale również wspierającej w przypadku uzależnienia któregoś z członków rodziny;
 - usługi poradnictwa prawnego – szczególnie w zakresie prawa rodzinnego;
 - usługę umożliwiającą ze skorzystania z grup wsparcia lub grup samopomocowych – bardzo istotne i, jak się wydaje, ciągle niedoceniane wsparcie tak dla rodzin jak i dla osób.
- 2) usługi nowe, dotychczas niezdefiniowane w powszechnie obowiązujących przepisach, a przyjęte przez gminę w programie usług społecznych, w tym:
- usługi zdrowotne – przede wszystkim diagnostyka pozywająca na określenie, czy nie występują niedobory ważnych dla funkcjonowania witamin i pierwiastków; bardzo istotne zdiagnozowanie poziomu witaminy D oraz magnezu, sodu czy potasu; badania powinny dotyczyć tak rodziców jak i dzieci;
 - usługę dietetyczną – ze szczególnym uwzględnieniem zasad zdrowego żywienia i efektywnego wykorzystania posiadanych zasobów; ważnym elementem tej usługi byłyby warsztaty tak dla rodziców jak i dzieci w celu zmiany niekorzystnych nawyków żywieniowych;
 - usługi z zakresu edukacji finansowej – z raportów i opracowań dotyczących rozpadu rodziny wynika, że częstym powodem jest trudna sytuacja ekonomiczna rodziny; edukacja w tym zakresie byłaby jednym z działań ograniczających rozpad rodzin;
 - usługi coachingu – mające na celu budowanie potencjału rodziny i odkrywanie silnych stron poszczególnych jej członków;
 - usługi z zakresu mediacji – tak wewnątrzrodzinnej (rozwiązywanie konfliktów), jak również dotyczącej konfliktów z członkami dalszej rodziny czy sąsiadami;
 - usługę w postaci objęcia wsparciem przez rodzinę wpierającą – rodzina taka mogłaby pomóc rodzinie mającej problemy opiekuńczo-wychowawcze poprzez udzielanie np.: wskazówek dotyczących sprawowania opieki i wychowania dzieci, kształtowania i wypełniania podstawowych ról społecznych, organizacji czasu rodziny, pomocy w nauce, racjonalnego prowadzenia budżetu domowego oraz prowadzenia gospodarstwa domowego;
 - usługi z zakresu proponowanych w ramach Regionalnych Akademii Rodziny warsztatów, ze szczególnym uwzględnieniem warsztatu Szkoła dla Rodziców oraz warsztatu dla partnerów;

Przedstawione powyżej katalogi są propozycją, w żadnym razie standardem usług dla wymienionych grup potrzebujących wsparcia.

3. Świadczenie usług społecznych w dotychczasowych formach

W aktualnym stanie prawnym istnieje możliwość realizacji usług społecznych w różnych formach i kierowanie ich do konkretnych grup odbiorców – osób potrzebujących tych usług z uwagi na stan zdrowia, niepełnosprawność, sytuację rodzinną i osobistą, bezrobocie itp. Usługi te realizowane są przez różne instytucje publiczne, często funkcjonujące w ramach odrębnych działów administracji (np. system oświaty, system zdrowia, system zabezpieczenia społecznego) oraz organizacje pozarządowe.

Jak wskazano we wstępie obecnie przyjęty model świadczenia usług społecznych oparty jest przede wszystkim na jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej funkcjonujących na różnych szczeblach administracji samorządowej:

- 1) w gminie: ośrodek pomocy społecznej, ośrodki wsparcia (schroniska dla osób bezdomnych, schroniskach dla osób bezdomnych z usługami opiekuńczymi, dzienne domy pomocy, ośrodki wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi np. środowiskowy dom samopomocy), placówki wsparcia dziennego;
- 2) w powiecie: powiatowe centrum pomocy rodzinie i placówki działające pod jego nadzorem (jednostki specjalistycznego poradnictwa, w tym rodzinnego, ośrodki wsparcia, domy pomocy społecznej i ośrodki interwencji kryzysowej);
- 3) w województwie: regionalny ośrodek polityki społecznej i placówki działające pod jego nadzorem²⁵.

Ośrodek pomocy społecznej, powiatowe centrum pomocy rodzinie i regionalny ośrodek polityki społecznej realizują przede wszystkim usługi społeczne przewidziane przepisami ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej oraz ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej²⁶. Usługi z zakresu pomocy społecznej skierowane są do osób i rodzin znajdujących się w trudnych sytuacjach życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości. Najczęściej świadczone usługi z tego obszaru to usługi opiekuńcze, schronienie dla osób jego pozbawionych, pobyt i usługi w domach pomocy społecznej, interwencja kryzysowa. Usługi realizowane na podstawie ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej to wsparcie dla rodzin przeżywających trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych (np. w osobie asystenta rodziny), objęcie dziecka opieką i wychowaniem w placówce wsparcia dziennego, organizowanie pieczy zastępczej w przypadku niemożności zapewnienia dziecku opieki i wychowania przez rodziców.

²⁵ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (t.j.: Dz.U. z 2019 r., poz.1507 z późn.zm.), art.6 pkt 5, art.51 ust.4 i 5, art.112 ust.8

²⁶ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (t.j.: Dz.U. z 2019 r., poz.1111 z późn.zm.).

Niezależnie od usług świadczonych przez powyżej wymienione jednostki, w gminach i powiatach mogą być organizowane różnego rodzaju usługi kierowane do konkretnych grup potrzebujących działań wspierających. Usługi te organizowane są przez odrębne instytucje. Dla osób niepełnosprawnych można utworzyć placówki mające na celu ich reintegrację i aktywizację zawodową, np. zakłady aktywności zawodowej²⁷ czy spółdzielnie socjalne²⁸. Spółdzielnie socjalne mogą również powstawać w celu aktywizacji zawodowej osób bezrobotnych. Bezrobotni mogą także – poza usługami świadczonymi przez powiatowe urzędy pracy (pośrednictwo pracy, poradnictwo zawodowe, organizowanie szkoleń²⁹) – mogą być objęci usługami w ramach zatrudnienia socjalnego w klubach integracji społecznej lub centrach integracji społecznej. Warto wskazać, że zatrudnieniem socjalnym objąć można także i inne osoby podlegające wykluczeniu społecznemu (np. bezdomni realizujący indywidualny program wychodzenia z bezdomności, osoby uzależnione od alkoholu bądź innych substancji psychoaktywnych, osoby opuszczające zakłady karne)³⁰.

Dla dzieci i młodzieży, poza zapewnieniem realizacji prawa do kształcenia, zapewnia się możliwość korzystania z pomocy psychologiczno-pedagogicznej (np. w zakresie wczesnego wspomagania rozwoju dziecka) oraz pomocy w wyborze kierunku kształcenia i zawodu przez poradnie psychologiczno-pedagogiczne funkcjonujące na podstawie przepisów o systemie oświaty. Poradnie takie udzielają także rodzicom i nauczycielom pomocy psychologiczno-pedagogicznej związanej z wychowywaniem i kształceniem dzieci i młodzieży, a także wspomagają przedszkola, szkoły i placówki w zakresie realizacji zadań dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych.

To tylko kilka przykładów, które ukazują niezwykle skomplikowany i rozbudowany system świadczenia usług społecznych przez jednostki samorządu terytorialnego. Do tego należy dodać jeszcze organizacje pozarządowe i kościelne, które system publiczny wspierają.

Jednakże system ten nie jest doskonały i to z kilku przyczyn.

Przede wszystkim publiczne instytucje świadczące usługi społeczne ograniczone są w swojej działalności nie tylko finansowo, ale także zakresem działań, które wytyczają im przepisy powszechnie obowiązującego prawa. Przykładowo art.36 pkt 2 ustawy o pomocy społecznej określa rodzaje świadczeń niepieniężnych z pomocy społecznej (usług), które mogą być przyznane beneficjentom, w tym m.in. usługi opiekuńcze w miejscu zamieszkania czy pobyt w domu pomocy społecznej. W kompetencjach ośrodka pomocy społecznej będzie leżało np. zorganizowanie i świadczenie usług opiekuńczych dla osoby wymagającej opieki, ale zapewnienie miejsca dla takiej osoby w placówce zapewniającej całodobową opiekę, która nie jest domem pomocy społecznej (tzw. dom seniora) nie wchodzi w zakres

²⁷ Tworzone na podstawie art. 29 ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (t.j.: Dz. U. z 2019 r. poz.1172 z późn.zm.) oraz rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 17 lipca 2012 r. w sprawie zakładów aktywności zawodowej (Dz.U. z 2012 r., poz.850).

²⁸ Na podstawie ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (t.j.: Dz.U. z 2018 r., poz.1205 z późn.zm.).

²⁹ Na podstawie ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (t.j.: Dz.U. z 2019 r., poz.1482 z późn.zm.).

³⁰ Zgodnie z ustawą z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (t.j.: Dz. U. z 2019 r., poz. 217 z późn.zm.).

tych świadczeń. Tymczasem takie rozwiązanie mogłoby wspomóc członków rodziny takiej osoby, na co dzień zapewniających jej opiekę, w ramach tzw. opieki wytchnieniowej na krótki okres, umożliwiając opiekunowi załatwienie jego niezbędnych spraw, np. hospitalizację. Jednakże katalog wskazany w art.36 ustawy o pomocy społecznej ma charakter zamknięty i świadczenia w nim nie wymienione wychodzą poza kompetencje jednostek organizacyjnych pomocy społecznej³¹.

Kolejną niedoskonałością tak organizowanych usług społecznych jest ich rozproszenie pomiędzy różne instytucje funkcjonujące w różnych systemach administracji publicznej (np. jednostki organizacyjne pomocy społecznej, powiatowe urzędy pracy w ramach zabezpieczenia społecznego, placówki pedagogiczno-psychologiczne w ramach systemu oświaty). Jednocześnie żadna z tych instytucji nie świadczy usług kompleksowo. Ściśle przypisane każdej z nich zadania, znajdujące swoje umocowanie w przepisach prawa, powodują, że osoba wymagająca wsparcia oferowanego przez różne podmioty musi zgłaszać się kolejno do każdego z nich. Niejednokrotnie podmioty te kierują się własnymi procedurami. Takie rozproszenie organizacyjne powoduje nie tylko wydłużenie w czasie otrzymania przez osobę potrzebującą kompleksowej pomocy, ale sprzyja temu, że może ona zostać objęta wsparciem nieadekwatnym do jej potrzeb. Dochodzi bowiem do sytuacji, w której klient potrzebujący skoordynowanego systemowego wsparcia (np. jednoczesnej pomocy w przywróceniu prawidłowych funkcji opiekuńczo-wychowawczych, przy oddłużeniu lokalu mieszkalnego i aktywizacji zawodowej) otrzymuje co prawda pomoc od kilku instytucji, jednak każda z nich działa odrębnie, a działania tych instytucji nie są ze sobą skorelowane.

Kolejny problem w objęciu osoby wsparciem dostosowanym do jej potrzeb może stanowić brak dostępności do niektórych usług w miejscu jej zamieszkania. Znaczna część podmiotów świadczących usługi społeczne znajduje się w większych miejscowościach, najczęściej w miastach. W małych gminach, szczególnie wiejskich, w których nie działają organizacje pozarządowe, organizowanie usług objętych zadaniami gminy ograniczona jest do minimum. Na rozszerzenie ich katalogu nie pozwalają niewielkie budżety tych gmin i często z tego powodu zapewnienie adekwatnego wsparcia np. osobom starszym czy niepełnosprawnym nie jest możliwe. Mogłyby one korzystać z usług świadczonych w innych, sąsiednich gminach, choćby na podstawie porozumienia międzygminnego, jednak dojazd do tych miejscowości – o ile taki udałoby się zorganizować – byłby dla nich często nadmierną uciążliwością. Z kolei sprowadzenie specjalistów świadczących określone rodzaje usług dla licznych odbiorców w jednej gminie często stanowi zbyt wysoki koszt, finansowo zupełnie nieopłacalny dla gminy.

Zaproponowana przez ustawodawcę od 1 stycznia 2020 r. nowy model organizowania usług społecznych przez centrum usług społecznych może stanowić rozwiązanie wskazanych problemów. Daje bowiem gminom szansę zarówno na poszerzenie katalogu tych usług, jak również dostępu do nich mieszkańców poszczególnych gmin.

³¹ Por.: I. Sierpowska, *Pomoc społeczna. Komentarz*, Warszawa 2014, s.188.

4. Centra usług społecznych – nowa jakość i nowe możliwości

Centra usług społecznych (CUS) to wynik nowej koncepcji organizowania i świadczenia usług społecznych przez gminy, przyjętej w ustawie z dnia 19 lipca 2019 r. o realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych. Podstawowym celem tej ustawy ma być stworzenie gminom możliwości utworzenia takiej jednostki organizacyjnej (jednostki budżetowej), która będzie służyć zaspokajaniu potrzeb wspólnoty samorządowej w zakresie określonych usług społecznych oraz koordynowaniu tych usług, zarówno w zakresie ich zapewnienia na obszarze działania CUS, jak i w odniesieniu do ich przyznawania indywidualnym odbiorcom. Głównym założeniem jest zorganizowanie usług na zasadzie powszechności dostępu do nich wszystkim mieszkańcom – w odróżnieniu od aktualnie realizowanego modelu selektywnego świadczenia usług wybranym grupom klientów np. przez ośrodki pomocy społecznej.

Podkreślenia wymaga to, że zgodnie z intencją ustawodawcy, przyjęte w niej rozwiązania mają służyć rozwojowi i integracji systemu usług społecznych na poziomie lokalnym, a nowy typ jednostki organizacyjnej, czyli CUS, ma ułatwić samorządom integrację i koordynację działań w zakresie organizowania usług społecznych. Powyższe ma szansę związane jest z rosnącym zapotrzebowaniem na świadczenie przez samorząd usług już świadczonych oraz usług nowego rodzaju. W konsekwencji doprowadzić ma to do stworzenia nowych standardów usług, umożliwienia kompleksowego ich zorganizowania, zapewnienia ich większej dostępności – zwłaszcza na obszarach wiejskich, a także poszerzenie ich katalogu³².

Zgodnie z art.8 ust.3 ustawy utworzenie i prowadzenie CUS należy do zadań własnych gminy o charakterze fakultatywnym, co oznacza, że gmina może, ale nie musi tworzyć takiej jednostki. Jednakże, choćby w świetle wskazanych powyżej problemów i wyzwań społecznych, może w nieodległej przyszłości stać się po prostu koniecznością dla gmin, chcących sprostać obowiązkowi realizacji ustawowych zadań w zakresie zaspokajania potrzeb społeczności.

W kwestii dotyczącej organizacji (utworzenia) CUS, w ustawie przyjęto trzy możliwości:

- 1) poprzez utworzenie CUS w jednej gminie – przez przekształcenie funkcjonującego już w tej gminie ośrodka pomocy społecznej;
- 2) poprzez utworzenie CUS dla co najmniej dwóch gmin – przez utworzenie w jednej z gmin nowej jednostki organizacyjnej, działającej odrębnie od funkcjonujących w tych gminach ośrodków pomocy społecznej;
- 3) w miastach powyżej 100.000 mieszkańców – albo przez przekształcenie funkcjonującego ośrodka pomocy społecznej albo przez powołanie CUS obok ośrodka.

W przypadku CUS działającego na terenie jednej gminy, warunkiem jego utworzenia jest przekazanie do realizacji Centrum wszystkich zadań realizowanych dotychczas przez

³² Uzasadnienie do projektu ustawy o realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych – druk sejmowy nr 3040, s.59, <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/757DA180329B7DB0C125834D006EE702/%24File/3040.pdf> [dostęp 30.01.2020 r.].

ośrodek pomocy społecznej oraz wybranych i dotąd nierealizowanych przez ten ośrodek usług społecznych z co najmniej dwóch zakresów, o których mowa w art. 2 ust. 1 ustawy, w którym zawarto obszary usług społecznych możliwych do realizacji przez CUS. Dla centrum działającego na obszarze kilku (co najmniej dwóch) gmin, warunkiem koniecznym do jego utworzenia jest zawarcie porozumienia, na podstawie którego jedna gmina przekazuje do realizacji drugiej gminie (tej, która ma utworzyć Centrum) wybrane usługi społeczne z co najmniej trzech zakresów, o których mowa w art. 2 ust. 1. Warunkiem koniecznym – w przypadku utworzenia CUS w mieście powyżej 100.000 mieszkańców jako nowej jednostki organizacyjnej (obok ośrodka pomocy społecznej) – jest przekazanie przez miasto do realizacji Centrum wybranych usług społecznych z co najmniej trzech zakresów, o których mowa w art. 2 ust. 1 ustawy.

Na podkreślenie zasługuje, że na konieczność zaproponowanych w ustawie rozwiązań eksperci z zakresu polityki społecznej zwracali uwagę od kilku lat. Już w 2013 r. M. Grewiński wskazywał na konieczność integracji usług w celu holistycznego odpowiadania na rzeczywiste potrzeby obywateli. Zaznaczał przy tym, że *„przyjęcie w Polsce modelu zintegrowanych, rozwiniętych usług aktywizacyjnych jest możliwe, jeśli zostanie przeprowadzona diagnoza rzeczywistych potrzeb społecznych, a następnie skataloguje się i porówna istniejące usługi w ramach instytucji i systemów polityki społecznej”*³³, ponieważ bez takich rozwiązań nadal funkcjonować będą separatystyczne systemy, a w nich instytucje i służby, które często świadczą bardzo podobne usługi, powielane i nie przynoszące pozytywnych rezultatów.

W kontekście powyższego warto zwrócić uwagę na kilka przyjętych w ustawie rozwiązań zmierzających do realizacji postulatów ekspertów. Opisując ustawę w dużym uproszczeniu, wprowadza ona dwa główne wątki dla skuteczniejszego świadczenia usług społecznych przez gminę. Po pierwsze daje możliwość tworzenia indywidualnych dla każdego samorządu gminnego programów usług społecznych. Program taki opracowywany jest na podstawie diagnozy potrzeb i potencjału wspólnoty samorządowej w zakresie usług społecznych i przyjmowany w drodze uchwały rady gminy jako akt prawa miejscowego. Może zawierać on katalog usług poszerzających – w stosunku do ustawowych rozwiązań – działania instytucji zapewniających te usługi. Zawrzeć w nim można np. poszerzony (względem ustawy o pomocy społecznej) katalog usług w zakresie opieki wytchnieniowej w postaci zapewnienia starszej osobie wymagającej opieki pobytu w prywatnym Domu Seniora świadczącym całodobową opiekę na okres hospitalizacji członka rodziny – jej opiekuna. Takiego rozwiązania nie przewiduje obowiązująca ustawa o pomocy społecznej, na jej podstawie ośrodek pomocy społecznej osobę wymagającą całodobowej opieki może skierować wyłącznie do domu pomocy społecznej, w którym koszt pobytu jest wyższy, a procedura umieszczenia, nawet krótkoterminowego, długotrwała.

Jeśli w danej konkretnej gminie potwierdzi się występowanie problemów znamiennych dla całego województwa zachodniopomorskiego, które wskazano w pierwszej części

³³ M. Grewiński, *Usługi społeczne i socjalne jako wspólny obszar polityki i ekonomii społecznej* [w:] „Ekonomia Społeczna”, nr 3/2013 (8), s.37.

niniejszego opracowania, np.: duża ilość rodzin z problemami opiekuńczo-wychowawczymi, znaczny odsetek wychowanków pieczy zastępczej powracających do rodzin biologicznych, możliwe będzie wprowadzenie programu usług społecznych dedykowanych tym osobom i rodzinom. Zaproponowany powyżej (w pkt 2) katalog usług skierowanych do tych grup odbiorców nie tylko może sprzyjać poprawie ich sytuacji, ale jednocześnie będzie stanowić realizację rekomendacji NIK w kierunku stworzenia systemu wsparcia dla osób wychodzących z pieczy zastępczej.

Jak wspomniano, program usług społecznych przyjmowany w danej gminie winno poprzedzać przeprowadzenie dogłębnej diagnozy potrzeb i potencjału wspólnoty samorządowej. Oznacza to z jednej strony rozeznanie wszystkich problemów i wyzwań społecznych, które występują aktualnie, a także takich, które mogą wystąpić w przyszłości – o ile nie będzie się im skutecznie zapobiegać. Z drugiej zaś strony, umożliwi wóldarzom gminy i instytucjom świadczącym usługi społeczne, zapoznanie się z zasobami i potencjałem gminy (w tym w szczególności tymi, które istnieją wśród samych mieszkańców) w celu opracowania tych właśnie skutecznych metod zapobiegania zagrożeniom społecznym. W oparciu o taką wiedzę będzie można zaproponować innowacyjne rozwiązania, choćby swoisty „barter usług” (np. grupa młodych osób wymagających pomocy w nauce świadczy drobne usługi – przyniesienie węgla, zrobienie zakupów – emerytowanej nauczycielce, która w zamian za tę pomoc udziela im korepetycji).

Drugi istotny wątek ustawy to możliwość utworzenia CUS jako jednostki o całkiem nowych kompetencjach. Zadaniem CUS nie ma być tylko samo świadczenie usług określonego rodzaju, w tym zawartych w programie usług społecznych. Do jego zadań należeć będzie również: prowadzenie rozeznania potrzeb i potencjału wspólnoty samorządowej w zakresie usług społecznych oraz opracowywanie diagnozy potrzeb i potencjału wspólnoty samorządowej w zakresie usług społecznych. Oznacza to, że CUS może aktywnie uczestniczyć w opracowywaniu programu usług społecznych, których następnie będzie realizatorem.

Spośród innych ciekawych rozwiązań przyjętych w ustawie wymienić należy sam sposób świadczenia usług. Opierać się on będzie na ich właściwym dopasowywaniu w oparciu o indywidualny plan usług społecznych, opracowywany na potrzeby konkretnej osoby czy rodziny przez koordynatora, zatwierdzany przez organizatora usług społecznych lub dyrektora CUS, a następnie monitorowany i w miarę potrzeby modyfikowany.

To, co będzie odróżniać CUS od ośrodków pomocy społecznej, to obowiązek podejmowania działań na rzecz integracji i wspierania rozwoju wspólnoty samorządowej z wykorzystaniem potencjału tej wspólnoty, w tym organizowanie działań samopomocowych, wolontaryjnych i sąsiedzkich stanowiących uzupełnienie usług społecznych (tzw. działań wspierających). W tym celu obligatoryjnie w CUS tworzone będzie stanowisko organizatora społeczności lokalnej. Zadaniem jego będzie w szczególności prowadzenie rozeznania potrzeb i potencjału wspólnoty, opracowywanie planów organizowania społeczności lokalnej, inicjowanie działań zmierzających do wzmocnienia więzi społecznych i integracji wspólnoty samorządowej.

Przyjęte rozwiązania ustawowe dają zatem dużo możliwości samorządom gminnym i mogą przynieść wiele korzyści. Przede wszystkim zintegrowanie usług społecznych w ramach jednej instytucji na pewno ułatwi dystrybucję tych usług. Jak wskazywano powyżej, oczekiwanie na podjęcie działań różnych instytucji w rozproszonym systemie świadczenia usług, prowadzi często do wydłużania w czasie objęcia wsparciem osoby czy rodziny, która wsparcia tego potrzebuje „tu i teraz”. Dodatkowo stworzy możliwość objęcia beneficjenta w ramach jednej instytucji pomocą wielotorową, przewidzianą dla różnych form dysfunkcji społecznej, dotąd realizowanych przez różne podmioty. Natomiast przy świadczeniu kilku rodzajów usług na rzecz jednej osoby czy rodziny, poddanie ich koordynacji doświadczanego pracownika CUS, zapewnić może bardziej efektywne i skuteczne wsparcie, bo dostosowane do faktycznych potrzeb beneficjenta – tak co do jego zakresu, jak i rozmiaru. Chaotyczna, przyznawana przez różne instytucje pomoc, często na „załatanie” jednej pilnej w danym momencie potrzeby (choć zaspokojenie takiej najpilniejszej potrzeby wcale nie załatwi podstawowego problemu klienta) jest również droższa niż skoordynowany system działań.

Ustawa dopuszcza zorganizowanie usług społecznych mających charakter odpłatny, a to z kolei – wbrew pozorom – może oznaczać zwiększenie faktycznego wykorzystania usług. Jeśli beneficjent będzie miał wpływ na zakres i rodzaj usług społecznych, które mają wspierać jego samodzielność (na etapie diagnozy potrzeb i potencjału wspólnoty), jak również – jeśli będzie partycypować (nawet w niewielkim stopniu) w kosztach usług, zwiększy się faktyczne ich wykorzystanie. Osoby nie będą bez uzasadnionej przyczyny rezygnować z usługi oraz wyżej będą cenić otrzymywane wsparcie. Obecnie często zdarza się, że otrzymywane usługi bezpłatne nie są uznawane przez klientów pomocy społecznej za wartościowe.

Zorganizowanie usług społecznych w ramach jednej instytucji zapewni wygodniejszy dostęp beneficjenta do tych usług i możliwość zapewnienia różnorodnej ich oferty. Skoro aktualnie głównym problemem dostępności do usług jest oddalenie miejsca ich świadczenia od beneficjenta (zwłaszcza w małych gminach, oddalonych od większych aglomeracji), to możliwość świadczenia ich dla mieszkańców z dwóch-trzech gmin (w przypadku CUS międzygminnego), czyli większej grupy powodowałaby rozłożenie kosztów pomiędzy większą ilość odbiorców, co skutkowałoby niższą ceną za usługę. Zatem zorganizowanie ich na miejscu, nawet z uwzględnieniem wyższej ceny za dojazd specjalistów wykonujących usługę i tak będzie opłacalne.

Z kolei animacja środowiska lokalnego prowadzona przez organizatora społeczności lokalnej może pozytywnie wpłynąć na zwiększenie aktywności mieszkańców w ramach samopomocy. Wprowadzenie narzędzi w postaci grup samopomocowych, pedagogów ulicy,

wprowadzenie modelu działań środowiskowych zbliżonych do idei Konferencji Grupy Rodzinnej³⁴, daje szansę na zmianę postaw – zamiast oczekiwać na wsparcie instytucji, mieszkańcy staną się bardziej zmotywowani do współodpowiedzialności za innych członków wspólnoty.

Wszystkie te pozytywne zmiany mogą przełożyć się na tę najważniejszą, rozumianą jako korzyści, które może przynieść CUS w długoletniej perspektywie. Usługi zgromadzone w CUS, nakierowane na aktywizację osób i całej społeczności lokalnej, pozwalające na wydłużenie aktywności społecznej i zawodowej jej członków – o ile będą mądrze dobrane i efektywnie świadczone – pozwolą na ograniczenie kosztów, które gmina poniosłaby w przyszłości. Dotyczy to zarówno osób starszych, które dłużej pozostaną w środowisku, zamiast stać się mieszkańcami domów pomocy społecznej, jak również rodzin, których dzieci nie trafią do pieczy zastępczej czy matek, które po urlopach rodzicielskich wrócą na rynek pracy, zamiast rezygnować z aktywności zawodowej.

Zakończenie

Świat wokół zmienia się w tempie trudnym do zaakceptowania przez większość z ludzi. Często nie uświadamiamy sobie tego, jaka przepaść techniczna i cywilizacyjna dzieli to, co było sto, pięćdziesiąt lat temu od naszej rzeczywistości. Kto dzisiaj (niezależnie od wieku) wyobraża sobie świat bez telefonów komórkowych, Internetu, wieloprogramowej i kolorowej telewizji? Bez swobodnej możliwości przemieszczania się pomiędzy krajami? Świat, w którym telefon staje się nie tylko środkiem łączności, ale również portfelem, notesem, kalkulatorem, a często podstawowym środkiem budowania kontaktów społecznych.

Wszystko się zmienia, a pomoc społeczna od 1990 roku praktycznie ciągle próbuje nadążyć za wizją, roztoczoną tak naprawdę jeszcze w latach dwudziestych ubiegłego stulecia przez Helenę Radlińską. Dzisiaj pomimo wielu niewątpliwych osiągnięć, wykształconej i zaangażowanej kadry, rozdzielenia w wielu miejscach świadczeń finansowych od pracy socjalnej, profesjonalizacji wsparcia dostarczanego klientom, pomoc społeczna ciągle poszukuje formuły zmiany.

Od wielu lat pracownicy socjalni i kadra zarządzająca jednostkami organizacyjnymi pomocy społecznej postulują o zmianę wizerunku, o zwiększenie prestiżu, o nieidentyfikowanie pracy socjalnej tylko z działaniami na rzecz osób uzależnionych itp. Propozycja utworzenia CUS być może być jednym z nowych pomysłów na inną formę pomagania. W każdej gminie województwa zachodniopomorskiego, która zdecyduje się na utworzenie CUS, będzie można wprowadzić indywidualny dla niej pakiet usług społecznych. Będzie można objąć wzmocnionym wsparciem te grupy, które w skali całego województwa wymagają szczegó-

³⁴ Konferencja Grupy Rodzinnej stanowi metodę pracy z rodziną, mająca na celu zapewnienie bezpieczeństwa przede wszystkim dzieciom, ale także osobom młodym, starszym, chorym; jej istotą jest spotkanie jak największej liczby członków rodziny (rodziców, dziadków, kuzynów) i osób bliskich (przyjaciele, zaprzyjaźnieni sąsiedzi itp.), w celu rozwiązania sytuacji problemowej (za: Krasieiko I., *Metodyka działania asystenta rodziny. Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach w pracy socjalnej*, Katowice 2010, s. 123).

nej uwagi – osoby wychodzące z pieczy zastępczej, rodziny biologiczne, z których dzieci trafiły do tej pieczy, rodziny przeżywające trudności opiekuńczo-wychowawcze. Budowanie na terenie gminy skutecznego i efektywnego systemu usług społecznych, opartych na partycypacyjnie przeprowadzonej diagnozie, może stać się odpowiedzią na problemy społeczne.

Na podkreślenie zasługuje to, że w ramach CUS nadal będzie funkcjonował dział pomocy społecznej. Będzie on budował system wsparcia dla osób o najniższych dochodach, potrzebujących ciągle bardziej działalności ratunkowej niż pracy socjalnej. Jednak obok, dla innych mieszkańców gminy, będzie istniała inna propozycja pomocy, wsparcia opartego na usługach społecznych. Przy ocenie, czy CUS jest skutecznym narzędziem wsparcia, należy również wziąć pod uwagę fakt, że w aktualnym systemie wsparcia zauważalny jest systematyczny wzrost kwot przeznaczanych na zaspokojenie potrzeb mieszkańców. Kwoty, które aktualnie stanowią bardzo duże obciążenie budżetów samorządów gmin, przeznaczone na dopłaty do pobytu mieszkańców w domach pomocy społecznej czy dzieci umieszczonych w różnych formach pieczy zastępczej, systematycznie z roku na rok wzrastają. Rozwinięty system usług społecznych dopasowany do potrzeb mieszkańców jest również szansą na zahamowanie tej tendencji.

Należy wszakże pamiętać, że te wszystkie korzyści można osiągnąć jedynie wtedy, gdy zarówno organizacja CUS, jak i program usług społecznych będą zgodne z ideą, która przyświecała twórcom ustawy. Nie można oczekiwać, że będą jakieś wymierne efekty, jeśli CUS zostanie oparty na niewłaściwych postawach decydentów. W szczególności błędne będzie oczekiwanie, że utworzenie CUS da gminie realne oszczędności w najbliższym czasie. Wręcz przeciwnie – prawidłowo zorganizowany CUS i prawidłowy program usług społecznych stanowić będą w pierwszym okresie raczej zwiększone koszty dla gminy. CUS stanowi bowiem raczej inwestycję z odroczonym w czasie zyskiem (w postaci ograniczenia wydatków na inny rodzaj wsparcia), a nie okazję do poczynienia oszczędności w najbliższym czasie.

Nadto istnieje obawa, że przy „oszczędnościowym” podejściu do skorzystania z ustawowych rozwiązań (możliwość połączenia kilku jednostek budżetowych realizujących zadania w obszarach mieszczących się w definicji usług społecznych w celu zredukowania kilku etatów) dojdzie do tego, iż powstanie jednostka organizacyjna całkowicie niezgodna z intencją i założeniami ustawodawcy. Efektem będzie jedynie to, że CUS stanie się „OPS-em bis” (obciążonym wieloma mankamentami, które aktualnie obniżają skuteczność działań pomocowych), poszerzonym jedynie o stanowisko organizatora społeczności lokalnej.

Nie da się również wykluczyć ryzyka przyjęcia do realizacji usług nieadekwatnych do potrzeb społeczności lokalnej. Dlatego taką dużą uwagę należy poświęcić analizie potrzeb, zasobów i potencjału społeczności lokalnej na etapie tworzenia CUS, natomiast po jego utworzeniu – prawidłowo monitorować zarówno potrzeby, jak i potencjał wspólnoty, aby stworzyć właściwą dla danej gminy diagnozę. Pozwoli to uniknąć przygotowania pakietów usług społecznych, na które w danej społeczności nie ma zapotrzebowania.

Wartością bardzo istotną jest to, że CUS jest propozycją, a nie obligatoryjnie wprowadzaną zmianą. Istnieje możliwość przeprowadzenia pilotażu (z wykorzystaniem funduszy

unijnych) i sprawdzenia, czy to zaproponowane rozwiązanie jest faktycznie tym oczekiwanym przez mieszkańców. Ustawodawca dał samorządom możliwość uczenia się, popełniania błędów i wyciągania z nich wniosków, dodatkowo twórcy ustawy sami mówią otwarcie, że są przygotowani na konieczność wprowadzenia zmian w zaproponowanej formule. Takiej szansy systemowej zmiany poprzez „pełzającą” bezpieczną rewolucję jeszcze nie było. Może zatem warto z niej skorzystać.

Bibliografia

- Analiza sytuacji społeczno-ekonomicznej województwa zachodniopomorskiego w obszarach oddziaływania Europejskiego Funduszu Społecznego* – opracowanie Zachodniopomorskiego Regionalnego Obserwatorium Terytorialnego - Szczecin 2018 rok (dokument elektroniczny), http://eregion.wzp.pl/sites/default/files/analiza_sytuacji_spoeczno_ekonomicznej_województwa_zachodniopomorskie.pdf [dostęp 30.01.2020 r.].
- Badełek A., *Innowacyjność w zarządzaniu usługami społecznymi* [w:] *Środowiskowe usługi społeczne – nowa perspektywa polityki i pedagogiki społecznej*, red. M. Grewiński, B. Skrzypczak, Warszawa 2011.
- Barylski L., „Portret zachodniopomorskiej rodziny”, *Biuletyn Obserwatorium Integracji Społecznej* Nr 4 (10) /13, Szczecin 2013.
- Cyrek M., Miłkuła-Bączek E., *Usługi społeczne jako wyznacznik kapitału ludzkiego w kontekście spójności regionalnej*. [w:] *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, nr 12/2008, Rzeszów 2008.
- Grewiński M., *Od administrowania do zarządzania usługami społecznymi* [w:] *Środowiskowe usługi społeczne – nowa perspektywa polityki i pedagogiki społecznej*, red. M. Grewiński, B. Skrzypczak, Warszawa 2011.
- Grewiński M., *Usługi społeczne i socjalne jako wspólny obszar polityki i ekonomii społecznej* [w:] *Ekonomia Społeczna*, nr 3/2013 (8).
- Koźuch A., Koźuch B., Sułkowski Ł, Bogacz-Wojtanowska E., Lewandowski M., Sienkiewicz-Małyjurek K., Szczudlińska-Kanoś A., Jung-Konstanty S., *Obszary zarządzania publicznego*, Kraków 2016.
- Krasiejko I., *Metodyka działania asystenta rodziny. Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach w pracy socjalnej*, Katowice 2010.
- Krzyszkowski J., *Inkluzywne wspólnoty, czyli rola polityki społecznej w samorządzie*, Warszawa 2014.
- Ocena Zasobów Pomocy Społecznej za lata 2015, 2016, 2017, 2018* – Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Szczecinie (dokument elektroniczny), <http://www.rops.wzp.pl/ocena-zasobow-pomocy-spoecznej> [dostęp 30.01.2020 r.].
- Podstawowe tendencje w rozwoju demograficznym województwa zachodniopomorskiego wraz z nową prognozą ludności na lata 2003-2030* – Urząd Statystyczny w Szczecinie

2004 (dokument elektroniczny), http://bip.um.szczecin.pl/fi-les/B39751FDF2CD457C95986F90F52FC7AF/urząd_statystyczny.pdf [dostęp 30.01.2020 r.].

Pomoc w usamodzielnianiu się pełnoletnim wychowankom pieczy zastępczej - raport NIK, Warszawa 2014 (dokument elektroniczny)

<https://www.nik.gov.pl/plik/id,7849,vp,9839.pdf> [dostęp 30.01.2020 r.].

Rocznik demograficzny 2018 – GUS Warszawa 2019 (dokument elektroniczny), <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2018,3,12.html> [dostęp 30.01.2020 r.].

Sierpowska I., *Pomoc społeczna. Komentarz*, Warszawa 2014, s.188.

Szarfenberg R., *Polityka społeczna i usługi społeczne – zagadnienia pojęciowe* <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/psus.pdf>, [dostęp 30.01.2020 r.].

Uzasadnienie do projektu ustawy o realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych – druk sejmowy nr 3040, s.59 (dokument elektroniczny), <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/757DA180329B7DB0C125834D006EE702/%24File/3040.pdf> [dostęp 30.01.2020 r.].

Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2018 r. (dokument elektroniczny), <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/zasieg-ubostwa-ekonomicznego-w-polsce-w-2018-roku,14,6.html> [dostęp 30.01.2020 r.].

Akty prawne:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (t.j.: Dz. U. z 2019 r. poz.1172 z późn.zm.).

Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (t.j.: Dz. U. z 2019 r., poz. 217 z późn.zm.).

Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (t.j.: Dz.U. z 2019 r., poz.1507 z późn.zm.).

Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (t.j.: Dz.U. z 2019 r., poz.1482 z późn.zm.).

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (t.j.: Dz.U. z 2018 r., poz.1205 z późn.zm.).

Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (t.j.: Dz.U. z 2019 r., poz.1111 z późn.zm.).

Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych (Dz.U. z 2019 r., poz.1818).

Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 17 lipca 2012 r. w sprawie zakładów aktywności zawodowej (Dz.U. z 2012 r., poz.850).

Sylvia Juźwiak, Iwona Klimowicz

Centrum usług społecznych jako odpowiedź na wyzwania i problemy społeczne samorządów województwa zachodniopomorskiego

Samorządy, zwłaszcza gminne, w sferze społecznej czeka w niedługim czasie zmierzenie się z wyzwaniami o niebagatelnym znaczeniu dla ich sprawnego funkcjonowania. Wyzwania te związane będą z zapewnieniem usług społecznych służących zaspakajaniu potrzeb mieszkańców wymagających wsparcia i opieki.

Niniejszy artykuł stanowi próbę zdefiniowania najważniejszych problemów społecznych, których występowanie stanowić będzie wyzwanie dla samorządu oraz wskazania takich usług, których realizacja pozwoli na zahamowanie bądź ograniczenie występowania tych problemów. Wskazuje jednocześnie, dlaczego warto zastanowić się nad instytucjonalną zmianą modelu świadczenia usług społecznych na obszarze działania samorządu gminnego.

Słowa kluczowe: pomoc społeczna, polityka społeczna, usługi społeczne.

Social service centers as an answer to challenges and social issues of West Pomeranian Voivodeship local governments

Local governments, especially municipality self-governments, will soon have to face challenges in public sphere which are significant to their efficient functioning. These challenges will concern tasks related to the provision of social services that fulfill the needs of the citizens who require support and ministration.

The following article will try to define the most crucial social issues that will pose a serious challenge for local governments, as well as indicate services, which will enable to reduce or fully prevent the occurrence of such issues. It will also explain why it is so important to reflect on the institutional change of the model of providing social services within the territory of operations of municipality self-governments.

Keywords: social assistance, social policy, social services.

Translated by Aleksandra Ratajczyk

Jan Czechowski
Małopolska Uczelnia Państwowa im. rtm. W. Pileckiego
w Oświęcimiu

EWOKOWANE PRZEZ PRZYJAŻŃ WARTOŚCI W PERSPEKTYWIE WSPÓŁCZESNEJ KULTURY

Wprowadzenie

W dobie współczesnej globalizacji i próby zacierania indywidualności człowiek żyje w natychmiastowości, która coraz bardziej odbiera jemu czas, spokój, refleksję oraz możliwość budowania trwałych relacji. Zbliżenie się do drugiej osoby wymaga od niego nie tylko dobrego zagospodarowania swoją własną czasoprzestrzenią, której wciąż jemu brakuje. Przyjaźń domaga się od niego przede wszystkim indywidualnego spotkania, uwagi, empatii, wsłuchania się w opowieść drugiego. Dlatego też jeżeli dana jednostka zamierza zbudować trwały i wartościowy związek z drugim człowiekiem, powinna zastanowić się nad wymienionymi powyżej elementami interakcji, które winna wskrzesić w sobie i nad nimi nieustannie pracować.

Przyjaźń w rozumieniu filozofów starożytnych jest skarbem bezcennym. Prawdziwą przyjaźń cechuje – jak poucza nas Arystoteles – jednomyślność w sprawach szlachetnych i sprawiedliwych oraz zgoda, która nie tylko odnosi się do sposobu życia, wspólnych zamierzeń i działań, wzajemnego współżycia, któremu towarzyszy życzliwość, ale i do obustronnego udziału w powodzeniach i niepowodzeniach¹. Cicero natomiast twierdził, iż wśród przyjaciół powinna mieć miejsce wspólnota rzeczy, zamiarów i pragnień bez żadnego wyjątku². W *De amicitia*³ akcentował on także, że warunkiem powstania i trwania przyjaźni będzie wspólny dom, pożywienie, wspólne zajęcia i upodobania, przebywanie z sobą.

Przyjaźń zdaniem starożytnych winna się charakteryzować stałością. Zdaniem Arpinaty nigdy nie wolno pogardzać swoim przyjacielem ani opuszczać go przeżywając własne

¹ Por. Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, przekład polski: Daniela Gromska, PWN, Kraków 1956, t. 25, IX, 3, 1165 b 4.

² Cicero, *De officiis*, przekład polski: Wiktor Kornatowski, [w:] Cicero M. T., *Pisma filozoficzne*, Warszawa 1960, t. I, 17, 56.

³ Cicero, *O przyjaźni*, przekład polski: W. Kornatowski, w: Marcus Tullius Cicero, *Pisma filozoficzne*, t. IV, Warszawa 1963, 26, 103-104.

szczęście, gdy ten z kolei znajduje się w trudnym położeniu⁴. Cechami prawdziwej przyjaźni są także bezinteresowność i wzajemność. Arpinata uważał, iż bezinteresowność umacnia i podbudowuje przyjaźń, natomiast destrukcyjny wpływ wywierają: pogoń za korzyścią, nieśtałość w miłości, walka o urzędy, żądanie spełnienia nieraz niegodziwych usług czy chciwość bogactw⁵. Przedstawiciele myśli starożytnej do cech prawdziwej przyjaźni zaliczali także równość. Hezjod na przykład uważał, że przyjaźń powstaje tam, gdzie mamy do czynienia z przeciwieństwami. W swym poemacie *Prace i dnie*, ukazał on walkę toczącą się między podobnymi i dobrymi; przeciwieństwa tworzą tu harmonię: to, co jest podobne, nie potrzebuje niczego od drugiego podobnego, to, co przeciwne natomiast, potrzebuje przeciwnego (np. chory potrzebuje lekarza)⁶.

Kultura współczesna proponuje ludziom coraz to nowe rozwiązania i pomysły zagospodarowania wolnego czasu. Paradoksalnie efekt ten ma raczej charakter zgubny, ponieważ człowiek pociągany nowościami kultury coraz szybciej zatracą swoją tożsamość i gubi poczucie własnej wartości, która wynika z jego przymiotów: rozumności, wolności i godności, które z kolei buduje się w oparciu o spotkanie z drugim człowiekiem. Swoistym ratunkiem, w tym przypadku, może okazać się ktoś bliski, komu ufamy, kogo szanujemy i w bliskości którego czujemy się dobrze. Nie potrzeba wówczas szczególnych wartości, które mają za zadanie uprzyjemniać nam życie i potwierdzać naszą tożsamość. Wartość przyjaźni może okazać się kluczem do innych ważnych w życiu człowieka wartości i stanowić pomost do dobra, prawdy i piękna. Kultura humanistyczna, nauka, podobnie jak i sztuka, w tym literatura i czytelnictwo przeżywają obecnie kryzys wartości. Chaos w świecie wartości może wynikać z braku indywidualnej odpowiedzialności za prawdę, dobro i piękno, które nadają sens życiu i są źródłem oraz celem podejmowanych działań. Przyjaciół powinien stać na straży wartości, dzięki którym drugi czuje się bezpieczniej w swych decyzjach i postępowaniu. Przyjaźń jest bowiem sama w sobie wartością, a przyjaźnienie się sprzyja powstaniu innych ważnych wartości. Czym zatem są wartości, które przyjaźń implikuje i w jaki sposób się to dokonuje? Na to pytanie spróbujemy odpowiedzieć w niniejszej pracy.

Typy, istota i wartości przyjaźni

W obecnej kulturze pewnym przeobrażeniom ulega relacja przyjaźni, ponieważ zmiany kultury mają charakter globalny. A. Giddens uważa, że świat stoi na progu nowej epoki, a procesy zachodzące w nim wzmacniają również zmianę obrazu przyjaźni. W dyskursie nauki mówi się o epoce późnej nowoczesności lub epoce ponowoczesnej. Autor pisze o takim komponencie przyjaźni, jak zaufanie. Tradycyjnie zaufanie w relacji przyjaźni miało zupełnie podstawowe znaczenie. Z biegiem czasu, co jest charakterystyczne dla nowoczesnych działań społecznych, zaczęto wchodzić w pozbawione braku zaufania interakcje z osobami anonimowymi i obcymi. Dotychczas przyjaźń przyjmowała postać braterstwa,

⁴ Ibidem, 17, 64 oraz 4, 15.

⁵ Ibidem, 10, 33-36.

⁶ Por. Hezjod, *Hezjod Prace i dnie*, przekład polski: W. Steffen, Wrocław 1952.

a przemiany kultury i powstanie społeczeństwa globalnego zamieniły istniejące wcześniej zaufanie do osób w zaufanie do bezosobowych systemów abstrakcyjnych, które z natury swej nie mogą zapewnić wzajemności czy bliskości. Człowiek staje się coraz bardziej samotny, ponieważ zaufanie do systemów ekonomicznych czy politycznych, wiedzy, ekspertów czy samej nauki, z psychologicznego punktu widzenia, nie przynosi takiej samej satysfakcji, jak zaufanie do osób⁷. W dobie współczesności bardziej szuka się przyjemności w przyjaźni, aniżeli poświęcenia i bycia pomocą w potrzebie. Rozumienie przyjaźni ulega dziś przeobrażeniom. Liczni badacze uważają, iż nawiązanie określonej przyjaźni, a następnie funkcjonowanie w niej i ewentualne jej zakończenie jest istotnym wskaźnikiem rozwoju emocjonalnego, poznawczego⁸, a także osobowego, a zwłaszcza społecznego człowieka⁹. Przyjaźń w pewnym sensie informuje o stanie zdrowia zwłaszcza psychicznego osoby przyjaźniącej się¹⁰. Opisywana relacja – jak akcentuje Gasiul – należy także do wtórnych potrzeb i będąc motywatorem, zapewnia realizację potrzeb bardziej podstawowych, jak chociażby potrzeby uznania, podziwu, intymności i bliskości¹¹.

Przyjaźń traktować możemy jako związek uczuciowy między dwiema osobami, wyrażający się w bezinteresownej sympatii, gotowości niesienia pomocy, we wspólnych zainteresowaniach, a także wspólnym realizowaniu działań. Wartość zaś jest zawsze czymś cennym, godnym podziwu, wartym uwagi i poświęcenia. W tym kontekście wpisane w przyjaźń wartości należą do różnych grup i typów. Mogą być one rozpatrywane od strony moralnej, poznawczej, witalnej, religijnej, utylitarnej i przyjemnościowej. Dlatego też jedni znawcy tego tematu opisują relacje pomiędzy osobami, jako przyjaźń, tj. wartość samą w sobie, wskazując przy tym na potrzebę zawierania wielu przyjaźni, by np. uniknąć „tłoku” wokół ukochanej osoby lub nie narazić się na niszczycielskie działanie zazdrości, powodowane tym, że przyjaciel spędza, w oczach tej osoby, miło czas z innymi ludźmi¹². Argumenty za przyjaźnią, która może dotyczyć więcej niż dwóch osób, prezentowane są przez licznych autorów¹³. Zwracają oni uwagę na to, że często mówi się o kręgach przyjaciół, gronie czy grupach przyjacielskich. Między innymi M. Kozakiewicz twierdzi, że można przyjaźnić się serdecznie i głęboko w kręgach czterech czy pięciu osób jednocześnie, przy czym związki przyjaźni mogą się w takiej grupie krzyżować, bez budzenia uczuć zazdrości i wrogości¹⁴.

M. Nedoncelle jako jeden z przedstawicieli filozofii personalistycznej rozumie pojęcie przyjaźni jako zadanie i traktuje on rozszerzanie tych stosunków na inne osoby, warunkując

⁷ A. Giddens, *Konsekwencje nowoczesności*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2008.

⁸ J. Gross, S. Srivastava, K. McGonigal, J. Richards, E. Butler, *Optimism in close relationships: How seeing things in a positive light makes them so.*, Journal of Personality and Social Psychology, 91 (1), 2006, s. 143–153.

⁹ R. Pahl, *Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa?* w: P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska (red.), *Socjologia codzienności*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008, s. 160 – 180.

¹⁰ B. Seligman, *Prawdziwe szczęście*, Wydawnictwo Media Rodzina, Poznań 2005.

¹¹ H. Gasiul, *Psychologia motywacji*, Niepublikowany wykład. Warszawa 2015.

¹² Por. A. L. Macginnis, *Sztuka przyjaźni*, Oficyna wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 1993, s.59.

¹³ Por. K. Pirecki, *Koleżeństwo i przyjaźń w środowisku wojskowym*, Warszawa 1994, s. 15.

¹⁴ M. Kozakiewicz, *O miłości prawie wszystko*, Warszawa 1962, s.144, [w:] *Koleżeństwo i przyjaźń w środowisku wojskowym*, K. Pirecki, op. cit., s. 15.

tym samym osiągnięcie celu, którym jest zdobycie kolejnego przyjaciela¹⁵. Jeszcze inni uznają przyjaźnię przeżywaną w diadzie za jedynie słuszne i właściwe.

Jednoznaczne stanowisko w tej kwestii zajął L. Niebrzydowski, który stwierdził, iż jeśli komuś udałoby się mieć kilku przyjaciół jednocześnie, to należy sądzić, że i tak jeden z nich będzie bardziej preferowany od innych. Preferencja ta pozostaje w ścisłym związku z ważnością lub centralnym położeniem potrzeby, jaką dany partner zaspokaja. Rodzaj tej dominującej potrzeby może być różny w okresach życia i dlatego można mieć wielu przyjaciół w różnych okresach życia, lecz nie można mieć ich jednocześnie¹⁶. Podobnie sądzi V. Albi-setti, pisząc, iż niewiele osób w ciągu całego swojego życia można darzyć przyjaźnią. Osoba, która zaś mówi, że ma wielu przyjaciół, według niego, w rzeczywistości nie ma żadnego¹⁷.

Przekaz wartości, dokonujący się w obrębie przyjaźni, ma znaczenie z punktu widzenia wychowawczego. P. Wright¹⁸ przyjmuje trzy grupy wartości, których oczekujemy ze strony przyjaciela. Są nimi wartości stymulujące rozwój intelektu, wyobrażeń i zainteresowań. Istotne jest tu poszerzenie kręgu wiedzy i rozbudzenie nowych interesujących oraz wartościowych idei, dzięki którym partner staje się bogatszy duchowo. Występujące w przyjaźni wartości użyteczne odnoszą się do stopnia, w jakim dana jednostka widzi partnera jako osobę chętną do współpracy i pomocy oraz gotową do poświęcenia swojego czasu i posiadanych zdolności po to, aby pomóc przyjacielowi w realizacji jego planów i dążeń życiowych oraz ułatwić mu zaspokojenie jego potrzeb życiowych. Wartości zaś wzmacniające „własne ja” stają się także udziałem przyjaźniących się osób. Wartości te dodają im odwagi i usuwają różne zagrożenia. Pomagają one osiągać większe zadowolenie i podtrzymywać naszą wyobraźnię o sobie jako jednostce wartą poświęcenia uwagi i zachodu. Przedstawione powyżej wartości – przypisywane przyjaźni – można ująć w sposób bardziej przejrzysty następująco:

Rysunek 1. Oczekiwane i spodziewane ze strony przyjaciela wartości

Oferowane przez przyjaciela wartości		
WARTOŚCI STYMULUJĄCE ROZWÓJ INTELEKTU I ZAINTERESOWAŃ Z JEDNOCZESNYM POSZERZENIEM WIEDZY ORAZ ROZBUDZENIEM NOWYCH IDEI	WARTOŚCI UTYLITARNE - CHĘĆ DO WSPÓŁPRACY, POMOCY, GOTOWOŚĆ POŚWIĘCENIA SWOJEGO CZASU I ZDOLNOŚCI, BY ZASPOKAJAĆ POTRZEBY ŻYCIOWE PRZYJACIELA	WARTOŚCI WZMACNIAJĄCE "WŁASNE JA"

Źródło: opracowanie własne.

¹⁵ J. Tischner, Słowo wstępne [w:] M. Nedoncelle, *Wartość miłości i przyjaźni*, Wydawnictwo M, Kraków 1993, s.7.

¹⁶ L. Niebrzydowski, E. Płaszczynski, *Przyjaźń i otwartość w stosunkach międzyludzkich*, PWN, Warszawa 1989, s.40.

¹⁷ V. Albi-setti, *Być przyjacielem czy mieć przyjaciela?* Wydawnictwo Jedność, Kielce 1999, s.88.

¹⁸ P. Wright, *Need similarity, need complementarity and the place of personality in interpersonal attraction*, "Journal of Experimental in Personality" 1969, no 3, [w:] *Przyjaźń i otwartość w stosunkach międzyludzkich*, L. Niebrzydowski, E. Płaszczynski, op. cit., s.34-35.

Powyższe wartości przedstawione przez kanadyjskiego psychologa J. La Gaipa zostały powiązane z oczekiwaniem ich od strony przyjaciela¹⁹. Autor ten stwierdza m.in., że od przyjaciela oczekuje się bardzo wielu wartości, spośród których najważniejsze to: uznanie i szacunek, autentyczny sposób bycia, pomoc i poparcie, podobieństwo postaw, podziw dla charakteru i osiągnięć, otwartość – ujawnienie siebie, empatyczne zrozumienie. Zarówno P. Wrighta, jak i u J. La Gaipa są zdania, że pełnią one rolę bądź to czynników warunkujących powstanie związku przyjacielskiego, bądź też decydują o jego trwałości i obecnej tu wzajemności²⁰.

Wniosek, iż w relacjach przyjacielskich i koleżeńskich występują na ogół zależności bezpośrednie i wpływy pozytywne, odnajdujemy w pracy K. Pireckiego²¹. Koresponduje ono ze stwierdzeniem F. Alberoniego, który jest zadania, że: „Doświadczenie przyjaciela jest tym jedynym, które możemy spożytkować. Przeżycia innych ludzi nie służą nam w ogólności do niczego. Nie możemy z nich skorzystać, są nam obce. Nawet dzieciom przychodzi z trudem korzystanie z doświadczeń rodziców. Ci, którzy wypróbowali osobiście pewne sytuacje, chcieliby, zwłaszcza osobom kochanym, przekazać to, czego się nauczyli”²².

Ten sam autor uważa również, iż przyjaciel to ten, kto wyczuwa w nas i wydobywa na jaw to, co mamy najlepszego, to, co w nas najbardziej ludzkie, osobiste, szczere, wolne od zawiści. Dlatego też ten etyczny składnik przyjaźni stanowi uzasadnienie dla powiedzenia: *Powiedz z kim się zadajesz, a powiem ci, kim jesteś*. Przyjaciel tworzy wierne odbicie moralności człowieka. Ukazuje on jego prawość i stałość, a także umiłowanie rozumu, zdolności twórcze, a nawet tolerancję²³. Można powiedzieć, że przyjaciel będąc równym z drugim – podobnym do siebie – często uznaje te same wartości i uczy się od drugiego działać i pragnąć.

W odniesieniu do krzewienia wartości w przyjaźni L. Niebrzydowski uważa je jako przybliżanie się do wzoru osobowego. Jego zdaniem dzięki bezpośredniemu i pośredniemu porównywaniu się z różnymi osobami, a szczególnie z przyjaciółmi, jednostka coraz częściej stawia sobie pytania: „czy i na ile ja mogę zbliżyć się do najbardziej cenionej przez siebie postaci?” lub „czy mogę to osiągnąć już dzisiaj, czy też dopiero w przyszłości?”.

Dla poparcia swojej tezy badacz ten porównuje dziecko, które wcielając się w pewną rolę, uczy się wykonywania nowych i coraz trudniejszych zadań z drugą osobą dorastającą, która także zaopatrzona jest w swój ideał. Według niego jest ona w stanie dokonać więcej niż mogłoby to on sam uczynić, w przypadku nie posiadania wzoru do naśladowania. Najlepiej, jeśli takim wzorem może być przyjaciel – rówieśnik, kolega szkolny lub inna osoba znacząca w życiu dziecka. Wartość wychowawcza wzorów osobowych jest olbrzymia, gdyż

¹⁹ La Gaipa J., *Testing Multidimensional Approach to Friendship*, [w:] *Theory and practice in interpersonal attraction*, ed. by S. Duck, London 1978, [w:] *Przyjaźń i otwartość w stosunkach międzyludzkich*, L. Niebrzydowski, E. Płaszczyński, op. cit., s.35.

²⁰ L. Niebrzydowski, E. Płaszczyński, op. cit., s.35.

²¹ K. Pirecki, *Koleżeństwo i przyjaźń w środowisku wojskowym*, op. cit., s.6.

²² F. Alberoni, *O przyjaźni*, Instytut Kultury, Warszawa 1994, s.30 i 31.

²³ Ibidem, s.46.

dzięki porównaniu siebie i swoich osiągnięć z posiadanym wzorem jednostka poznaje własne dodatnie i ujemne strony, dostrzega sukcesy i niepowodzenia, zarówno w nauce, zabawie, jak i w sporcie²⁴.

Podobną zależność utożsamiania się z osobą przyjaciela zauważył socjolog: S. Kowalski²⁵ twierdząc, iż identyfikując się z przyjacielem, człowiek reaguje na wartości, normy i wzory przez niego reprezentowane, poprzez co wchodzi w jego system myślenia. Spostrzeżenie to dobrze koresponduje ze słowami św. Augustyna, który tak mówił o wspólnocie z innymi przyjaciółmi: „Czasem spieraliśmy się z sobą bez nienawiści, tak, jakby się człowiek mógł sam z sobą spierać, a te bardzo rzadkie spory były tylko przyprawą dla panującej między nami niemal zawsze zgody. Uczyliśmy jedni drugich, uczyliśmy się jedni od drugich”²⁶. Z kolei M. Nowak rozumie związek przyjacielski jako sposobność do rozwoju siebie będąc przekonanym o tym, iż w przyjaźni osoby chcą coś razem osiągnąć, do czegoś razem dążyć. Albowiem to nie wzajemna adoracja, ale wzajemna stymulacja do tego, by coś razem zmienić w tym świecie jest siłą scalającą dwie jednostki. Przyjaciele powinni rozumieć, że zmianę świata zaczyna się od siebie. I dlatego przyjaźń zobowiązuje do nastawienia na rozwój, do dążenia ku doskonałości. Niejako według zasady: ty mi w tym pomagasz, a ufam, że i ja tobie²⁷.

Pozostając w sferze rozważań o wartościach obecnych w przyjaźni warto przytoczyć fragment na ten temat zaczerpnięty z dzieła *O przyjaźni* F. Alberoniego²⁸, który opisuje pewną sytuację. Autor odwołuje się w niej do dwóch młodych dziewczyn, które „spragnione tańców nie mają odwagi pójść na zabawę każda osobno. Idą razem, czują się silniejsze, bardziej bezpieczne, mniej narażone. Jednakże, jeśli wybierają się razem, to nie po to, by potem być razem. Rozdzielają się w tańcu, każda znajdzie innego partnera. Każda dokona małego kroku w kierunku indywidualności”. W ten sposób uzmysławia on, iż spotkanie z przyjacielem przynosi zawsze odkrycie własnej odmienności i jedyności, a tym samym własnej samotności i indywidualnego ryzyka. Przyjaźń przynosi także uspokojenie, gdyż przyjaciel jest z nami. Złączeni przyjaciele podejmują sprawy najbardziej niebezpieczne, są jak dwaj myśliwi lub dwaj wojownicy: pomagają sobie, ale każdy musi podążać inną drogą, stawiać czoła swoim własnym przeciwnikom²⁹.

Z powyższego opisu można także wnioskować o kruchości i ubogim rozwoju człowieka, który pozostaje sam. Trudno bowiem jest wzrastać, a przez to dojrzewać kiedy człowiek nie ma drugiej osoby obok siebie. Trudno również wtedy wyrobić w sobie krytyczne i właściwe spojrzenie na samego siebie, gdyż potrzebna jest zawsze druga osoba, która zadaje pytania, krytykuje, prowokuje do dyskusji. Bez drugiego człowieka Nie może on także wyzwoić się samemu m.in. z własnych słabości, gdyż Uwierzyć i zrobić to samemu – jest tylko

²⁴ Por. L. Niebrzydowski, *Przyjaźń i koleżeństwo młodzieży dorastającej*, Łódź 1983, s.63.

²⁵ S. Kowalski, *Socjologia wychowania w zarysie*, Warszawa 1979, s.314-315, [w:] *Koleżeństwo i przyjaźń w środowisku wojskowym*, K. Pirecki, op. cit., s.18 i 19.

²⁶ Augustyn, *Wyznania*, PAX, Warszawa 1992, [w:] *Przyjaźń i wierność*, M. Nowak, Wyd. Akces, Warszawa 1999, s.29.

²⁷ M. Nowak, *Przyjaźń i wierność*, Wyd. Akces, Warszawa 1999, s.56.

²⁸ F. Alberoni, op. cit., s.88.

²⁹ Ibidem, s.88.

iluzją. Nie zależy to bowiem od inteligencji czy wrażliwości: jest to niemożliwe. Tylko pomoc z zewnątrz może wyzwolić własne Ja jednostki od wyobrażeń i projekcji³⁰. A zatem Przyjaźń zakłada przyjęcie krytyki, poddanie się – według wspomnianego już wyżej autora – opinii przyjaciela. Prawdziwa przyjaźń sprzyja kształtowaniu się surowej samodyscypliny, ostrej, stanowczej, czasami bezlitosnej samokrytyki. Bycie przyjacielem nie jest ulgą, „miejscem” wyładowania emocji, lecz oznacza obnażenie się przed przyjacielem³¹.

Swoistą wartością przypisywaną przyjaźni jest również zapewnienie partnerom interakcji stabilności emocjonalnej i pomocy w określeniu, w jakim stosunku pozostają oni w relacjach do innych ludzi oraz czy postępują godnie. Najłatwiej da to się zauważyć w okresach napięcia i kryzysu³².

Jako jedną z przyczyn, dla których wysoko cenimy sobie przyjaciół, jest ich wkład w naszą samoocenę i nasze poczucie wartości. Przyjaciele mogą go wносить zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio: mogą nas chwalić albo mówić nam, że inni ludzie mają o nas dobrą opinię. Przyjaciele mogą umacniać nasze poczucie własnej wartości także innymi sposobami: interesując się tym, co robimy; słuchając nas; prosząc o radę i postępując w sposób świadczący o tym, jaką wagę przywiązują do naszych opinii³³.

Warto w tym miejscu odnieść się w ogólnym zarysie do kwestii przyjaźni w kontekście globalizacji.

Wartości w świetle współczesnej kultury

Pod pojęciem współczesnej kultury rozumieć można szerokie spektrum znaczeń i zjawisk oraz ukształtowane ludzką ręką środowisko naszego życia lub dom, w którym żyje człowiek. Dom interpretowany w sensie materialnym, jak również dom w znaczeniu duchowym, który obejmuje wymiar intelektualny, moralny, obyczajowy, prawny, ekonomiczny. Kultura jest wszystkim tym, co zmierza do humanizacji człowieka i otaczającego go świata, co czyni i o czym marzy człowiek w kontekście własnego rozwoju i rozwoju ludzkości. A także wszystko to, co ułatwia ten rozwój i co staje się szkołą bogatszego człowieczeństwa.

Analizując wartości, jakie towarzyszą przyjaźni, należy odnieść się także do samych wartości. Czym są wartości, jaka jest ich istota, w jaki sposób je realizować, jakie jest ich znaczenie dla współczesnej kultury i dla życia człowieka, co stanowi o wartościowości danego przedmiotu – tego typu pytania powinniśmy postawić, podejmując rozważania na temat przyjaźni, wartości i kultury. W poznawaniu świata wartości u początku należy krótko zarysować znaczenie triady podstawowych, tj. naczelnych wartości, mianowicie dobra, prawdy i piękna. Wszystkie te trzy wartości są obecne w przyjaźni, a także pełnią fundamentalną rolę w kulturze życia współczesnego. By móc realizować tak ważne dla życia kulturowego i wspólnotowego wartości, należy znajdować się w przestrzeni wolności. Ta bowiem wartość uzdatnia człowieka do decyzji i czynów, które można określić mianem moralnych.

³⁰ V. Albisetti, op. cit., s.37 i 38.

³¹ Ibidem, s.50.

³² S. Duck, *Nasi przyjaciele, my sami*, [w:] *Mosty zamiast murów*, red. J. Stewart, PWN, Warszawa 2000, s.393.

³³ Ibidem, s.395.

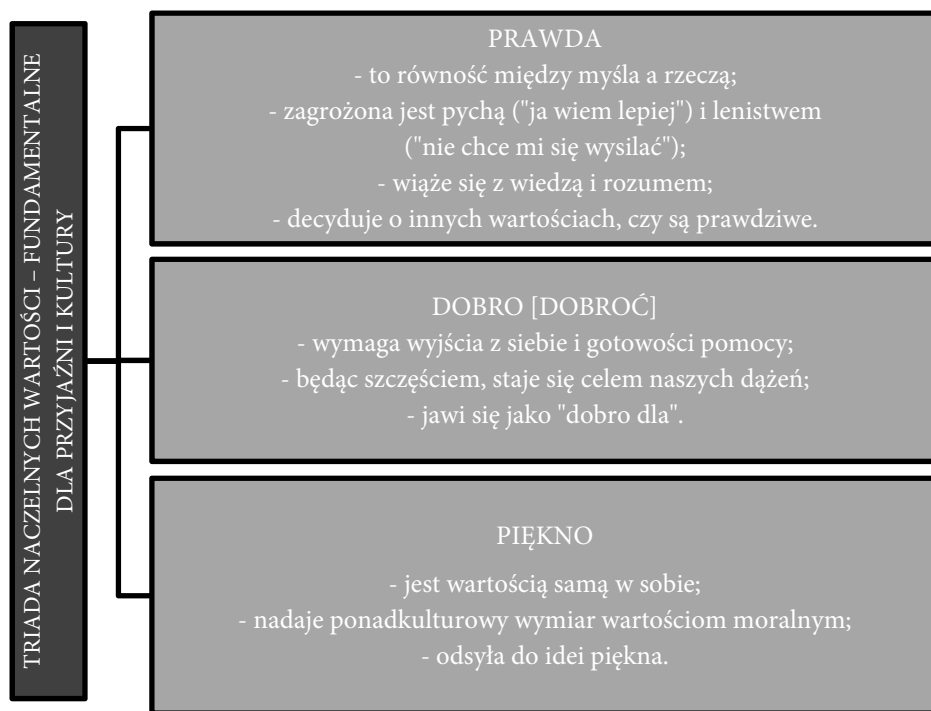
Powołując się na wypowiedź T. Kotarbińskiego na temat wolności, która nie jest tylko możliwością wyboru, ale doświadczeniem, że mogę, potrafię coś uczynić, W. Stróżewski stwierdza, iż rozkwita ona (wolność) tylko w świetle rozumu, rozum zaś w atmosferze wolności³⁴. Dobroć, która paralelnie do wolności, wymaga wyjścia z siebie, gotowości pomocy, dzielności, nie poddawania się instynktom, tłumienia wybuchów gniewu – jest materią, do której stosunek stwarza warunki pojawienia się wartości. Dążymy do szczęścia, bo jest ono dobrem, nie odwrotnie. Dobro jawi się jako „dobro dla” pełniąc funkcję kierowniczą, nie potrzebując przy tym uzasadnienia³⁵. Naczelna z triady podstawowych wartości: prawda, w opinii Stróżewskiego, decyduje o innych wartościach, czy są prawdziwe (wiąże się to z wiedzą i rozumem). Podmiot poznający musi być otwarty, chcący dotrzeć do prawdy o rzeczy, by odsłoniła to czym jest. Przytoczona przez Stróżewskiego myśl Arystotelesa o prawdzie głosi, iż jest to, co jest, nie zachodzi to, czego nie ma. Sąd jest prawdziwy, jeżeli stan rzeczy przez niego określany zachodzi niezależnie od istnienia sądu – równość między myślą a rzeczą. Niebezpieczeństwa czyhające na prawdę to pycha: „ja wiem lepiej” i lenistwo: „nie chce mi się wysilać”, niewierność i przyjmowanie aksjomatów bez uzasadnienia i stosowanie ich w rzeczywistości³⁶. Ostatnia z triady naczelných wartości: piękno jest wartością samą w sobie (nie jest ono „dla”), w której inne wartości partykularne stają się uniwersalnymi. Mogą być dzieła sztuki, które z biegiem czasu tracą swą wartość. Piękno może nadać ponadkulturowy wymiar wartościom moralnym: bohaterstwu, sprawiedliwości, miłości (np. patriotyzm Kościuszki). Każde piękno odsyła do idei piękna, która choć ucieleśniona nie wyczerpuje się w niej. Można powiedzieć, iż być pięknym to być doskonałym moralnie³⁷. Wypunktowane zostały na rysunku znajdującym się poniżej najważniejsze cechy wartości triady:

³⁴ Por. W. Stróżewski, *W kręgu wartości*, Kraków 1992, rozdział IV.

³⁵ Por. Ibidem, rozdział V i VIII.

³⁶ Por. Ibidem, rozdział VI.

³⁷ Por. Ibidem, rozdział VIII.

Rysunek 3. Charakterystyka triady wartości według W. Stróżewskiego

Źródło: opracowanie własne.

W perspektywie definiowania wartości prawdy, dobra i piękna, zawartych na powyższym rysunku warto przytoczyć kilka myśli z dzieła *Istnienie i wartość* W. Stróżewskiego. „Wartość” jest ogólnym terminem, którego desygnatami są niezwykle różnorodne wartości, określane takimi nazwami, jak np. dobro, użyteczność, efektywność, piękno, tragiczność, wdzięk, szlachetność, trafność, prawdziwość, pewność (wiele z tych wartości jest przedmiotem istniejących od dawna dyscyplin, jak etyka, estetyka, teoria poznania, metodologia nauk, prakseologia). Sprowadzenie wartości do wspólnego mianownika pod jakimś względem, traktowanie ich łącznie nie jest możliwe, gdyż rozbieżności między poszczególnymi rodzajami czy „rodzinami” wartości są zbyt duże³⁸. Dokonując hierarchizacji wartości, cytowany już wcześniej autor: W. Stróżewski powołuje się na myśl Arystotelesa, wedle której wartość działań należy odróżnić od wartości celów, przypisując tym ostatnim wyższość nad pierwszymi – absolutne wartości mają pierwszeństwo przed tymi, które mogą stanowić środki do innych. Wartości grupowane są najczęściej następująco: 1. witalne (w tym wartości ekonomiczne i częściowo techniczne), 2. kulturowe (z wartościami estetycznymi, poznawczymi), 3. moralne, 4. religijne. Problem obowiązywalności wartości związany na gruncie językowym z oceną (lub sądem wartościującym) i normą został przez tegoż filozofa

³⁸ W. Stróżewski, *Istnienie i wartość*, „Znak”, Kraków 1981, s. 22.

podniesiony jako sprawa o wielkiej doniosłości praktycznej. Wartości, posiadając szczególną atrakcyjność, zawierając w sobie taki moment, który wyklucza możliwość obojętnego wobec nich zachowania, domagają się realizacji (naturalnie w różnym stopniu). Najwyższe i najbardziej aktywne wartości występują z taką imperatywnością, że konieczność ich realizacji narzuca się w sposób nie budzący wątpliwości, niekiedy nawet pod groźbą natychmiastowego wystąpienia wartości negatywnych na miejsce tych, których realizacji byśmy zaniechali i uchylili się od obowiązku spełnienia zawartego w nich żądania³⁹.

W świetle podjętego tematu rozumieć należy wspomnianą wcześniej konieczność podjęcia danych wartości, jako także występującą w przyjaźni i kulturze. Jeżeli bowiem z jakichś przyczyn pewne wartości, typu: szacunek, uczciwość, pomoc, prawda zostaną zarzucone, może to wiązać się z kresem przyjaźni. Podobnie rzecz ma się w kulturze. W przypadku zaniedbania wartości: wolności, porządku moralnego, prawdy lub sprzeniewierzeniu się im, narażamy tym samym na degradację kultury danej społeczności, społeczeństwa lub narodu.

Zagadnienie realizacji wartości dobrze oddaje fragment tekstu: „Realizacja wartości dokonywać się może na różne sposoby. Inaczej – dla przykładu – konstituuje się wartość artystyczna, inaczej estetyczna, inaczej wreszcie moralna. Ta ostatnia, jeśli nie jest człowiekowi dana, jako przyrodzona czy, być może, nadprzyrodzony dar, musi zostać wypracowana, podobnie, choć w zupełnie inny sposób, jak wypracowane są na przykład wartości ekonomiczne lub artystyczne. Ale w obu przypadkach: zarówno gdy chodzi o konstytucję, jak i wypracowanie, niezbędne jest odkrycie i zrozumienie sensu wartości, w tym: jej jakościowej istoty i jej celu. (...) Zaczynamy zazwyczaj od siebie samych albo od rzeczy nam najbliższych. Chodzi o wartości, o które pragniemy wzbogacić samych siebie lub coś, co stać się ma wartościowe dla nas. Chcąc jednak osiągnąć stan aksjologicznie bogatszy, nie możemy nie liczyć się z innymi ludźmi i innymi rzeczami. W przypadku wartości moralnych moment odniesienia ku komuś innemu, ku drugiej osobie, należy do samej istoty tych wartości. (...) Budowanie nowego, wartościowszego stanu rzeczy wymaga wzięcia pod uwagę wartości całego układu, w którym ów stan rzeczy się znajduje i z którym powinien pozostawać w aksjologicznej zgodzie, jeśli sam ma być istotnie wartościowy. Dotyczy to znów w pierwszym rzędzie wartości moralnych (nie wolno dążyć do własnego dobra kosztem dobra innych), ale odnosi się również do innych rodzajów wartości”⁴⁰. W treści tej możemy doszukać się ważnej przesłanki o warunku wspólnotowego dochodzenia do wartości. Nie tyle bowiem w pojedynkę, co wraz z innymi ludźmi możliwe jest dotarcie do wartości takich, jak: prawda, szczęście, zdrowie, pożytek. Przyjaźń w przestrzeni życia kulturowego zdaje się być doskonałym miejscem dla tak pojmowanej „drogi” osiągnięcia wartości.

Nieco odmienne podejście do kwestii wartości prezentuje R. Ingarden. Wartości są wg niego „konkretne” (jako pewne doborowe momenty indywidualnych, dzięki którym coś jest wartościowe) lub wartości czegoś, które należy odróżnić od idei wartości. Wśród wartości autor wyróżnia także wartości witalne (spokrewnione są tu blisko wartości użytecznościowe

³⁹ Ibidem, s. 26-28.

⁴⁰ Ibidem, s. 77.

– utylitarne i przyjemnościowe); kulturowe (w szczególności poznawcze, estetyczne, socjalne-obyczajowe); i moralne. Wartości wyżej wymienione krzyżują się z podziałem na wartości pozytywne i negatywne, z tym, że te ostatnie nie są wyłącznie brakami odpowiednich wartości pozytywnych. Właściwe kryterium rozróżniania wartości winno jednak, zdaniem Ingardena, polegać na dokładnym, intuicyjnym uchwyceniu pierwotnej jakości danej wartości, czego nie należy mieszać ani z jej formą, ani z warunkami jej pojawienia się, ani wreszcie z zachowaniami odbiorcy lub twórcy wartości⁴¹. W każdej wartości wyróżnić także można formę, materię i sposób istnienia. Jest ona czymś formalnie swoistym, czymś nadbudowującym się na przedmiocie, którego jest wartością, czymś wyrastającym z jego istoty i determinowanym jego własnościami, równocześnie nadaje temu przedmiotowi szczególne „znaczenie” (significance) i „godność” (dignitas). Formalnie i egzystencjalnie jest niesamodzielna i pochodna wobec przedmiotu, ale też wynosi go jednocześnie w bycie ponad wszelkie przedmioty wartości pozbawione. Materia natomiast utożsamia się z jakością wartości, choć najważniejsze w wartości jest jej wartościowość, czyli obiektywna wysokość, jej pozytywność lub negatywność⁴².

A zatem przyjaźń pojawiająca się w realiach współczesnego życia jest wartością, która zgodnie z powyższym podejściem wznosi się ponad inne relacje i społeczne formacje, którym owej wartościowości brak. Winna się zatem nam przyjaźń jawić jako cel naszych dążeń, a chęć zawiązywania bliskich relacji z innymi należałoby traktować jako pewien sposób na osiągnięcie wartości. Przyjaźń staje się wówczas „sprzymierzeńcem” w realizowaniu wartości, należących do tzw. kultury wysokiej człowieka.

Przyjaźń i jej społeczne implikacje

Według V. Albisettiego, twórcy psychoterapii personalistycznej, relacje przyjacielskie zawiązane są z wysiłkiem polegającym na osiągnięciu przez przyjaźniące się osoby „umiejętności życia w przyjaźni; bycie przygotowanym do stworzenia przyjaźni; bycie przyjacielem. To wszystko powoduje głębokie zmiany w osobowości. Podobna zmiana nie przychodzi szybko, łatwo, bezboleśnie. Nie wystarczy jedynie dobra wola, czy świadomość własnych słabości”⁴³. Podobne przesłanie zawiera inny fragment tego autora, który jest zdania, że „Inni są mi nieodzowni, bo poprzez nich mogę nadać znaczenie moim pragnieniom, ambicjom, wymysłom – i ponownie je określić. Zatem inni są motywem rozwoju, świadomości, dojrzałości. Jest to możliwe tylko wtedy, kiedy przeżywa się innych jako osoby, jako jednostki godne, jako istoty nietykalne, święte. Tylko w ten sposób traktując innych mogę zabić moje Ja egoistyczne, narcystyczne, neurotyczne, perwersyjne, zaborcze, skłonne do intryg”⁴⁴.

⁴¹ R. Ingarden, *Czego nie wiemy o wartościach*, [w:] *Studia z estetyki*, R. Ingarden, Warszawa 1970, t. III, s. 221-225, [w:] W. Stróżewski, 103.

⁴² R. Ingarden, *Czego nie wiemy...*, op. cit., s. 234 i n., [w:] *Istnienie i...*, op. cit., s. 104.

⁴³ V. Albisetti, op. cit., s.23.

⁴⁴ Ibidem, s.56.

Przyjaźń zatem, nie tylko pomaga w wydobyciu szczególnych, niepowtarzalnych cech osoby, ale także służy wyeliminowaniu narośli, osadu, które skrywają jej prawdziwą naturę⁴⁵. Zacytowane powyżej fragmenty oddają, jak się może wydawać, prawdę o możliwościach budowania w sobie wartości kultury w kontakcie z przyjacielem. Diada ta wyzwala w człowieku chęć do pracy nad sobą, by upodabniać się do szlachetnego i godnego partnera. W poniższym rysunku zawarta jest istota owej zależności:

Rysunek 2. Wzajemne oddziaływania osób w przyjaźni

Źródło: opracowanie własne.

W odniesieniu do powyższego graficznego ujęcia roli przyjaciela można powiedzieć o dwóch kryteriach jakości życia ludzkiego. T. Tomaszewski wymienia pięć najważniejszych: bogactwo przeżyć, poziom świadomości, poziom aktywności, twórczość i współuczestnictwo w życiu społecznym⁴⁶. Z pośród nich K. Pirecki wiąże z koleżeństwem i przy-

⁴⁵ Ibidem, s.96.

⁴⁶ T. Tomaszewski, *Ślady i wzorce*, Warszawa 1984, s.203, [w:] *Koleżeństwo i przyjaźń w środowisku wojskowym*, K. Pirecki, op. cit., s.7.

jaźnią bogactwo przeżyć i współuczestniczenie w życiu społecznym. Autor podkreśla, iż czynią one życie człowieka jakościowo lepszym⁴⁷. Można także wyłonić wartości dwóch kategorii aktywności życiowej człowieka. Wartości wnoszone dzięki przyjaźni w życie człowieka to także: kształtowanie życia osoby przyjaciela, jej postaw, stosunków z innymi ludźmi. Przyjaźń bowiem odkrywa naszą niepowtarzalność, rozwija nas, czyni nas lepszymi. Ale jest to przeżycie, nad którym trzeba dużo pracować, dawać znaki przyjaźni, pamiętać o niej i ją pielęgnować⁴⁸.

W literaturze dotyczącej analizowanej problematyki odnaleźć można stwierdzenie, iż w trakcie rozwoju więzi przyjacielskich partnerzy zaspokajają swoje potrzeby emocjonalne oraz potrzebę akceptacji i uznania, jednocześnie jednak przyjaźń zobowiązuje i stawia wymagania. Aby być uznanym i cenionym przez partnera, należy wykazać się określonymi cechami i wartościami, sprawdzić się w trudnych sytuacjach, często rezygnować z czegoś na rzecz drugiego człowieka. Przyjaciel potrafi niejednokrotnie wbrew własnym interesom kierować się w działaniu dobrem przyjaciela⁴⁹.

Współczesna kultura często nie pozwala człowiekowi budować trwałych związków z drugimi. Lęk o przyszłość, różnego rodzaju kryzysy, nieuporządkowane życie rodzinne, społeczne, zawodowe, a także religijne i intelektualne zniechęcają do wchodzenia w głębsze relacje z innymi, w tym także budowanie przyjaźni. Jest w tym także obecna obawa przed prawdą o nas samych i naszych wadach. Czasami wygodniej jest nie konfrontować swego głębokiego „ja” z rzeczywistością i prawdą. Osoba uwikłana w różne nałogi przestaje odczuwać potrzebę większej zażyłości z drugim człowiekiem. Zawsze pracę powinno się zaczynać od siebie. Porządkując swoje życie osobiste i otwierając się na przyjaźnię z ludźmi godnymi i szlachetnymi, sami siebie udoskonalimy w sferze moralnej, obyczajowej, a także duchowej. Dzięki temu także stajemy się podstawą powstawania nowego wymiaru kultury – kultury życia, dobra i szczęścia. Wiele bowiem radości jest w stanie dostarczyć drugi człowiek. Nie tyle świat materii i przedmiotów, ale drugi człowiek.

Wartości wynikające z przyjaźni mają charakter moralny. Są tu swoistego rodzaju zobowiązania moralne. M. Nowak dzieli zobowiązania moralne, istniejące w obrębie przyjaźni, na *zobowiązania wobec samego siebie* (ciągła praca nad sobą, rozwijanie w sobie pozytywnych wartości, zwalczanie wad, zwłaszcza egocentryzmu); *zobowiązania w sferze wzajemnych odniesień* (zobowiązania do szacunku, wierności, życzliwości, słowności, tolerancja dla ludzkich słabości i błędów); *zobowiązania w sferze działania* (dzielenie się wzajemnie tym, co przyjaciele mają najlepszego – konkretna pomoc materialna, pomoc w jakiejś pracy, obrona przyjaciela); *zobowiązania negatywne* (nie być podejrzliwym, nie osądzać przyjaciela bezpodstawnie, nie ingerować w życie osobiste przyjaciela)⁵⁰.

⁴⁷ K. Pirecki, op. cit., s.7.

⁴⁸ M. Nowak, *Przyjaźń i wierność*, op. cit., s.25.

⁴⁹ K. Pirecki, op. cit., s.17.

⁵⁰ M. Nowak, op. cit., s.75-76.

Przyjaźń w kontekście wartości moralnych

Warto pamiętać, iż przyjaźń jest nośnikiem przede wszystkim wartości moralnych. R. Ingarden sprecyzował m.in. warunki realizacji właśnie wartości moralnej: W realizacji wartości moralnej musi wziąć udział świadomy podmiot moralny, zdolny do kierowania swym działaniem oraz do rozpoznawania pewnych faktów, a zwłaszcza wartości. Powinien on dokonać się jakieś postępowanie czy zachowanie się świadomego podmiotu. Postępowanie to musi dotyczyć jakichś wartości. Podmiot zaś musi czuć się odpowiedzialny za swoje zachowanie (człowiek nieodpowiedzialny nie może być tak naprawdę dzielny, bohaterski czy sprawiedliwy). Sam podmiot musi mieć swobodę decyzji i postępowania, gdzie źródłem decyzji i podstawą odpowiedzialności musi być sama osoba, „ja” – pojęta jako centrum całej organizacji psychofizycznej podmiotu⁵¹. Moralność osób jako konstytutywny filar każdej przyjaźni zasługuje na szczególną uwagę. Związek przyjacielski jest zawsze diadą ludzi szlachetnych i pięknych moralnie. Przedstawiona powyżej koncepcja dotycząca realizacji wartości moralnych ujęta jest w rysunku z wyszczególnieniem konkretnych kroków w aktualizowaniu owej ważnej z punktu widzenia kultury i życia społecznego wartości.

Rysunek 3. Czynniki umożliwiające realizowanie wartości moralnej

Źródło: opracowanie własne.

W kontekście przedstawionej w grafie treści wyjaśnijmy z jeszcze innej perspektywy istotę wartości – wartości, w której pojęciu mieści się nie tylko fenomen przyjaźni, ale także całe bogactwo kultury człowieka. W zbiorowej pracy *Istnienie i poznanie wartości* J. Lipiec

⁵¹ R. Ingarden, *Z rozważań nad wartościami moralnymi*, [w:] *Rozprawy filozoficzne*, Toruń 1969, s. 105-106, [w:] *Istnienie i...*, op. cit., s. 109.

nazywa wartością wszystko to, co jest wartościowe i tylko to, co jest wartościowe, podkreślając jednocześnie trzy człony tego określenia: wartością jest to, co jest coś warte; to coś jest w pełni dookreślone w swych jakościach, sile, powszechności; i jest to naprawdę coś, co jest warte⁵². To, że wartość jest obiektywna i relacyjna, podmiotowo-przedmiotowa, dowiadujemy się ze słów tegoż filozofa: „Wartość jest zawsze i wszędzie wartością czegoś dla kogoś. Jest więc ona szczególną własnością (lub układem własności) pewnego przedmiotu (nośnika wartości) dla pewnego podmiotu lub podmiotów. Tym samym jest ona obiektywna i relacyjna (relacjonalna) zarazem. Obiektywna, bo przysługuje ona przedmiotowi i tylko jemu. Relacyjna – gdyż powstaje i realizuje się tylko w ramach danej relacji podmiotowo-przedmiotowej, kiedy to przedmiot aktualizuje, objawia swą wartość wobec danego podmiotu, zaś podmiot odkrywa, przeżywa i przejmując tę wartość dla siebie. (...) W relacji podmiot-przedmiot, gdzie następuje odbiór wartości, pewną rolę odgrywają, rzecz oczywista, zarówno warunki materialne, towarzyszące zachodzeniu tej relacji, jak też i komponenty kulturowe. Wśród tych ostatnich, szczególnie miejsce zajmują postawy podmiotowe, nastawienia i nawyki, wyrażające określone wzorce – zarówno standardy jak i ideały (oraz ich przeciwieństwa). Wzorce owe mogą przy tym pełnić – i niejednokrotnie są w tym celu używane – funkcję mierników wartości, bądź odniesionych do danej dziedziny wartości, bądź zdradzających ambicje uniwersalne. (...) Równocześnie podmiot spełnia aktywną, współpartnerką rolę w odbiorze i wyborze wartości i wreszcie z uwagi na wrażliwość wartości, wyrażając poglądy na to, co mniej, bardziej lub wcale nie mieści się na skali wartości, a więc odniesienie do wzorców i ideałów, tworzących świadomościową (dla jednostki) i kulturową (dla społeczności) przestrzeń aksjologiczną”⁵³. Wartość w opinii J. Lipca jest także formą dopełnienia bytowego – należąca do przedmiotu wartościowość zostaje przekazana podmiotowi i przynosi wraz z aktem przeniesienia wartości (tego co wartościowe) z przedmiotu do podmiotu określone zmiany korzystne lub niekorzystne dla podmiotu. Ważny jest tu moment aktualizacji, który wskazuje na to, co jest dobre (korzystne, potrzebne, pożądane, przyjemne, pożyteczne...), a nie na to, co mogłoby być (ale nie ma, gdyż tkwi na pozycjach czystej potencjalności). Wartości dopełniają byt podmiotów ludzkich takimi czynnikami, z których jedne przyczyniają się do umocnienia i wzbogacenia podmiotów (wartości dodatnie), drugie powodują ich przyspieszoną dezintegrację i zubożenie⁵⁴.

Podsumowanie

Wartość przyjaźni stanowi doskonałe środowisko dla rozwoju innych ważnych w życiu człowieka wartości. Ma ona charakter relacyjny i jest spotkaniem dwojga godnych siebie partnerów. Przyjaciele pociągają się nawzajem do dobra, doskonaląc i ubogacając tym samym samych siebie. Trwaniem w związku przyjacielskim przyczyniają się oni do budowania kultury życia, gdzie nie obcość i egoizm dominują, ale służba poświęcenie i płynąca

⁵² J. Lipiec (red.), *Istnienie i poznanie wartości*, „Eureka”, Kraków 1991, s. 8.

⁵³ Ibidem, s. 14, 15 i 17.

⁵⁴ Ibidem, s. 24 i n.

z tego prawdziwa radość. Przyjaźń kształtuje także cenne szczególnie dzisiaj postawy moralne – szacunek, zaufanie, godne postępowanie. Domagając się sprawiedliwości we współczesnej kulturze, wystarczyłoby trwać w przyjaźni, w której pożądane z punktu widzenia społecznego cnoty są zawsze obecne. Przyjaźń niezależnie od momentu dziejów ma dla człowieka szczególne znaczenie. Trudno bez niej wyobrazić sobie życie radosne i pełne. O przyjaźni myślimy w kategoriach wartości, którą pożądamy i pielęgnujemy, jeśli jesteśmy w jej posiadaniu. Wartość ta wydaje się być koniecznym warunkiem ludzkiego rozwoju, zarówno na poziomie psychicznym, jak i społecznym. W niniejszym artykule starano się zasygnalizować różne kwestie dotyczące przyjaźni, która obecna we współczesnym świecie jest wartością szczególnie cenną. Dostarcza ona bowiem wiele dobra i piękna osobom przyjaźniącym się. Przyjaciele są dla siebie nawzajem dobrymi doradcami, pomocą i oparciem w chwilach zarówno trudnych, jak i szczęśliwych. Pozostaje życzyć sobie obecności prawdziwego przyjaciela w naszym życiu.

Bibliografia

- Alberoni F., *O przyjaźni*, Instytut kultury, Warszawa 1994.
- Albisetti V., *Być przyjacielem czy mieć przyjaciela?* Wydawnictwo Jedność, Kielce 1999.
- Gasiul H., *Psychologia motywacji*, Niepublikowany wykład. Warszawa 2015.
- Giddens A., *Konsekwencje nowoczesności*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2008.
- Gross J., S. Srivastava, K. McGonigal, J. Richards, E. Butler, *Optimism in close relationships: How seeing things in a positive light makes them so.*, Journal of Personality and Social Psychology, 91 (1), 2006.
- Ingarden R., *Studia z estetyki*, tom III, Warszawa 1970.
- Macginnis A. L., *Sztuka przyjaźni*, Oficyna wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 1993.
- Mosty zamiast murów*, red. J. Stewart, PWN, Warszawa 2000.
- Nedoncelle M., *Wartość miłości i przyjaźni*, Wydawnictwo M, Kraków 1993.
- Niebrzydowski L., *Przyjaźń i koleżeństwo młodzieży dorastającej*, Łódź 1983.
- Niebrzydowski L., Płaszczyński E., *Przyjaźń i otwartość w stosunkach międzyludzkich*, PWN, Warszawa 1989.
- Nowak M., *Przyjaźń i wierność*, Wyd. Akces, Warszawa 1999.
- Pahl R., *Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa?* w: P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska (red.), *Socjologia codzienności*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008.
- Pirecki K., *Koleżeństwo i przyjaźń w środowisku wojskowym*, Warszawa 1994.
- Stróżewski W., *W kręgu wartości*, Kraków 1992.
- Seligman B., *Prawdziwe szczęście*, Wydawnictwo „Media Rodzina, Poznań 2005.
- Stróżewski W., *Istnienie i wartość*, „Znak”, Kraków 1981.

Jan Czechowski

Ewokowane przez przyjaźń wartości w perspektywie współczesnej kultury

Współczesność nie sprzyja trwałym związkom osób. Żyjemy w pośpiechu, szukamy przyjemności, a konsumpcja nadaje stały rytm naszym działaniom i marzeniom. Przyjaźń wraz z ideałami, z którymi ona się nierozzerwalnie łączy, wymaga poświęcenia i pracy nad sobą. Człowiek częstokroć woli podążać za tym, co łatwe i niewymagające poświęceń. Przyjaźń buduje się na bezinteresowności, wzajemnym zaufaniu i podążaniu za dobrem. Piękno tej relacji wynika z poświęcania swego czasu, talentów, służby i ofiarnej pomocy. W ten sposób jedna ze stron, albo obie uprzytamniają sobie w interakcji wiele wartości, które trudno przecenić oraz doświadczają postaci miłości, o jakiej pisano już w starożytności. Warto zatem zarysować to zagadnienie w odniesieniu do obecnej kultury, aby uprzytomnić każdemu z nas jak jest ono ważne w życiu współczesnego człowieka.

Słowa kluczowe: kultura, przyjaźń, wartości, moralność.

Current in the friendship of the value - in the contemporary culture

The present isn't supporting long-lasting associations of persons. We live in a hurry, we are searching for pleasure, and the consumption is granting the permanent rhythm our action and dreams. The friendship along with ideals with which she inseparably is uniting, requires the sacrifice and the work on oneself. The man more often than not prefers to follow it, what simple and not requiring dedications. The friendship is building a house on the disinterestedness, the mutual confidence and following the good. The beauty of this relation results from devoting once, talents, the service and the dedicated help. Whereas many values which it is hard to overrate are received from the partner of interaction and is already experiencing forms of love they were writing about which in ancient times. It is worthwhile so directing a few reflection towards issues of the friendship and the value here of those present.

Keywords: culture, friendship, values, morals.

Translated by Jan Czechowski

Tomasz Perz
Wyższa Szkoła Humanistyczna
Towarzystwa Wiedzy Powszechnej
w Szczecinie

ŚWIAT WARTOŚCI W UJĘCIU MAXA SCHELERA – KONSEKWENCJE PEDAGOGICZNE

Wprowadzenie

Zagadnienia aksjologiczne stanowią istotną część refleksji pedagogicznej, ukazując cel i kierunki procesu wychowawczego. Na początku XXI wieku pytania dotyczące istnienia wartości podstawowych oraz ich realizacji w życiu jednostek i społeczeństwa nabrały szczególnej rangi. „Współcześnie problematyka aksjologiczna stała się jedną z najtrudniejszych i szczególnie podlegających dyskusji dziedzin w pedagogice. Stan ten łączy się z ogólnym kryzysem, jaki dotknął proces transmisji norm i wartości, i to nie tylko pod względem sposobów przekazu, ale również treści do przekazania. Kryzys tradycyjnych instytucji wychowania jest często związany z kryzysem samej aksjologii we współczesnej pluralistycznej społeczności”¹. Kultura postmodernistyczna w wersji popularnej tworzy problemy związane ze wskazaniem podstawowych wartości. W ramach tego podejścia funkcjonuje skrajnie liberalna interpretacja wolności, odrzucenie normatywności czy promowanie postawy tolerancji zasadzającej się na podważaniu obiektywnego istnienia dobra i zła. Z drugiej strony we współczesnej dyskusji na tematy związane z wychowaniem wskazuje się na potrzebę wychowania w duchu wartości. Często można usłyszeć wypowiedzi oceniające tragiczne wydarzenia związane np. z przestępstwem jako efekt braku odpowiednich wartości w domu, szkole czy społeczeństwie. Zróżnicowanie poglądów na temat wartości sprawia, że odmienne będzie również podejście do zagadnień związanych z wychowaniem. Ważnym odniesieniem we współczesnej dyskusji na tematy pedagogiczne jest aksjologia Maxa Schelera wraz ze sformułowaną przez niego hierarchią wartości. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie aktualności myśli filozoficznej Schelera, ujmującej wartości w obiektywną hierarchię rozpoznawaną w aktach emocjonalnych, dla pracy pedagogów.

¹ M. Nowak, *Teorie i koncepcje wychowania*, Warszawa 2008, s. 326.

Urodzony w Monachium przyszły twórca „materialnej etyki wartości” żyje na przełomie XIX i XX wieku, w czasie powstawania nowych koncepcji filozoficznych. Dokonania nauk szczegółowych XIX wieku przyczyniły się do dominacji tendencji scjentystycznych, pozytywistycznych i psychologistycznych w filozofii. Odpowiedzią na to było tworzenie nowych prądów filozoficznych takich jak: intuicjonizm H. Bergsona, psychoanaliza S. Freuda, pragmatyzm W. Jamesa, hermeneutyka W. Dilthey’a czy fenomenologia E. Husserla, pod wpływem której powstają oryginalne koncepcje etyczne M. Schelera.

Max Scheler włącza się w nurt fenomenologiczny, będąc już naukowo samodzielnym filozofem i chociaż jest uznawany za jednego z najwybitniejszych przedstawicieli tego kierunku, to jednak trudno go uznać za kontynuatora myśli Husserla. W kręgu zainteresowania Schelera znajdują się zagadnienia ontologiczne, epistemologiczne, metafizyczne, estetyczne i etyczne skoncentrowane wokół człowieka. „Zagadnienie człowieka stanowiło zatem dla Schelera centralny temat filozofowania, wokół którego koncentrowały się inne problemy. Miał właśnie nadzieję, że podejmując je niejako zbliży się do człowieka z różnych stron i że dopiero wtedy uda mu się w pełni uchwycić istotne rysy natury ludzkiej”². Ważnym czynnikiem kształtującym naszą naturę jest świat wartości, w którym żyjemy.

1. Sposób istnienia wartości

Według Schelera wartości należą do sfery jakości obiektywnych (rzeczy materialne czy prawdy matematyczne) nie zależąc od podmiotu, stanowiąc właściwości realnego świata. Wartości nie są kreowane przez człowieka, lecz przez niego odkrywane. „Wartości nie poznajemy za pomocą doświadczenia zmysłowego ani na drodze racjonalnej, lecz za pomocą intuicji i w rozmaitych aktach emocjonalnych. W życiu emocjonalnym człowieka należy wyróżnić cztery warstwy: zmysłową, witalną, psychiczną i czysto duchową³. Tylko uczucia zmysłowe mają charakter stanów. Pozostałe trzy warstwy uczuć to przeżycia typu intencjonalnego. Intencjonalność uczuć oznacza, że mają one ukierunkowanie na swój przedmiot, mogą więc uczestniczyć w procesie poznania. Tak zdobyta wiedza ma charakter aprioryczny”⁴. Według Schelera w intencjonalnych aktach „uczucia”⁵ ujawnia się przedmiotowa treść wartości. Nie potrzeba indukcji, by odkryć, że sprawiedliwość i piękno są wartościami;

² A. Węgrzecki, *Scheler*, Warszawa 1975, s. 15-16.

³ Uczucia zmysłowe np. głód, pragnienie, ból, są zlokalizowane w ciele i są związane z określonymi organami. Uczucia witalne to np. odczuwanie siły lub słabości, zdrowia bądź choroby. Uczucia psychiczne są niezależne od ciała, mają charakter intencjonalnych przeżyć, mogą być stanami powiązanymi z jaźnią np. uczucie samotności, lęku, smutku, radości. Uczucia duchowe nie są stanami emocjonalnymi, stanowią akt osoby i nie są zależne od trzech powyższych. Zakorzenione w osobie uczucia duchowe takie jak szczęście czy rozpacz są ściśle związane z życiem moralnym.

⁴ A. Węgrzecki, *Scheler*, s. 55-56.

⁵ Max Scheler wykazywał, że uczucia należą do duchowego obszaru człowieka, dokonując rozróżnienia na uczucie czegoś, będące przeżyciem aktywnym skierowanym na coś zewnętrznego oraz stan uczuciowy, który jest doznaniem biernym. Czucie czegoś i stan uczuciowy różnią się intencjonalnością - czucie czegoś ma zawsze charakter intencjonalny, natomiast stan emocjonalny jest bezprzedmiotowy. Stan uczuciowy jedynie odnotowujemy i możemy szukać jego wyjaśnienia przez wskazanie przyczyn, z kolei czucie czegoś jest nośnikiem określonej treści, stąd ma charakter poznawczy.

wiemy to przed wszelkim doświadczeniem, czego doświadczenie nie może obalić, ani potwierdzić. Te poglądy możemy określić jako „aprioryzm materialny, bo twierdził, że w etyce znamy *a priori* nie tylko prawdy formalne, ale także rzeczowe, jak ta, iż sprawiedliwość i piękno są wartościami. Poznanie aprioryczne ma w niej charakter nie intelektualny, lecz emocjonalny, stanowisko Schelera można też określić jako aprioryzm emocjonalny”⁶.

Max Scheler odróżnia same wartości od ich nosicieli, czyli dóbr. Wartości są obiektywnymi kwalifikacjami, które odnajdujemy w przedmiotach, dobra natomiast są zmienne i stanowią przedmiotowe podłoże wartości. Dobro to przedmiot (niekoniecznie realny) o określonej strukturze ukonstytuowany przez wartość, stanowiący przedmiotową całość, jedność jakości aksjologicznych lub aksjologicznych stanów. „Należy zauważyć, że Scheler mówiąc o ‘dobrach’ używa tego słowa w bardzo szerokim znaczeniu, a więc nie tylko na oznaczenie tego co ‘dobre’ w znaczeniu moralnym, ale także i tego co jest w jakimkolwiek sensie wartościowe; w niemieckim słowie ‘*die Güter*’ wyczuwa się raczej moment wartości praktycznej (bogactwa)”⁷. Każda dziedzina wartości posiada pewne podstawowe kategorie aksjologiczne, które ją określają. Dla wartości etycznych tymi kategoriami są ‘dobry’ i ‘zły’ w znaczeniu moralnym. Pytanie – co to jest ‘dobry’ należy odróżnić od zagadnienia ‘dobra’ (*die Güter*) i pytań – które przedmioty są ‘dobre’ oraz jakie cechy muszą mieć takie przedmioty. Odpowiedź na to pytanie ma ukazać ową szczególną jakość wartościową, odgrywającą w dziedzinie wartości etycznych rolę kategorii aksjologicznej, którą zgodzimy się nazywać ‘dobroć’.

Wartości są bytami idealnymi, nieredukowalnymi do własności rzeczy, decydującymi o ważności osób, ich znaczeniu i randze, o ważności aktów, rzeczy, stanów rzeczy itd. Jedna wartość może się przejawiać w postaci tak samo ważnych, ale odmiennych dóbr. W sensie ontologicznym wartość jest czymś pierwotniejszym od dobra, ale dopiero w poszczególnych dobrach wartości stają się rzeczywiste⁸. Dobra nie są określane przez rzeczy, ale przez wartości. „Wszelki byt niezależny od wartości lub na wartość obojętny staje się więc takim bytem zawsze dopiero na podłożu bardziej lub mniej sztucznej abstrakcji, dzięki której pomijamy jego wartość, nie tylko zawsze współdaną, lecz też niezmiennie uprzednio daną”⁹.

Max Scheler twierdził, że ‘dobry’ jest jakością absolutnie prostą, nie dającą się definiować. Uważał, że jakość aksjologiczną ‘dobry’ uchwytujemy w poznaniu bezpośrednim, przy czym możemy określić pewne okoliczności towarzyszące, które pomagają nam zorientować się co do warunków, przy których występuje wartość ‘dobry’. Wartość ‘dobry’ przejawia się

⁶ W. Tatarkiewicz, *Historia Filozofii*, t. 3, Warszawa 1990, s. 221.

⁷ R. Ingarden, *Wykłady z etyki*, Warszawa 1989, s. 57.

⁸ Max Scheler rozróżnia cztery fenomeny: wartości; przedmioty fizyczne, które są obojętne aksjologicznie; rzeczy, które posiadają wartości, które nie są dobrami; oraz dobra właściwe. Te strukturalne własności świata aksjologicznego są dostępne w oglądzie emocjonalnym oraz apriorycznie.

⁹ M. Scheler, *Pisma z antropologii filozoficznej i teorii wiedzy*, tłum. S. Czerniak, A. Węgrzecki, Warszawa 1987, s. 270.

w sensie absolutnym na poziomie świadomości realizującej ją osoby w akcie realizacji wartości najwyższej. Wśród aktów to miłość jest najpierwotniejszym nosicielem 'dobra'¹⁰. Dobry moralnie jest akt realizujący wartość, która sprzeciwia się wartości stawianej niżej; jest więc realizacją wartości pozytywnej w obrębie wyższego i najwyższego szczebla wartości¹¹. Max Scheler uważał, że tylko poznanie o charakterze osobowym oddaje świat w jego całości i może dotrzeć do absolutnego szczebla istnienia wszechrzeczy; „powszechnie ważne może być tylko to, co względnie prawdziwe i dobre, czymś absolutnie dobrym i prawdziwym zaś mogą być tylko nie posiadające powszechnej ważności osobowo-indywidualna prawda oraz dobro, tzn. prawda i dobro, które w granicach tego, co powszechnie ważne, wznoszą się ponad nie samo jako duchowa nadbudowa”¹².

2. Hierarchia wartości

Max Scheler wykazywał, że związek aksjologii z metafizyką ma zasadnicze znaczenie. Uważał, iż fakty odpowiadają poszczególnym dziedzinom przedmiotów i bytów niesprowadzalnych do siebie¹³. Uznając różnorodność wartości, wyodrębnił cztery grupy¹⁴:

- 1) wartości hedoniczne;
- 2) wartości witalne;
- 3) wartości duchowe;
- 4) wartości religijne.

Pierwsza kategoria zawiera wartości zmysłowe, do których zalicza się przedmioty dostarczające przyjemność lub przykrość oraz wartości stanu psychicznego – doznania wrażeń. Zawiera ona w sobie różnego rodzaju dobra o charakterze utylitarnym.

Drugą grupę stanowią wartości „życiowe”, którym odpowiadają stany psychiczne jak poczucie zdrowia lub choroby, mocy czy słabości. Są one przypisywane człowiekowi jako osobie aktywnej i świadomej stanowiąc o zaletach, wadach, sile ducha, słabości charakteru, podłości czy szlachetności. Stanami związanymi z wartościami witalnymi są odwaga, strach, gniew itp.

Kolejną grupę stanowią wartości duchowe, które obejmują wartości moralne, poznawcze bądź estetyczne. Zawierają one w sobie prawość i bezprawie, poznanie prawdy, piękno i brzydotę.

¹⁰ „Jeśli ten fenomen oswobodzimy od wszelkich empirycznych i innych dodatków, to możemy powiedzieć: Miłość jest ruchem, w którym każdy konkretny indywidualny przedmiot noszący wartości dochodzi do możliwych dla niego i zgodnie z jego idealnym przeznaczeniem najwyższych wartości; albo w którym osiąga on swoją idealną istotę wziętą w aspekcie wartości, która jest dla niego swoista”. M. Scheler, *Istota i formy sympatii*, tłum. A. Węgrzecki, Warszawa 1986, s. 250.

¹¹ M. Scheler, *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethrik*, Bern-München 1980, s. 47-48.

¹² Tenże, *Pisma...*, s. 396.

¹³ Max Scheler wyróżnia pięć sfer bytów i przedmiotów: sfera absolutu (to co wartościowe i święte, rzeczywiste), sfera świata współczesnego, minionego, przyszłego (społeczeństwa i historii), sfery świata zewnętrznego i wewnętrznego, własnego ciała i środowiska, sfera świata ożywionego (w naszym mniemaniu), sfera ciał martwych (w naszym mniemaniu) Zob. M. Scheler, *Problemy socjologii wiedzy*, tłum. A. Węgrzecki, Warszawa 1990, s. 74-75.

¹⁴ M. Scheler, *Der Formalismus...*, s. 40 i n.

Ostatnią grupą są wartości religijne, których urzeczywistnienie całkowicie pochłania podmiot ludzki. Zawierają one w sobie to, co święte i nie święte (grzeszne). Wartości religijne są wartościami osoby, które można przypisywać czemuś, co jest traktowane jako ab-solut. Tym wartościom towarzyszą stany uszczęśliwienia i rozpacz.

Wszystkie wartości możemy podzielić na pozytywne i negatywne, przy czym wartości negatywne są odrębnymi jakościami aksjologicznymi, a nie tylko brakiem jakości pozytywnych. Tak więc w poszczególnych kategoriach wartości obserwujemy opozycję: dobro – zło, piękny – brzydki, zdrowy – chory, święty – grzeszny. Wartości możemy podzielić również ze względu na charakter ich nosiciela, czyli na osobowe i rzeczowe¹⁵, własne i cudze, indywidualne i kolektywne¹⁶.

Wartości czterech kategorii wyróżnionych przez Schelera nie są sobie równe, lecz wyższe i niższe, stanowią hierarchię od najniższych – hedonicznych po najwyższe – religijne. Wartości należących do określonej grupy nie da się sprowadzić do innej. „Scheler sądził, że błędą hedoniści, którzy wszystkie wartości chcą sprowadzić do przyjemności. Ale błędą również idealistyczni etycy sprowadzający wszystkie wartości do duchowych. Bo nie można duchowych sprowadzić do hedonicznych, ani też odwrotnie. Nie można także do duchowych czy do hedonicznych sprowadzić wartości witalnych, polegających na pełni życia i szlachetności organizmów. Tym bardziej zaś nie można do nich sprowadzić wartości religijnych”¹⁷. Przedstawiona hierarchia, którą potwierdzają głębia zadowolenia i trwałość poszczególnych wartości¹⁸, zdaniem Schelera jest niezależna od stosunku ludzi do niej i obiektywna jak same wartości. Stąd nasze życie emocjonalne, dzięki któremu poznajemy wartości, nie stanowi chaosu, ale zawiera w sobie emocje, które są aktami pełnymi sensu. Otwierają one dostęp do wartości, pozwalają uchwycić rozmaite zależności zachodzące między nimi oraz ich specyfikę. Wartości, które są w stosunku do siebie w porządku hierarchicznym uchwytujemy w akcie preferowania bądź odsuwania, stąd rozszerzanie zakresu wartości człowieka dokonuje się jedynie w tych aktach.

Według Schelera odczuwanie wartości i akty preferowania są zakorzenione w miłości, która jest istotną częścią świadomości aksjologicznej, nieposiadającą bezpośrednio kognitywnego charakteru. Miłość stanowi źródłowy i fundamentalny akt emocjonalny, nad którym nadbudowują się pozostałe części świadomości aksjologicznej. Powoduje ona ruch emocji ku nowym, wyższym wartościom, przez co posiada walor odkrywczy.

Max Scheler odegrał przełomową rolę w historii myśli aksjologiczno-etycznej, wiążącej się z projektem antropologii budowanej z jednej strony na metafizyce, a z drugiej na

¹⁵ Wartości rzeczowe możemy podzielić na kolejne grupy: wartości dóbr materialnych (przyjemnościowe, czy użytecznościowe), dobra cenne pod względem witalnym i wartości dóbr duchowych (dzieła sztuki).

¹⁶ Nosicielami wartości indywidualnych będą osoby reprezentujące wyłącznie siebie, natomiast nosicielami dóbr kolektywnych są indywidua będące przedstawicielami określonych grup – społeczeństw lub narodów.

¹⁷ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 3. s. 221.

¹⁸ Możemy rozszerzyć cechy, dzięki którym poszczególne wartości przypisujemy do danego poziomu o: 1) czas istnienia – wartość jest tym wyższa im dłużej trwa, 2) zasięg wpływu – wartość ma tym większe znaczenie o ile więcej ludzi może niej uczestniczyć bez umniejszania jej wartości, 3) niezależność – wartość wyższej wartości w hierarchii jest względnie niezależna od pozycji wszystkich niższych, 4) głębia odczuwania – wartości najbardziej absorbujące osobę są najwyższe w hierarchii. S. Konstańczak, *Problemy aksjologiczne w filozofii Maxa Schelera*, [w:] *Stupskie studia filozoficzne*, nr 6 (2007), s. 42.

ówczesnych osiągnięciach biologów i etologów. Dokonane przez niego podział i uporządkowanie hierarchii wartości na trwałe weszły do współczesnego myślenia.

3. Implikacje pedagogiczne

Zagadnienia pedagogiczne są nierozdzielnie związane z problematyką wartości. Wychowanie jest związane ze sferą aksjologiczną ludzkiej egzystencji, w której już sam fakt życia stanowi dla nas wartość. Zmusza to wychowawców i pedagogów do oparcia swojej działalności na jakiejś koncepcji wartości. „Cele i ideały wychowania zawsze związane są ze społecznym czy też grupowym (np. rodzinnym) systemem wartości, poznanie i internalizacja wartości, kształtowanie standardów ocennych i zasad racjonalnego działania to niezmiernie ważne ogniwo w procesie wychowania, podstawowe komponenty osobowości są ściśle związane z indywidualnym systemem wartości człowieka, w oderwaniu od rzeczywistości trudno byłoby mówić o jakimkolwiek doborze treści czy metod wychowania (nauczania)”¹⁹. Proces wychowania jest nierozdzielnie związany z mechanizmem wartościowania, trudno więc sensownie rozważać problemy wychowawcze w oderwaniu od wartości. Atrakcyjną propozycją, w tym aspekcie, jest system aksjologiczny wypracowany przez Schelera.

W centrum zainteresowania niemieckiego fenomenologa jest całościowo ujęty człowiek. Personalistyczny aspekt jego prac może pomóc w prawidłowym wskazaniu celów wychowania, które są związane z określeniem natury człowieczeństwa. Autor nie podejmuje się sformułowania definicji człowieka wskazując na odmienne tradycje antropologiczne. „Tak więc mamy antropologię przyrodniczą, filozoficzną i teologiczną, które nie troszczą się wzajemnie o siebie, nie mamy jednak jednolitej idei człowieka”²⁰. Scheler ujmuje człowieka jako istotę transcendującą, która sama stanowi „wychodzenie” i „przejście”. Autor mówi nie tylko o przekraczaniu życia, ale o zwracaniu się ku czemuś. Cel ten, w zależności od rozwoju pracy myśliciela, jest określany jako Bóg osobowy lub „idealny cel”²¹. Ten aspekt zwracania się do istoty doskonałej może stanowić inspirację dla poszukiwania właściwych celów wychowawczych. „Chociaż zawiera wiele krytycznych, negatywnych ocen pewnych stron bytu człowieka, jest ona zaprzeczeniem ujęć nihilistycznych [...] Zdaje on sobie sprawę z tego, że stawanie się człowiekiem jest bolesne, obfituje w napięcia, porażki i regresy, bynajmniej nie tylko zwycięstwa. Wie, że nic nie jest z góry dane i zagwarantowane, że tego stawania się nie podtrzymuje żadna konieczność. Jest świadom tego, że bycie człowiekiem to właściwie nieustanne zadanie, to stale podejmowana *humanizacja*. Jest wszakże przekonany, iż jest to zadanie możliwe do podjęcia, zaś rezultat zależy tylko od samego człowieka”²². Max Scheler troszczy się o przyszłość człowieka i stara się wskazać główne kierunki jego rozwoju, co stanowi próbę zastosowania wypracowanego przez siebie podejścia do

¹⁹ R. Skrzypniak, *Wartości w procesie wychowania rodzinnego*, [w:] *Roczniki Socjologii Rodziny*, t. 12, Poznań 2000, s.37-38.

²⁰ M. Scheler, *Stanowisko człowieka w kosmosie*, [w:] *Pisma z antropologii filozoficznej i teorii wiedzy*, tłum. S. Czerniak, A. Węgrzecki, Warszawa 1987, s.47.

²¹ S. Czerniak, A. Węgrzecki, *Pisma z antropologii filozoficznej i teorii wiedzy*, Warszawa 1987, s.12-13.

²² Tamże, s.16.

konkretnych dziedzin ludzkiego życia. Aspekt ciągłego przekraczania siebie i „stawania się coraz bardziej człowiekiem”, który tkwi u podstaw schelerowskiej antropologii oraz aksjologii, uzasadnia proces wychowawczy i pomaga wskazać jego cel²³.

Hierarchia wartości stanowi istotną część aksjologicznych poglądów Schelera. Według autora świat wartości jest uporządkowany w swojej strukturze przedmiotowej a człowiek poprzez odczucie takim go rozpoznaje i przyjmuje. Związek hierarchiczny zachodzący pomiędzy wartościami jest odczuwany bezpośrednio, intuicyjnie jako wyższość jednych wartości w stosunku do drugih. W myśl tego podejścia wartości w wychowaniu są wytworami wartościowania podmiotowego. Przemiana wartości w racje wychowawcze, która „dotyczy zmian filozoficznego, postulatyno-powinnościowego charakteru standardów wartości w naukowe, racjonalnie weryfikowane i uzasadnione komponenty normatywne sądów pedagogicznych”²⁴, odzwierciedla ich hierarchiczny charakter. W procesie wychowawczym ulega więc wzmocnieniu aprioryczny porządek odczucia wartości przez człowieka. W czasie, gdy współczesne społeczeństwa są zbudowane na modelu poszukiwania coraz większej skuteczności działania, niebagatelne znaczenie mają wysiłki wychowawcze zmierzające do ukazania wyższości wartości duchowych, a nawet hedonistycznych nad utylitarnymi. „Podsumowując: życie ‘ma’ tworzyć rzeczy użyteczne i zażywać przyjemności tylko w tej mierze, w jakiej samo stoi wyżej w szeregu wartości witalnych i może swobodnie *panować* nad rzeczami użytecznymi. Nie tylko, wszakże w zakresie jednej relacji, lecz w całej ich mnogości ta w sobie obowiązująca hierarchia uległa we współczesnej moralności obaleniu i odwróceniu w swoje przeciwieństwo”²⁵. Nieustanna humanizacja człowieka, którą postuluje Scheler, opiera się na porządku wartości i wysiłku zdobywania tego co najcenniejsze w swoim życiu. Dzięki temu „człowiek świadomy prawdziwej wartościowości wartości, którą stara się zrealizować, dopiero wtedy jego działanie jest rzeczywiście odpowiedzialne i nie zafałszowane w swej wysokiej wartości moralnej”²⁶.

Autor wskazuje na to, że wyższe wartości są zbudowane na niższych. Nie można zatem osiągnąć szczytu hierarchii wartości, jeżeli nie posiadziemy tych podstawowych. W procesie wychowawczym oznacza to, iż najpierw należy starać się o osiągnięcie wartości hedonistycznych i witalnych zanim pedagog wprowadzi swoich podopiecznych w świat wartości duchowych i religijnych. Nie uda się w szkole zaszczepić wśród uczniów szczytnych ideałów, jeżeli najpierw nie wykształci się właściwych postaw społecznych sprzyjających prawidłowemu współżyciu w grupie. Życie jest zbudowane na wartościach wszystkich szczebli hierarchii. Ważnym jest, aby wychowując do wartości pozwolić doświadczyć, każdego jej rodzaju. Wychowanek doceniający wartość zdrowia ma możliwość doświadczać przyjemność

²³ Wątek samo odkrywczego aktu jest obecny w filozofii Karola Wojtyły, który buduje swoją antropologię w sposób, który przybliżyła go do myślicieli z kręgu tzw. filozofii świadomości (co nie znosi zasadniczych różnic między nimi). Wskazuje on, że w wyniku samopoznania człowiek odkrywa metafizyczną prawdę bytu ludzkiego. „Człowiek na tyle i w taki sposób jest celem, na ile jego czyny – oraz zawarte w tych czynach chcenia, wybory, rozstrzygnięcia – znajdują w samym człowieku swój kres. Kres ten znajdują zaś na gruncie transcendentnego odniesienia do prawdy (a wraz z tym również do dobra i piękna...)” K. Wojtyła, *Transcendencja osoby w czynie a autoteleologia człowieka*, [w:] *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Lublin 2000, s. 486.

²⁴ R. Skrzypniak, *Wartości w procesie wychowania rodzinnego*, s.36.

²⁵ M. Scheler, *Resentiment a moralności*, tłum. B. Baran, Warszawa 2008, s. 179.

²⁶ R. Ingarden, *Książeczka o człowieku*, Kraków 1972, s. 104.

życiową nie tylko na poziomie procesów biologicznych, ale również w pełnym wymiarze duchowym. Diagnoza Schelera, sformułowana na początku XX wieku, dotycząca zaburzenia przyjemności czerpanej z życia; na początku XXI wieku, w warunkach gwałtownego rozwoju technologii informacyjnej i wszechobecnej reklamy, nie traci nic z aktualności i nabiera szczególnego znaczenia, szczególnie w odniesieniu do młodego pokolenia. „Obfitość przyjemnych podnieć o prostu zabija funkcję zażywania przyjemności i jej kulturę, a im bardziej barwne, wesołe, hałaśliwe, pełne podnieć staje się otoczenie, tym mniej radośnie wyglądają sami ludzie. Bardzo wesołe rzeczy oglądane przez bardzo smutnych ludzi, którzy nie wiedzą, co z nimi począć – oto ‘sens’ naszej wielkomiejskiej ‘kultury’ rozrywki”²⁷. Niezmiernie ważne jest, aby na gruncie pedagogicznym ukazywać prawdziwą istotę dobra tak, by wysiłek związany z osiąganiem wartości wypływał z wewnętrznej motywacji wychowanka. Dotyczy to w sposób szczególny „dobroci” rozumianej jako kategorii aksjologicznej wartości moralnych.

Max Scheler uważa, że moralne sądy wartościujące, które są wywiedzione z wartości pozornych są podstawą dla stworzenia fałszywej moralności, która nie odpowiada obiektywnie istniejącej hierarchii wartości. To rodzi resentyment²⁸, który jest źródłem zemsty i nienawiści. Człowiek nim owładnięty kieruje swoje negatywne uczucia tam, gdzie może je wyładować – w świat prawdziwych wartości. „Karmiąc” się nowymi, fałszywymi wartościami jest przepełniony zazdrością, ilekroć spotka się ze szczęściem zbudowanym na realnych wartościach. Resentyment zakłóca wymiar „humanizacji” człowieka, o którym pisze autor. „Ponieważ wartości pozytywne już mocą tradycji – także wśród niewierzących – są zakotwiczone w idei Boga, to jest też zrozumiałe i nieuchronne, że spojrzenie i zainteresowanie tego opartego na proteście i negacji ‘umiłowania człowieka’ najpierw zwraca się ku *najniższym* i zwierzęcym stronom ludzkiej natury [...] Zdarza się to [...] gdy chce się obronić przed jakimś zarzutem lub oskarżeniem: ‘to przecież tylko człowiek’, ‘wszyscy jesteśmy ludźmi’ [...] Któż jednak nie dostrzegł tam skrycie gorejącej nienawiści do pozytywnych wartości wyższych, które z istoty *nie* wiążą się z ‘gatunkowością’ – nienawiści kryjącej się pod tą ‘łagodną’, ‘rozumiejącą’, ‘ludzką’ postawą?”²⁹

Zgodnie z emocjonalistycznymi założeniami Schelera każda etyka jest etyką miłości lub nienawiści. Ukierunkowanie tych dwóch podstawowych aktów decyduje więc jak będzie

²⁷ M. Scheler, *Resentiment...*, s. 184.

²⁸ „Przez *ressentiment* Scheler rozumie określone złudzenie poznawcze oraz pewien stan wewnętrzny człowieka, ukształtowany głównie pod wpływem czynników emocjonalnych i wyrażający się w określonej postawie wobec ludzi, dóbr i wartości. Właśnie to drugie znaczenie *ressentiment* Scheler ma na myśli, gdy mówi o nim jako ‘psychicznym samozatruciu’. A. Węgrzecki, *Scheler*, s.61. Niemiecki fenomenolog polemizuje na ten temat z F. Nietzschem, który jest autorem powyższego pojęcia „Wbrew mniemaniu Nietzschego rzetelna moralność nie opiera się na resentymentcie, lecz na wiecznej hierarchii wartości i na odpowiadających jej ewidentnych prawach preferencji równie obiektywnych i w sposób ścisły zrozumiałych jak prawdy matematyki”. M. Scheler, *Resentiment...*, s. 57. „Fryderyk Nietzsche nazywa ideę miłości chrześcijańskiej najsubtelniejszym wytworem resentymentu. [...] To paradoksalne twierdzenie Nietzschego jest o wiele mniej paradoksalne niż się na pierwszy rzut oka wydaje – jeśli tylko właściwie ocenić ogromny skok, jaki prowadzi od starożytnej idei miłości do chrześcijańskiej, co sam Nietzsche zrobił tylko w bardzo niewielkim zakresie i niedokładnie. Objaśnienie Fryderyka Nietzschego jest nawet tak głębokie, tak godne najpoważniejszego rozważenia, jak żadne ze zmierzających w podobnym kierunku. Tym dobitniej to podkreślam, że uważam je za w ostatecznym rozrachunku zupełnie błędne.” M. Scheler, *Resentiment...*, s. 73.

²⁹ M. Scheler, *Resentiment...*, s.133.

wyglądał etos indywidualnych osób, czy całych społeczeństw. Miłość, w tym ujęciu, jest pewnym poruszeniem ku wartości przedmiotu, do którego się zwraca, nie szukając przy tym własnego zaspokojenia. To daje kontakt z istotą wartościową umiłowanej osoby. „Tutaj chcę jedynie zwrócić uwagę na to, że moralnie wartościową miłością nie jest ta [miłość], która kieruje się na osobę, ponieważ ma ona te lub owe właściwości i spełnia [pewne] czynności, ma takie czy inne ‘uzdolnienie’, jest ‘piękna’, posiada cnoty, ale ta miłość, która owe właściwości, czynności, uzdolnienia łączy w swój przedmiot dlatego, że należą do tej *indywidualnej* osoby. Toteż wyłącznie ona jest miłością *absolutną*, ponieważ jest niezależna od możliwej zmiany tych właściwości, czynności”³⁰. Miłość nie jest wynikiem nakazu, ponieważ jest aktem z natury spontanicznym. Proces wychowania nie może być pozbawiony aspektu emocjonalnego, szczególnie w kwestii właściwego kształtowania relacji międzyosobowych. Filozofia Schelera podpowiada, że prawdziwe i pełne poznanie samego siebie i drugiej osoby dokonuje się dzięki miłości. W tym ujęciu niebagatelna jest rola przykładu jaki daje wychowawca. Nie wystarczy mówić o wartościach, ale należy je unaocznic, aby przestały być tylko abstrakcyjnymi hasłami i stały się istotne i bliskie. Wartości moralne według Schelera ujawniają się w przeżyciu emocjonalnym, które ma swoje źródło w miłości. Zadaniem pedagoga jest takie prowadzenie wychowanka, aby udzielane mu wskazówki i drogowskazy moralne uobecniały się bezpośrednio w jego aktach emocjonalnych.

Porządek wartości jest obiektywny i niezmienny. Właściwie kształtowane życie emocjonalne pozwala rozpoznać ów ład aksjologiczny i odpowiednio ustawić wartości moralne w treści tego życia, co nazywane jest etosem. „Chodzi tutaj nie tylko o przeżycie pojedynczych podmiotów osobowych, chodzi również o pewne zespoły takich podmiotów, o pewne środowiska oraz społeczności historyczne. W odniesieniu do każdego z nich można, opierając się na założeniach Schelera, mówić o pewnym etosie”³¹. Jednak takie ujęcie świata wartości nie jest wolne od błędów i zniekształceń, co zależy od różnic w uwrażliwieniu na wartości, które może się rozwijać w samym podmiocie lub środowisku. Zmiany te mają charakter postępu bądź regresu, nie można więc traktować własnego etosu lub etosu swojej epoki czy środowiska jako wyłącznie słusznego i prawdziwego. Jednym z celów pedagogicznych powinno więc być wychowanie do świadomego uczestnictwa w etosie własnej wspólnoty przy jednoczesnym otwarciu na osiągnięcia w poznaniu obiektywnego świata wartości w innych etosach.

³⁰ Tenże, *Istota i forma sympatii*, tłum. A. Węgrzecki, Warszawa 1986, s.256. M. Scheler powołuje się na Arystotelesa – *Etykę Nikomachejską*, traktat o przyjaźni.

³¹ K. Wojtyła, *Ocena możliwości zbudowania etyki chrześcijańskiej przy założeniach systemu Maxa Schelera*, [w:] *Zagadnienie podmiotu moralności*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Źródła i monografie 119, red: T. Styczeń, J. W. Gałkowski, A. Rodziński, A. Szostek, Lublin 2001, s. 23-24.

Zakończenie

Max Scheler był myślicielem zaangażowanym w aktualne problemy ówczesnego świata. Ukazywał zagrożenia pojawiające się w życiu indywidualnym i społecznym, w związku z niewłaściwym ujęciem dobra oraz zaburzeniem hierarchii wartości. Zachęcał do przyjęcia postawy fenomenologicznej³², która pozwala zobaczyć i przeżyć obiektywny świat wartości. Chociaż formułował swoje poglądy na początku ubiegłego wieku, to jednak nie utraciły one swojej ważności. Są nadal atrakcyjne, szczególnie w aspekcie pedagogii.

Niemiecki fenomenolog pokazuje jaka jest natura i hierarchia wartości odkrywana w sferze życia emocjonalnego. Konstatacje autora mają istotne znaczenie dla zagadnień wychowawczych, nierozzerwalnie związanych ze światem wartości. Zachęcają one do podejmowania trudu nieustannej „humanizacji” człowieka i przekraczania własnych ograniczeń na drodze samorealizacji. Odkrywanie swojej natury odbywa niejako w „zanurzeniu”, w wartościach, które mają hierarchiczny charakter, z czego wynikają akty preferowania tych, które są na wyższym szczeblu tejże hierarchii. W procesie wychowania istotnym jest, aby nie zaniedbywać wysiłku zdobywania wartości przynależących do różnych, niesprowadzalnych do siebie poziomów, również tych niższych. Niewątpliwie atrakcyjny z punktu widzenia pedagogii jest wolny od relatywizmu, obiektywny i uporządkowany schelerowski świat wartości, opierający się na podstawowym akcie emocjonalnym, jakim jest miłość. To podejście nie zwalnia od potrzeby nieustannego weryfikowania etosu, w którym się uczestniczy, poprzez otwartość na poznanie sfery aksjologicznej innych etosów. Wychowanie w tym duchu uwrażliwia na zafałszowania, którym możemy ulegać w zakresie poznania aksjologicznego, takie jak resentment, prowadzący do „psychicznego zatrucia”³³. Pedagogia oparta na poglądach Schelera wymaga określonej postawy wobec wychowanka. „Realizacja wartości wychowawczych rozpoczyna się od samego wychowawcy, od pojawienia się u niego określonej, rzeczywistej wartości. Jej zaistnienie umożliwia ukazanie i przekaz wartości. [...] Wprowadzanie wychowanka w świat wartości to wprowadzanie go we własny świat wychowawcy. W przekazie wartości nie wchodzi więc w grę techniki, umiejętności, metodologia, ale wspólne życie i wspólne przeżywanie określonych wartości”³⁴.

Wnioski wychowawcze, które możemy sformułować w świetle aksjologicznych poglądów Schelera zakotwiczą nas w codziennym doświadczeniu bogatego świata wartości. „W naszym świecie, w którym rodzimy się i umieramy, jest jakiś dom i jakaś bezdomność, jest miejsce pracy i brak miejsca pracy, jest szkoła, jest kościół, jest także cmentarz i to wszystko przedstawia dla nas jakąś swoistą godność. W świecie tym jest także głód, jest i niesprawiedliwość, jest odwaga i śmierć, sprawa ważna i mniej ważna. Gdyby to wszystko stało się nagle dla kogoś zupełnie obojętne, pytalibyśmy z niepokojem: co dzieje się z tym człowiekiem?”³⁵

³² A. Węgrzecki, *Scheler*, s.131-138.

³³ Tamże, s.61.

³⁴ J. Horowski, *Pedagogika tomistyczna a pedagogika wartości*, *Pedagogia Christiana* 1/2008, s.245-246.

³⁵ J. Tischner, *Myślenie według wartości*, Kraków 1993, s.509-510.

Bibliografia

- Czerniak S., Węgrzecki A., *Pisma z antropologii filozoficznej i teorii wiedzy*, Warszawa 1987.
- Horowski J., *Pedagogika tomistyczna a pedagogika wartości*, *Pedagogia Christiana* 1/2008.
- Ingarden R., *Książeczka o człowieku*, Kraków 1972.
- Ingarden R., *Wykłady z etyki*, Warszawa 1989.
- Konstańczak S., *Problemy aksjologiczne w filozofii Maxa Schelera*, [w:] *Słupskie studia filozoficzne*, nr 6 (2007).
- Nowak M., *Teorie i koncepcje wychowania*, Warszawa 2008.
- Scheler M., *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertetrikh*, Bern-München 1980.
- Scheler M., *Istota i formy sympatii*, tłum. A. Węgrzecki, Warszawa 1986.
- Scheler M., *Pisma z antropologii filozoficznej i teorii wiedzy*, tłum. S. Czerniak, A. Węgrzecki, Warszawa 1987.
- Scheler M., *Problemy socjologii wiedzy*, tłum. A. Węgrzecki, Warszawa 1990.
- Scheler M., *Resentyment a moralności*, tłum. B. Baran, Warszawa 2008.
- Skrzypniak R., *Wartości w procesie wychowania rodzinnego*, [w:] *Roczniki Socjologii Rodziny*, t. 12, Poznań 2000.
- Tatarkiewicz W., *Historia Filozofii*, t. 3, Warszawa 1990.
- Tischner J., *Myślenie według wartości*, Kraków 1993.
- Węgrzecki A., *Scheler*, Warszawa 1975.
- Wojtyła K., *Ocena możliwości zbudowania etyki chrześcijańskiej przy założeniach systemu Maxa Schelera*, [w:] *Zagadnienie podmiotu moralności*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Źródła i monografie 119, red. T. Styczeń, J. W. Galkowski, A. Rodziński, A. Szostek, Lublin 2001.
- Wojtyła K., *Transcendencja osoby w czynie a autoteleologia człowieka*, [w:] *„Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne”*, Lublin 2000.

Tomasz Perz

Świat wartości w ujęciu Maxa Schelera – konsekwencje pedagogiczne

Artykuł przedstawia poglądy twórcy „materialnej etyki wartości” – Maxa Schelera na temat natury i hierarchii wartości w kontekście zagadnień pedagogicznych. Autor ukazuje wartości jako istniejące obiektywnie właściwości realnego świata, które odkrywamy za pomocą intuicji. Życie emocjonalne człowieka nie stanowi chaosu, ponieważ człowiek poznaje wartości w porządku hierarchicznym oraz uchwytuje ich specyfikę i zachodzące między nimi zależności. Opisany w ten sposób „świat wartości” zachęca do rozwijania własnego człowieczeństwa opartego na porządku wartości i wysiłku zdobywania tego co najcenniejsze, nie zaniedbując przy tym wartości należących do niższych szczebli hierarchii. Poglądy Schelera skłaniają do krytycznego podejścia i szacunku wobec etosu, w którym się uczestniczy. Cele i ideały wychowania powinny być oparte na etyce miłości, dzięki której dokonuje się prawdziwe i pełne poznanie człowieka.

Słowa kluczowe: natura wartości, hierarchia wartości, człowieczeństwo, wychowanie.

The world of values in Max Scheler's view - pedagogical consequences

The article presents the views of the creator of "material ethics of values" - Max Scheler on the nature and hierarchy of values in the context of pedagogical issues. The author shows values as objectively existing properties of the real world, which we discover through intuition. Emotional life of a man is not chaos, because man discovers values in a hierarchical order and recognizes their specificity and relationships between them. The "world of values" described in this way encourages the development of one's humanity based on the order of values and the effort to acquire the most valuable without neglecting the values belonging to the lower levels of the hierarchy. Scheler's views lead to a critical approach and respect for his ethos. Pedagogical objectives and ideals should be based on the ethics of love, through which true and full knowledge of man is made.

Keywords: nature of values, the hierarchy of values, humanity, education.

Translated by Tomasz Perz

Nguyen Thanh Nam
Hanoi University of Culture
Vietnam

GENDER IN COMMUNITY TOURISM DEVELOPMENT (CASE OF COMMUNITY TOURISM VILLAGE QUYNH SON, BAC SON DISTRICT, LANG SON PROVINCE, VIETNAM)

Introduction

Development is a process that takes place in the context of global restructuring, in which gender equality is a fundamental component. However, in development policies, gender is still blurred. In the service economy, women are still quite slow to advance because of influencing factors such as parenting or unpaid work. Tourism is also one of the most important service economic sectors contributing to the development of many countries in the world, including Vietnam. Although tourism contributes to the well-documented social and economic development of many countries, in recent years, studies in Vietnam have paid little attention to what the tourism industry has to offer for women and men, as well as the relationship between tourism and gender equality. According to UNWTO, tourism presents both opportunities and challenges for women, which makes the gender equality perspective need to be promoted in tourism. This article discusses women's participation in Community-Based Tourism (CBT), in the context of the development of Quynh Son community tourism village, Bac Son district, Lang Son province - a northern border province of Vietnam. In order to understand gender issues in local CBT activities, the method used was mainly to analyze documents, observe and chat with households doing tourism, combined with in-depth interviews. Some members of the community help make research more comprehensive.

1. Gender research in community-based tourism

Tourism is an activity formed and developed according to the needs of human life. Nowadays, as science, technology, transport and economy develops, human life is improved, which leads to an increasing demand for tourism. Depending on the individual's economic conditions, modern people are thinking of devoting a portion of their annual income to tourism. Among the human needs, the demand for tourism has never been satisfied, the more people travel, the more their lives will be improved, thus forming many types of tourism.

The term Community - Based Tourism comes from the form of village tourism: it is the type of tourism that tourists visit villages, learn about customs, wildlife, festivals; it is also possible that some guests want to explore the diverse ecosystems, rugged terrain, many mountainous and deep but sparsely populated areas with difficult living conditions for transportation and support especially for tourists. These guests are in great need of assistance, such as leading the way to avoid getting lost, overnight accommodation and meals which have been facilitated by the local people to provide services; at that time, tourists often called the trip with the support of indigenous people - this was the premise for the development of community-based tourism. Nowadays, CBT is considered by governments, economic and social organizations of many countries and it has become a new field in the tourism industry. In addition, non-governmental organizations create conditions to help and participate in this field so that the social, cultural, political, economic and ecological issues within the village premises become agents provide services to tourists and attract many tourists to visit, indigenous people also have income from providing services and serving visitors, so the type of tourism is based on the community is increasingly popular and meaningful not only to tourists, local authorities but also the whole community.

In fact, community-based tourism has been formed, spread and created a rich and diverse range of products and services for tourists in the 80s and 90s of the last century. In Africa, Australia, Latin America, community tourism is developed through non-governmental organizations. Community-based tourism is strongly developing in Asian countries, including ASEAN countries: Indonesia, Philippines and Thailand; or in other regional countries such as India, Nepal, Taiwan. This type of tourism exists with many different names: *Community - based Tourism*, *Community - development in tourism*, *Community - Based Ecotourism*, *Community - Participation in Tourism*... Pachamama (Organization aiming at introducing and preserving culture Native America region) gave its opinion on Community-Based Tourism: "CBT is a type of tourism that tourists from outside come to the local community to learn about customs, lifestyle, belief and enjoy local cuisine. The local community controls both the impacts and benefits through the process of participating in this form of tourism, thereby strengthening self-management, enhancing livelihoods and promoting traditional values of local".

Although there are many different concepts as well as different names, in general, the basic characteristics of a CBT can be listed as follows: local communities participate in or

are responsible for implementing and operating travel activities; members of the community can share socio-economic benefits from tourism; tourism activities can contribute to raise awareness and knowledge of the outside world for local communities. The local community is in control of the values of tourism resources to provide visitors with the opportunity to learn and raise their awareness when having the opportunity to access the tourism resource systems. Visitors are external agents, a premise for economic benefits and they will have certain impacts along with the enjoyment of values of natural and human ecology when coming to a local community. CBT is able to create employment opportunities for people with different backgrounds, abilities and skills. In order to develop potential skills in any society, tourism needs to find ways to attract talents from all communities, especially those that have not fully participated in all labor activities today. In the context of the global tourism labor market today, women deserve special attention at the strategic level. That is the content of gender research in CBT.

The term "gender" in Scott and Marshall's view refers to the social constructs that make up the difference between men and women. Gender perspective was introduced from the West into Vietnam in the early 1990s. The feminist theory and gender viewpoint of the Western countries came from questions like: What about women? How can we change and improve society to make it a fairer place for women and for everyone? What about internal differences among women?¹. The efforts of feminists over the past four decades to answer these questions have led to answers that are theories of gender difference, gender inequality and gender oppression. Nowadays, in Vietnam, gender issues are paid much attention to in sciences such as Gender Studies, Gender Sociology, and Social Work. Gender equality and women's empowerment have made some real-life advancements, in areas such as education, politics, economics, family, etc. gender gap, there is still a gap in access to basic social services and education and health care opportunities. Child marriage, gender discrimination, mistreatment of women, sexual abuse of women, prostitution, trafficking of women and children... Social issues and violations of equality and respect for human dignity of women - still not effectively addressed in many localities in Vietnam.

In Vietnam today, the tourism industry creates jobs that are especially important for women. More and more women have a job in tourism industry due to the attraction of a clean and pleasant working environment, relatively good working conditions and flexible working hours and high promotion opportunities. The percentage of women working in restaurants, hotels and tourism service establishments is 56% higher than the general labor force because there is an enabling environment for women participating in hotel and tourism businesses in Vietnam. In particular, because of indirectly related jobs to tourism, the tourism industry as a whole has significant career opportunities for women. In leisure time, it is important to create employment opportunities for women, especially in rural and remote areas. Community-based and pro-poor tourism initiatives will have a significant impact on creating opportunities for women in rural communities, improving skills, jobs, and

¹ Lengermann & Niebrugge- Brantley (1998), *Sociology and Social Theory, 1830-1930*, McGraw-Hill.

earning income for women. women, helping more and more women take control of their own future. Gender studies in CBT also contribute to raise awareness among businesses and tourists about the risk of exploitation of women. For women, in the context of the country's current tourism development, it requires them to have access and control over resources and opportunities to increase relative power in society as well as to control their lives better.

2. Conditions for developing community-based tourism in Quynh Son, Bac Son and Lang Son villages

The community tourism village Quynh Son is located in Bac Son district, 80 km Southwest of the center of Lang Son city along National Highway 1B. The village consists of 5 villages: Don Riec 1, Don Riec 2, Tan Son, Na Rieng 1, Na Rieng 2. The main resident feature of the locality is the Tay (one of 53 ethnic minorities in Vietnam).

Travel resources

Local tourism resources are divided into two basic groups: natural tourism resources and humanistic tourism resources. Regarding the natural resources, the locality has many caves in the mountain, interspersed among limestone mountains, which are land mountains and flat valleys creating a wonderful and pristine landscape. The beautiful natural landscapes in the locality are Caxto caves (*Tham Tung* cave), floating rocks, *Na Lay* peak... Quynh Son is home to rich human resources. This is the residence of Tay families with a long history and typical cultural features. The villages of the Tay ethnic group in Quynh Son were formed with many stilt houses built on the traditional stilt architecture, made of wood, spacious and airy space, in harmony with the landscape. nature of mountains and forests, fields... Mr. *Duong Cong Chai*, a family head with an old house on stilts in the locality, said: "The whole village has a common feature - one direction, one family. All of the Tay people here are *Duong*, including *Duong Cong*, *Duong Dinh*, *Duong Doan*, and *Duong Huu* and *Duong Than* in other communes." The houses are entirely wooden stilt houses. The direction Southwest of this house has been maintained since the time of his father, up to now probably 12 years already. Partly due to the dependence of the arc of the village, the three sides are mountains, all the houses were laid down, swept in one direction, and enjoyed the cool southern wind. Nowadays, roads are more developed so that houses built later, houses can have different directions, but mainly in the village are old houses, wooden houses made from ancient times, all in the same direction of the Southwest. There are 450 households in Quynh Son commune, up to 400 households are wooden stilt houses built for a long time. Like Mr. *Duong Cong Chai* home was built in 1939 until now as intact as the old rafters, mossy tile roofs, polished wood over time. In order to build a model of a local community-based tourism village, the *Tourism Development Center* of Lang Son Province, in conjunction with the *District Department of Culture and Information*, organized a stilt house construction program of 5 qualified households for from 30 to 50 guests staying. These houses on stilts are rebuilt according to the ancient stilt architecture, each house is

invested from 1 to 1.5 billion per house according to the socialized area. The total area of each house is about 700m-1000m in a beautiful, airy position with views to the mountains or fields. The unique cultural tradition of the local Tay ethnic group is the Then singing songs which was recognized as the Intangible Cultural Heritage of the World in 2019. The people have many unique dishes in New Year such as black rice cake, sticky rice, wormwood cake, meat and egg ant... to everyday dishes such as sour bamboo shoots cooked fish, dishes from forest vegetables, grilled catfish, dishes processed from chicken, duck... Bac Son district has famous tangerine specialties in the market of the whole province and some northern provinces. Bac Son tangerines are grown in unicorns, valleys and hill gardens, and they taste good and sweet. In the locality, Quynh Son communal house festival is held every 2 days on the 12th and the 13th of the first lunar month of the New year, with many traditional rituals and games, special folk performances such as the Praying Ceremony, the procession of village tutelary God ceremony to go to the field, playing chess, swing, sing, canopy dance, betel nut dance... The *Long Tong* Festival is held in spring with traditional rituals to pray for good crops and fun activities such as: throwing *còn*, playing chess, swinging... The system of historical relics, famous landscapes of the commune includes Quynh Son communal house (architectural art relics of provincial level), Ra Rieng bridge (provincial historical relics), exotic old banyan trees, Tien wells, craft tile making villages...

Ability to provide basic tourism services

In CBT activities, the ability to provide basic services is essential because the better the service, the greater the level of guest satisfaction increases and therefore the level of attraction also increases. However, as a mountainous district in the northeastern region of Vietnam, this supply capacity of Quynh Son tourism village is not good. Local households have used the national electricity grid, but due to low monthly payment capacity, the use of electrical equipment is limited. Clean water systems have not been built, most households use well water or slot water. The commune is connected to ADSL broadband Internet, commune officials are equipped with computers to facilitate the management and information exchange. These infrastructure conditions have an impact on tourism development in the commune.

Accessibility to tourist destinations

The transportation system is quite good between the tourist attractions of the commune (except for visiting the Caxto cave in the valley). There are paved roads in the commune, from Bac Son town to the center of the commune is only about 2 km. Tourists coming here can choose many forms of transportation such as walking, motorbikes, terrain bikes...

Behavior between community and tourists

The local labor force is plentiful, but the education level of many people is not high, which limits travel tourism, especially communication with foreign visitors in foreign languages. However, the local Tay people have a tourist-friendly attitude.

3. Situation of tourism activities in Quynh Son, Bac Son, Lang Son community tourism villages and women's participation in local tourism activities

3.1. Situation of tourism activities in Quynh Son community tourism village

Through local research, Quynh Son community tourism village has only been formed to welcome tourists since 2010. With its development time, it is not so long and not many tourists know about this tourist destination. These are the restrictions that directly affect the number of tourists. Mr. *Duong Cong Van's family* in *Don Riec 2* village is one of the first 5 households implementing the model. Although trained and toured a number of community tourism villages inside and outside the province, but when implementing the fact also encountered some difficulties due to inexperience, domestic reception was difficult, the reception of international visitors is even more difficult due to disagreements about customs and traditions, so in the early years of implementing this model, it only welcomed a few dozen visitors. Realizing the economic efficiency from this model, his family has gradually learned from the reception and introduction to tourists about the cultural identity and traditions of the *Tay* people, learn about how to prepare dishes, how to suit tourists, from which tourists have come to his family more and more. Mr. Duong Cong Van of Don Riec 2 village, Quynh Son commune said: "In the first few years of joining the community-based tourism model, there were no guests but in the last 3 years, my family often has groups of tourists coming to stay so the income is quite stable and can live off a living despite the calendar". Like Mr. Van's family, Mr. Duong Cong Chai's family in Na Rieng 2 village is also one of the households that attracts many visitors. In 2018, his family received 140 international visitors, 600 domestic guests including those who came and stayed at the family 2 to 3 times. According to the statistics of Quynh Son commune, in 2016 the number of tourists to Quynh Son commune was 2,000 people, in 2018 the number of visitors to nearly 3,000 visits including domestic and international visitors.

According to the survey, it was found that some families in Quynh Son took the initiative, boldly borrowed capital, combined with investment from the project of building and repairing traditional flukes to serve tourists visiting, including accommodation and catering. From 5 households implementing the model to now, Quynh Son commune has 8 households implementing reception and more than 30 households are eligible and qualified to welcome tourists to visit and stay. The combination of the government and the people will help the community based tourism activities to develop more sustainably, be able to actively control the impact of tourism rather than efforts from one side.

3.2. Participation of women in local tourism activities

According to the reference frame of the CBT model of Pretty², it can be seen that the level of participation of the local community is low and passive. The majority of the first 5 participating households who are directly doing CBT in the locality are chosen by the locality to persuade people to accept the model. Currently, the homestay host village mainly concentrates in Don Riec 2 and Na Rieng 2 villages, while the village has 5 villages. The people only participate in the main tourism activities such as organizing accommodation activities, catering services and performing arts shows for guests. The number of participants is not all in the village, but only concentrated in 5-8 main households. One of the reasons that local indigenous people participate in CBT is the barriers of their education, customs, habits and livelihoods. In recent years, local authorities have been very interested in investing and preferential policies for the development of CBT, but due to low education, people are familiar with traditional agricultural practices. Many households do not dare to change the production model - from agriculture to tourism services. They only convert when they see the first families to make a profit from community tourism before they join. The local Tay ethnic group are long-lived indigenous people so they retain many identities, these cultural features are tourism resources, but at the same time some conceptions about the family along with local customs and practices also hinder the tourism participation of people including women.

Stemming from the traditional family characteristics of the Tay people: the family (*Reun, Tu Re*) is a patriarchal sub-family is a popular type. Families can have 3-4 generations living. The paternalism in the Tay ethnic group is very high, reflected in the role of family head and property inheritance. The man owns the family. The head of the household owns all the property and has the right to make decisions in the house. A wife has the right to give opinions in the house, but the right to decide always belongs to her husband. When a father in the family dies, the eldest son is the father who heads the family to raise the children when they are young. The Tay families often prefer boys and have clear rules in the relationships between family members. The Tay family is an economic unit, in which the division of labor by gender is very clear: men undertake the heavy labor in agriculture such as slash-and-burn, house building, plowing... and women work jobs are weaving, raising, caring for children, doing housework... Therefore, when participating in family travel activities, women must be agreed with her husband and husband's family. Women are only allowed to participate in jobs such as welcoming guests, cooking and they must arrange these jobs so that they do not affect the traditional jobs of the family.

For the form of community tourism, the main accommodation method is homestay, so when having an overnight stay, women still have to ensure that the traditional cultural features do not violate community regulations. In the Tay family there is a tradition of a division of sleeping places for women... In the locality today, many Tay women have low

² Pretty, J (1995), *The many interpretations of participation*, In Focus, 16, 4-5.

education levels because they were not encouraged to study in the past, which hinders their communication with guests or creativity in local tourism practices.

Studies in some ethnic minority areas with CBT activities in the northern mountainous areas of Vietnam such as Mai Chau (Hoa Binh), Sa Pa (Lao Cai), it always affirms that men occupy a dominant position in the activities of access and control of resources in CBT development. Men are able to use accommodation facilities and have higher family decision-making power than women. The notion that men are the pillars, the heads of the families of the Hmong, Thai, and Muong ethnic groups... also affects the decision-making power of women and men in local tourism activities. However, in Quynh Son community tourism village, in some households, there was a sharing in "working together" of men and women in the family. Mr. Duong Cong Chai said: "Everything was worried, but propagated, so my wife and I also felt honored because our house was chosen as a tourist, introduced to everyone the ancient stilt house because it was the hand that his father built. Actually, these modern devices were not used by the family before, even as the solar hot and cold. But then officials came down to advise, explain how to operate, and then save energy efficiency... we found that this was a new and progressive one, so we learned to follow it. Now, only water heaters are used for solar energy systems, but when there are a lot of customers, they must combine and turn on the batteries to keep hot water". And Mrs Duong Thi Doan, she is Mr. Chai's wife, said that their children all went out to live separately, so the house is empty like this. She said it was happy to meet many people from all over the world. When asked whether they can speak English or not, *Doan* laughed: "We do not know Western language, foreign visitors here must go through guides. But the tour guide was not always there, and we could still communicate with the guests, mostly to signal. The two sides kept waving their hands, signaling and understanding each other forever, but we are also getting used to this type of conversation". Mrs *Doan* said that there are a lot of memories of Western guests, and the important thing is that their sincere and enthusiastic behavior will be remembered by everyone, and then they will introduce people later.

In order to attract more tourists to admire the natural landscape and experience the local Tay ethnic culture, Quynh Son Commune has opened lute classes for the community and folk songs both preserve the traditional cultural values and are ready to perform for tourists when needed. Participants in these classes are mainly local women. Not only learning technology, learning to invest in installing modern appliances, the women here also have to learn how to make dishes as she said "has never been in this life." As more and more foreign visitors come to Bac Son, the travel companies contact families to make homestays, instructing how to make some basic dishes such as making crepes, mixing salads, or vegetarian dishes... for customer service. Mrs. Doan shared "Guests come to homestay because they want to feel the cultural life here, although they integrate into the rustic life but many dishes they cannot eat, so we are willing to learn to best serve tourists"...

4. Conclusion

In ethnic minority areas of Vietnam like Quynh Son commune, Bac Son district, Lang Son province, women have many opportunities to participate in tourism activities but also face barriers to customs, language, education, or gender notions. In order to develop CBT with the participation of all people, especially ethnic minority women, the state management agencies in charge of tourism should have policies on giving women's rights through travel. Governments need to implement tourism strategies with a gender perspective or design a tourism strategy across from a gender perspective to be a practical part of the national tourism strategy and be prioritized within the budget. The first step is to investigate the reality of women living in tourist destinations and of those who travel as workers. Women in ethnic minority areas need to be strengthened to have access to tourism skills training, capital support and business capacity building for women starting careers related to tourism in the local community. Women's Unions in localities also need to have plans to support women in tourism-related activities, especially community-based tourism activities such as improving microfinance for women in households. In short, they need to be given the opportunity to participate in tourism activities in the local community - the service activities where the current labor force is mainly female.

References

- Anh T.T.V, Hung L.N (2000), *Women, Gender and Development*, Phu Nu Publishing House, Hanoi.
- APEC Tourism Working Group (2010), *Effective Community Based Tourism*.
- Bich M.H (2007), *Gender research: some methodological reflections*, Sociology Magazine No. 3 (99), Vietnam.
- David Tresillian (2004), *Poverty Alleviation and Community - Based Tourism: Experiences from Central and South Asia*.
- Hung L.N, Loc N.T.M (2000), *Sociology of Gender and Development*, Hanoi National University Publishing House, Hanoi.
- Huong B.T, Cuong N.D.H (2007), *Researching models of community based tourism in Vietnam*, Hanoi University, Hanoi.
- Lengermann & Niebrugge- Brantley (1998), *Sociology and Social Theory, 1830-1930*, McGraw-Hill.
- Liedewij van Dreugel, Radboud Universiteit Nijmegen (2013), *Community based tourism: local participation and perceived astronomical - a comparative study between two communities in Thailand*.
- Pretty, J (1995), *The many interpretations of participation*, In Focus, 16, 4-5.
- Que Vo (2006), *CBT - Theory and application*, Khoa hoc & Ky thuat Publishing House, Hanoi.
- REST (1997), *Community Based Tourism: Principles and Meaning*.
- Scott.J & Marshall.G (2005), *A dictionary of Sociology*, Third Edition, Oxford; Oxford University press.
- The Asean secretariat (2016), *ASEAN Community based tourism Standard*, Jakarta.
- The mountain Institute (2000), *Community based tourism: for conservation and development: a resource kit*.
- Thinh H.B (2008), *Sociology of gender*, Hanoi National University Publishing House, Hanoi.
- Thinh H.B (2008), *Some incorrect interpretations related to gender and feminism*, Journal of Family and Gender Studies, No. 1.
- Yen B.T.H (2012), *Community Based Tourism*, Giao Duc Publishing House, Ha Noi.

Nguyen Thanh Nam

Gender in community tourism development (case of community tourism Village Quynh Son, Bac Son District, Lang Son Province, Vietnam)

Community - based tourism is considered as a type of tourism that brings many sustainable economic benefits to indigenous people in many countries in the world. Vietnam is a country with great potentials for natural landscapes, historical values, indigenous culture of ethnic groups with habits and lifestyles, rich culinary culture of regions, it is the basis for development of community based tourism. In many ethnic minority areas, the villages have become actors to provide services to tourists, and indigenous people also have income from tourism activities. Community-based tourism is increasingly popular and meaningful not only for tourists, local governments but also for the whole community. In developing countries like Vietnam, local tourism has provided an important source of employment for women, providing them with many opportunities of income. The study of women involved in tourism is also a topic of interest in the field of tourism and sociology in Vietnam. This paper discusses the issue of women participating in tourism activities in a tourism village in the ethnic minority areas of Northern Vietnam - Quynh Son village, Bac Son district, Lang Son province.

Keywords: gender, Community - based tourism, community tourism village.

Płeć w rozwoju turystyki opartej na społeczności lokalnej (przypadek wioski turystycznej Quynh Son, dystrykt Bac Son, prowincja Lang Son, Wietnam)

Turystyka oparta na społeczności lokalnej jest uważana za rodzaj turystyki, który przynosi wiele trwałych korzyści gospodarczych rdzennej ludności w wielu krajach na świecie. Wietnam jest krajem o dużym potencjale, pełnym naturalnych krajobrazów i wartości historycznych, bogatej kulturze rdzennych grup etnicznych, regionalnej kuchni, a to jest podstawą rozwoju turystyki opartej na społeczności lokalnej. Na wielu obszarach mniejszości etnicznych wioski stały się podmiotami świadczącymi usługi dla turystów, a ludność rdzenna osiąga dochody z turystyki. Turystyka ta jest coraz bardziej popularna i ma coraz większe znaczenie nie tylko dla turystów, samorządów lokalnych, ale także dla całej społeczności. W krajach rozwijających się, takich jak Wietnam, turystyka lokalna stanowi ważne źródło zatrudnienia dla kobiet, zapewniając im wiele możliwości uzyskania dochodu. Badania nad kobietami zajmującymi się turystyką są również przedmiotem zainteresowania w dziedzinie turystyki i socjologii w Wietnamie. Niniejszy artykuł omawia kwestię udziału kobiet w działalności turystycznej w wiosce turystycznej na obszarach mniejszości etnicznych północnego Wietnamu - wiosce Quynh Son, dystrykcie Bac Son, prowincji Lang Son.

Słowa kluczowe: płeć, turystyka oparta na społeczności lokalnej, wioska turystyczna.

Translated by Anna Oleszak

Anna Menesatti, Zbigniew Formella
Università Pontificia Salesiana
Roma

FATTORI RELAZIONALI, PERSONALI E AMBIENTALI NEL BENESSERE SCOLASTICO. UN'INDAGINE ESPLORATIVA ALLA LUCE DELLA TEORIA BIOECOLOGICA

Introduzione

Cosa succederebbe se ad un bambino venisse chiesto: *ti piace andare a scuola? Perché?* L'interlocutore saprebbe prevedere la risposta ed eventualmente immaginare le ragioni che la accompagnano? Sarebbe possibile agire preventivamente in maniera tale da modificarne il contenuto? Capire se e come i bambini di oggi siano soddisfatti della propria esperienza scolastica è il primo passo per migliorare la natura di un'istituzione che condiziona il loro presente e scriverà il loro futuro.

Il seguente articolo intende dedicarsi al tema del benessere dell'alunno, condizione tanto ambita quanto difficile da concretizzare nel panorama scolastico attuale. Si intende approfondire le componenti del benessere scolastico alla luce del modello PPCT di Bronfenbrenner e commentare i risultati di un'indagine esplorativa che, seppur conscia dei propri limiti operativi, cerca di avvicinarsi alla comprensione della costruzione del suddetto benessere scolastico in due classi romane di terza scuola primaria.

1. Contributi teorici

La teoria bioecologica sembra voler suggerire alle politiche educative di studiare il benessere scolastico al di là dei classici e sterili modelli teorici, in cui i fattori ambientali e interpersonali sono ritenuti isolatamente responsabili per lo sviluppo dello studente. I sistemi educativi rispondono, al contrario, al principio di un ambiente ecologico

a tuttotondo, in quanto sono sistemi complessi, dinamici, con legami multidirezionali e processi che interconnettono lo studente, direttamente e indirettamente, con la società¹.

Ognuno dei livelli dell'ambiente ecologico copre una dimensione dell'esperienza scolastica e risponde ad una propria funzionalità intrinseca, in modo che la scuola, come interazione di tutte le sue componenti, sia in grado di garantire benessere fisico, psichico ed emotivo dell'alunno. In particolar modo, risulta essere prezioso il modello PPCT offerto dalla teoria ecologica, secondo cui le variabili responsabili dello sviluppo, del comportamento e del benessere dell'individuo sembrano dividersi in quattro dimensioni e prendono il nome di:

1. *Processo prossimale*, inteso come quello scambio relazionale, continuo e necessario, che si compie nella vita di ciascun uomo, frutto dell'interazione dinamica tra lui e gli altri attori sociali. Esso tenderà a variare notevolmente in funzione delle caratteristiche personali, dei contesti ambientali, della cornice temporale.
2. *Persona*, cioè il singolo essere umano e il suo repertorio specifico di caratteristiche biologiche, cognitive, emotive e comportamentali.
3. *Contesto*, declinato secondo i cinque livelli che compongono l'ambiente ecologico: il contesto è fisico e immediato (come nel caso del microsistema), ma anche culturale, etico, sociale (come nel caso del macrosistema).
4. *Tempo*, che, come un burattinaio, muove i fili della relazione uomo-ambiente e ne determina i cambiamenti per tutto il corso dell'esistenza².

Una concezione olistica del benessere, unita ad un modello olistico di analisi del contesto è l'ideale per colmare tutte quelle lacune che si frappongono tra la teoria e la pratica di una scuola "in salute"³. Un approccio multifattoriale di questo calibro sembra infatti suggerire che sarà la combinazione di fattori relazionali (variabile *processo prossimale*), fattori personali (variabile *persona*) e fattori ambientali (variabile *contesto*) a determinare il profilo dell'alunno contento di andare a scuola.

2. Indagine esplorativa

L'indagine si è mossa a partire dal seguente interrogativo: *quali fattori intercorrono nell'esperienza di vita di un bambino affinché egli possa sperimentare una condizione di benessere scolastico?*

Nel tentativo di rispondere a tale quesito, la ricerca ha scelto di utilizzare come cornice teorica di riferimento il modello PPCT (*processo-persona-contesto-tempo*) della teoria

¹ Johnson E. S., *Ecological Systems and Complexity Theory: Toward an Alternative Model of Accountability in Education*, "Complicity: An International Journal of Complexity and Education", 2008/5 (1), pp. 1-10.

² Lerner R. M., *Urie Bronfenbrenner: i contributi della ricca carriera di uno scienziato dello sviluppo*, [in:] *Rendere umani gli esseri umani. Bioecologia dello sviluppo*, a cura di U. Bronfenbrenner, Trento 2005, pp. 13-33.

³ Bone K. D., *The Bioecological Model: applications in holistic workplace well-being management*, "International Journal of Workplace Health Management", 2015/8 (4), pp. 256-271.

bioecologica di Bronfenbrenner e ha delineato 6 fattori da indagare, appartenenti alle dimensioni di *processo, persona e contesto*:

1. Fattori relazionali:

- A) relazione del bambino con il gruppo dei pari;
- B) relazione del bambino con l'insegnante;
- C) relazione del bambino con i genitori;
- D) relazione tra la scuola e la famiglia.

2. Fattori personali:

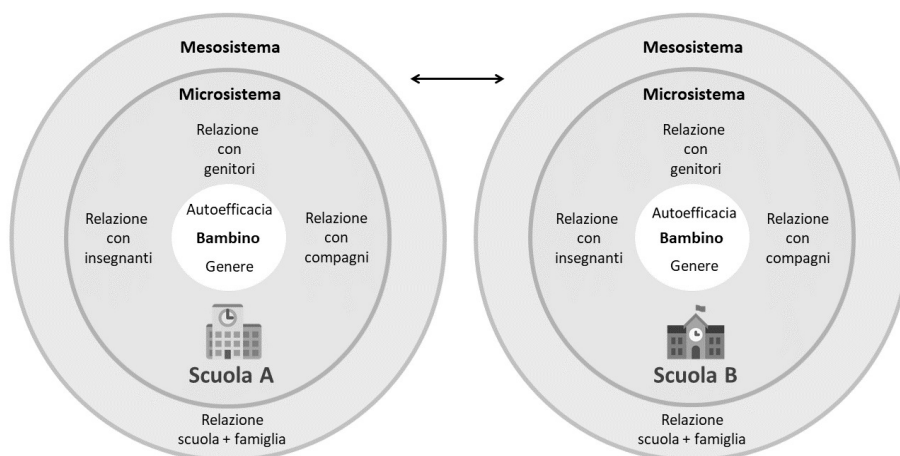
- E) autoefficacia scolastica percepita del bambino;

3. Fattori ambientali:

- F) quartiere in cui è inserita la scuola.

L'obiettivo esplorativo è stato quello di definire il ruolo di ciascuno dei sopracitati fattori nella costruzione del benessere scolastico del bambino e di esaminare la relazione eventualmente esistente tra alcuni di essi.

Fig. 1: Indagine esplorativa sul benessere scolastico

Fonte: Elaborazione dell'autore

L'indagine ha indagato la seguente ipotesi (derivata da Bronfenbrenner, Ceci, 2005, 241): *i fattori relazionali hanno effetti più potenti sul benessere scolastico di quanto non abbiano le stesse caratteristiche dell'ambiente o dell'alunno.*

Questo ha lasciato supporre che le relazioni interpersonali del bambino, a livello di microsistema e mesosistema, avessero un peso tale da compensare le mancanze ambientali

e/o personali e permettere la realizzazione del benessere scolastico. Per tale ragione, la ricerca ha coinvolto due classi di terza elementare, appartenenti a scuole differenti, situate su separate porzioni di territorio romano e caratterizzate da un diverso contesto socioeconomico.

Sebbene la teoria di Bronfenbrenner sia stata utilizzata come cornice generale di impostazione teorica, l'esplicitazione operativa si è avvalsa di test e questionari di altri autori. Ulteriori strumenti delle indagini sono state le tecniche di osservazione non partecipante e la compilazione di schede descrittive. L'analisi e il confronto dei dati provenienti da entrambi i campioni sono stati infine utilizzati per poter giungere alla conferma o meno dell'ipotesi di partenza.

2.1. Il campionamento

I campioni della presente indagine sono stati costituiti da:

1. Due classi di bambini di terza classe di scuola primaria:
 - A) 19 bambini di 8 anni (8 femmine, 11 maschi) della classe III della scuola primaria A situata nel I Municipio, nei pressi del Colosseo;
 - B) 24 bambini di 8 anni (9 femmine; 15 maschi) della classe III della scuola primaria B, situata nel VI Municipio, nell'area urbana di Ponte di Nona.
2. I genitori dei bambini di entrambe le classi:
 - C) 15 genitori (singoli o in coppia) dei bambini della scuola A;
 - D) 24 genitori (singoli o in coppia) dei bambini della scuola B.
3. Le insegnanti di entrambe le classi:
 - E) 3 maestre dei bambini della scuola A;
 - F) 4 maestre dei bambini della scuola B.

2.2. Gli strumenti e la somministrazione

Ti piace andare a scuola? Perché?

Quest'interrogativo non solo è stato il cuore pulsante dell'indagine, ma anche il primo strumento che essa ha utilizzato: la domanda è stata rivolta (scritta su un foglio e chiusa in una busta) ai bambini romani di due classi di terza elementare, nella convinzione che, nel rispondere, essi avrebbero implicitamente manifestato una condizione di benessere o una sua assenza. In tal senso, tale domanda ha avuto valore di indicatore di benessere.

Fig. 2: Foglio consegnato ai bambini di terza elementare

16

Ti piace andare a scuola?

~~Sì~~

No

Perché? VEDO I MIEI AMICI

E VORREI IMPARARE TANTE COSE

Fonte: Elaborazione dell'autore

A seguire, ciascuno dei 6 fattori prescelti è stato indagato tramite uno strumento diagnostico volto a misurarne la qualità:

1. Tra le numerose potenzialità di cui il bambino potrebbe farsi portatore si è scelto di prendere in considerazione il costrutto dell'autoefficacia scolastica. Quest'ultimo è stato esaminato attraverso il questionario Scala di Autoefficacia Scolastica Percepita di Gian Vittorio Caprara⁴ che misura le convinzioni del bambino circa la propria capacità di studiare determinate materie, di regolare la propria motivazione, di chiedere aiuto nell'apprendimento e di trovare modalità di studio che lo favoriscano.
2. La relazione con i genitori è stata indagata tramite il questionario autosomministrativo Valutazione Livello Competenze Genitoriali (LCG) della Fondazione E. Zancan⁵ che valuta le competenze genitoriali in sei diverse aree (socio valoriale, neuro cognitiva, soma valori, socio comportamentale, spazio di vita e corpo, valori e capacità).
3. La relazione con gli insegnanti è stata analizzata tramite l'adattamento italiano del questionario autosomministrativo Student-Teacher Relationship Scale di Michela Fraire, Claudio Longobardi e Erica Sclavo⁶ che va a definire la tipologia di relazione educativa che il maestro instaura con il bambino in classe.

⁴ Caprara G. V. (a cura di), *La valutazione dell'autoefficacia*, Trento 2001.

⁵ Canali C., Vecchiato T., *Valutare le competenze genitoriali*, "Studi Zancan", 2012/6, pp. 31-46.

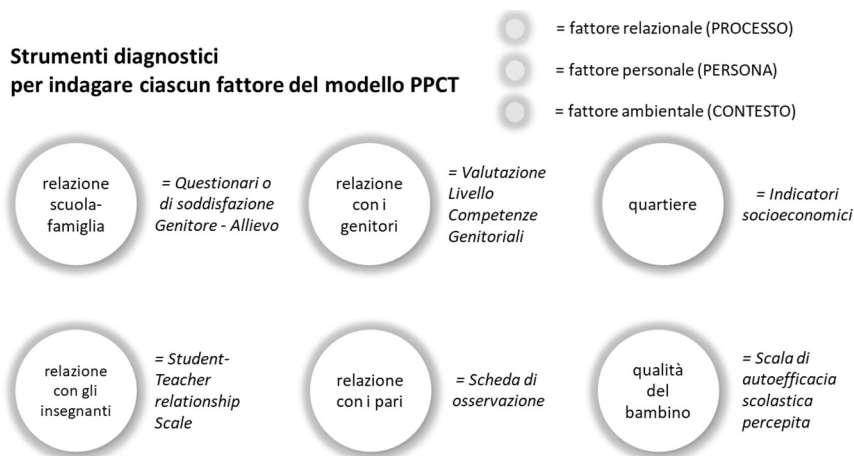
⁶ Fraire M., Longobardi C., Sclavo E., *Contribution to Validation of the Student - Teacher Relationship Scale (STRS Italian Version) in the Italian Educational Setting*, "European Journal of Education and Psychology", 2008/1 (3), pp. 49-59.

4. La relazione con i compagni di classe è stata oggetto di osservazione da parte dell'autore, tramite la compilazione di una scheda osservativa.
5. Il legame tra la scuola e la famiglia è stato esaminato con l'autosomministrazione del Questionario di soddisfazione Genitori - Allievi del modello Common Assesment Framework⁷ che interroga i genitori sul clima scolastico, sulla preparazione dei docenti e i loro criteri di valutazione e, più in generale, sul livello di soddisfazione nei confronti della scuola dei figli.
6. Il quartiere come fattore ambientale è stato parametrato tramite una serie di indicatori socioeconomici e demografici, derivati dalle pubblicazioni del comune di Roma⁸.

Le somministrazioni hanno avuto luogo nella scuola A e nella scuola B, rispettivamente, l'11 gennaio 2019 e il 18 febbraio 2019, date in cui i bambini hanno risposto sia alla domanda nella busta che al questionario sull'autoefficacia scolastica.

Ad ogni alunno sono stati inoltre distribuiti due questionari (questionario di soddisfazione e di valutazione del livello delle competenze genitoriali) da consegnare alla mamma e al papà una volta tornati a casa. In quella stessa giornata, le maestre hanno ricevuto il questionario *Student-Teacher Relationship Scale*, con la richiesta di riportarlo compilato a breve termine.

Fig. 3: Strumenti diagnostici per ciascun fattore modello PPCT

Fonte: Elaborazione dell'autore

⁷ Common Assesment Framework (2013). *Questionario di soddisfazione Genitori – Allievi*, [in:] www.cipat.it/public/file/Questionari%20di%20soddisfazione%20CAF%20Toscana.doc, (consultato il 20/11/19).

⁸ Piano Strategico Città Metropolitana di Roma Capitale, *Il territorio metropolitano romano: cartografie e numeri. Aprile 2017*. Ufficio metropolitano di statistica – Direzione Generale, Servizio 1, Roma 2017.

Successivamente alla prima data di somministrazione sono seguite due giornate in ciascuna delle due classi di osservazione non partecipante, di cui si è tenuta traccia tramite la compilazione di una scheda osservativa. In queste date sono stati infine raccolti i test compilati dalle maestre e i due questionari ad opera dei genitori dei bambini di entrambe le classi.

2.3. Le procedure nell'analisi dei dati

L'elaborazione dei dati ha avuto inizio con la trascrizione delle risposte dei questionari su un foglio di calcolo (excel). Per ciascuno strumento sono state sviluppate statistiche di base (somma, media, deviazione standard e coefficiente di variazione), in relazione alle indicazioni specifiche per ogni test. Sono anche state effettuate delle statistiche di base riassuntive e rappresentative (medie delle medie). Le differenze tra campioni e medie sono state analizzate statisticamente utilizzando l'analisi della varianza (ANOVA) e, in un caso, è stata sviluppata una regressione lineare semplice.

L'acquisizione, l'elaborazione e il salvataggio dei dati ha seguito rigorosamente le regole di privacy, nel rispetto dell'anonimato dei partecipanti allo studio (alunni, insegnanti e genitori).

3. Risultati

Premessa di tutti i risultati dell'indagine è che è stato possibile esplorare le differenze tra generi degli alunni poiché le due classi riportavano una distribuzione simile di maschi e femmine e una differenza nel numero non significativa.

3.1. Indicatore di benessere scolastico

I primi risultati sono costituiti dalle risposte che i 43 bambini totali delle classi della scuola A e della scuola B hanno dato di fronte alla domanda scritta *Ti piace andare a scuola? Perché?*. Tutti i "sì" raccolti sono stati utilizzati come indicatori di benessere.

Tabella 1: Distribuzione di “sì” e di “no” nelle due scuole

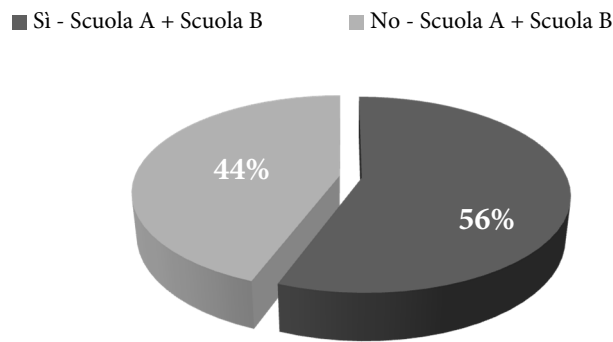
	Scuola A				Scuola B			
	Maschi	Femmine	Totale	%	Maschi	Femmine	Totale	%
Sì	4	5	9	47,4	10	5	15	62,5
No	7	3	10	52,6	4	5	9	37,5
Totale	11	8	19	100,0	14	10	24	100,0
%	57,9	42,1			58,3	41,7		

Fonte: Elaborazione dell'autore

Dalla tabella 2 si può evincere che la scuola B presenta la percentuale più alta di benessere scolastico (62,5% di “sì”, contro 47% della scuola A). Più della metà degli studenti della scuola A ha invece segnato la risposta “no” (52% contro il 37,5% della scuola B).

Se valutate complessivamente le risposte dei bambini di entrambe le classi sembrano propendere (anche se non di molto) più per una condizione di benessere.

Figura 4: Distribuzione di “sì” e di “no” complessiva

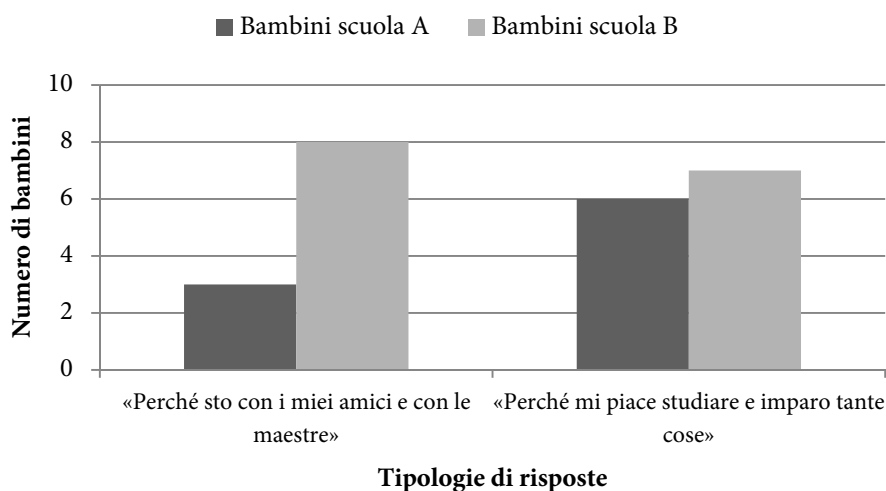
Fonte: Elaborazione dell'autore

Per quanto riguarda la risposta dei bambini al perché piaccia loro andare a scuola, è interessante notare come, in entrambe le classi, tutti i “sì” siano legati essenzialmente a due tipologie di motivazioni (talvolta unite in un’unica risposta):

1. Motivazioni di piacere e soddisfazione relative allo studio («perché mi piace l'italiano»; «perché imparo tante cose»; «perché da quando ero piccola ero la prima della classe»).
2. Motivazioni sociali del condividere la scuola con compagni e insegnanti («perché a scuola faccio tante amicizie»; «perché mi piace rivedere i miei amici e le maestre»; «perché abbiamo bisogno di conoscere nuove persone»).

Tuttavia, mentre negli alunni della scuola B sembra esserci una suddivisione equa dei “sì” tra le due tipologie di motivazioni, gli studenti della scuola A giustificano la loro condizione di benessere appellandosi maggiormente al piacere dello studio e dell'apprendimento (prima categoria), piuttosto che alle relazioni sociali.

Fig. 5: Le motivazioni del “sì” nelle due classi

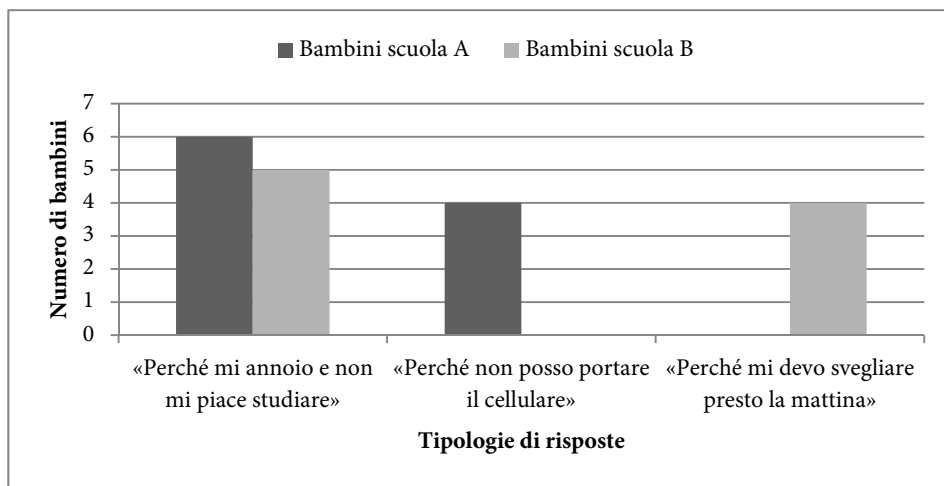
Fonte: Elaborazione dell'autore

Le motivazioni delle risposte “no” appaiono invece meno omogenee tra le classi e possono essere suddivise in tre categorie:

1. Motivazioni legate alla fatica dello studio e al fatto che questo non risulti abbastanza piacevole («perché ci fanno lavorare un po' troppo»; «perché quando studio mi viene un forte mal di testa»; «perché non mi piace studiare e mi annoio»). Questa categoria è l'unica che appartiene trasversalmente ad entrambe le classi.
2. Motivazioni (riportate solo dagli alunni della scuola A) legate all'assenza di tecnologia («perché non si gioca con la play station 4»; «perché non si può portare il telefono»).

3. Motivazioni (riportate solo dagli alunni della scuola B) legate alla stanchezza della sveglia mattutina («perché non voglio svegliarmi presto»; «perché lavoro troppo e la mattina mi devo svegliare presto»).

Fig. 6: Le motivazioni del “no” nelle due classi

Fonte: Elaborazione dell'autore

Si può immaginare di leggere la distribuzione dei “perché” come un lontano riflesso del contesto ambientale: il fatto che nessuno dei bambini della scuola B abbia additato la mancanza del cellulare come causa di malessere scolastico potrebbe magari essere dovuto alla loro minor dimestichezza con i dispositivi elettronici.

3.2. Fattore ambientale: quartiere in cui è inserita la scuola

Per una descrizione il più possibile esauriente dei quartieri che ospitano le scuole, sono state considerate le seguenti caratteristiche della dimensione ambientale:

Tabella 2: Quartiere in cui è inserita la scuola

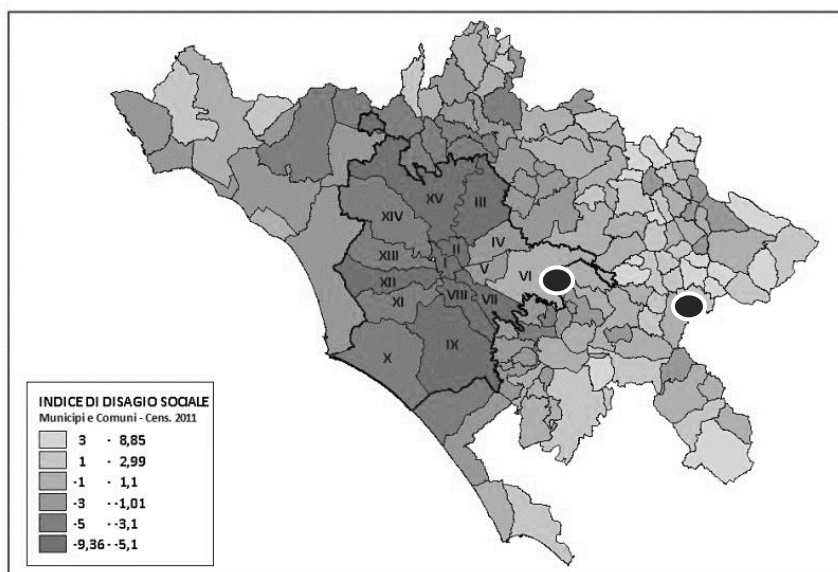
	Municipio	Popolazione residente (n)	Indice di vecchiaia	Anziani per bambino	Reddito medio per contribuente (€)	Indice di disagio sociale	Valore immobiliare abitazioni €/m ²
Scuola A	I	186.802	220,2	4,7	36.772,08	-7,11	6.350
Scuola B	VI	256.261	93	1,9	16.940,52	0,1	2.192

Fonte: Elaborazione dell'autore

Come emerge dalla tabella 2, la valutazione rispetto al fattore ambientale descrive due realtà territoriali estremamente distanti dal punto di vista sociale, demografico ed economico. Facendosi portatrici di caratteristiche sociodemografiche discriminanti, tali realtà sono divenute appositamente luogo di ricerca delle scuole protagoniste dell'indagine: il I Municipio ospita la scuola A; il VI Municipio la scuola B.

Di particolare rilevanza è il fatto che questi due municipi si situino sempre agli opposti in termini di valori sociodemografici rispetto all'intero panorama romano; è addirittura possibile notare valori doppi del I Municipio rispetto al VI Municipio nell'area del reddito medio dei contribuenti o dei valori immobiliari delle abitazioni.

La caratteristica territoriale che, più delle altre, potrebbe avere un'influenza sulla costruzione del benessere scolastico del bambino è data dall'indice di disagio sociale.

Fig. 7: Indice di disagio sociale nei municipi di Roma

Fonte: Piano Strategico Città Metropolitana di Roma Capitale, 2017, p. 114

La scuola B presenta un indice di disagio sociale quasi 7 volte più alto di quello riportato dalla scuola A e «un valore che – caso unico tra tutti i municipi di Roma – risulta anche maggiore della media calcolata su base nazionale»⁹.

Questo rende gli alunni della scuola B potenzialmente più esposti degli alunni della scuola A a fattori di rischio per la crescita. Il modello del disagio sociale ha infatti dimostrato che le caratteristiche economiche e demografiche di un quartiere possono creare un ambiente sociale che facilita l'attuazione di comportamenti antisociali¹⁰.

3.3. Fattore relazionale: il bambino con il gruppo dei pari

La relazione del bambino con i compagni di classe è stata valutata tramite la compilazione di una scheda di osservazione. Ciò che è emerso, nelle 4 giornate totali di osservazione nelle classi, può essere così sintetizzato rispetto a tre punti: disposizione dei bambini nei banchi, cooperazione tra i bambini e interazione durante la ricreazione.

Fig. 8: Relazioni tra pari nella classe scuola A – scuola B

Gruppo pari scuola A	Gruppo pari scuola B
• I banchi su cui siedono i bambini sono disposti a ferro di cavallo. Le maestre spiegano che così chi disturba o chi presenta difficoltà viene fatto sedere alla cattedra da solo o su un banco centrale. • I bambini lavorano individualmente e capita che la lezione si interrompa per dei contrasti tra maschi e femmine. • Durante la ricreazione, i bambini si dividono in piccoli gruppi o in coppie, la maggioranza delle bambine va intorno alle maestre.	• I banchi su cui siedono i bambini sono disposti a isole. Le maestre spiegano che così i bambini con difficoltà possono essere aiutati dai loro compagni. • I bambini lavorano in gruppo in <i>cooperative learning</i>. Si ascoltano e si aspettano per raggiungere insieme il loro obiettivo. • Durante la ricreazione, maschi/femmine si siedono ad un banco e giocano insieme, accordandosi sulle regole e sui turni.

Fonte: Elaborazione dell'autore

⁹ Rapporto Statistico sull'Area Metropolitana Romana, Cap. 6: *La Situazione Sociale della Popolazione*. Ufficio metropolitano di statistica – Direzione Generale, Roma 2017.

¹⁰ Tompsett C. J., Veits G. M., Amrhein K. E., *Peer delinquency and where adolescents spend time with peers: mediation and moderation of home neighborhood effects on self-reported delinquency*, "Journal of Community Psychology", 2016/44 (2), pp. 263-270.

Sebbene valutare la relazione tra pari a livello di un gruppo classe sia estremamente complicato a causa della numerosità, della simultaneità e della multidirezionalità dei legami di scambio che avvengono, è possibile ipotizzare che la realtà relazionale osservata nelle scuole differisse almeno sotto due profili:

1. *Inclusione*: la classe della scuola A, nei momenti ricreativi, appariva più frammentata della classe della scuola B. Nel primo caso vi erano più probabilità di vedere in azione piccoli gruppi specifici di alunni (le femmine più socievoli; i maschi amanti del calcio; i bambini timidi seduti al banco), piuttosto che la maggioranza del gruppo classe impegnata in un'attività comune.

I soggetti caratterialmente più difficili venivano marginalizzati in entrambe le classi, con l'unica differenza che nella scuola B, tramite l'intervento della maestra, si verificava una convivenza pacifica, mentre nella scuola A era più facile che i rapporti con tali soggetti sfociassero in un contrasto. L'inclusione degli alunni più fragili dal punto di vista del rendimento scolastico era facilitata nella classe della scuola B, attraverso la disposizione dei banchi a isole.

2. *Dialogo*: i bambini della scuola B, stimolati dalla metodologia del *cooperative learning*, sembravano più intenzionati ad ascoltarsi reciprocamente e a rinunciare a parte della propria ragione per accogliere quella altrui, in vista della buona riuscita del compito loro assegnato. Nella classe della scuola A il dialogo rischiava di diventare sede di affermazione: i bambini, nel tentativo di farsi ascoltare, alzavano il tono di voce e si sovrastavano a vicenda.

3.4. Fattore relazionale: il bambino con l'insegnante

Le relazioni tra le maestre e gli alunni delle scuole A e B sono state indagate tramite la compilazione da parte degli insegnanti del questionario *Student-Teacher Relationship Scale*¹¹. Il test esaminava 3 dimensioni:

1. *Dimensione conflitto* (10 item): si riferisce agli aspetti negativi della relazione con il bambino, come la presenza di un'attitudine ostile nei confronti dell'insegnante o sentimenti di rabbia e aggressività.
2. *Dimensione vicinanza* (10 item): misura gli aspetti positivi della relazione, spesso riconosciuti nella mutua fiducia e caratterizzati da una comunicazione di qualità. L'insegnante con una buona dimensione della vicinanza è sicuro delle proprie competenze e in grado di dare supporto e aiuto al bambino.
3. *Dimensione dipendenza* (5 item): analizza la percezione propria dell'insegnante del livello di dipendenza che qualsiasi bambino mostra nei suoi confronti. Il bambino

¹¹ Fraire M., Longobardi C., Scavo E., *Contribution to Validation of the Student – Teacher Relationship Scale (STRS Italian Version) in the Italian Educational Setting*, "European Journal of Education and Psychology", 2008/1 (3), pp. 49-59.

potrebbe fare eccessivamente affidamento sulla figura dell'insegnante e richiedere il suo aiuto anche quando non ne avrebbe bisogno.

Ogni insegnante ha risposto agli item secondo le opzioni offerte dalla scala Lykert dove: 1 = per nulla; 2 = poco; 3 = abbastanza; 4 = molto; 5 = del tutto.

Tabella 3: Punteggi insegnanti complessivi e per area

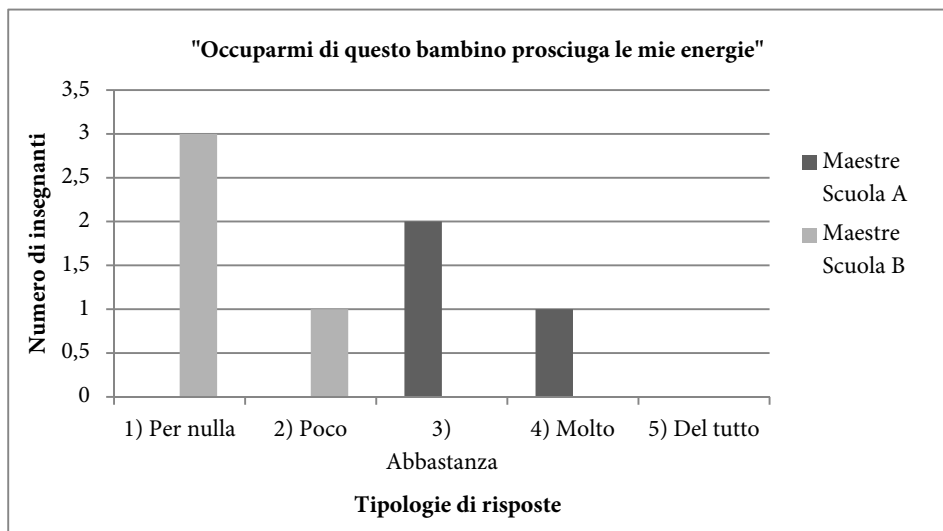
	Scuola A	Scuola B
N: Numerosità insegnanti	3	4
M: Media somma punteggi (massimo valore possibile 125)	102,33	103,75
DS: Deviazione standard	3,06	5,25
CV: Coefficiente di variazione DS/M %	3,0%	5,1%
Media punteggi area conflitto (massimo valore possibile 5)	4,5	4,7
Media punteggi area vicinanza (massimo valore possibile 5)	3,5	3,8
Media punteggi area dipendenza (massimo valore possibile 5)	4,4	3,8

Fonte: Elaborazione dell'autore

In riferimento ad un punteggio massimo possibile di 125, sia le maestre della scuola B (103,75) che le maestre della scuola A (102,33) riportano un valore alto di relazione studente-insegnante, con un basso coefficiente di variazione (3,0% e 5,1%).

Anche la media dei punteggi delle scale specifiche (massimo possibile di 5 punti) risulta pressappoco omogenea tra le due scuole: le maestre della scuola B mostrano una qualità di relazione più alta delle maestre della scuola A nelle dimensioni del conflitto e della vicinanza, mentre le maestre della scuola A sono migliori nella dimensione della dipendenza.

Nonostante i risultati siano complessivamente molto buoni, particolare attenzione va data all'item 20: "occuparmi di questo bambino prosciuga le mie energie". Vivere il processo educativo come un prosciugamento di forze vitali rischia di rendere la maestra meno disposta ad entrare in relazione con il suo studente, poiché questo le costa fatica e tempo.

Fig. 9: Risposte delle maestre all'item 20

Fonte: Elaborazione dell'autore

Come mostra la figura 12, le maestre della scuola B hanno posizionato le loro risposte tra “per nulla” (3 voti) e “poco” (1 voto), mentre le maestre della scuola A pensano che relazionarsi con il bambino sia “abbastanza” (2 voti) e “molto” (1 voto) stancante.

3.4. Fattore relazionale: il bambino con i genitori

Le relazioni tra il bambino e il genitore sono state indagate tramite il questionario autosomministrativo *Valutazione Livello Competenze Genitoriali (LCG)* della Fondazione E. Zancan (in Canali, Vecchiato, 2012, 1) compilato dai genitori di entrambe le classi. I genitori dei bambini della scuola A e della scuola B riportano un punteggio sostanzialmente identico, posizionandosi quasi al massimo livello di competenze genitoriali: entrambi i campioni totalizzano 28 su un massimo di 30 punti. Non ci sono differenze statisticamente significative all'ANOVA.

3.5. Fattore relazionale: alleanza scuola e famiglia

La relazione, appartenente al mesosistema, tra la scuola e la famiglia del bambino è stata indagata tramite la compilazione del *Questionario di soddisfazione Genitori - Allievi* del modello *Common Assesment Framework* (2013) ad opera dei genitori di entrambe le classi. Il test ha esaminato il livello di gradimento delle famiglie riguardo a 6 diverse aree di realtà scolastica:

1. *Rapporti interpersonali e clima*: i genitori valutano la collaborazione esistente con gli insegnanti, con il personale e con il Dirigente Scolastico.
2. *Preparazione docenti*: i genitori esprimono opinioni sulle modalità, sulla qualità di insegnamento e sulla partecipazione dei figli alle lezioni.
3. *Criteri di valutazione*: i genitori valutano la chiarezza dei criteri di valutazione.
4. *Soddisfazione per la scuola*: i genitori danno un punteggio alle attività proposte dalla scuola e ai locale, alle aule e ai laboratori di cui essa dispone.
5. *Soddisfazione per la comunicazione interna*: i genitori valutano l'accessibilità delle informazioni relative al profitto o alle assenze del proprio figlio.
6. *Soddisfazione per la comunicazione esterna*: i genitori valutano l'impegno della scuola a diffondere le sue iniziative all'esterno tramite l'uso dei mezzi di comunicazione (giornali, radio, tv).

Le medie della somma dei punteggi riportate dai genitori di entrambe le scuole rispetto all'alleanza scuola-famiglia sono le seguenti:

Tabella 4: Punteggi complessivi genitori nell'alleanza con la scuola

	Scuola A	Scuola B
N : Numerosità genitori	15	23
M : Media somma punteggi (massimo valore possibile 96)	64,7	78,8
DS : Deviazione standard	13,5	8,2
CV : Coefficiente di variazione DS/M %	20,9%	10,4%

Fonte: Elaborazione dell'autore

A verifica di significatività dello scarto esistente tra le medie sopraindicate, è stato effettuato un disegno di analisi della varianza a una via (ANOVA), considerando come variabile indipendente il fattore *scuola* a due livelli (genitori dei bambini della scuola A e genitori dei bambini della scuola B) e come variabile dipendente *la somma dei punteggi del questionario di soddisfazione ottenuta da ciascun genitore di entrambe le scuole*.

Tabella 5: Analisi varianza tra i punteggi di alleanza dei genitori scuola A – scuola B

Analisi Varianza						
Origine della variazione	SQ	Gdl	MQ	F	P - Valore di significatività	F crit
Tra gruppi (A, B)	1792,022	1	1792,022044	15,99684	0,00030183	4,113165
In gruppi	4032,846	36	112,0235105			
Totale	5824,868	37				

Legenda

SQ: Devianza campionaria

Gdl: Gradi di libertà

MQ: Varianza campionaria

F: Valore di F fischer calcolato

P: Valore di significatività calcolato

F crit: Valore di F fischer critico o soglia

Fonte: Elaborazione dell'autore

L'ANOVA ha evidenziato differenze statisticamente significative tra le scuole ($F(1,36) = 15$; $p = .000$) rispetto alla somma dei punteggi del questionario di soddisfazione somministrato ai genitori, indicando così che i genitori della scuola B mostrano un livello di alleanza con la scuola superiore ai genitori della scuola A.

3.6. Fattore personale: autoefficacia scolastica percepita del bambino

L'autoefficacia scolastica percepita del bambino, in quanto caratteristica della dimensione *persona* influente nella costruzione del benessere scolastico, è stata indagata tramite la compilazione del questionario "Scala di Autoefficacia Scolastica Percepita" di Caprara da parte dei bambini di entrambe le scuole. «La scala è costituita da 19 item; ogni item viene valutato su una scala a quattro posizioni senza punteggio intermedio; le alternative di risposta sono: 1 = per nulla capace; 2 = poco capace; 3 = mediamente capace; 4 = molto capace; 5 = del tutto capace»¹².

I bambini della scuola B mostrano un valore medio di autoefficacia molto alto (71,9), pari al 75% del punteggio massimo, e superiore a quello della scuola A, sebbene la differenza tra le scuole non sia risultata statisticamente significativa all'ANOVA, così come la differenza tra i generi.

¹² Caprara G. V. (a cura di), La valutazione dell'autoefficacia, Trento 2001, s.89.

Tabella 6: Punteggi bambini nel test autoefficacia

	Scuola A	Scuola B
N: Numerosità bambini	19	24
M: Media somma punteggi (massimo valore possibile 95)	67,7	71,9
DS: Deviazione standard	12,824	10,421
CV: Coefficiente di variazione DS/M %	0,1895	0,1449

Fonte: Elaborazione dell'autore

Conclusioni

Rispetto all'obiettivo generale di valutare i fattori costituenti del benessere scolastico dei bambini di due classi terze di scuola primaria, l'indagine ha consentito di evidenziare alcuni interessanti spunti di riflessione:

1. La maggioranza dei bambini mostra una condizione di benessere scolastico, intesa come risposta positiva al piacere di andare a scuola (56% di "sì").
2. I bambini della scuola B mostrano una condizione di benessere superiore a quella dei bambini della scuola A, sebbene non statisticamente significativa (62,5% vs 47,4%).
3. Il quartiere in cui è inserita la scuola A è caratterizzato da valori sociodemografici e economici migliori di quelli che caratterizzano il quartiere in cui è inserita la scuola B", rendendo il territorio meno esposto a fattori di rischio sociale.
4. I bambini della scuola B presentano una relazione tra pari apparentemente di più alta qualità rispetto ai bambini della scuola A.
5. Le maestre della scuola A e le maestre della scuola B godono complessivamente di una buona relazione con i loro studenti, sebbene come tendenza la scuola B sembri avere un valore leggermente superiore, statisticamente non significativo, rispetto alla scuola A.
6. I genitori della scuola B e i genitori della scuola A presentano complessivamente un ottimo livello di competenze genitoriali.
7. I genitori della scuola B mostrano un indice di alleanza con la scuola superiore e statisticamente significativo a quello dei genitori della scuola A.
8. I bambini della scuola A e i bambini della scuola B presentano complessivamente un buon livello di autoefficacia scolastica percepita, sebbene come tendenza la scuola B sembri avere un valore leggermente superiore, statisticamente non significativo, rispetto alla scuola A.

9. In ultimo, la relazione tra due fattori (il benessere scolastico del bambino e l'autoefficacia scolastica percepita) mostra che il benessere scolastico riportato dai bambini della scuola B potrebbe essere influenzato dal loro livello di autoefficacia.

L'insieme dei risultati sopra indicati, è espresso in forma grafica nello schema seguente, dove:

1. Rappresenta una differenza migliorativa, statisticamente significativa, maggiore all'unità nel confronto tra le scuole.
2. Rappresenta una differenza migliorativa maggiore all'unità nel confronto tra le scuole, ma non statisticamente significativa.
3. Rappresenta una differenza peggiorativa, statisticamente significativa, maggiore all'unità nel confronto tra le scuole.
4. Rappresenta una differenza peggiorativa maggiore all'unità nel confronto tra le scuole, ma non statisticamente significativa.
5. Rappresenta valori con differenze inferiori all'unità tra le scuole.

Fig. 10: Sintesi grafica risultati scuola A – scuola B

SCUOLA A		SCUOLA B
	Relazione con pari	
	Relazione con maestre	
=	Relazione con genitori	=
	Relazione scuola-famiglia	
	Quartiere	
	Autoefficacia	
	Benessere scolastico	

La presente indagine, sebbene affidata per la maggioranza a strumenti quantitativi, deve essere necessariamente considerata come esplorativa in relazione all'impostazione metodologica e alla limitatezza campionaria e di sviluppo sperimentale.

In conclusione, nell'assumere il complessivo buon livello di entrambe le scuole, si può ipotizzare che il benessere scolastico dei bambini sia maggiormente influenzato dai fattori relazionali (relazione con i pari, con i genitori, con gli insegnanti e relazione scuola-famiglia) e da quelli personali (autoefficacia) piuttosto che dai fattori ambientali (quartiere).

Infatti la scuola B, collocata nella difficile realtà territoriale di Ponte di Nona, presenta complessivamente risultati di benessere e degli altri fattori indagati, pienamente in linea con quelli della scuola A, nei pressi del Colosseo. Addirittura, a livello di tendenza, i valori degli indicatori della scuola B risultano sempre superiori e, in un caso, statisticamente significativi.

L'indagine giunge così a confermare solo in parte l'ipotesi di partenza: *i fattori relazionali hanno effetti più potenti sul benessere scolastico di quanto non abbiano le stesse caratteristiche dell'ambiente o dell'alunno*. Non è stato possibile, infatti, scindere, nella costruzione del benessere scolastico del bambino, il ruolo ricoperto dai fattori personali (autoefficacia) da quello ricoperto dai fattori relazionali.

Anzi, proprio a motivo di questa profonda intersezione tra gli stessi fattori, non si può che pensare al benessere scolastico come ad un circolo virtuoso, in cui le variabili si rinforzino vicendevolmente e moltiplichino le possibilità del bambino di stare bene dentro e fuori dall'aula.

Fig. 11: Il benessere scolastico come circolo virtuoso

Bibliografia

- Bone K. D., *The Bioecological Model: applications in holistic workplace well-being management*, "International Journal of Workplace Health Management", 2015/8 (4), pp. 256-271.
- Bronfenbrenner U., Ceci, S. F. (2005). *Ereditarietà, ambiente e la domanda del «come». Una prima approssimazione*, [in:] *Rendere umani gli esseri umani. Bioecologia dello sviluppo*, a cura di U. Bronfenbrenner, Trento 2005, pp. 233-244.
- Canali C., Vecchiato T., *Valutare le competenze genitoriali*, "Studi Zancan", 2012/6, pp. 31-46.
- Caprara G. V. (a cura di), *La valutazione dell'autoefficacia*, Trento 2001.
- Common Assesment Framework (2013). *Questionario di soddisfazione Genitori – Allievi*, [in:] www.cipat.it/public/file/Questionari%20di%20soddisfazione%20CAF%20Toscana.doc, (consultato il 20/11/19).
- Fraire M., Longobardi C., Sclavo E., *Contribution to Validation of the Student – Teacher Relationship Scale (STRS Italian Version) in the Italian Educational Setting*, "European Journal of Education and Psychology", 2008/1 (3), pp. 49-59.
- Johnson E. S., *Ecological Systems and Complexity Theory: Toward an Alternative Model of Accountability in Education*, "Complicity: An International Journal od Complexity and Education", 2008/5 (1), pp. 1-10.
- Lerner R. M., *Urie Bronfenbrenner: i contributi della ricca carriera di uno scienziato dello sviluppo*, [in:] *Rendere umani gli esseri umani. Bioecologia dello sviluppo*, a cura di U. Bronfenbrenner, Trento 2005, pp. 13-33.
- Piano Strategico Città Metropolitana di Roma Capitale, *Il territorio metropolitano romano: cartografie e numeri. Aprile 2017*. Ufficio metropolitano di statistica – Direzione Generale, Servizio 1, Roma 2017.
- Rapporto Statistico sull'Area Metropolitana Romana, *Cap. 6: La Situazione Sociale della Popolazione*. Ufficio metropolitano di statistica – Direzione Generale, Roma 2017.
- Tompsett C. J., Veits G. M., Amrhein K. E., *Peer delinquency and where adolescents spend time with peers: mediation and moderation of home neighborhood effects on self-reported delinquency*, "Journal of Community Psychology", 2016/44 (2), pp. 263-270.

Anna Menesatti, Zbigniew Formella

Fattori relazionali, personali e ambientali nel benessere scolastico. Un'indagine esplorativa alla luce della teoria bioecologica

Il seguente articolo presenta l'iter di un'indagine esplorativa che ha come obiettivo la comprensione della costruzione del benessere scolastico in due classi romane di terza scuola primaria. Tale comprensione si appoggia sui presupposti della teoria bioecologica di U. Bronfenbrenner, secondo cui il benessere scolastico è dato dai 4 pilastri del modello PPCT (persona-processo-contesto-tempo). L'indagine analizza i primi tre pilastri e si muove a partire da una domanda semplice e rivolta a ciascun bambino di entrambi i campioni: "Ti piace andare a scuola? Perché?". A questa risposta sono stati correlati i risultati di una scheda osservativa, di alcuni dati sociodemografici e di quattro diversi questionari somministrati ad alunni, insegnanti e genitori. Dall'analisi dei dati di tali strumenti diagnostici è stato possibile dimostrare come la percezione di benessere scolastico dipenda da una molteplicità di fattori.

Parole chiave: bambino, benessere, scuola, modello PPCT, Bronfenbrenner.

Czynniki relacyjne, osobiste i środowiskowe w dobrostanie szkół. Badanie eksploracyjne w świetle teorii bioekologicznej

Relational, personal and environmental factors in school well-being. An exploratory investigation in the light of bioecological theory

Poniższy artykuł przedstawia wyniki badań przeprowadzonych metodą eksploracji w dwóch klasach trzeciej rzymskiej szkoły podstawowej, których celem jest lepsze zrozumienie konstrukcji dobrostanu szkoły. Zrozumienie to odwołuje się do teorii bioekologicznej U. Bronfenbrennera, zgodnie z którą dobrostan w szkole opiera się na 4 filarach modelu PPCT (osoba-proces-kontekst-czas). Przeprowadzone badania analizują pierwsze trzy filary, wychodząc od prostego pytania skierowanego do każdego dziecka: „Czy lubisz chodzić do szkoły? Dlaczego?”. Z odpowiedziami na te pytania zostały skorelowane dane arkusza obserwacyjnego, niektóre dane społeczno-demograficzne i wyniki czterech kwestionariuszy zastosowanych wobec uczniów, nauczycieli i rodziców. Analizując dane tych narzędzi diagnostycznych, można było wykazać, w jaki sposób postrzeganie dobrostanu szkoły zależy od wielu czynników.

Słowa kluczowe: uczeń, dobrostan, szkoła, model PPCT, Bronfenbrenner.

Translated by Zbigniew Formella

Agnieszka Rychłowska-Niesporek
Wyższa Szkoła Planowania Strategicznego
w Dąbrowie Górniczej

SZUKAJĄC IDEAŁU. DYLEMATY SINGLI I SINGIELEK

1. Indywidualizacja a wybór partnera życiowego

Jednym z obecnych w literaturze przedmiotu założeń wyjaśniających upowszechnianie się stylu życia w pojedynkę, jest przekonanie o znaczącym w tym zakresie wpływie procesu indywiduacji. Indywiduację za Ulrichem Beckiem należy przy tym ujmować w perspektywie społecznej. Zdaniem U. Becka indywiduacja nie polega po prostu na wolności opartej na samostanowieniu, a działania jednostki nie wynikają jedynie z jej swobodnego wyboru. Indywiduacja jest właściwym późnej nowoczesności „nowym sposobem uspołecznienia”. W jakimś sensie jest zastąpieniem i spotęgowaniem procesów indywiduacyjnych właściwych społeczeństwu przemysłowemu. Oznacza dezintegrację istniejących wcześniej form społecznych, takich jak klasy, rodzina, płeć i inne oraz przede wszystkim upadek sankcjonowanych ról społecznych, czy „normalnych biografii”. Jednocześnie tworzy przestrzeń dla poszukiwania nowych rozwiązań, opartych na uwolnieniu jednostek z reguł, ról i biografii właściwych społeczeństwu przemysłowemu. Indywiduacja ma więc podwójny wymiar. Przede wszystkim jest zinstytucjonalizowaną indywiduacją. Indywiduacja staje się „strukturą społeczną społeczeństwa drugiej nowoczesności”¹. Odnosi się także do zmian świadomości jednostki, a przede wszystkim procesów budowania jej tożsamości. Proces indywiduacji – zdaniem U. Becka – przechodzi więc przez trzy stadia. Po pierwsze chodzi o uwolnienie od historycznie danych form więzi społecznych właściwych społeczeństwu przemysłowemu. Po drugie, utratę tradycyjnych przekonań dotyczących wiedzy o działaniu oraz wiary w panujące normy. Po trzecie, kształtowanie się nowego rodzaju więzi społecznych. Te trzy etapy nazywane przez U. Becka odpowiednio – *uwolnieniem*, *utratą stabilności* oraz *reintegracją* odnieść można z kolei zarówno do obiektywnego położenia życiowego jednostek, jak i do ich świadomości². Jednostka jest

¹ U. Beck, E. Beck-Gernsheim, *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*, London 2001, s. XXII.

² U. Beck, *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Warszawa 2002, s. 193.

więc stopniowo uwalniana od tradycyjnych więzi, ale jednocześnie uzależniona od wymogów rynku pracy i konsumpcyjnego stylu życia. Indywidualizacja nie jest więc tutaj synonimem emancypacji i wolności opartej na samostanowieniu, a działania jednostki nie wynikają jedynie z jej swobodnego wyboru. Jest raczej koniecznością dostosowywania się do nowej rzeczywistości społecznej, która wymusza aktywne kreowanie własnej biografii.

Fundamentalnym przejawem indywiduacji jest więc zewnętrznie determinowana konieczność brania odpowiedzialności za własne życie. Tworzenia „biografii z wyboru”, czy biografii typu „zrób to sam”. To jednostka decyduje o fundamentalnych wymiarach swojego życia. Wybiera wykształcenie, zawód, partnera życiowego itd. Wydawać by się więc mogło, że jednostka jest zupełnie wolna w tych wyborach. „Biografia ludzka zostaje uwolniona spod tradycyjnych wytycznych i zabezpieczeń, spod obcej kontroli i ponadregionalnych praw moralnych i przeniesiona – otwarta i uzależniona od decyzji – w obszar działania pojedynczego człowieka jako jego zadanie. [...] Biografia *normalna* przemienia się w biografię z wyboru”³. Działania kształtujące biografię jednostki mają jednak szczególny charakter. Z jednej strony są instytucjonalnie wymuszone, z drugiej zaś standaryzowane i – w znacznym stopniu – instytucjonalnie narzucone. Jednostka musi dokonywać wyborów, nie czyni tego jednak w sposób nieuwarunkowany, całkowicie swobodny. Raczej buduje swój los z – by użyć określenia U. Becka – „cegiełek biograficznych możliwości kombinacyjnych”. Wybory nie tworzą się więc żywiołowo, z dnia na dzień, lecz raczej są poszukiwaniem drogi w gąszczu zinstytucjonalizowanych sposobów działania. Jak pisze Giddens, „wybory stylów życia i planowania życia nie dzieją się po prostu „w” życiu codziennym i nie składają się na nie, ale tworzą zinstytucjonalizowane układy, które kształtują działania jednostek. Dlatego między innymi, w warunkach późnej nowoczesności, ich oddziaływanie przybiera mniej lub bardziej uniwersalny charakter, bez względu na to, w jakim stopniu poszczególne jednostki i grupy są obiektywnie ograniczone przez swoją sytuację społeczną”⁴.

Uznanie tezy, że współczesne relacje intymno-uczuciowe i związane z nimi wybory są przejawem procesu indywiduacji, wymaga ukazania specyfiki współczesnej formy indywiduacji. Opisanie w bardziej szczegółowy i konkretny sposób na czym polega odmienność współczesnych społecznych warunków kształtujących i wymuszających zachowania przypisywane indywiduacji w sferze intymno-uczuciowej. Zdecydowanie niewystarczające jest bowiem ogólne przekonanie, że „głęboko zakorzeniony indywidualizm leży u podstaw współczesnego pojmowania miłości”⁵. Znakomite uszczegółowienie i opisanie kulturowych aspektów indywiduacji w tym obszarze znajdujemy w pracach Evy Illouz⁶. Koncepcja ta pozwala nie tylko na uszczegółowienie bardziej ogólnych założeń formułowanych między innymi przez U. Becka, lecz także ma odniesienie do materiału badawczego.

Zdaniem E. Illouz poszukiwanie odmienności i specyfiki współczesnego indywiduizmu powinno koncentrować się na analizie kulturowego kontekstu wyboru partnera. Na

³ U. Beck, E. Beck-Gernsheim, *Całkiem zwyczajny chaos miłości*, Wrocław 2013, s. 8.

⁴ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. Ja i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2001, s. 119.

⁵ R. N. Bellah i inni, *Sklonności serca. Indywidualizm i zaangażowanie po amerykańsku*, Warszawa 2007, s. 217.

⁶ E. Illouz, *Dlaczego miłość rani*, Warszawa 2016; E. Illouz, *Uczucia w dobie kapitalizmu*, Warszawa 2010.

kształtowaniu w tym obszarze – jak pisze – nowej „ekologii i architektury wyborów serca”⁷. Możliwość dokonywania wyboru jest wyróżnikiem współczesnego człowieka. Dokonywanie wyborów jest „egzemplifikacją użytku czynionego z wolności, jak również dwóch sfer uzasadniających ową wolność, a mianowicie racjonalności i autonomiczności podmiotu. W tym sensie możliwość wybierania stanowi jedną z najpotężniejszych – w wymiarze kulturowym i instytucjonalnym – sił kształtujących tożsamość współczesnej jednostki, stając zarówno swego rodzaju prawem, jak i pewną formę kompetencji. I jeśli dokonywanie wyborów jest nieodłącznym atrybutem współczesnej jednostki, wówczas to, w jaki sposób oraz dlaczego ludzie wybierają – albo z wyboru rezygnują z zaangażowania się w daną relację, stanowi klucz do zrozumienia fenomenu miłości jako typowego doświadczenia doby nowoczesnej⁸. Uwarunkowania wyborów mają dwojaką naturę. Po pierwsze, dotyczą ekologii wyboru, czyli szerszych społecznych uwarunkowań, wyznaczających ramy, w których dokonywany jest wybór. Po drugie, architektury wyboru, czyli kryteriów, które podmiot stosuje przy ocenianiu jakiegoś przedmiotu (tutaj potencjalnej partnerki/potencjalnego partnera) oraz emocji i wiedzy, którymi kieruje się w trakcie wyboru.

Analizując zmiany w zakresie ekologii wyboru E. Illouz zwraca uwagę na dwie ważne sprawy. Po pierwsze, wraz z rozwojem kapitalizmu autonomizacji ulegały różne obszary życia społecznego. Przede wszystkim działalność ekonomiczna, która uwalniając się ze społecznych i moralnych uwarunkowań, zaczęła być realizowana w obrębie samoregulującego się rynku kapitalistycznego. Jednocześnie podporządkowała sobie sferę społeczną, kształtując indywidualność jednostki oraz tworząc podstawy dla jej racjonalnego działania. Rynek stworzył warunki dla działań zindywidualizowanych jednostek i dokonywanych przez nich wyborów. Stanowił określoną ekologię wyboru. Jak pisał Zygmunt Bauman nastąpił podbój i kolonizacja sieci stosunków międzyludzkich przez światopogląd i wzory zachowań inspirowane przez rynki towarowe⁹. Podobny proces – zdaniem E. Illouz – przebiega w obszarze relacji intymno-uczuciowych. Sfera ta również ulega autonomizacji i zaczyna – podobnie jak ekonomia – podlegać procesom samoregulacji. Proces ten polega „na wyzwoleniu się jednostki w sferze jej miłosnych wyborów spod władzy społecznych i moralnych nakazów środowiska owej jednostki, a także na powstaniu samoregulujących się rynków erotycznych. Współczesne kryteria oceny obiektu miłości uwolniły się od władzy społecznie obowiązujących instytucji moralnych. Owo wyswobodzenie dokonało się wskutek transformacji, jakiej uległy kryteria doboru partnera [...] a także wskutek przemiany w obrębie samego procesu owego doboru, który uległ zarówno subiektywizacji, jak i indywidualizacji”¹⁰. Po drugie, autonomizacja sfery intymno-uczuciowej, czy szerzej relacji między płciami, jest związana z obiektywizacją tej sfery. Relacje intymno-uczuciowe mogą podlegać racjonalnemu wyborowi tylko, kiedy mogą być przedmiotem namysłu. E. Illouz pisze o „emocjonalnej ontologii”, czyli „idei, że emocje można oddzielić od podmiotu w celu ich wyjaśnienia i kontroli. [...] To znaczy, że stosunki zostały przekształcone w przedmioty poznania, które

⁷ E. Illouz, *Dlaczego miłość rani*, s. 67–68.

⁸ E. Illouz, *Dlaczego miłość rani*, s. 34.

⁹ Z. Bauman, *Konsumowanie życia*, Kraków 2009.

¹⁰ E. Illouz, *Dlaczego miłość rani*, s. 68.

można ze sobą porównywać i poddawać analizie pod względem kosztów i korzyści. [...] Stosunki intymne bardziej przypominają dobra policzalne, czyli przedmioty, które można wymienić i którymi można handlować”¹¹. W obszar stosunków intymno-uczuciowych wkroczył więc konsumeryzm¹². Rozwój rynków matrymonialnych wiązał się z poszerzeniem (miejsce zamieszkania) i otwartością (pozycja społeczna) obszarów poszukiwania partnerów. Stało się to szczególnie widoczne wraz z rozwojem Internetu. W efekcie poszukiwania i wybór partnera „stały się obiektywnie skomplikowanym przedsięwzięciem społecznym, z własnym niezależnym polem ekonomicznym, z uczestniczącymi w tym przedsięwzięciu podmiotami społecznymi oraz społecznie obowiązującymi regułami”¹³. Zgodnie z wcześniej przywoływanymi poglądami U. Becka, mamy tutaj do czynienia z procesem indywidualizacji poprzez kształtowanie się nowych form instytucjonalnych, w ramach których jednostka z konieczności aktywnie kreuje swoją własną biografię. W obszarze relacji intymno-uczuciowej dokonuje się to w ramach, opisanej przez E. Illouz ekologii wyboru. „Poszukiwanie partnera i jego wybór stały się - pisze autorka - koniecznym segmentem cyklu życiowego, wyposażonym we właściwe im założone formy, reguły i strategie społeczne”¹⁴. W obrębie tych - opisanych powyżej - uwarunkowań jednostki z konieczności dokonują wyboru, kierując się kryteriami adekwatnymi do tych uwarunkowań.

To, w jaki sposób podejmowana jest decyzja, jakie stosuje się kryteria, jak wpływają na nią emocje i wiedza, innymi słowy, jak kształtuje się „architektura wyboru” jest powiązane z warunkami, w których wybór jest dokonywany. E. Illouz pisze o „reżimie autentyczności”. Wybór partnera, a także akceptacja trwałości już istniejącego związku, są więc powiązane z autoanalizą sytuacji - oceną własnych uczuć, cech partnera, korzyści i strat. W efekcie współcześni ludzie począwszy od wieku młodzieńczego, wypracowują sobie rozbudowany repertuar kryteriów doboru partnera, sięgając po wielce skomplikowane środki i techniki z myślą o osiągnięciu zamierzonego celu”¹⁵. W sytuacji, gdy w grę wchodzi relacje dwóch, poszukujących autentyczności osób, proces doboru partnera staje się „efektem wzajemnego dopasowania dwóch wysoce zróżnicowanych indywidualności, z których każda podejmuje wolne i niepodlegające żadnej presji poszukiwania konkretnych cech”¹⁶. Dzieje się to - o czym była mowa wcześniej - w obrębie swoistego wolnego rynku „na którym ludzie spotykają się i łączą w pary odpowiednio do własnych „gustów”, współzawodnicząc z innymi w zakresie zdolności pozyskiwania upragnionych partnerów”¹⁷. Wymianie „rynkowej” podlegają różne, subiektywnie oceniane atrybuty jednostek - ich cechy społeczne, psychologiczne i seksualne.

¹¹ E. Illouz, *Uczucia w dobie kapitalizmu*, s. 55.

¹² „Rynki matrymonialne dają początek takim formom wyboru, które w coraz większym stopniu przypominają decyzje podejmowane na rynkach konsumenckich. Taki wybór konsumencki jest kulturowo uwarunkowaną, specyficzną kategorią wyboru, dokonywanego przy udziale racjonalnego namysłu, odpowiednio ukształtowanych gustów oraz pragnienia maksymalizacji korzyści i ogólnego dobrostanu wybierającego”. E. Illouz, *Dlaczego miłość rani*, s. 145.

¹³ E. Illouz, *Dlaczego miłość rani*, s. 94.

¹⁴ E. Illouz, *Dlaczego miłość rani*, s. 94.

¹⁵ E. Illouz, *Dlaczego miłość rani*, s. 270.

¹⁶ E. Illouz, *Dlaczego miłość rani*, s. 85.

¹⁷ E. Illouz, *Dlaczego miłość rani*, s. 85.

2. Metodologia badań własnych

Przedmiotem zainteresowania w omawianych badaniach są doświadczenia życiowe singli, ich wiedza i poglądy dotyczące ekonomicznych i społecznych uwarunkowań ich własnej praktyki życiowej oraz ogólnych przyczyn upowszechniania się modelu życia w pojedynkę. Jednym z ważnych aspektów realizowanych badań jest pytanie o oczekiwania singli i singielek wobec partnerów/partnerek, powodów i sposobów ich wyboru, lub rezygnacji z tego wyboru. Jedną z teoretycznych podstaw projektu badawczego jest koncepcja architektury i ekologii wyboru E. Illouz, będąca przedmiotem empirycznego testowania w prezentowanej części badań. Badania jakościowe i ilościowe realizowano w latach 2017-2018.

Jest wiele sposobów definiowania osób żyjących w pojedynkę¹⁸. Najprostszym sposobem określania singla jest traktowanie go, jako osoby niebędącej w związku małżeńskim. Taki, czysto formalny sposób jego definiowania jest jednak zbyt ogólny. Tak definiowana kategoria singli obejmuje bowiem bardzo zróżnicowane osoby. Ludzi w różnym wieku nigdy niebędących w związku małżeńskim, osoby rozwiedzione czy owdowiałe. Na potrzeby badań ograniczono kategorię osób żyjących w pojedynkę tylko do tych, którzy nigdy formalnie nie zawarli związku małżeńskiego. Są to więc osoby, które mogą zawrzeć związek małżeński, lecz świadomie tego nie czynią i aktualnie nie posiadają partnera, z którym łączyłyby je długotrwałe intymne związki. Zakłada się, iż singlem jest osoba, która nie zawarła jeszcze związku małżeńskiego i jest w wieku powyżej średniego wieku zawierania pierwszego związku małżeńskiego, który dla kobiet wynosi 27 lat a dla mężczyzn 29 lat, do górnej granicy wieku 40 lat. Istotną cechą singla jest także samodzielność ekonomiczna. W badaniu uwzględniono singli i singielki spełniające wyżej wymienione kryteria i posiadających wyższe wykształcenie.

Podstawą realizowanych badań były badania jakościowe prowadzone w oparciu o indywidualne wywiady pogłębione. W analizie wykorzystano 20 przeprowadzonych wywiadów z osobami spełniającymi kryteria doboru próby. Respondenci to mieszkańcy miast w województwie śląskim. Liczba wywiadów nie była z góry określona. Starano się jedynie zachować proporcję płci respondentów. W trakcie badania dobierano kolejne osoby (metoda kuli śnieżnej), aż do momentu, w którym kolejne przeprowadzane wywiady nie wносиły do badania nowych istotnych informacji. Badania ilościowe przeprowadzono wśród singli i singielek korzystających z najpopularniejszego w Polsce portalu randkowego *sympatia.pl*. Również w tym wypadku respondentami są single i singielki spełniający kryteria statusowe przyjęte na potrzeby badań jakościowych, z tą różnicą, iż próba ma tutaj charakter ogólnopolski. Badania prowadzono online w oparciu o kwestionariusz ankiety, zamieszczony na stronie *www.surveo.pl*. W badaniu wzięło udział 633 respondentów (340 kobiet oraz 293 mężczyzn).

¹⁸ Przegląd definicji singli w polskich naukach społecznych zawierają artykuły: A. Rychłowska-Niesporek, *Spory wokół pojęcia „singiel” a badania singli w polskich naukach społecznych*, „Górnśląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa”, 2017, nr 8. D. Ochnik, *Znaczenie i problemy definicyjne pojęcia „singiel” w naukach społecznych*, „Studia Psychologiczne” 2012, t. 50, z. 1.

Badania miały więc charakter mieszany i opierały się na koncepcji triangulacji w jej funkcji podnoszenia jakości badań jakościowych. Celem triangulacji w realizowanych przeze mnie badaniach jest szacowanie jakości danych zebranych w wywiadach oraz ich analizy. Tutaj triangulacja służy podnoszeniu jakości badań jakościowych. Jej istotną funkcją jest także ugruntowywanie wyników badań jakościowych w badaniach ilościowych, pozwalające na silniejsze oparcie wnioskowania uogólniającego na materiale badawczym. W sekwencyjnej strategii triangulacyjnej, gdzie badania jakościowe poprzedzają badania ilościowe, „subiektywne opinie i schematy interpretacyjne ujawniające się w trakcie wywiadów są przekształcane w zagadnienia podejmowane w późniejszych badaniach ankietowych”¹⁹. Badania jakościowe (wywiady) są tutaj dominujące, a badania ilościowe (ankietowe) uzupełniające. Przedmiotem badań ankietowych są więc wnioski wynikające z badań jakościowych. Pytania kwestionariusza ankiety koncentrują się na wynikach badań uzyskanych w badaniu jakościowym.

3. Kryteria wyboru partnera/partnerki

Osoby żyjące w pojedynkę, biorące udział w badaniu, charakteryzują się refleksyjnym podejściem do wyboru swojego partnera życiowego. Posiadają one bardzo rozbudowane kryteria, którymi posługują się formułując wyobrażenie idealnego partnera/partnerki. Taki wyidealizowany obraz i związane z nim oczekiwania utrudniają jednak podejmowanie decyzji matrymonialnych. Konfrontacja rzeczywistości z oczekiwaniami jest szczególnie trudna w świecie, który oferuje wsparcie techniczne, znacznie poszerzające możliwości dokonywania wyboru. Zracjonalizowane wyobrażenie partnera/partnerki nie wyklucza jednak ostatecznie, zdaniem singli i singielek, uczucia jako istotnego czynnika wyboru partnera życiowego.

Z wypowiedzi uczestników badań można wnioskować, że single i singielki chcieliby zachować przynajmniej część dotychczasowego życia. Tęsknią za stałym związkiem ale równocześnie boją się utraty wolności. Nie są zbyt skłonni do kompromisów i poświęcenia dla drugiej osoby. Marzą o partnerze/partnerce, którzy dostosują się do ich wymagań, nastrojów i potrzeb.

Najbardziej istotnym – z punktu widzenia sformułowanego problemu badawczego - wynikiem badania jest nie tylko uzyskanie ogólnej wiedzy o wielości i różnorodności cech poszukiwanych przez singli u ich potencjalnych partnerów/partnerek, lecz fakt deklarowania przez każdego z singli obszernej i wewnętrznie zróżnicowanej listy takich cech. Badani mają bowiem bardzo rozbudowane oczekiwania. Tworzenie rozbudowanego obrazu cech poszukiwanego partnera/partnerki ma przy tym swoje obiektywne uwarunkowania. Barry Schwartz w znakomitej książce²⁰ wskazuje na zależność procesu tworzenia wyidealizowanych wyobrażeń oczekiwanych możliwości od potencjalnej dostępności ich wielości. Jego zdaniem, obecność wielu innych możliwości ułatwia nam wyobrażanie sobie możliwości,

¹⁹ U. Flick, *Jakość w badaniach jakościowych*, Warszawa 2011, s. 162.

²⁰ B. Schwartz, *Paradoks wyboru: dlaczego więcej oznacza mniej*, Warszawa 2013.

które nie istnieją. Gdy w ten sposób angażujemy wyobraźnię, będziemy jeszcze mniej zadowoleni z opcji, które w końcu wybraliśmy. Budowanie wyidealizowanych obrazów potencjalnych partnerów wiąże się właśnie z nadmiernie drobiazgowym ich określaniem. Poszukiwaniem u nich zbyt wielu cech, zbyt szczegółowo określonych. Tworzeniem wyobrażeń, „których nikt nie spełnia, bo wyobrażenia idealne to po prostu złudzenia. Nie występują w prawdziwym życiu. Singiel – pisze o swoim doświadczeniu Michael Nast. – naturalnie rozmyśla nad tym, jaka powinna być kolejna dziewczyna. Kryje to w sobie pewne zagrożenia, od których i ja nie jestem wolny. Człowiek tworzy sobie obraz idealny. Obraz kobiety doskonałej. Grozi to tym, że drobiazgi zaburzające ów wizerunek mogą wpływać na nasze kluczowe decyzje”²¹. W efekcie – jak pokazały badania kobiet żyjących w pojedynkę – może powstawać napięcie między realnymi, ale „nieodpowiednimi” mężczyznami, a „odpowiednimi”, ale niestety nierealnymi²².

Niech jako przykład posłuży następująca obszerna wypowiedź jednej z singielek.

Czyli ja mam całą wizję tego faceta.

Najważniejsze, że zaradny, [...] niekoniecznie musi umieć zrobić wszystko bo już teraz się pogodziłam z tym, że faceci, no ale żeby chciał, nienawidzę czegoś takiego: ja tego nie umiem, to się naum, czyli tak: zaradny, jakiś tam zabawny, aktywny, fajnie żeby jakieś hobby, zainteresowania a przynajmniej będzie podzielał moje, chociaż nie, musi mieć coś swojego [...] ja zawsze chciałam takiego 180 cm, brunet, niebieskie oczy i takie fajne czerwone policzki, jasna karnacja albo ciemna może być.

Wygląd, ubiór bo to o nim świadczy. [...] Dobrze wyglądającego, on może być w spodniach z Tesco ale to musi dobrze wyglądać, to ma wyglądać schludnie, ładnie i też może nie, że na bogato ale na taki poziom. [...]. Czyli ten wygląd schludny, on może być luźno ubrany, może nie w dresie, ale jakoś tak luźno, stylowo, obojętnie. Samochód musi mieć, fajnie jak ma mieszkanie. No niech pani sobie wyobrazi, ja mam 36 lat, mieszkam sama, mam samochód i mam się spotykać z facetem, który nie ma samochodu, jeszcze są tacy, którzy nie mają prawa jazdy i stwierdzają że nie potrzebują.

Ja stwierdziłam, że będę z kimś z kim to wszystko co mam do tej pory będzie średnie a je będę się czuła lepiej a nie na zasadzie, że będę z kimś, to że będę z kimś, to ma mi dać coś ekstra, coś dobrego, samopoczucie czy pewność siebie, w jakimś stopniu pieniądze, no cokolwiek.

Schludny i kolesie na poziomie

[Wykształcenie] wyższe. [...] nie chodzi o wykształcenie ale o imponowanie. [...]. A tak jak patrzę, że ktoś ma średnie i jeszcze pracuje fizycznie, to już nie. Bo jak z taką osobą, ja nie chcę generalizować, nie mówię o nich źle, tylko to nie dla mnie.

Ja bym bardzo chciała żeby mój facet gotował. [...] Jak słyszę: nie umiem gotować, kobieta jest od gotowania, to out.

²¹ M. Nast., *Pokolenie Ja. Niezdolni do relacji*, Warszawa 2017, s. 303.

²² E. Paprzycka, *Życie w pojedynkę kobiet w kontekście relacji damsko-męskich*, „Rocznik Lubuski” 2006, tom 32, cz. 2.

Niech on mnie tak właśnie oczaruje, niech mi zaimponuje czymś.

No właśnie, [...] wielokrotnie powtarzam, że ja nie wymagam za wiele, ja wymagam takiego faceta jak ja czyli gdzieś tam finansowo mniej więcej tak jak ja, też nie musi być piękny, żeby gdzieś tam zadbał o siebie, żeby w każdej dziedzinie się odnalazł, żeby był otwarty na ludzi, żebym mogła z nim pójść do jednych znajomych, do drugich, żeby był taki flexi.

(Kobieta 36 lat)

Opisany wcześniej model teoretyczny zaproponowany przez E. Illouz wyjaśnia mechanizm rozbudowy oczekiwań, poprzez odniesienie do wzajemnych uwarunkowań ekologii i architektury wyboru. Rozwój rynków matrymonialnych (ekologia) wiąże się z procesami obiektywizacji cech jednostek i łączących je relacji. Stają się one przedmiotem refleksji oraz wymiany. Proces wymiany, rynek wymiany – zdaniem Illouz – podlega samoregulacji. Wybór partnera, wiąże się więc z analizą i oceną różnorodnych jego/jej cech. Wymianie „rynkowej” podlegają różne, subiektywnie oceniane cechy jednostek. Przyjmowane kryteria tego wyboru stanowią to, co Illouz nazywa „architekturą wyboru”. Rozwój rynków matrymonialnych prowadzi jednocześnie do poszerzenia (miejsce zamieszkania) i otwartości (pozycja społeczna) obszarów poszukiwania partnerów. Wpływ ekologii na architekturę wyboru polega więc na niespotykanym wcześniej poszerzeniu dostępu do potencjalnych partnerów/partnerek, co owocuje równie potencjalną możliwością wyboru partnera/partnerki o niemal dowolnej konfiguracji cech. Stało się to szczególnie widoczne wraz z rozwojem Internetu. W takiej sytuacji, poszukujący partnera/partnerki, formułując swoje oczekiwania, budują wyidealizowany obraz poszukiwanej „drugiej połowy”. Jeśli mieć partnera/partnerkę, to najlepszego z możliwych, takiego, który w pełni odpowiada naszym potrzebom i oczekiwaniom. Znajduje tutaj swoje potwierdzenie teza Schwartza o wpływie potencjalnej dostępności dóbr na wzrost oczekiwań dotyczących ich jakości. Trudno być zadowolonym konsumentem, mając świadomość, że być może wybrany przez nas produkt nie jest najlepszy. A nawet gorzej, posiadać świadomość, że być może gdzieś jest produkt lepszy i pełniej odpowiadający naszym potrzebom. Wzrost możliwości wyboru wiąże się z jednej strony, ze wzrostem czasu i wysiłku jakie należy mu poświęcić, z drugiej osłabia radość czerpaną z tego wyboru. To napięcie między ekologią i architekturą wyborów serca może być ważnym czynnikiem utrudniającym podejmowanie decyzji matrymonialnych przez singli. W efekcie może wzmacniać skłonności do długotrwałego życia w pojedynkę.

Badania jakościowe pokazały, iż single i singielki mają bardzo rozbudowane oczekiwania wobec swoich potencjalnych partnerów i partnerek. Posiadają także sprecyzowane kryteria dokonywania wyboru. Charakteryzują się więc refleksyjnym podejściem do wyboru swojego partnera życiowego. Badanie pozwoliło na określenie nie tylko ogólnej wiedzy o wielości i różnorodności cech poszukiwanych przez singli i singielki u ich potencjalnych partnerów/partnerek, lecz także deklarowania przez nich obszernej i wewnętrznie zróżnicowanej listy takich kryteriów.

Tabela nr 1. Cechy mające znaczenie przy wyborze stałego partnera/stałej partnerki

Które z wymienionych cech mają dla Pana/Pani znaczenie przy wyborze stałego partnera/stałej partnerki?	Ma bardzo duże znaczenie	Ma duże znaczenie	Ma małe znaczenie	Nie ma znaczenia	Trudno powiedzieć
	N=633	N=633	N=633	N=633	N=633
Atrakcyjny wygląd	9,2%	57,5%	25,8%	2,7%	5,5%
Wyższe wykształcenie	13,4%	40,6%	29,1%	13,6%	3,8%
Posiadanie pasji i hobby	20,2%	48,3%	22,1%	7,3%	3,3%
Obycie towarzyskie	13,4%	50,2%	25,1%	8,2%	3,6%
Ciekawa osobowość	42,7%	49,9%	5,4%	1,6%	0,9%
Interesująca praca zawodowa	2,7%	21,0%	45,2%	26,1%	5,7%
Niezależność finansowa	19,3%	45,8%	25,8%	7,4%	2,4%
Zbliżony do Pana/Pani wiek	12,8%	38,2%	28,4%	16,9%	4,4%
Młodszy od Pana/Pani wiek	8,1%	15,6%	35,2%	25,0%	16,1%
Starszy od Pana/Pani wiek	7,9%	16,0%	33,8%	23,1%	19,4%
Podobne poglądy polityczne	8,2%	25,0%	26,7%	31,6%	9,2%
Wrozumiałość	27,5%	62,9%	7,8%	1,6%	1,4%
Poczucie humoru	42,5%	48,2%	7,9%	1,4%	0,8%
Temperament seksualny	25,6%	49,3%	16,6%	3,5%	6,0%
Uczuciowość	42,8%	49,4%	5,8%	0,8%	1,4%
Zaradność życiowa	48,7%	40,0%	9,0%	1,1%	1,4%
Religijność	8,8%	21,5%	26,9%	37,3%	6,3%
Inne (wpisz jakie)	0	0	0	0	0

Źródło: badania własne

Badania ankietowe również ujawniają tendencję singli i singielek do posiadania rozbudowanych i wewnętrznie zróżnicowanych list cech potencjalnych partnerów/partnerek. Ankietowani jako istotnie znaczące dla siebie wskazywali niemal wszystkie kryteria wyboru partnera/partnerki sformułowane wcześniej w wywiadach. Jako mające bardzo duże i duże

znaczenie przy wyborze partnera/partnerki, respondenci najczęściej wskazują takie ich cechy jak: uczuciowość (92% użytkowników *sympatii.pl*), ciekawa osobowość (92,6%), wyrozumiałość (90,4%), zaradność (niemal 89%) oraz poczucie humoru (ponad 90%). Nieco mniej respondentów za ważne i bardzo ważne przy wyborze partnera/partnerki uznało temperament seksualny (niemal 75%), niezależność finansową (65%), obycie towarzyskie (niemal 64%), posiadanie pasji i hobby (nieco ponad 68%), a także atrakcyjny wygląd (66,7%). Jedynie co drugi ankietowany jako ważne przy wyborze partnera/partnerki deklaruje posiadanie przez niego/nią wyższego wykształcenia oraz zbliżony do siebie wiek. Znacząco mniej respondentów za ważne i bardzo ważne przy wyborze swojej „drugiej połówki” uważa natomiast posiadanie podobnych poglądów politycznych (33,2%), a także religijność (33,2%).

Badane przeze mnie osoby szukają partnerów/partnerek o atrakcyjnym wyglądzie, pracujących zawodowo, będących w podobnym wieku, posiadających rozliczne pasje i hobby, odpowiedni światopogląd, preferujących nowoczesny styl życia, dążących do samorozwoju, nastawionych na partnerstwo, niezależnych ale jednocześnie pomocnych i wspierających oraz atrakcyjnych seksualnie, o podobnym temperamencie.

Czynniki kulturowe zatem mają ogromny wpływ na wybór życia w pojedynkę. Postępująca indywidualizacja, nastawienie na siebie, na samorealizację, na osiągnięcie sukcesu w każdej dziedzinie życia, powodują, że biorący udział w badaniu single i singielki również w zakresie wyboru partnera stawiają sobie wysoko poprzeczkę. Nie są w stanie zadowolić się zwyczajną, przeciętną osobą. Partner/partnerka podobnie jak wykształcenie, praca zawodowa, hobby, definiuje ich samych i wpływa na podniesienie samooceny. Mówiąc o miłości, uczuciach, skoncentrowani na sobie indywidualiści, nawet nie zauważają, że do poszukiwania potencjalnego partnera/partnerki podchodzą podobnie jak do wyboru towaru, usługi. Tym samym jeszcze bardziej wchodzą w rolę typowego konsumenta, który często w gąszczu ofert nie potrafi zdecydować się na żadną z nich.

4. Oczekiwania wobec związku

Z wyobrażeniem idealnego partnera/partnerki wiążą się także oczekiwania wobec tworzonego z nim/nią związku. Idealny związek trudno jednak łączyć z wielością wymagań stawianych wobec potencjalnych partnerów czy współmałżonków. Rozbudowane listy oczekiwanych i akceptowanych cech od wyglądu, wieku, wykształcenia, po kompetencje osobowościowe oraz wielorakie zainteresowania i pasje, w ostateczności mają służyć możliwości budowania związku, którego zasadniczymi cechami mają być: szacunek, miłość, zaufanie, oraz partnerstwo.

Przed wszystkim dla mnie najważniejszy jest szacunek i kiedy nie ma właśnie szacunku, partnerstwa i szczerości, wydaje mi się, że nie ma też miłości i jakiegoś zaufania. Dla mnie to jest takie ważne żeby być po prostu sobą z tą drugą osobą, naprawdę z nią umieć rozmawiać, dzielić się problemami, potrafić wysłuchać problemu, i myślę, że w tym też jest miłość.

(Kobieta 33 lata)

Partnerstwo, to chyba najważniejsze i taka pomoc, że zawsze można z drugą osobą w domu porozmawiać o problemach.

(Mężczyzna 36 lat)

Zdaniem badanych singli i singielek, szczególnie pożądaną cechą związku jest partnerstwo. Partnerstwo jednak rozumiane jest przez singli i singielki różnorako. W swoim bardziej praktycznym wymiarze dotyczy ono ich zdaniem podziału obowiązków. Związek partnerski to związek, w którym kobieta i mężczyzna na równi dzielą się obowiązkami. Łączy ono bowiem – w rozumieniu badanych, tak ważną dla nich – akceptację odmienności i indywidualności partnerów, z możliwością budowy trwałego związku opartego na skłonności do szukania kompromisów. Idealny związek powinien bowiem zapewniać każdemu z partnerów możliwość samorealizacji.

*Jakbym miała wybrać najważniejsze to miłość i partnerstwo. To partnerstwo, nie że pa-
sożyt żeruje jeden na drugim tylko dzielimy się obowiązkami na równi.*

(Kobieta 30 lat)

Partnerstwo oznacza jednak także możliwość samorealizacji w związku. W takiej sytuacji, związek partnerski to związek, w którym kobieta i mężczyzna na równi mogą realizować swoje pasje i hobby. Mogą także swobodnie wyrażać swoje poglądy i dążenia. W którym poszukuje się w tym zakresie kompromisu.

Nie wyobrażam sobie ani swojej dominacji ani dominacji kobiety nade mną. Chciałbym żeby ta relacja była równa. I tutaj myślę, że takie kwestie jeżeli się zdarzają jakieś różnice czy w poglądach czy dążeniach to najlepszą sytuacją chyba jest osiągnięcie tego kompromisu ale czasami nie zawsze się ten kompromis da osiągnąć, czasami jest tak, że któraś ze stron musi ustąpić ale to powinno też być rozłożone po równo, nie, że ciągle jedna osoba stawia na swoim a druga ustępuje tylko czasami ustępuje jedna a innym razem druga.

(Mężczyzna 36 lat)

Szczęśliwy związek polega głównie na, opiera się na tzw. partnerstwie, czyli ani jedna ani druga osoba nie dominuje, jakieś tam zrozumienie swoich własnych wad, wspólnych wad, jak nie ma akceptacji nie ma też miłości, akceptowanie własnych hobby i własnych zainteresowań, jeśli one nie są wspólne i na pewno takie poczucie bezpieczeństwa, że jeśli ja czegoś nie zrobię albo nie dam rady to ta osoba będzie mnie w stanie wyręczyć i vice-versa.

(Kobieta 33 lata)

Część badanych wprost zwraca w tym kontekście uwagę na poszukiwanie równowagi między wzajemnym wsparciem i budowaniem partnerstwa, a zachowaniem indywidualności w związku.

Wzajemne pomaganie sobie i wzajemne dbanie o siebie i ta wzajemna empatia na takim wysokim poziomie, to znaczy szanowanie swoich uczuć i staranie się w miarę możliwości spełniania oczekiwań drugiej osoby. Oczywiście no z zachowaniem siebie, no bo nie można się całkiem zmienić dla kogoś.

(Mężczyzna 35 lat)

Chciałbym być w takim związku, który nie blokuje w żaden sposób jednej i drugiej strony, który pozwala się w jakiś sposób rozwijać, pozytywnie wpływa bo myślę, że to jest chyba najważniejsze żeby ta druga osoba w żaden sposób nie komplikowała życia, żeby po prostu to życie było faktycznie przyjemne i łatwiejsze z nią.

(Mężczyzna 30 lat)

Związki oparte na szacunku, zaufaniu i partnerstwie zapewniają wsparcie i komfort psychiczny. Zdaniem badanych przynoszą także poczucie stabilizacji.

Jednak dobrze mieć kogoś swojego i myślę, że taki typowy komfort psychiczny, możliwość porozmawiania z kimś, przytulenia się jak jest gorzej, przytulenia się jak jest lepiej, dzielenie smutków i radości, dokładnie tyle.

(Kobieta 28 lat)

Może żeby przyniosło mi to trochę takiej stabilizacji [...]Może pod tym kątem, tu bym chciała właśnie takiego wsparcia, że kiedy przychodzę z pracy gdzie w pracy mam bardzo dużo decyzji do podjęcia i bardzo dużo spraw do ogarnięcia, to przyjdę do domu i będę mogła się do kogoś przytulić i będę wiedziała, że ten ktoś jest i że mogę na tego kogoś liczyć.

(Kobieta 28 lat)

Z wyobrażeniem idealnego partnera/partnerki wiążą się także oczekiwania wobec tworzonego z nim/nią związku. Jak pokazały badania jakościowe idealny związek trudno jednak łączyć z wielością wymagań stawianych wobec potencjalnych partnerów czy współmałżonków. Rozbudowane listy oczekiwanych i akceptowanych cech partnerów/partnerek – w opinii badanych – w ostateczności służyć mają możliwości budowania wyobrazonego związku. Badania ilościowe z kolei pokazują, że ankietowani najczęściej jako mające duże i bardzo duże znaczenie wymieniają takie cechy związku jak: wzajemne wsparcie w trudnych sytuacjach życiowych (niespełna 99% użytkowników *sympatii.pl* z obszaru całej Polski) oraz silną więź uczuciową/miłość (ponad 97%). Jako ważną, wskazywaną przez respondentów, cechą związku powinna być także skłonność do zawierania kompromisów (ponad 95%) oraz satysfakcjonujące życie seksualne (87%). Nieco mniej respondentów jako mające duże i bardzo duże znaczenie dla związku uznało zachowanie indywidualnej niezależności w decydowaniu o sobie (74%), możliwość realizacji własnych pasji i hobby (nieco ponad 83%) oraz równy podział obowiązków (niemal 73%). Znacząco mniej wskazuje natomiast posiadanie wspólnych pasji i hobby (nieco ponad 57%).

Tabela nr 2. Oczekiwane cechy związku

Które z wymienionych cech związku mają dla Pana/Pani znaczenie?	Ma bardzo duże znaczenie	Ma duże znaczenie	Ma małe znaczenie	Nie ma znaczenia	Trudno powiedzieć
	N=633	N=633	N=633	N=633	N=633
Stabilizacja finansowa	31,3%	57,7%	8,5%	1,4%	1,6%
Równy podział obowiązków	22,0%	50,6%	22,4%	2,1%	3,6%
Wzajemne wsparcie w trudnych sytuacjach życiowych	73,9%	24,8%	0,9%	0,6%	0
Zachowanie indywidualnej niezależności w decydowaniu o sobie	23,4%	50,6%	17,4%	2,7%	6,3%
Satysfakcjonujące życie seksualne	33,3%	53,7%	8,5%	1,6%	3,2%
Posiadanie wspólnych pasji i hobby	12,6%	44,5%	33,8%	5,4%	4,3%
Silna więź uczuciowa/miłość	64,0%	33,2%	2,7%	0,3%	0,5%
Możliwość realizacji własnych pasji i hobby	25,9%	57,2%	13,9%	1,9%	2,1%
Skłonność do kompromisów	43,0%	52,6%	2,5%	0,6%	1,6%
Inne (wpisz jakie)	0	0	0	0	0

Źródło: badania własne

Uczestnicy wywiadów najczęściej oczekują od związku partnerstwa, zrozumienia oraz wsparcia. Podkreślają także rolę niezależności i zachowania swobody w decydowaniu o sobie, jako warunku udanego związku. Badania ankietowe w znaczącej części potwierdzają te opinie. Najwięcej ankietowanych jako ważne cechy związku wskazuje właśnie na wzajemne wsparcie w trudnych sytuacjach życiowych, związek emocjonalny oraz skłonność do zawierania kompromisów.

5. Podsumowanie

Realizowane przeze mnie wywiady oraz badania sondażowe, podobnie jak część wyników badań realizowanych w Polsce po roku 2000²³, potwierdzają, wskazywaną przez E. Il-louz, tendencję do obiektywizacji cech jednostek i łączących je relacji. Faktycznie stają się one przedmiotem refleksji badanych singli i singielek. Ważne są dla nich nie tylko takie cechy jak wygląd, wiek, wykształcenie, lecz także kompetencje osobowościowe oraz zainteresowania i pasje. Każdy kolejny wybór, jeśli nie odpowiada wszystkim oczekiwaniom, skłania do dalszych poszukiwań. Z kolei obawa przed powzięciem złej decyzji bywa paraliżująca i frustrująca. Single i singielki w coraz większym stopniu koncentrują się na swoich potrzebach i zawyżając kryteria oceny partnerów, szukają nieistniejących ideałów. Jak zostało to wcześniej podkreślone, taki wyidealizowany obraz i związane z nim oczekiwania utrudniają jednak badanym podejmowanie decyzji matrymonialnych.

²³ Przegląd wyników polskich badań w tym zakresie szczegółowo omawiam w: A. Rychłowska-Niesporek, *Spory wokół pojęcia „singiel” a badania singli w polskich naukach społecznych*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa”, 2017, nr 8 oraz A. Rychłowska-Niesporek, *Rozważni czy romantyczni? Ekonomiczne i kulturowe uwarunkowania życia singli*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Planowania Strategicznego w Dąbrowie Górniczej (w druku).

Bibliografia

- Bauman Z., *Konsumowanie życia*, Kraków 2009.
- Beck U., *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Warszawa 2002.
- Beck U., E. Beck-Gernsheim, *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*, London 2001.
- Beck U., E. Beck-Gernsheim, *Całkiem zwyczajny chaos miłości*, Wrocław 2013.
- Bellah R. N. i inni, *Sklonności serca. Indywidualizm i zaangażowanie po amerykańsku*, Warszawa 2007.
- Flick U., *Jakość w badaniach jakościowych*, Warszawa 2011.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość. Ja i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2001.
- Illouz E., *Uczucia w dobie kapitalizmu*, Warszawa 2010.
- Illouz E., *Dlaczego miłość rani*, Warszawa 2016.
- Nast M., *Pokolenie Ja. Niezdolni do relacji*, Warszawa 2017.
- Ochnik D., *Znaczenie i problemy definicyjne pojęcia „singiel” w naukach społecznych*, „Studia Psychologiczne”, 2012, t. 50, z. 1.
- Paprzycka E., *Życie w pojedynkę kobiet w kontekście relacji damsko-męskich*, „Rocznik Lubuski” 2006, tom 32, cz. 2.
- Rychłowska-Niesporek A., *Spory wokół pojęcia „singiel” a badania singli w polskich naukach społecznych*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa”, 2017, nr 8.
- Rychłowska-Niesporek A., *Rozważni czy romantyczni? Ekonomiczne i kulturowe uwarunkowania życia singli*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Planowania Strategicznego w Dąbrowie Górniczej (w druku).
- Schwartz B., *Paradoks wyboru: dlaczego więcej oznacza mniej*, Warszawa 2013.

Agnieszka Rychłowska-Niesporek

Szukając ideału. Dylematy singli i singielek

Artykuł jest oparty na analizie wyników badań. Badania miały złożony charakter. Zasadniczą część badań stanowią wywiady pogłębione z singlami. Zgodnie z zasadą triangulacji, wyniki badań jakościowych poddane zostały sprawdzeniu poprzez badania ilościowe. W badaniach pytano o kryteria wyboru parterów oraz oczekiwań wobec związku jakie mają single i singielki. Analizę oparto na teorii indywidualizacji U. Becka i E. Illouz.

Słowa kluczowe: single, teoria indywidualizacji, partner, Illouz.

Searching for the ideal. Dilemmas of single man and woman

Article is based on the analysis of research's findings. Studies have complex characteristics. Principal part of the research was in-depth interviewing with the singles. In accordance to methods triangulation, the results of qualitative studies were examined using surveys. Research questions concentrate on single's criteria of partner's selection and expectations to intimate connection. The analysis was carried on the basis of the individualization theory formulated by U. Beck and E. Illouz.

Keywords: singles, individualization theory, partner, Illouz.

Translated by Agnieszka Rychłowska-Niesporek

Amadeusz Urbanik
Wyższa Szkoła Humanistyczna
Towarzystwa Wiedzy Powszechnej
w Szczecinie

PRASA JAKO NARZĘDZIE WYRAŻANIA SVOJEJ TOŻSAMOŚCI PRZEZ MNIEJSZOŚĆ UKRAIŃSKĄ W POLSCE

Wstęp

Współczesna rola prasy w kształtowaniu opinii i postaw społecznych nie ulega żadnej wątpliwości. Nie bez przyczyny cieszy się ona mianem czwartej władzy. W literaturze przedmiotu temat ten jest bardzo dobrze opisany¹. Równie dogłębnie na gruncie polskiej politologii omówione są szeroko rozumiane zagadnienia mediów mniejszości narodowych i etnicznych². Celem niniejszego artykułu jest chęć ukazania uwarunkowań determinujących działalność wydawniczą jednej z nich – mniejszości ukraińskiej, jak również próba scharakteryzowania tworzonych lub współtworzonych przezeń tytułów oraz określenie ich roli w rzecznictwie interesów i konsolidacji środowiska Ukraińców w Polsce. Służą temu m.in. zagregowane wyniki wywiadów przeprowadzonych z przedstawicielami organizacji zrzeszających mniejszość ukraińską. W procesie operacjonalizacji w oparciu o strukturę organizacyjną Związku Ukraińców w Polsce wyselekcjonowano dwudziestodzieciuosobową grupę, w skład której weszli Prezes Związku, przedstawiciele 10 oddziałów terenowych i 6 kół niezależnych oraz 12 oficjalnych organizacji wspierających, z którymi podjęto próbę przeprowadzenia w październiku 2017 roku wywiadów przy użyciu wcześniej przygotowanego narzędzia badawczego. Ze względu na duże rozproszenie terytorialne respondentów była nim ankieta rozsyłana opatrzona listem przewodnim wyjaśniającym jej cel oraz gwarantującym anonimowość respondentom. To, jak i przyjęcie kryterium instytucjonalnego

¹ Zob.m.in. *Współczesne oblicza mediów*, red. J. Marszałek-Kawa, Toruń 2005; *Media*, red. J. Chwaszcz, M. Pietruszka, D. Sikorski, Lublin 2005; *Media a polityka*, red. A. M. Zarychta, Ł. Donaj, Łódź 2007; *Manipulacja, media, edukacja*, red. B. Siemieniński, Toruń 2007; *Mediokracja w Polsce*, red. I. Skubiś, Częstochowa 2008; R. Habielski, *Polityczna historia mediów w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2009.

² Zob.m.in. *Regionalne i lokalne media w społeczeństwie wielokulturowym*, red. J. Glenska, M. Kalczyńska, Opole 2004; *Multikulturalizm w sferze mediów*, red. M. Ratajczak, Wrocław 2007; J. Mieczkowski, *Prasa mniejszości narodowych i etnicznych w polityce państwa polskiego od 1989 roku*, Szczecin 2007; M. Ratajczak, *Różnorodność kulturowa w mediach. Doświadczenia europejskie*, Warszawa 2012; *Media mniejszości, mniejszości w mediach*, red. M. Adamik-Szybiak, E. Godlewska, Lublin 2014.

w doborze celowym próby umożliwiło osiągnięcie próby netto na poziomie ponad 50% populacji generalnej. Zgromadzony w ten sposób materiał empiryczny odnosił się przedmiotowo do zjawisk i zagadnień zidentyfikowanych w procesie konceptualizacji polskiej polityki etnicznej realizowanej w latach 1989-2015 i dotyczył m.in. prasy mniejszości narodowych i etnicznych.

1. Uwarunkowania prawne funkcjonowania prasy mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce

Najważniejszym aktami prawnymi regulującymi funkcjonowanie prasy w Polsce są ustawa z dnia 26 stycznia 1984 roku Prawo prasowe oraz ustawa z dnia 29 grudnia 1992 roku o radiofonii i telewizji. Oba od roku 1989 ulegały częstym zmianom, przy czym Prawo prasowe od początku X kadencji Sejmu PRL do końca VII kadencji Sejmu RP ulegało im w różny sposób aż dziewiętnaście razy³. Nie miały one jednak, w przeciwieństwie do zmian w ustawie o radiofonii i telewizji, większego znaczenia dla dostępności mediów dla mniejszości narodowych i etnicznych. Dlatego też warto przyrzeć się bliżej tej drugiej, zwracając w szczególności uwagę na nowelizację którym podlegała.

Do roku 1989 prasa mniejszości ukraińskiej w Polsce miała charakter bardzo znikomy. Wydawanych było ledwie kilka tytułów, a jej przedstawiciele mieli ograniczone możliwości dostępu do radia i przygotowywania własnych audycji (jedynie na poziomie regionalnym), a o własnych programach telewizyjnych nie było nawet mowy⁴. Sytuacja ta uległa zmianie wraz z wejściem w życie ustawy z dnia 29 grudnia 1992 roku o radiofonii i telewizji⁵. W jej pierwotnym brzmieniu artykuł 21. tejże nakazywał programom publicznej radiofonii i telewizji „uwzględnić potrzeby mniejszości narodowych i etnicznych”⁶. Jej następujące po sobie nowelizacje z roku z 2000 i 2001 wprowadzały kolejne zapisy sprzyjające poszanowaniu praw mniejszości. Między innymi był to zakaz zawierania w audycjach lub innych przekazach „treści dyskryminujących ze względu na rasę, płeć lub narodowość”⁷, czy wprowadzenie kategorii zwolnionego z opłat za udzielnie koncesji lub jej zmianę nadawcy społecznego, o uznanie za którego może wystąpić do Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji „stowarzyszenie w ramach realizacji celów statutowych”⁸. Przykładem wspomnianego mogła być organizacja mniejszości. Jednak najistotniejszą z punktu widzenia dostępu mniejszości narodo-

³ Zob. Dz. U. z 1990 r. Nr 29, poz. 173, z 1991 r. Nr 100, poz. 442, z 1996 r. Nr 114, poz. 542, z 1997 r. Nr 88, poz. 554, Nr 121, poz. 770, z 1999 r. Nr 90, poz. 999, z 2001 r. Nr 112, poz. 1198, z 2002 r. Nr 153, poz. 1271, z 2004 r. Nr 111, poz. 1181, z 2005 r. Nr 39, poz. 377, z 2007 r. Nr 89, poz. 590, z 2010 r. Nr 182, poz. 1228, Nr 235, poz. 1551, z 2011 r. Nr 85, poz. 459, Nr 156, poz. 934, Nr 205, poz. 1204, Nr 282, poz. 1660, z 2012 r. poz. 1136, z 2013 r. poz. 771.

⁴ S. Łodziński, *Równość i różnica. Mniejszości narodowe w porządku demokratycznym w Polsce po 1989 roku*, Warszawa 2005, s.184.

⁵ Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji, Dz. U. z 1993 r. Nr 7, poz.34.

⁶ Ibidem, art. 21 ust. 2 pkt 9.

⁷ Ustawa z dnia 31 marca 2000 r. o zmianie ustawy o radiofonii i telewizji i ustawy o języku polskim, art. 1 ust. 8, Dz. U. z 2000 r. Nr 29, poz.358.

⁸ Ustawa z dnia 1 lutego 2001 r. o zmianie ustawy o radiofonii i telewizji, art. 1 ust. 5, Dz. U. z 2001 r. Nr 42, poz.469.

wych i etnicznych do mediów publicznych była ta z 2005 roku, powstała w wyniku dostosowywania ustawy o radiofonii i telewizji do zapisów przyjętej w tamtym czasie ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym⁹. Zmieniała ona brzmienie artykułu 21. w myśl którego od tej chwili do dnia dzisiejszego do zadań publicznej radiofonii i telewizji należy między innymi „uwzględnianie potrzeb mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym, w tym emitowanie programów informacyjnych w językach mniejszości narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym”¹⁰. Ponadto, wprowadzała ona do ustawy o radiofonii i telewizji dodatkowy ustęp w artykuale 30. odnoszącym się do terenowych oddziałów spółek mediów publicznych, w myśl brzmienia którego „powołując rady programowe oddziałów emitujących programy w językach mniejszości narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym, dyrektorzy oddziałów uwzględniają kandydatów zgłaszanych przez organizację społeczne mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługujące się językiem regionalnym”¹¹. Przyczyniło się do zwiększenia dostępu tychże do mediów publicznych, i wykorzystania ich w charakterze narzędzia służącego artykulacji swoich interesów.

2. Proweniencja i główne tytuły ukraińskiej prasy drukowanej

Wyraźny i widoczny po dziś dzień podział prasy mniejszości ukraińskiej w Polsce na tytuły o charakterze społeczno-kulturalnym i religijnym ukształtował się w okresie II Rzeczypospolitej. W tamtym czasie wydawano również wiele publikacji politycznych, których, w następstwie jak można przypuszczać prób zachowania przez mniejszość ukraińską neutralności politycznej, współcześnie praktycznie nie ma. Brak tego typu tytułów, to z resztą nie jedyna różnica w tym względzie pomiędzy II i III RP. Blisko sto lat temu, w związku z o wiele większą liczebnością Ukraińców, ich prasa była o wiele bardziej dostępna. Stanowiła ona około 5% ogólnej liczby ukazujących się wtedy tytułów. Tuż po odzyskaniu niepodległości w 1919 roku na rynku wydawniczym dostępnych było jedenaście tytułów prasy ukraińskiej, a na dwa lata przed wybuchem II wojny światowej sto dwadzieścia cztery¹². W porównaniu z trzydziestoma pięcioma tytułami wydawanymi po 1989¹³ liczba ponad stu z 1937 roku jest znacząca. Zwłaszcza, uwzględniając wysoki ówczesnie poziom analfabetyzmu tej społeczności, jak również obostrzenia administracyjne nakładane na nią przez sanacyjne władze II RP. Prasę ukraińską tego okresu charakteryzowały ponadto niskonakładowość, krótkie okresy wydawania, oraz ograniczony zasięg terytorialny, czego najlepszym

⁹ J. Mieczkowski, *Mniejszości narodowe i etniczne oraz społeczność z językiem regionalnym a publiczne radio w województwie zachodniopomorskim – szkic do portretu*, [w:] *Mobilizacja i etniczność. Procesy mobilizacji mniejszości narodowych i etnicznych w województwie zachodniopomorskim na tle doświadczeń grup narodowościowych w innych regionach*, red. M. Giedroń, D. Kowalewska, M. Mieczkowska, Szczecin 2012, s.124.

¹⁰ Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, art. 35 ust. 1 lit. a, Dz. U. z 2005 r. Nr 17, poz.141, z późn.zm.

¹¹ Ibidem, art. 35 ust. 2.

¹² H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*, Lublin 2000, s.78.

¹³ J. Mieczkowski, *Determinanty procesu przeobrażeń prasy mniejszości narodowych w Polsce po 1989 roku*, [w:] *Regionalne i lokalne media w społeczeństwie wielokulturowym*, red. J. Glenska, M. Kalczyńska, Opole 2004, s.57.

dowodem jest fakt, iż trzy czwarte pism pochodziło z Lwowa. Na dalszych miejscach znajdowały się Stanisławów i Kołomyja, gdzie wydawanych było kilkanaście tytułów¹⁴. Dominowały wśród nich czasopisma polityczne, będące z reguły organami ukraińskich partii politycznych¹⁵, wydawnictwa społeczno-kulturalne, literackie, artystyczne i naukowe¹⁶ oraz prasa religijna¹⁷. Wrzesień 1939 roku, w związku z wybuchem wojny, przyniósł zawieszenie wydawania niemal wszystkich tytułów. Zapoczątkowało to stan, trwający do połowy lat 50., kiedy Ukraińcy mieszkający w Polsce byli niemal całkowicie pozbawieni dostępu do swojej prasy.

Zmiany dokonujące się w Polsce w 1956 roku umożliwiły powołanie do życia zależnej od ówczesnych władz państwowych organizacji mniejszości ukraińskiej – Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego. Organem prasowym tegoż został ukraińskojęzyczny tygodnik „Nasze Słowo”, który był pierwszym po wojnie i do połowy lat 80. XX wieku jedynym, legalnym pismem w języku ukraińskim w Polsce¹⁸. Wtedy to, w związku z ożywieniem środowiska ukraińskiego, a w szczególności młodzieży wywodzącej się z tegoż, pojawiło się kilka innych propozycji wydawniczych – z powstałym w 1984 roku czasopismem „Zustricz” na czele¹⁹. Jednak aż do końca funkcjonowania systemu komunistycznego w Polsce „Nasze Słowo” było głównym organem prasowym mniejszości ukraińskiej zamieszkującej jej terytorium.

Nowa rzeczywistość społeczna i polityczna Polski po roku 1989, a w tym względzie przede wszystkim zniesienie cenzury, walczyły przyczyniły się do rozwoju prasy skierowanej do mniejszości ukraińskiej. Szczególne w niej miejsce zaczęły odgrywać na powrót wydawnictwa religijne, jak na przykład „Cerkownyj Kałendar”, „Cerkownyj Wisnyk”, „Pravosławnyj Kałendar”, „Błahowist”, „Peremyśki Dzwony”, czy „Przegląd Prawosławny”. Należy przy tym pamiętać, że periodyki te, w większości wydawane w formie wielojęzycznej, wymykają się z formuły czasopisma jednonarodowego i nie można ich traktować, jako wyłącznie ukraińskich, rosyjskich, lub białoruskich. Wydawanie wielu tytułów powstałych na fali przemian 1989 roku miało charakter krótkotrwały. Tymi, które na trwałe wpisały się w obraz współczesnego piśmiennictwa ukraińskiego są na pewno „Nad Buhom i Narwoju” wydawany przez Związek Ukraińców Podlasia²⁰, „Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, almanach „Między Sąsiadami” oraz propagujące kulturę i duchowość mniejszości narodowych pismo „Horyzonty Krakowskie” – wszystkie wydawane przez Fundację świętego

¹⁴ K. Grünberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X-XX wieku*, Warszawa 2005, s.470.

¹⁵ Zob.m.in. „Swoboda”, „Ukraińska Hromada”, „Wpered”, „Wilna Ukrajina”, „Zemla i Wola”, „Nowa Kultura”, „Ukraiński hołos”, „Nasz Kłycz”, „Wisti”, „Hromadskij hołos”, „Nasze Żyttia”, „Nasze Słowo”, „Batkowszczyzna”, „Ukraiński Wisti”, „Nasza Prawda”, „Nowe Selo”.

¹⁶ Zob.m.in. „Literaturno-Naukowyj Wisnyk”, „Oswitu”, „My”, „Nazustricz”, „Amatorskij Teatr”, „Mystectwo”, „Zapysky Naukowoho Towarystwa im. Szewczenka”, „Stara Ukrajina”, „Ridna Mowa”.

¹⁷ Zob.m.in. „Lwowski Archieparchialni Widomosti”, „Misionar”, „Nywa”.

¹⁸ M. Barwiński, *Ukraińskie i łemkowskie struktury organizacyjne w Polsce w latach 1956-2012*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2012, nr 12, s.115.

¹⁹ J. Syrnok, *Ukraiński ruch młodzieżowy w Polsce w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych w XX w.*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2011, nr 1, s.200.

²⁰ Zob. *Nad Buhom i Narwoju*, <http://nadbuhom.pl/> [dostęp: 21.10.2016].

Włodzimierza Chrzyciela Rusi Kijowskiej²¹, „Ridna Mowa” redagowana przez Ukraińskie Towarzystwo Nauczycielskie w Polsce²² oraz „Ukraiński Almanach” – jedno z dwóch głównych wydawnictw Związku Ukraińców w Polsce²³. Drugim jest wspomniany już tygodnik „Nasze Słowo”²⁴.

Od momentu powstania w 1956 roku do chwili obecnej, a pomimo zaprzestania w latach 90. pełnienia przezeń roli organu prasowego Związku, tygodnik „Nasze Słowo” jest najważniejszym czasopismem wydawanym przez organizację mniejszości ukraińskiej w Polsce²⁵. Publikowany jest on zarówno w formie cyfrowej za pośrednictwem Internetu, jak i w formie tradycyjnej, drukowanej. Nakład tej drugiej wynosi cztery i pół tysiąca egzemplarzy. W swojej treści porusza on tematy dotyczące życia i działalności ukraińskiej diaspory w Polsce (rubryki *Nasza sprawa* i *Z diaspory*), opisuje najważniejsze społeczne i kulturalne wydarzenia i trendy na Ukrainie (*Puls Ukrainy*), zajmuje się stosunkami polsko-ukraińskimi (dział *Ukraina-Polsza*). Publikuje rozmowy z ważnymi postaciami ukraińskiego życia społeczno-kulturalnego (dział *Rozmowa*) i komentarze (*Toczka zoru*). Informuje o mających związek z ukraińskością imprezach kulturalnych, książkach, filmach, itp. Na łamach tygodnika funkcjonuje też stała rubryka poświęcona sprawom społeczności łemkowskiej oraz dodatek dla dzieci „Switanok”²⁶.

3. Ukraińskie audycje radiowe i telewizyjne

W przeciwieństwie do prasy drukowanej historia ukraińskich audycji radiowych i telewizyjnych jest zdecydowanie krótsza. Co prawda sięga ona już lat 50. XX wieku, ale aż do końca ósmej dekady tego wieku audycje te miały charakter jedynie regionalny. O ich dynamicznym rozwoju, tak jak i o rozwoju mediów mniejszościowych w Polsce w ogóle, można mówić dopiero od momentu wejścia w życia zapisów wprowadzających do krajowego rynku prasy pluralizm światopoglądowy i własnościowy²⁷. O ile ten pierwszy w oczywisty sposób przyczynił się do zwiększenia dostępu prasy dla środowisk mniejszości, o tyle drugi wraz z postępującą komercjalizacją zaczął z czasem niekorzystnie odbijać na pozycji mediów mniejszości narodowych i etnicznych, które skierowane do wąskiego grona odbiorców, nastawione przede wszystkim na edukację i kulturę tychże, stały przed trudnym zadaniem

²¹ Zob. Fundacja św. Włodzimierza Chrzyciela Rusi Kijowskiej w Krakowie, <http://www.nestor.cracow.pl> [dostęp: 21.10.2016].

²² Zob. *Ridna Mowa*, <http://www.ridnamowa.prv.pl> [dostęp: 21.10.2016].

²³ Zob. *Almanach Ukraiński*, <http://tyrsa.pl/pl/?s=almanach+ukraiński> [dostęp: 21.10.2016].

²⁴ Zob. *Nasze Słowo. O Nas*, <http://www.nasze-slowo.pl/o-na/> [dostęp: 21.10.2016].

²⁵ Ibidem.

²⁶ *Katalog Czasopism Kulturalnych. Nasze Słowo*, http://katalog.czasopism.pl/index.php/Nasze_Slowo [dostęp: 21.10.2016].

²⁷ K. Wasilewski, *Funkcje i rola mediów mniejszości narodowych i etnicznych na przykładzie mediów romskich*, [w:] *Romowie w Europie. Tożsamość i współczesne wyzwania*, red. J. Faryś, P. J. Krzyżanowski, B. A. Orłowska, Gorzów Wielkopolski 2013, s.283.

sprostania konkurencji ze strony tak zwanych mediów mainstreamowymi²⁸. Gdyby nie rzeczywista potrzeba ich istnienia, wyrażana wielokrotnie przez przedstawicieli tychże mniejszości na różnych forach²⁹, wsparta determinacją ze strony całych środowisk, gotowych wykorzystać każdą możliwość oddziaływania na organy odpowiedzialne za media³⁰, o istnieniu jakichkolwiek ukraińskich audycji radiowych, czy telewizyjnych nie było by mowy.

Jak zauważa Janusz Mieczkowski, jeden z czołowym znawców omawianego zagadnienia, „istotnym elementem w tworzeniu zasad związanych z dostępem mniejszości do mediów publicznych stało się przyjęcie w 2012 roku przez Krajową Radę Radiofonii i Telewizji wykładni definicji audycji skierowanych do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym”³¹. Uczyniono to aby przerwać trwający od lat spór z zarządami spółek radiofonii i telewizji o to, które z nadawanych audycji we właściwy sposób uwzględniają potrzeby mniejszości narodowych i etnicznych. Zaproponowano by za takie uznać te, które spełniają łącznie pięć następujących kryteriów:

- 1) w całości poświęcone są problematyce dotyczącej mniejszości narodowych, etnicznych albo społeczności posługującej się językiem regionalnym;
- 2) przedstawiciele mniejszości narodowej lub etnicznej albo społeczności posługującej się językiem regionalnym nie tylko biorą udział, ale sami mówią o sobie i swoich sprawach;
- 3) wyraźnym adresatem jest konkretna mniejszość narodowa lub etniczna lub społeczność posługująca się językiem regionalnym;
- 4) realizowane są w języku mniejszości narodowej, etnicznej lub w języku regionalnym;

²⁸ Por. J. Mieczkowski, *Proces transformacji prasy mniejszości narodowych w Polsce po 1989 roku*, „Acta Politica” 2002, nr 15, s.123-145; J. Mieczkowski, *Przemiany prasy mniejszości narodowych a 1989 r.*, [w:] *Media a rok 1989. Obraz przemian i nowe zjawiska na rynku*, red. Ł. Szurmiński, Warszawa 2010, s.137-148.

²⁹ Zob.m.in. Protokół z XIV posiedzenia Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych, Warszawa, 24 lutego 2009 r.; Protokół z XX posiedzenia Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych, Warszawa, 24 lutego i 10 marca 2010 r.; Protokół z XXVIII posiedzenia Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych, Wrocław, 20 maja 2011 r.; Protokół z XXXVIII posiedzenia Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych, Lublin, 11 czerwca 2013 r.; Protokół z XL posiedzenia Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych, Warszawa, 2 października 2013 r.; Protokół z L posiedzenia Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych, Warszawa, 17 czerwca 2015 r.; Biuletyn nr 307/IV, Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych (nr 6), 12.02.2002 r.; Biuletyn nr 2698/VI, Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych (nr 44), 10.09.2009 r.; Biuletyn nr 4213/VI, Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych (nr 67), 07.10.2010 r.; Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych (nr 5) z dnia 25 stycznia 2012 r.; Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych (nr 16) z dnia 22 czerwca 2012 r.; Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych (nr 36) z dnia 07 marca 2013 r.; Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych (nr 70) z dnia 14 maja 2014r.

³⁰ Zob. Protest przeciwko likwidacji audycji telewizyjnej „Telenowyny”. List otwarty w sprawie „Telenowyny”, programu telewizyjnego społeczności ukraińskiej w Polsce, <http://harazd.net/telenowyny/form.php> [dostęp: 21.10.2016].

³¹ J. Mieczkowski, *Mniejszości narodowe i etniczne...*, [w:] *Mobilizacja i etniczność...*, red. M. Giedrojc, D. Kowalewska, M.Mieczkowska, Szczecin 2012, s.124.

- 5) redagowane są przez zespół złożony z przedstawicieli konkretnej mniejszości narodowej, etnicznej lub społeczności posługującej się językiem regionalnym³².

Tak sformułowane kryteria nie pozostawiają żadnych wątpliwości, co należy rozumieć pod pojęciem audycji adresowanych do mniejszości. Oprócz KRRiT, powyższe kryteria oraz opracowana na ich podstawie definicja są wykorzystywane w pracach Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych³³.

Z III Raportu dla Sekretarza Generalnego Rady Europy z realizacji przez Rzeczpospolitą Polską postanowień Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych z 2012 roku, wynika że w roku 2011 nadawane były dwie audycje w języku ukraińskim na falach czterech niepublicznych stacji radiowych³⁴ oraz trzy programy telewizyjne w programach telewizji publicznej i osiem audycji w sześciu rozgłośniach regionalnych Polskiego Radia³⁵.

Przytaczana już ustawa o radiofonii i telewizji w artykule 39b. stwarza stowarzyszeniom i fundacjom w ramach realizacji celów statutowych oraz kościelnym lub wyznaniowym osobom prawnym kościoła lub związku wyznaniowego o uregulowanej w ustawie sytuacji prawnej możliwość ubiegania się o uznanie przez Krajową Radę Radiofonii i Telewizji za nadawcę społecznego, zwolnionego z opłat za udzielenie lub zmianę koncesji³⁶. Zapis ten wykorzystywany jest między innymi przez niepublicznych nadawców radiowych chcących emitować audycje adresowane do mniejszości narodowych. W okresie objętym przytaczanym Raportem były to cztery stacje nadające programy w języku ukraińskim – Radio Orthodoxy z Białegostoku z „Ukraińskim Słowem”, oraz Twoje Radio Włodawa, Radio Bon Ton z Chełma, Prawosławne Radio Internetowe Diecezji Lubelsko-Chełmskiej i wspomniane Radio Orthodoxy, wspólnie emitujące przygotowywane przez Towarzystwo Ukraińskie w Lublinie „Dzwony Chołmszczyzny i Pidlaszszia”. Po zaniechaniu w roku 2012 emisji tego drugiego³⁷, jedynym tego typu programem pozostało „Ukraińskie Słowo”, co z resztą potwierdza V Raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej³⁸. Jest to trwająca dwadzieścia minut cotygodniowa audycja przygotowywana przez młodzież skupioną wokół nauczycieli języka ukraińskiego, w której poruszane są kwestie dotyczące tradycji, kultury, języka, wiary oraz historii społeczności ukraińskiej Podlasia, a także innych regionów zamieszkiwanych przez

³² Stanowisko Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji w sprawie audycji dla mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem polskim w publicznej radiofonii i telewizji, http://www.krrit.gov.pl/Data/Files/_public/Portals/0/stanowiska/st2010/st_101027_mniejszosci.pdf [dostęp: 21.10.2016].

³³ Definicja audycji adresowanych do mniejszości narodowych i etnicznych oraz audycji w języku regionalnym, <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/mniejszosci/mniejszosci-w-mediach-p/7505,Definicja-audycji-adresowanych-do-mniejszosci-narodowych-i-etnicznych-oraz-audyc.html> [dostęp: 21.10.2016].

³⁴ III Raport dla Sekretarza Generalnego Rady Europy z realizacji przez Rzeczpospolitą Polską postanowień Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych, Warszawa 2012, s.84-85.

³⁵ Ibidem, s.89-90.

³⁶ Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji, art. 39b, Dz. U. z 1993 r. Nr 7, poz.34., z późn.zm.

³⁷ Dzwony Chołmszczyzny i Pidlaszszia – audycja nr 53, <http://orthodox.fm/dzwony-chołmszczyzny-pidlaszszia-audycja-nr-53/> [dostęp: 21.10.2016].

³⁸ V Raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz język regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2015, s.75.

mniejszość ukraińską. Jej odbiór jest możliwy w tradycyjny sposób, w paśmie Radia Orthodoxia obejmującym zasięgiem miasto Białystok i jego okolice oraz w Internecie³⁹.

Zdecydowanie bardziej liczne są audycje i programy adresowane do mniejszości ukraińskiej emitowane w mediach publicznych. III Raport dla Sekretarza Generalnego Europy wskazywał na istnienie w okresie objętym tymże trzynastu cyklicznych audycji rozpowszechnianych w programach TVP INFO („Telenowyny”), oddziałów terenowych Telewizji Polskiej S.A. w Białymstoku („Przegląd Ukraiński”) i Olsztynie („Ukraińskie Wieści”), oraz rozgłośni regionalnych w Białymstoku („Ukraińska Dumka”), Koszalinie („Serwis Ukraiński”, „Magazyn Ukraiński”), Krakowie („Kermesz”), Olsztynie („Od Niedzieli do Niedzieli”, „Ukraińcy w świecie. Świat o Ukrainie”), Rzeszowie („Skrzynia”, „Wiadomości dla Ukraińców”), Szczecinie („Posydenki”) i Wrocławiu (ukraińsko-łemkowska audycja „Sami swoi”)⁴⁰. Liczbę tą potwierdzała Informacja Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji za rok 2012 przygotowana na jedno z posiedzeń Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych. Uzupełniły ją trzy niewymienione wcześniej audycje – jedna, nadawana w programach ogólnopolskich Telewizji, prezentująca tematykę dotyczącą wszystkich mniejszości narodowych i grup etnicznych żyjących na terenie Polski („Etniczne klimaty”) oraz dwie o charakterze okazjonalnym: relacja oddziału terenowego TVP w Białymstoku z imprezy folklorystycznej odbywającej się nad zalewem Bachmaty w Dubiczach Cerkiewnych na Podlasiu („Na Iwana na Kupała”) i serwisy informacyjne emitowane w czasie trwania Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej przez rozgłoszenie regionalną w Rzeszowie („Eurowieści”)⁴¹. Zgodnie z obejmującym lata 2013-2014 Piątym raportem dotyczącym sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej, spółki radiofonii i telewizji publicznej rozpowszechniały w tym okresie dwanaście audycji uwzględniających potrzeby mniejszości ukraińskiej w Polsce⁴².

Telewizja Polska S.A. produkuje i nadaje trzy audycje, których docelowym odbiorcą jest społeczność Ukraińców w Polsce. Jedyną o zasięgu ogólnopolskim, emitowaną w wspólnym paśmie TVP Regionalna (od stycznia 2016 roku ponownie TVP3⁴³) są „Telenowyny”. Jest to magazyn przeznaczony dla mniejszości ukraińskiej w Polsce oraz widzów zainteresowanych problemami Ukraińców i Ukrainy, realizowany w języku ukraińskim z jednoczesnym tłumaczeniem na polski. W audycjach prezentowane są historia i bieżące informacje na temat stosunków polsko-ukraińskich oraz komentowane są aktualne wydarzenia polityczne i kulturalne. Trwa on dwadzieścia trzy minuty i nadawany jest raz w miesiącu. Dwie pozostałe to realizowane przez oddziały terenowe TVP w Białymstoku i Olsztynie magazyny informacyjno-publicystyczne – odpowiednio „Przegląd Ukraiński” i „Ukraińskie Wieści”.

³⁹ Radio Orthodoxia. Audycje, <http://orthodoxia.pl/?p=5> [dostęp: 21.10.2016].

⁴⁰ Por. III Raport dla Sekretarza Generalnego..., s.89-90.

⁴¹ Por. Informacja na XL posiedzenie Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych, 2 października 2013 roku. „Udział Mniejszości Narodowych i Etnicznych w mediach publicznych – ewaluacja działań podjętych po XXXIII posiedzeniu Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych”, Warszawa 2013, s.9-12.

⁴² Por. Piąty raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2015, s.85-88.

⁴³ Programy regionalne Telewizji Polskiej znów pod nazwą TVP3, <http://www.wirtualnemedial.pl/artukul/programy-regionalne-telewizji-polskiej-znow-pod-nazwa-tvp3> [dostęp: 21.10.2016].

Pierwszy podejmuje tematykę życia społecznego i kulturalnego Ukraińców zamieszkujących województwo Podlaskie, trwa jednaście minut, nadawany jest w języku ukraińskim z polskimi napisami raz w tygodniu. Drugi natomiast informuje o najważniejszych bieżących wydarzeniach, dotyczących mniejszości ukraińskiej, a także o wydarzeniach na Ukrainie i współpracy regionalnej. Ponadto, pokazuje codzienne życie Ukraińców na Warmii i Mazurach – tradycje, zwyczaje, szkolnictwo, działalność kulturalną. Audycja jest realizowana w języku ukraińskim i nadawana dwa razy w miesiącu⁴⁴.

W przeciwieństwie do audycji telewizyjnych żadna z dziewięciu radiowych nie ma charakteru ogólnopolskiego - wszystkie są realizowane i emitowane przez rozgłośnie regionalne Polskiego Radia. „Ukraińska Dumka” to trwająca dwadzieścia minut, nadawana trzy razy w tygodniu przez Radio Białystok, audycja informacyjno-publicystyczna w języku ukraińskim, poruszająca wielorakie problemy mniejszości ukraińskiej zamieszkującej tereny Podlasia. Na antenie Radia Koszalin można usłyszeć dwa programy adresowane do Ukraińców – „Serwis Ukraiński” oraz „Magazyn Ukraiński”. Serwis to czterominutowa, cotygodniowa audycja informacyjna przedstawiająca wydarzenia dotyczące spraw społeczności ukraińskiej mieszkającej na Pomorzu oraz najnowsze informacje z Ukrainy. Magazyn natomiast to ukraińskojęzyczny program informacyjno-publicystyczny, w którym omawiane są społeczno-polityczne oraz kulturalne tematy związane z mniejszością ukraińską w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem Pomorza oraz współczesnych problemów Ukrainy. Audycja trwająca piętnaście minut nadawana jest dwa razy w tygodniu. „Od Niedzieli do Niedzieli” to z kolei jedyny tego typu program w ramówce Radia Olsztyn. Jest to cotygodniowa audycja publicystyczno-informacyjna redagowana przez członków Związku Ukraińców w Polsce, trwająca dwadzieścia pięć minut, w trakcie których omawiane są aktualne problemy mniejszości ukraińskiej regionu. Podobny charakter, ukazujący życie, poglądy i kulturę społeczności ukraińskiej Pomorza Zachodniego, ma dwukrotnie dłuższa audycja publicystyczno-informacyjna Radia Szczecin, „Posydenki”. Drugą rozgłosnią, po Radiu Koszalin, proponującą swoim ukraińskim słuchaczom aż dwa programy – „Skrynia” i „Wiadomości dla Ukraińców”, jest Radio Rzeszów. „Skrynia” to audycja publicystyczna trwająca pięćdziesiąt minut, nadawana dwa razy w tygodniu, adresowana do mieszkańców Polski południowo-wschodniej pochodzenia ukraińskiego i do wszystkich miłośników języka i kultury ukraińskiej. Magazyn ten zawiera między innymi informacje z życia mniejszości ukraińskiej w Polsce, kalendarium historyczne, relacje dźwiękowe z uroczystości, koncertów, wystaw, konferencji naukowych i spotkań tej społeczności, zapowiedzi imprez kulturalnych, przegląd prasy. Całość ilustrowana jest muzyką ukraińską. Stałym elementem audycji jest cykl „Muzyczna skrzynka” prezentujący wykonawców i kompozytorów ukraińskich. „Wiadomości dla Ukraińców” to z kolei typowy magazyn informacyjno-publicystyczny. Trwa on trzydzieści minut, nadawany jest cztery razy w tygodniu, a za jego przygotowanie odpowiada Redakcja Ukraińska Radia Polonia. Dwie ostatnie audycje dostępne na antenach publicznych rozgłośni radia mają charakter wieloetniczny. Pierwszą z nich jest magazyn społeczno-kulturalny Radia Kraków „Kermesz”. Nadawany w języku

⁴⁴ Por. *Piąty raport dotyczący sytuacji mniejszości...*, s.85-86.

ukraińskim adresowany jest on do mniejszości łemkowskiej i ukraińskiej zamieszkującej Małopolskę. Za jego redakcję i prowadzenie odpowiedzialni są dziennikarze wywodzący się z tych dwóch społeczności. Dostarcza on aktualnych informacji o życiu tych wspólnot oraz ze szczególną troską dokumentuje on głosy starszych pokoleń, relacje świadków wydarzeń historycznych, przejawy ginącej obrzędowości, zwyczajów, wytwory kultury duchowej i materialnej. Trwa 30 minut i nadawany jest raz w tygodniu. Drugą, a zarazem ostatnią spośród wszystkich, jest cotygodniowy magazyn publicystyczno-kulturalny realizowany w języku ukraińskim i niemieckim wspólnie przez dziennikarzy Radia Wrocław z przedstawicielami mniejszości. Nadawany jest on raz w tygodniu przez czterdzieści dziewięć minut. Przez większość tego czasu opisywane są działania organizacji skupiających mniejszości narodowe na terenie Dolnego Śląska, jak również prezentacja odrębności kulturowej, przywiązania do swojej tradycji oraz inicjatyw zmierzających do promocji dorobku mniejszości tego regionu⁴⁵.

Ważnym czynnikiem dla istnienia audycji radiowych i telewizyjnych skierowanych do mniejszości narodowych i etnicznych, w tym i do społeczności ukraińskiej, o którym nie można nie wspomnieć, jest obecność ich przedstawicieli w radach programowych oddziałów terenowych tychże mediów. Gwarantuje im to artykuł 30. ustawy o radiofonii i telewizji, w którego treści czytamy, że „powołując rady programowe oddziałów emitujących programy w językach mniejszości narodowych i etnicznych oraz w języku regionalnym, dyrektorzy oddziałów uwzględniają kandydatów zgłaszanych przez organizację społeczne mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym”⁴⁶. Pozwoliło to Związkowi Ukraińców w Polsce na posiadanie w przedostatniej, przypadającej na lata 2012-2016, kadencji rad programowych publicznej radiofonii i telewizji czterech swoich reprezentantów – Romana Biłasa w Radio Koszalin, Pawła Pietnoczka w Radio Olsztyn, Michała Pulkowskiego w Radio Rzeszów, i Oksany Kłosowskiej w Radio Szczecin⁴⁷. Dzięki temu mieli oni realny wpływ na działania podejmowane przez dyrekcje tychże ośrodków w sprawach dotyczących audycji skierowanych do mniejszości, której są przedstawicielami.

4. Prasa mniejszości w opiniach przedstawicieli Związku Ukraińców w Polsce

Dostęp przedstawicieli mniejszości ukraińskiej do szeroko rozumianej prasy odgrywa niebagatelną rolę w procesie rzecznictwa interesów i konsolidacji środowiska Ukraińców w Polsce, co potwierdzają wyniki przeprowadzonych badań.

⁴⁵ Ibidem, s.86-88.

⁴⁶ Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji, art. 30 ust. 4a, Dz. U. z 1993 r. Nr 7, poz.34., z późn.zm.

⁴⁷ *Piąty raport dotyczący sytuacji mniejszości...*, s.72.

Tabela 1. „Czy w Pana/Pani ocenie przedstawiciele mniejszości ukraińskiej w Polsce mają dostęp (jako twórcy bądź współtwórcy) do prasy (czasopism, audycji radiowych i telewizyjnych)?”

Odpowiedź	(%)
raczej tak	66,67 %
raczej nie	13,33 %
zdecydowanie tak	13,33 %
zdecydowanie nie	6,67 %

Źródło: Badania własne.

O ile dostęp mniejszości ukraińskiej, jako twórców bądź współtwórców, do prasy nie budzi wątpliwości badanych, o tyle już jego poziom tak. Zdaniem części respondentów dostęp ten jest równie mały dla wszystkich grup mniejszościowych. Co piąty pytany uważa, iż dostęp przedstawicieli mniejszości ukraińskiej jest ograniczony nawet w stosunku do pozostałych grup mniejszości narodowych i etnicznych. Tylko 13,33% badanych jest zdania, że Ukraińcy są w tym względzie uprzywilejowani, a aż 40% nie ma na ten temat jednoznacznego zdania.

Tabela 2. „Czy w Pana/Pani opinii dostęp (jako twórców bądź współtwórców) mniejszości ukraińskiej w Polsce do prasy (czasopism, audycji radiowych i telewizyjnych) różni się od dostępu do niej przedstawicieli innych grup mniejszościowych?”

Odpowiedź	(%)
trudno powiedzieć	40,00 %
nie, wszystkie grupy mniejszościowe mają równie mały dostęp do prasy	26,67 %
tak, mniejszość ukraińską ma zdecydowanie mniejszy dostęp do prasy od innych grup mniejszościowych	20,00 %
tak, mniejszość ukraińską ma zdecydowanie większy dostęp do prasy od innych grup mniejszościowych	13,33 %

Źródło: Badania własne.

Na pytanie o to, czy rynek prasy i wydawnictw skierowanych do mniejszości ukraińskiej w Polsce jest dobrze rozwinięty większość badanych odpowiedziało twierdząco. Odmiennego zdania było 40% pytanych.

Tabela 3. „Czy w Pana/Pani ocenie rynek prasy i wydawnictw skierowanych do mniejszości ukraińskiej w Polsce jest dobrze rozwinięty?”

Odpowiedź	(%)
raczej tak	40,00 %
zdecydowanie nie	40,00 %
raczej nie	20,00 %

Źródło: Badania własne.

Potwierdzeniem roli jaką dla mniejszości ukraińskiej w Polsce odgrywa prasa tejże, były uzyskane odpowiedzi na pytanie o najistotniejsze jej funkcje.

Tabela 4. „Która z wymienionych funkcji ukraińskiej prasy i wydawnictw mniejszościowych jest według Pana/Pani najistotniejsza?”

Odpowiedź	(%)
funkcja integracyjna (integracja wszystkich członków społeczności zamieszkujących obszar całego kraju oraz podtrzymywanie tożsamości narodowej)	60,00 %
funkcja edukacyjna dla mniejszości (kultywowanie języka, kultury, tradycji etc.)	26,67 %
funkcja informacyjna (przekazywanie wiadomości dotyczących życia diaspory i kraju ojczystego)	13,33 %

Źródło: Badania własne.

Dla przedstawicieli mniejszości ukraińskiej w Polsce najistotniejszą funkcją prasy i wydawnictw mniejszościowych jest integracja wszystkich członków społeczności zamieszkujących obszar całego kraju oraz podtrzymywanie tożsamości narodowej. Takiej odpowiedzi udzieliła większość z nich. Zwrócili oni również uwagę na funkcje edukacyjną tychże, polegającą na kultywowaniu języka, kultury i tradycji mniejszości. Dopiero na trzecim, ostatnim miejscu znalazły się przekazywanie wiadomości dotyczących życia diaspory i kraju ojczystego, czyli funkcja informacyjna.

Zakończenie

Nie ulega wątpliwości, że mniejszość ukraińską jest najaktywniejszą, spośród wszystkich mniejszości, grupą pod względem wydawanej lub współtworzonej przezeń prasy. Przyczyny tego są przynajmniej dwie. Pierwszą jest wysoki poziom poczucia narodowego. Tłu-

mione w okresie PRL eksplodowało w roku 1989 wraz pluralizacją życia społecznego i politycznego w kraju. Świadczy o tym chociażby fakt, że większość nadal ukazującej się prasy sięga korzeniami właśnie tego okresu. Nie można w tym miejscu zapomnieć oczywiście o roli Kościoła Greckokatolickiego, który zawsze otaczał troską i pomocą wszelkie działania podejmowane przez społeczność ukraińską zmierzające do potrzymania tradycji i kultury⁴⁸.

Drugim czynnikiem jest duże rozproszenie terytorialne tejże społeczności, do której trudno byłoby dotrzeć z jednym tytułem, czy audycją. Mimo wszystko wciąż reglamentowany dostęp do mediów i znikome w tym względzie wsparcie państwa ukraińskiego zmusza Ukraińców do oddolnych inicjatyw, których owocami są częste i liczne, ale jednocześnie małe i regionalne tytuły. Trudno jednak niedoceniać ich znaczenia dla podtrzymania tożsamości narodowej przez przedstawicieli mniejszości ukraińskiej w Polsce.

Bibliografia

- V Raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz język regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2015.
- Barwiński M., *Ukraińskie i lemkowski struktury organizacyjne w Polsce w latach 1956-2012*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2012, nr 12.
- Biuletyn nr 2698/VI, Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych (nr 44)*, 10.09.2009 r.
- Biuletyn nr 307/IV, Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych (nr 6)*, 12.02.2002 r.
- Biuletyn nr 4213/VI, Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych (nr 67)*, 07.10.2010 r.
- Chałupczak H., Browarek T., *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*, Lublin 2000.
- Domagała B., *Etniczność i religia – Kościół Greckokatolicki w Polsce po Akcji „Wisła”*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych AMW” 2015, nr 4.
- Grünberg K., Sprengel B., *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X-XX wieku*, Warszawa 2005.
- Habielski R., *Polityczna historia mediów w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2009.
- III Raport dla Sekretarza Generalnego Rady Europy z realizacji przez Rzeczpospolitą Polską postanowień Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych*, Warszawa 2012.
- Informacja na XL posiedzenie Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych, 2 października 2013 roku. „Udział Mniejszości Narodowych i Etnicznych w mediach publicznych – ewaluacja działań podjętych po XXXIII posiedzeniu Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych”*, Warszawa 2013.
- Łodziński S., *Równość i różnica. Mniejszości narodowe w porządku demokratycznym w Polsce po 1989 roku*, Warszawa 2005.
- Manipulacja, media, edukacja*, red. B. Siemieniecki, Toruń 2007.
- Media a polityka*, red. A. M. Zarychta, Ł. Donaj, Łódź 2007.

⁴⁸ Zob. B.Domagała, *Etniczność i religia – Kościół Greckokatolicki w Polsce po Akcji „Wisła”*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych AMW” 2015, nr 4, s.45-60.

- Media mniejszości, mniejszości w mediach*, red. M. Adamik-Szysiak, E. Godlewska, Lublin 2014.
- Media*, red. J. Chwaszcz, M. Pietruszka, D. Sikorski, Lublin 2005.
- Mediokracja w Polsce*, red. I. Skubiś, Częstochowa 2008.
- Mieczkowski J., *Determinanty procesu przeobrażeń prasy mniejszości narodowych w Polsce po 1989 roku*, [w:] *Regionalne i lokalne media w społeczeństwie wielokulturowym*, red. J. Glenska, M. Kalczyńska, Opole 2004.
- Mieczkowski J., *Mniejszości narodowe i etniczne oraz społeczność z językiem regionalnym a publiczne radio w województwie zachodniopomorskim – szkic do portretu*, [w:] *Mobilizacja i etniczność. Procesy mobilizacji mniejszości narodowych i etnicznych w województwie zachodniopomorskim na tle doświadczeń grup narodowościowych w innych regionach*, red. M. Giedroń, D. Kowalewska, M. Mieczkowska, Szczecin 2012.
- Mieczkowski J., *Prasa mniejszości narodowych i etnicznych w polityce państwa polskiego od 1989 roku*, Szczecin 2007.
- Mieczkowski J., *Proces transformacji prasy mniejszości narodowych w Polsce po 1989 roku*, „Acta Politica” 2002, nr 15.
- Mieczkowski J., *Przemiany prasy mniejszości narodowych a 1989 r.*, [w:] *Media a rok 1989. Obraz przemian i nowe zjawiska na rynku*, red. Ł. Szurmiński, Warszawa 2010.
- Multikulturalizm w sferze mediów*, red. M. Ratajczak, Wrocław 2007.
- Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych (nr 5) z dnia 25 stycznia 2012 r.*
- Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych (nr 16) z dnia 22 czerwca 2012 r.*
- Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych (nr 36) z dnia 07 marca 2013 r.*
- Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych (nr 70) z dnia 14 maja 2014 r.*
- Piąty raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2015.
- Protokół z I posiedzenia Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych*, Warszawa, 17 czerwca 2015 r.
- Protokół z XIV posiedzenia Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych*, Warszawa, 24 lutego 2009 r.
- Protokół z XL posiedzenia Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych*, Warszawa, 2 października 2013 r.
- Protokół z XX posiedzenia Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych*, Warszawa, 24 lutego i 10 marca 2010 r.
- Protokół z XXVIII posiedzenia Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych*, Wrocław, 20 maja 2011 r.
- Protokół z XXXVIII posiedzenia Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych*, Lublin, 11 czerwca 2013 r.

- Ratajczak M., *Różnorodność kulturowa w mediach. Doświadczenia europejskie*, Warszawa 2012.
- Regionalne i lokalne media w społeczeństwie wielokulturowym*, red. J. Glenska, M. Kalczyńska, Opole 2004.
- Syrnyk J., *Ukraiński ruch młodzieżowy w Polsce w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych w XX w.*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2011, nr 1.
- Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji,
Dz. U. z 1993 r. Nr 7, poz.34, z późn.zm.
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, Dz. U. z 2005 r. Nr 17, poz.141, z późn.zm.
- Ustawy z dnia 26 stycznia 1984 roku Prawo prasowe,
Dz.U. z 1984 r. Nr 5, poz. 24, z późn. zm.
- Wasilewski, *Funkcje i rola mediów mniejszości narodowych i etnicznych na przykładzie mediów romskich*, [w:] *Romowie w Europie. Tożsamość i współczesne wyzwania*, red. J. Faryś, P. J. Krzyżanowski, B. A. Orłowska, Gorzów Wielkopolski 2013.
- Współczesne oblicza mediów*, red. J. Marszałek-Kawa, Toruń 2005.

Amadeusz Urbanik

Prasa jako narzędzie wyrażania swojej tożsamości przez mniejszość ukraińską w Polsce

Niniejszy artykuł stanowi część prowadzonych przez autora studiów nad zagadnieniami polskiej polityki etnicznej. Jego celem jest chęć ukazania uwarunkowań determinujących działalność wydawniczą mniejszości ukraińskiej w Polsce, jak również próba scharakteryzowania tworzonych lub współtworzonych przezeń tytułów oraz określenie ich roli w rzecznictwie interesów i konsolidacji środowiska Ukraińców w Polsce.

Słowa kluczowe: prasa, mniejszość ukraińska w Polsce, mniejszości narodowe i etniczne.

The press as a tool for expressing the identity by the Ukrainian minority in Poland

The article is part of studies on issues of polish ethnic policy. Its main aim is to present the conditions determining the publishing activity of the Ukrainian minority in Poland, as well as the attempt to characterize the titles created or co-created by them and to define their role in advocacy of interests and consolidation of the Ukrainians in Poland.

Keywords: press, Ukrainian minority in Poland, national and ethnic minorities.

Translated by Amadeusz Urbanik

Anna Ziętek

Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego „Elektryk”
w Nowej Soli

PROBLEMY AKTYWNOŚCI ZAWODOWEJ I WSPARCIA OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI

Rozważania nad zagadnieniami dotyczącymi aktywności zawodowej osób z niepełnośprawnosćmi prowadzą do wniosku, że istnieje wiele czynników, które w znaczny sposób implikują przeobrażenia w procesie edukacji i na rynku pracy. Istotną właściwością tych przeobrażeń jest przygotowanie osób z niepełnośprawnosćmi do wejścia na rynek pracy i utrzymanie ich aktywności w życiu zawodowym i społecznym. Wśród kryteriów, na podstawie których dokonuje się zmian lub doskonalenia procesu edukacji i rynku pracy, w literaturze przedmiotu wymienia się dostosowanie treści kształcenia zawodowego do potrzeb i możliwości ucznia, jak również wymogów zmieniającego się rynku pracy, doskonalenie efektywności systemu doradczo - edukacyjnego w procesie edukacji zawodowej i na rynku pracy oraz poprawę efektywności systemu zatrudnienia, aktywności zawodowej i wsparcia osób niepełnosprawnych. Aktywność zawodowa oznacza udział jednostki w mającym wymiar społeczny procesie produkcji, czyli, mówiąc wprost, podejmowanie płatnej pracy¹. Trzeba zaznaczyć, iż dla aktywności zawodowej istotny jest udział edukacji zawodowej, w której przygotowanie do pracy stanowi o podejmowaniu działań i osiąganiu celów społecznych i zawodowych. Przygotowanie do pracy stanowi proces wielostronny, który, według Z. Wiatrowskiego, dopełniony wychowaniem przez pracę obejmuje trzy etapy, czyli: etap kształcenia i wychowania pro zawodowego, etap kształcenia zawodowego, etap kształcenia w zakładzie pracy².

Kształcenie prozawodowe obejmuje działania edukacyjne prowadzące do poznania zawodów i pracy zawodowej³. Rezultatem kształcenia zawodowego jest wykształcenie za-

¹ K. Czarnecki, B. Pietrulewicz, *Leksykon profesjologiczny*. Praca naukowa Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu, Polskie Towarzystwo Profesjologiczne Zarząd Główny - Zielona Góra, Sosnowiec 2010, s. 35.

² Z. Wiatrowski, *Podstawy pedagogiki pracy*, Wyższa Szkoła pedagogiczna w Bydgoszczy, s. 50.

³ T. Nowacki, Z. Wiatrowski, *Mały słownik pedagogiki pracy*, IKZ, Warszawa 1978, s. 88.

wodowe, którego znaczącymi składnikami - obok wiedzy ogólnej i zawodowej - są umiejętności zawodowe⁴. Wincenty Okoń definiuje umiejętność zawodową, jako „sprawność w posługiwaniu się odpowiednimi wiadomościami przy wykonywaniu określonych zadań”⁵. Z kolei cytowany wcześniej Z. Wiatrowski nabywanie umiejętności postrzega, jako „proces gotowości i możliwości celowego działania z wyborem i zastosowaniem najbardziej odpowiednich sposobów oraz z uwzględnieniem określonych warunków, gwarantujących właściwe rezultaty tego działania”⁶. Natomiast Tadeusz W. Nowacki uważa, że umiejętności zawodowe są złożonymi umiejętnościami ogólnymi, zawodowymi i praktycznymi i zalicza do nich w szczególności umiejętności wykonawcze, umiejętności organizacji stanowiska pracy, umiejętności oszczędnego gospodarowania oraz przestrzegania i zachowania zasad bezpieczeństwa i higieny pracy⁷. Istotne jest również, iż umiejętności mogą stanowić o efekcie aktywności. Połączenie umiejętności z wiadomościami i cechami osobowości zawodowej współtworzy kompetencje zawodowe, zapewniające skuteczność działania na rynku pracy. Skuteczność ta, w przypadku osób z niepełnosprawnościami, dodatkowo warunkowana jest dostępnością do zakładów pracy, dostosowaniem stanowiskowym oraz wyposażeniem technicznym, informatycznym i architektonicznym.

Biorąc pod uwagę powyższe aspekty, można przyjąć, że aktywność zawodowa osób z niepełnosprawnościami zależy w dużym stopniu od umiejętności zawodowych, w szczególności zaś od umiejętności adaptacji i pracy w grupie, umiejętności samokształcenia i doskonalenia zawodowego, aktywności, zaradności, twórczości, odpowiedzialności, krytyczności i samodzielności⁸. Zależy ona również od zaangażowania zawodowego a także od motywacji do pracy i współpracy. Realizacja tak sformułowanych zadań wymaga przede wszystkim doskonalenia obszarów edukacyjno – zawodowych w procesie edukacji i na rynku pracy. Istotą obecnego kształcenia zawodowego jest doprowadzenie do uzyskania kwalifikacji zawodowych przydatnych dla ewoluującego rynku pracy oraz przygotowanie do samodzielnego doskonalenia się. System kształcenia zawodowego osób z niepełnosprawnościami, funkcjonujący w szczególności w szkołach branżowych, powinien zapewnić elastyczność kształcenia⁹, indywidualizację, możliwość doksztalcenia i doskonalenia zawodowego oraz większe zróżnicowanie ofert edukacyjnych¹⁰. Szczególną rolę w aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnościami mogą odegrać również rozwiązania dotyczące zarówno rozszerzenia dostępności do szkół powszechnych jak i doskonalenia doradztwa i poradnictwa zawodowego, z uwzględnieniem zainteresowań zawodowych, predyspozycji zawodowych oraz zdolności zawodowych.

⁴ Z. Wiatrowski, *Podstawy pedagogiki pracy...*, op. cit., s. 202.

⁵ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny...*, op. cit., s. 146.

⁶ F. Szlosek, *Wstęp do dydaktyki przedmiotów zawodowych*, Instytut Technologii Eksploatacji, Radom 1998, s. 16.

⁷ T. Nowacki, *Podstawy dydaktyki zawodowej*, PWN, Warszawa 1980, s. 100.

⁸ W. Kłosowska, *Szanse edukacji zawodowej w świetle raportu UNESCO, Edukacja – jest w niej ukryty skarb*, [W:] R. Gerlach (red.), *Kształcenie prozawodowe i zawodowe w kontekście integracji Europy*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2002, s. 201.

⁹ Z. Żbikowska, *Kształcenie ogólnozawodowe w liceach profilowanych – charakterystyka profili kształcenia ogólnie zawodowego...*, op. cit., s. 2.

¹⁰ U. Jureszka, *Kształcenie zawodowe wobec integracji z Unią Europejską...*, op. cit., s. 160.

Wpływ powyższych działań, zwiększających aktywność zawodową osób z niepełnosprawnościami na rynku pracy, podkreśla Tadeusz Majewski, zdaniem którego zmiany lub doskonalenie systemu edukacji umożliwiają zdobycie kompetencji zawodowych potrzebnych w procesie pracy przez:

- przygotowanie zawodowe osób z niepełnosprawnościami według zasad konkurencyjności i otwartości nie tylko na rynek pracy chronionej, ale również na otwarty rynek pracy,
- wyrównywanie szans edukacyjnych dzięki promocji kształcenia w szkołach ogólnodostępnych a także dzięki przystosowaniu szkół do potrzeb i możliwości osób z niepełnosprawnościami,
- rozwój umiejętności praktycznych i cech osobowości zawodowej, w których szczególnie ważna jest zarówno motywacja jak i aktywna postawa wobec własnych spraw zawodowych i osobistych,
- zapewnienie drożności systemu edukacji, co umożliwi przechodzenie osób z niepełnosprawnościami z jednych szkół do innych w zależności od potrzeb i możliwości psychofizycznych¹¹,
- zapewnienie integracji społecznej i zawodowej, co spowoduje zmianę postrzegania osób niepełnosprawnych na korzyść tychże.

W tym kontekście, w systemie edukacji wyróżnić trzeba kształcenie integracyjne, które, jak wcześniej wspomniano, polepszyć powinno społeczny odbiór niepełnosprawności¹², a w konsekwencji znacznie poprawić aktywność zawodową na otwartym rynku pracy. Według Zdzisławy Janiszewskiej – Nieścioruk słusznym wydaje się organizowanie - w ramach struktury szkół ogólnodostępnych - klas specjalnych – kooperacyjnych, które, poprzez intensyfikację i urozmaicenie działań integracyjnych, stworzyłyby osobom z niepełnosprawnościami szansę przygotowania zawodowego porównywalnego z tymi, jakie proponuje szkoła ogólnodostępna¹³. Nie tylko wprowadzenie zmian, ale też doskonalenie procesu kształcenia zawodowego poprawi sytuację osób z niepełnosprawnościami przez zdobycie wiedzy i umiejętności, na które istnieje zapotrzebowanie na rynku, ułatwi znalezienie pracy i utrzymanie się w strukturze zatrudnienia. Efektywność tych działań zależy również od doskonalenia systemu wsparcia osób z niepełnosprawnościami, a także od przystosowania systemu edukacji do otwartego rynku pracy. Nowe zadania, nastawione na wzrost aktywności

¹¹ Zob. T. Majewski, *Rehabilitacja zawodowa i zatrudnianie osób niepełnosprawnych...*, op. cit., Firkowska – Mankiewicz A., *Edukacja niepełnosprawnych w Polsce*, Instytut Filozofii i Socjologii, PAN, Polski Zespół do Badań Naukowych nad Niepełnosprawnością Intelktualną, Warszawa 1999r., Maciarz A., *Integracja społeczna dzieci niepełnosprawnych*, WSIP, Warszawa 1987, Górniewicz E., Krause A., *Od tradycjonalizmu do ponowoczesności. Dyskursy pedagogiki specjalnej*, Uniwersytet Warmiński – Mazowiecki, Olsztyn 2002, Otrębski W., *System wsparcia aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych (Założenia, elementy, zasady organizacji)*, Fundacja Między Nami, Fundacja Środkowoeuropejskie Centrum Ekonomii Działania Społecznego FSCEDS, Lublin 1999.

¹² B. Sul, *Integracja od koncepcji do realizacji, na przykładzie Społecznego Ośrodka Szkolno – Wychowawczego w Ostrołęce*, [W:] E. Górniewicz, A. Krause (red.), *Konteksty teoretyczne. Dyskursy pedagogiki specjalnej*, Uniwersytet Warmiński – Mazowiecki, Olsztyn 2003, s. 234.

¹³ Z. Janiszewska – Nieścioruk, *Możliwości i granice integracji dzieci niepełnosprawnych intelektualnie...*, op. cit., s. 214.

i konkurencyjności zawodowej, umożliwią zdobycie wiedzy i umiejętności zgodnie z indywidualnymi planem rozwoju zawodowego osób z niepełnosprawnościami i zgodnie z potrzebami rynku pracy. Marcin Garbat uważa, że czynnikami wpływającymi na zwiększenie aktywności zawodowej na rynku pracy są między innymi:

- promocja przedsiębiorczości,
- wspieranie różnych systemów szkoleń, stażów,
- tworzenie nowych miejsc pracy oraz wspieranie małych i średnich przedsiębiorstw, w których pracują osoby niepełnosprawne¹⁴.

Dużą rolę odgrywają również działania podejmowane w ramach programów celowych, wspierających aktywność zawodową osób z niepełnosprawnościami. Programy celowe umożliwiają osobom z niepełnosprawnościami nie tylko zdobycie zawodu czy dostosowanie do zawodu lub zmianę zawodu, rozwijają też zdolności przedsiębiorcze, które prowadzą do założenia własnej działalności gospodarczej.

W zakresie zwiększenia aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnościami ważna jest popularyzacja nietypowych form zatrudniania tych osób, a także doskonalenie programów doradczych zwiększających aktywizację bezrobotnych osób z niepełnosprawnościami, między innymi przez szkolenia z zakresu umiejętności poszukiwania pracy, wykorzystanie programów podnoszenia kwalifikacji w miejscu pracy, szkolenia ogólne i zawodowe oraz wsparcie finansowe¹⁵. Szczególną rolę w tych działaniach przypisuje się usługom świadczonym w ramach doradztwa zawodowego lub pośrednictwa pracy. Zdaniem T. Majewskiego głównym celem pośrednictwa pracy jest doprowadzenie do znalezienia zatrudnienia, zgodnie z możliwościami fizycznymi i psychicznymi osób poszukujących pracy¹⁶. System poradnictwa zawodowego powinien zatem zapewnić, w szczególności osobom z niepełnosprawnościami, pomoc psychologiczną, rehabilitacyjną i społeczną, prowadzącą między innymi do wyboru zawodu, zmiany zawodu a w szczególności uzyskania zatrudnienia, wzmożenia aktywności zawodowej i integracji społecznej oraz samoakceptacji. Nie ulega wątpliwości, że przygotowanie zawodowe stanowi podstawowy czynnik aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnościami. Ten fakt czyni proces przygotowania zawodowego wyznacznikiem realizacji nowych zadań społeczno – zawodowych. Z tych względów w procesie przygotowania zawodowego należałoby uwzględnić potrzebę utworzenia kompleksowego systemu specjalistycznego, który przyczynił się do łagodzenia skutków bezrobocia. Obecnie słaba lub niewielka współpraca szkolnych doradców zawodowych z doradcami lub specjalistami na rynku pracy powoduje zmniejszenie motywacji osób z niepełnosprawnościami

¹⁴ M. A. Garbat, M. Paszkowicz, *Instrumenty polityki zatrudnienia osób niepełnosprawnych-propozycje do nowego modelu rehabilitacji zawodowej osób niepełnosprawnych*, Aktywizacja Zawodowa Osób Niepełnosprawnych, 2005, nr 1, s. 117.

¹⁵ Narodowy Plan Rozwoju 2013, Krajowa Strategia Zatrudnienia 2013, s. 98.

¹⁶ T. Majewski, *Rehabilitacja zawodowa i zatrudnianie osób niepełnosprawnych...*, op. cit., s. 77.

do podjęcia pracy, dostosowania zawodowego, integracji i aktywności¹⁷. Dysfunkcja systemu w zakresie zatrudnienia i aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnościami wskazuje na potrzebę współpracy wielu podmiotów lub utworzenia ośrodka wsparcia, który na zasadzie zadań pomocowych zwiększy aktywność osób z niepełnosprawnościami w środowisku lokalnym i na rynku pracy.

Aktywność zawodowa i zatrudnienie osób z niepełnosprawnościami na rynku pracy zależy przede wszystkim od procesu kształcenia zawodowego, którego rezultatem jest przygotowanie do wykonywania zawodu i uzyskanie kwalifikacji zawodowych. W procesie kształcenia zawodowego szczególną rolę przypisuje się jakości kształcenia zawodowego, która z kolei uwarunkowana jest zdobytą wiedzą, umiejętnościami zawodowymi, cechami osobowości zawodowej i aktywnością na rynku pracy. Na aktywność zawodową osób niepełnosprawnych wpływają kompetencje zawodowe, uzyskane w procesie kształcenia zawodowego skorelowanego z rynkiem pracy i, co istotne, kształcenie zawodowe ma być elastyczne, dostosowane do oczekiwań pracodawców. Wprowadzenie elastycznego kształcenia zawodowego zwiększy konkurencyjność osób z niepełnosprawnościami na rynku pracy między innymi poprzez:

- dostosowanie szkół i zakładów pracy do niepełnosprawności,
- zmniejszenie dyskryminacji, barier architektonicznych i barier społecznych,
- zwiększenie integracji na rynku pracy i w środowisku społecznym, a także
- wyrównanie szans edukacyjno - zawodowych.

Zadaniem skoordynowanego, elastycznego systemu jest zwiększenie zatrudnienia i aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnościami, na przykład dzięki organizowaniu w procesie edukacji kształcenia praktycznego na otwartym rynku pracy. Przyjęcie rozwiązań jakościowych, doskonalących proces przygotowania zawodowego, pozytywnie wpłynie na rozwój osobowości osób z niepełnosprawnościami oraz zapewni jej uzyskanie kwalifikacji zawodowych, porównywalnych z posiadanymi przez osoby pełnosprawne, ułatwiając tym samym zatrudnienie i aktywność zawodową na otwartym i chronionym rynku pracy. Powiązanie edukacji zawodowej z rynkiem pracy będzie stanowiło podstawę wspierania szkół ponadpodstawowych w zakresie tworzenia programów nauczania i określania wymagań programowych, organizowania warunków kształcenia praktycznego, co w efekcie uelastyczni kształcenie zawodowe. Z kolei kształcenie zawodowe na każdym etapie współrealizowane z pracodawcami zapewni zdolność absolwentów z niepełnosprawnościami do wykonywania wszystkich stanowiskowych zadań zawodowych. Skuteczność określonych zadań zależy od działań dostosowawczych, skierowanych na potrzeby i możliwości osób z niepełnosprawnościami. Działania te powinny dotyczyć między innymi:

- zintegrowania treści nauczania kształcenia teoretycznego i praktycznego z wymaganiami pracodawców rynku pracy,

¹⁷ J. Bartkowski, *Między stygmatyzacją a odrzuceniem. System szkolny a przygotowanie zawodowe młodych osób niepełnosprawnych*, [W:] E. Giermanowska (red.), *Młodzi niepełnosprawni – aktywizacja zawodowa i nietypowe formy zatrudnienia*, Instytut Spraw Publicznych. Program Polityki Społecznej, Warszawa 2007, s. 205.

- utworzenia warsztatów patronackich przystosowanych do osób z niepełnosprawnościami,
- zmniejszania barier architektonicznych oraz dostosowanie warunków dydaktycznych i technicznych,
- przygotowania, doskonalenia i wsparcia nauczycieli w pracy z osobami z niepełnosprawnościami,
- tworzenia indywidualnych planów/programów rozwojowych dla osób z niepełnosprawnościami, przy wsparciu specjalistów i doradców zawodowych zewnętrznych i wewnętrznych (zatrudnionych w szkołach i zakładach pracy),
- promowania integracji społecznej i zawodowej oraz wspierania zatrudnienia i aktywności zawodowej.

Powyższe działania, w przypadku osób z niepełnosprawnościami, tworzą fundamentalny związek między przygotowaniem zawodowym, a możliwością uczestnictwa w życiu społecznym i zawodowym. Umożliwiają też zdobycie umiejętności, na które istnieje zapotrzebowanie na rynku, zdobycie pracy i utrzymanie się w strukturze zatrudnienia, zaspokajając przy tym indywidualne potrzeby jednostki. Rzetelne zastosowanie wyżej wymienionych elementów stanowi ważną część wspierania procesu aktywności zawodowej, osób z niepełnosprawnościami wymagającą ciągłego doskonalenia w zakresie działań jakościowych oraz wzmocnienia o nowe elementy i zadania. Jest to o tyle ważne, że daje osobom z niepełnosprawnościami równe szanse na rynku pracy. Efektywność tych działań zależy nie tylko od doskonalenia systemu poprzez współpracę pomiędzy samorządami lokalnymi, pracodawcami, jednostkami kształcącymi, rodzicami oraz społecznością lokalną, ale również od przystosowania oraz otwartości systemu edukacji i zatrudnienia na specjalne potrzeby osób z niepełnosprawnościami.

Doskonalenia systemu aktywności społeczno - zawodowej osób z niepełnosprawnościami

Znaczna część wymienionych elementów elastycznego systemu edukacji i rynku pracy znalazła odniesienie w przeprowadzonych badaniach dotyczących aktywności zawodowej i wsparcia osób z niepełnosprawnościami. Uznając za szczególną potrzebę właściwego włączenia osób z niepełnosprawnościami do pracy zawodowej i ich dalszego rozwoju zawodowego przeprowadzono badania, które dotyczyły procesu edukacji osób z niepełnosprawnościami, doradztwa zawodowego i pracy, możliwości wsparcia osób z niepełnosprawnościami na drodze życia w zakresie nabywania kwalifikacji i kompetencji zawodowych. Cel i problemy badawcze ustalono w oparciu o założenia badawcze przyjęte w ramach badań własnych, a dotyczące problemów, które powinny dostarczyć odpowiedzi na pytanie: "Jaki jest stan i możliwości doskonalenia systemu aktywności społeczno - zawodowej osób z niepełnosprawnościami". W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, która

pozwoili na ustalenie prawidlowoci wystpujacych w badanej grupie i populacji¹⁸. Badan grup stanowiły osoby z niepełnosprawnościami określone jako "jednostkę w pełni swych praw, znajdujaca się w sytuacji upośledzajacej ją na skutek barier środowiskowych, zawodowych i społecznych, których nie może przewycięzać w taki sposób jak inni ludzie"¹⁹ oraz pracodawcy zatrudniający osoby z niepełnosprawnościami. Narzędziem, jakim posłużono się, aby osiągnąć przedmiot i cel badań był kwestionariusz ankiety, który zawierał układ pytań do określonych problemów szczegółowych²⁰. Badania ankietowe przeprowadzono za pomocą kwestionariusza ankiety i skierowano do osób z niepełnosprawnościami, absolwentów szkół branżowych I stopnia i technikum oraz do pracodawców zatrudniających osoby z niepełnosprawnościami w zakładach pracy chronionej i na otwartym rynku pracy. Badania przeprowadzono na terenie zakładów pracy w województwie lubuskim w miastach takich jak: Zielona Góra, Nowa Sól, Gorzów Wielkopolski, Żary, Szprotawa, Wschowa. Badania rozpoczęto od ustalenia słuszności wyboru szkoły i przyszłego zawodu oraz planów dotyczący dalszej kariery zawodowej absolwentów z niepełnosprawnościami²¹. Analiza materiału badawczego wykazała, że największy wpływ na wybór szkoły i zawodu miała rodzina (62%), grupy odniesienia w tym przyjaciele, koledzy, sąsiedzi, grupy aspiracyjne i grupy dysocjacyjne (24%) oraz w mniejszym stopniu rola i status jednostki (14%). Wskaźnik zadowolenia osób z niepełnosprawnościami z wybranego zawodu to ponad 70%. Zdecydowane niezadowolenie wykazało 31% absolwentów, którzy uargumentowali swoje stanowisko trudnościami w opanowaniu wiadomości z przedmiotów zawodowych teoretycznych i przedmiotów ogólnokształcących. Badani absolwenci podkreślali również, że na dokonanie wyboru kierunku kształcenia w ich przypadku wpłynęło przygotowanie zawodowe w danej dziedzinie zatrudnienia zgodne z zainteresowaniami (50%) a także brak innych kierunków kształcenia (38%), nawiązanie współpracy z przyszłym pracodawcą (4%), oraz dostosowanie kierunku do własnych możliwości psychofizycznych (7%). Uzyskane wyniki badań wskazywały również na wzrost zainteresowania wybranym zawodem w wykonywanej pracy zawodowej. Z zestawienia danych wynika, że stopień identyfikacji z zawodem stopniowo wzrasta w czasie wykonywania pracy na stanowisku i jest zależny zarówno od relacji z przełożonymi (4%), jak i współpracy w zespole (4%), adaptacji społecznej (9%) oraz możliwości planowania rozwoju zawodowego (4%). Badani absolwenci z niepełnosprawnościami podkreślili, że identyfikacja z zawodem w dużym stopniu zależy od propo-

¹⁸ K. M. Czarnecki, *Leksykon metodologiczny*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2006, s. 90.

¹⁹ T. Gałkowski, *Problemy Rehabilitacji Społecznej i Zawodowej*, Warszawa 1997, Nr 3 (153), s.120.

²⁰ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych*. Strategie ilościowe i jakościowe, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2001, s. 97.

²¹ Badania absolwentów zasadniczych szkółach zawodowych (obecnie szkół branżowych I stopnia), zasadniczych szkółach zawodowych specjalnych (obecnie specjalnych szkół branżowych I stopnia) i technikach przeprowadzono zgodnie z przyjętym planem badań, w oparciu o kwestionariusz wywiadu i kwestionariusz ankiety w miastach takich jak: Zielona Góra, Nowa Sól, Gorzów Wielkopolski, Żary, Szprotawa, Wschowa.

nowanego doskonalenia zawodowego, określonego w planach rozwoju zawodowego zakładu pracy. W opinii badanych pracodawców²² za brak dalszego zatrudnienia, spadek aktywności i zahamowanie rehabilitacji zawodowej odpowiadają głównie: nieakceptowanie standardów panujących w firmie, brak identyfikacji z zawodem i małe zainteresowanie doskonaleniem zawodowym.

Z materiału badawczego wynika, że absolwenci z niepełnosprawnościami planują podjęcie dalszej edukacji przede wszystkim w ramach szkoleń zawodowych (36%), w formach organizowanych przez zakład pracy (12%), oraz w liceach uzupełniających (4%) lub technikach (2%). Oceniając poziom wykonywania czynności zawodowych daje się zauważyć, że ogólnie są oni pozytywnie nastawieni do wykonywania pracy oraz pogłębiania i poszerzania wiadomości zdobytych w procesie przygotowania zawodowego (49,1%). Z badań wynika, że zdecydowane zadowolenie z wykonywanej pracy zależy od wsparcia jakie otrzymują w zakładzie pracy (10%). Wsparcie sprzyja integracji i aktywności osób z niepełnosprawnościami na rynku pracy, wymaga też doskonalenia, szczególnie w obszarach indywidualnych i społecznych problemów tych osób.

Z analizy danych wynika, że absolwenci z niepełnosprawnościami otrzymują wsparcie w zakładzie pracy i najczęściej jest ono związane zarówno z organizacją pracy, wiedzą zawodową, jak i rozwiązywaniem problemów społecznych i konfliktów. W opinii znaczącej części badanych (43%) w sytuacji pomocowej, zawodowej jak i osobistej otrzymują oni niewielkie wsparcie z instytucji i organizacji działających na rynku pracy. Z danych przedstawionych w tabeli nr 1, dotyczących instytucji i organizacji wspierających osoby z niepełnosprawnościami, wynika, że największe wsparcie absolwenci otrzymują od oddziałów Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (15%), Powiatowych Urzędów Pracy (15%), Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie (17%) i samorządów terytorialnych (31%). Według nich samorządy terytorialne wspierają osoby niepełnosprawne udzielając specjalistycznego poradnictwa i przyznając pomoc pieniężną. Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie realizują zadania pomocowe poprzez organizowanie i świadczenie usług opiekuńczych i pomocowych oraz przyznają i wypłacają zasiłki okresowe. Oddziały Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON), w ramach funduszu celowego udzielają wsparcia osobom z niepełnosprawnościami z zakresu rehabilitacji społecznej, zawodowej oraz zadań zwiększających aktywność na rynku pracy. Proponowane wsparcie finansowe dotyczy między innymi likwidacji barier architektonicznych i urbanistycznych, dofinansowania szkoleń i przekwalifikowania, zaopatrzenia w sprzęt rehabilitacyjny, przedmioty ortopedyczne i środki pomocnicze oraz likwidacji barier transportowych i w komunikowaniu się²³. Niepokoi fakt, że osoby z niepełnosprawnościami w niewielkim stopniu korzystają ze wsparcia instytucji szkolących (12%), organizacji pozarządowych (10%) i Centrów Informacji Społecznej i Aktywizacji Zawodowej (5%).

²² Badania pracodawców chronionego i otwartego rynku pracy zgodnie z przyjętym planem badań, były prowadzone za pomocą kwestionariusza wywiadu w miastach takich jak: Żary, Szprotawa, Zielona Góra, Nowa Sól, Gorzów Wielkopolski, Wschowa.

²³ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 czerwca 2002 r. w sprawie określenia rodzajów zadań powiatu, które mogą być finansowane ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (Dz. U. Nr 96, poz. 861).

Tabela 1: Instytucje i organizacje wspierające rynek pracy w opinii badanych absolwentów z niepełnosprawnościami.

Wyszczególnienie	Stopień ważności										Razem	
	Zdecydowa- nie tak		Tak		Zdecydowa- nie nie		Nie		Trudno po- wiedzieć			
	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%
PFRON	4	15,4	8	14,8	1	6,7	18	11,6	1	7,7	32	12,2
Organizacje pozarządowe	2	7,7	1	1,9	3	20,0	16	10,3	1	7,7	23	8,7
Wojewódzki Urząd Pracy	1	3,8	1	1,9	1	6,7	17	11,0	2	15,4	22	8,4
Powiatowy Urząd Pracy	4	15,4	8	14,8	2	13,3	13	8,4	2	15,4	29	11,0
Instytucje szkolące	3	11,5	3	5,6	3	20,0	15	9,7	1	7,7	25	9,5
Samorządy terytorialne	7	26,9	18	33,3	2	13,3	19	12,3	1	7,7	47	17,9
Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie	3	11,5	11	20,4	1	6,7	18	11,6	3	23,1	36	13,7
Miejskie Ośrodki Pomocy Społecznej	1	3,8	3	5,6	1	6,7	19	12,3	0	0,0	24	9,1
Centra Informacji Społecznej i Aktywizacji Zawodowej	1	3,8	1	1,9	1	6,7	20	12,9	2	15,4	25	9,5
Ogółem	26 (100,0)		54 (100,0)		15 (100,0)		155 (100,0)		13 (100,0)		263 (100,0)	

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych.

Przedstawione zadania instytucji i organizacji najczęściej wspierających osoby z niepełnosprawnościami mogą stanowić punkt wyjścia do szukania dalszych rozwiązań dotyczących indywidualnych potrzeb osób z niepełnosprawnościami w zakresie działań pomocowych na lokalnym rynku pracy. Osoby z niepełnosprawnościami w różny sposób odczuwają potrzebę wsparcia i pomocy w zakresie rehabilitacji społecznej i zawodowej. W zróżnicowanym zakresie korzystają też ze wsparcia w obszarze zatrudniania na rynku pracy. Jest to zależne od otrzymanego wsparcia ze strony rodzin osób z niepełnosprawnościami oraz instytucji i organizacji pomocowych, w tym świadczących usługi w obszarze edukacji, rehabilitacji i aktywności zawodowej. W obszarze wsparcia zatrudniania na rynku pracy, zdaniem badanych absolwentów, szczególne znaczenie ma pomoc w przygotowaniu

do aktywnego poszukiwania pracy (10%), poradnictwo i doradztwo zawodowe (10%), dostępność do szkoleń z integracji społecznej i zawodowej (12%), a także dostępność do szkoleń zwiększających zdolności zawodowe (15%).

Ponadto badani absolwenci z niepełnosprawnościami oczekują wsparcia w obszarze zatrudniania na rynku pracy między innymi poprzez:

- dostępność do warsztatów psychologicznych, ukierunkowanych na zwieszenia aktywności zawodowej (6%),
- dostępność do szkoleń podnoszących umiejętność pracy w grupie i współpracy w zespole (12%),
- dostępność do warsztatów pracy rozwijających alternatywne formy pracy (7%)
- pomoc w zatrudnieniu na rynku międzynarodowym (1%),
- zmianę postaw społecznych i integrację społeczną (8%),
- wsparcie finansowe w zakresie zakupu sprzętu rehabilitacyjnego (5%),
- wsparcie finansowe w zakresie likwidacji barier architektonicznych (5%),
- wsparcie kompensacyjne w postaci finansowania środków rzeczowych zwiększających aktywność na rynku pracy (5%),
- wsparcie przy pracy zawodowej (1%).

Dodatkowo, badani absolwenci z niepełnosprawnościami wymieniają potrzebę przyznania środków pomocowych na podjęcie własnej działalności gospodarczej (7%). Warto podkreślić, że 27% badanych uważa, iż założenie własnej działalności jest dla nich szansą na zatrudnienie i aktywność zawodową. Przypuszczalnie wiąże się to z negatywnym doświadczeniem na rynku pracy, w zakładach pracy oraz brakiem integracji i akceptacji społecznej. Duża liczba badanych (38%) uważa, że założenie własnej działalności gospodarczej wymaga ogromnego wsparcia ze strony instytucji pomocowych, którego jednak nie otrzymują. Wsparcie na założenie własnej działalności gospodarczej, w ich opinii, związane jest z uzyskaniem dotacji z Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON) (11%), uzyskaniem kwalifikacji i umiejętności przedsiębiorczych (27%), opracowaniem dokumentacji potrzebnej przy zakładaniu firmy (11%) i dostępem do infrastruktury instytucji wspierającej (11%). Wskazuje to wyraźnie na niechęć do zakładania własnej firmy. Ponad 43% badanych absolwentów z niepełnosprawnościami podkreśliło, że założenie własnej działalności jest trudne, wymaga wsparcia, nie zapewnia też długotrwałego zatrudnienia i aktywności na rynku pracy.

Analiza danych prowadzi do wniosku, że głównymi czynnikami wspierającymi absolwentów z niepełnosprawnościami w realizacji złożonych zadań zawodowych na rynku pracy są: pomoc instytucji zewnętrznych oraz poradnictwo zawodowe. W opinii 87% pracodawców utworzenie elastycznego systemu wspierającego osoby niepełnosprawne na rynku pracy zapewni efektywną realizację indywidualnych potrzeb, zwiększy przy tym motywację pracowników do rozwijania się w zawodzie i szukania pracy. Badani pracodawcy uważają, że posiadane przez absolwentów kwalifikacje nie w pełni odpowiadają umiejętnościom oczekiwanym na stanowisku pracy. W sytuacji wykonywania złożonych zadań po-

trzebią pomocy stanowiskowej i obecności osoby wpierającej w zadaniu. Wypełnianie zadań i obowiązków zawodowych wymaga od nich nie tylko kwalifikacji zawodowych, ale doskonalenia kwalifikacji stanowiskowych. W systemie pomocy zawodowej ważne miejsce powinny zajmować warsztaty ukierunkowane na zwiększenie aktywności na rynku pracy. W opinii badanych pracodawców najczęściej proponowaną formą doskonalenia zawodowego powinny być szkolenia z motywacji (46%), przezwycięzania trudności (31%) i wytrwałości w pokonywaniu trudności (77%). Ważnym zadaniem jest zatem wzmocnienie współpracy szkół ponadpodstawowych ze środowiskiem pracy oraz z instytucjami i organizacjami wspierającymi tak, aby umożliwić osobom niepełnosprawnym zdobycie kwalifikacji zawodowych i doświadczenia zawodowego zgodnie z ich możliwościami i potrzebami. Należy uregulować współpracę zakładów pracy z organizacjami oferującymi programy celowe wspierające aktywność zawodową osób niepełnosprawnych. Programy celowe umożliwiają osobom z niepełnosprawnościami nie tylko zdobycie zawodu czy dostosowanie do zawodu, ale zwiększają też zdolności samooceny, sumienności, otwartości na innych czy otwartości na zmiany. Ponad 36% badanych pracodawców uważa, że w procesie przygotowania zawodowego osób z niepełnosprawnościami należy kłaść nacisk na zagadnienia z komunikacji interpersonalnej, negocjacji, motywacji i przezwycięzania trudności. W zadaniach doskonalących należy uwzględnić system zachęt dla pracodawców skłaniający ich do włączania się w proces kształcenia zawodowego. Inicjowane zmiany oraz możliwości doskonalenia procesu edukacyjno - zawodowego przyczynią się do podniesienia aktywności zawodowej i zatrudniania osób z niepełnosprawnościami. Dodatkowo, utworzony elastyczny system wsparcia edukacyjno – zawodowego zapewni efektywne przygotowanie zawodowe osób z niepełnosprawnościami, a także zwiększy ich aktywność zawodową i zatrudnienie na rynku pracy.

Zakończenie

Zaprezentowane rozwiązania ujęte częściowo na przykładzie województwa lubuskiego podkreślają zasadność wprowadzenia systemowych rozwiązań oraz ciągłe doskonalenie systemu edukacji zawodowej do potrzeb rynku pracy. Wyniki przedstawionych badań i ich analiza nie dają jednak wyczerpujących odpowiedzi dotyczących przygotowania osób z niepełnosprawnościami do pracy i aktywności zawodowej. Mogą być uzupełnieniem działań doskonalących system edukacji zawodowej w zakresie aktywności zawodowej i wsparcia osób z niepełnosprawnościami na rynku pracy. Analiza przedstawionych wyników badań wskazuje, że obecne proponowane wsparcie cechuje jednorodność, rozumiana jako możliwość identyfikacji potrzeb zawodowych osób z niepełnosprawnościami. Osoby z niepełnosprawnościami korzystają w niewielkim stopniu ze wsparcia instytucji i organizacji wpierających działania na rynku pracy. Samorządy terytorialne oraz organy administracji rządowej monitorują problemy osób z niepełnosprawnościami i opracowują programy pomocowe. Osoby z niepełnosprawnościami mogą korzystać z ustawowego wsparcia i pomocy w zakre-

się zadań z rehabilitacji społecznej i zawodowej. Utrudniony dostęp do rozwiązań systemowych mogą mieć osoby z niepełnosprawnościami, wymagające pomocy innych. W takiej sytuacji należy utworzyć system pomocowy, który dostarczy wiedzę na temat wsparcia, dostępność do wsparcia i wsparcie indywidualne nie tylko osób z niepełno sprawnościami, ale również ich rodzin. Połączenie przedstawionych i zaproponowanych form doskonalenia systemu edukacji oraz modyfikacja przyjętych rozwiązań omówionych w części teoretycznej i badawczej doprowadzi do zwiększenia aktywności zawodowej i zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami.

Bibliografia

- Barczyński A., *Rehabilitacja zawodowa, jako rozwiązanie systemowe*, [w:] M. A., Paszkowicz, M. Garbat, (red.) *Osoby z niepełnosprawnościami na współczesnym rynku pracy. Ku pełnemu uczestnictwu w rynku pracy*, Zielona Góra 2015.
- Bartkowski J., *Między stygmatyzacją a odrzuceniem. System szkolny a przygotowanie zawodowe młodych osób niepełnosprawnych*, [w:] E. Giermanowska (red.), *Młodzi niepełnosprawni – aktywizacja zawodowa i nietypowe formy zatrudnienia*, Instytut Spraw Publicznych. Program Polityki Społecznej, Warszawa 2007.
- Borek J., Borek E., *Instytucje polskiego systemu aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych*, [w:] J. Borek, M. Olszewski, (red.) *Aktywizacja zawodowa osób z orzeczoną niepełnosprawnością*, Uniwersytet Technologiczno - Humanistyczny, Radom 2015.
- Borek J., Borek E., *Zatrudnienie i polityk rynku pracy w świetle kluczowych dokumentów strategicznych Unii Europejskiej i Polski*, [w:] Paszkowicz M. A., Hrynenko A., Pietrulewicz B., (red.), *Człowiek, społeczeństwo, gospodarka*, Polskie Towarzystwo Profesjologiczne, Instytut Inżynierii Bezpieczeństwa i Nauk o Pracy, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2014.
- Czarnecki K., Pietrulewicz B., *Leksykon profesjologiczny*. Praca naukowa Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu, Polskie Towarzystwo Profesjologiczne Zarząd Główny - Zielona Góra, Sosnowiec 2010.
- Czarnecki K.M., *Leksykon metodologiczny*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2006.
- Czarnecki K.M., *Profesjologia. Nauka o profesjonalnym rozwoju człowieka*, Wyższa Szkoła Humanitas, Sosnowiec 2016.
- Daszkiewicz J., *Wsparcie aktywizacji zawodowej i włączenia społecznego osób niepełnosprawnych ze środków Funduszy Europejskich na Mazowszu w perspektywie lat 2014-2020*, [W:] J. Borek, M. Olszewski, (red.) *Aktywizacja zawodowa osób z orzeczoną niepełnosprawnością*, Uniwersytet Technologiczno - Humanistyczny, Radom 2015.
- Firkowska – Mankiewicz A., *Edukacja niepełnosprawnych w Polsce*, Instytut Filozofii i Socjologii, PAN, Polski Zespół do Badań Naukowych nad Niepełnosprawnością Intelktualną, Warszawa 1999.
- Gałkowski T., *Problemy Rehabilitacji Społecznej i Zawodowej*, Warszawa 1997, Nr 3 (153).
- Garbat M., Paszkowicz M. A., *Niepełnosprawność jako przyczyny wykluczenia z rynku pracy*, [W:] M.A. Paszkowicz, B. Ślusarz, (red.) *Nierówności społeczne a rozwój gospodarczy*, Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze, Zielona Góra 2016.
- Garbat M., Paszkowicz M. A., *Instrumenty polityki zatrudnienia osób niepełnosprawnych-propozycje do nowego modelu rehabilitacji zawodowej osób niepełnosprawnych*, Aktywizacja Zawodowa Osób Niepełnosprawnych, 2005, nr 1.

- Górniewicz E., Krause A., *Od tradycjonalizmu do ponowoczesności. Dyskursy pedagogiki specjalnej*, Uniwersytet Warmiński – Mazowiecki, Olsztyn 2002.
- Grzywacz R., *System orzekania o niepełnosprawności w Polsce*, [w:] J. Borek, M. Olszewski, (red.) *Aktywizacja zawodowa osób z orzeczoną niepełnosprawnością*, Uniwersytet Technologiczno - Humanistyczny, Radom 2015.
- Janiszewska – Nieścioruk Z., *Możliwości i granice integracji dzieci niepełnosprawnych intelektualnie*, [w:] E. Górniewicz, A. Krause (red.), *Konteksty teoretyczne. Dyskursy pedagogiki specjalnej*, Uniwersytet Warmiński – Mazowiecki, Olsztyn 2003.
- Jureszka U., *Kształcenie zawodowe wobec integracji z Unią Europejską*, [w:] R. Gerlach (red.), *Kształcenie prozawodowe i zawodowe w kontekście integracji Europy*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2001.
- Kaczor S., *Pierwsza praca w życiu młodych ludzi*, (red) *Problemy profesjologii* Nr 1/2013, Półrocznik poświęcony problemom rozwoju zawodowego człowieka, Instytut Edukacji Techniczno - Informatycznej - Uniwersytet Zielonogórski, Polskie Towarzystwo Profesjologiczne, Zielona Góra 2013.
- Kłosowska W., *Szanse edukacji zawodowej w świetle raportu UNESCO, Edukacja – jest w niej ukryty skarb*, [W:] R. Gerlach (red.), *Kształcenie prozawodowe i zawodowe w kontekście integracji Europy*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2002.
- Maciarz A., *Integracja społeczna dzieci niepełnosprawnych*, WSIP, Warszawa 1987.
- Majewski T., *Rehabilitacja zawodowa i zatrudnianie osób niepełnosprawnych dla pracowników terenowych*, Biblioteka Miesięcznika Zakłady Pracy Chronionej, Krajowa Izba Gospodarczo – Rehabilitacyjna, Warszawa 2000.
- Nowacki T., *Podstawy dydaktyki zawodowej*, PWN, Warszawa 1980.
- Nowacki T., Wiatrowski Z., *Mały słownik pedagogiki pracy*, IKZ, Warszawa 1978.
- Ochonczenko H., *Osoby z dysfunkcją narządu ruchu*, [w:] H. Ochonczenko, M. Czerwiński, M. Garbat, (red.) *Osoby z niepełnosprawnościami w szkole wyższej. Wybrane zagadnienia*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2011.
- Ochonczenko H., *Znaczenie edukacji w procesie aktywizacji zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w kontekście doświadczeń projektu AKIS*, *Problemy profesjologii* Nr 2/2017, Półrocznik poświęcony problemom rozwoju zawodowego człowieka, Instytut Inżynierii Bezpieczeństwa i Nauki o Pracy, Polskie Towarzystwo Profesjologiczne, Zielona Góra 2017.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1998.
- Olszewski M., *Aktywizacja zawodowa i społeczna osób niepełnosprawnych w projektach finansowanych z Europejskiego Funduszu Społecznego na przykładzie usług Asystenta i Trenera Pracy*, [W:] B. Pietrulewicz, M. A. Paszkowicz, (red.) *Wybrane zagadnienia aktywności zawodowej człowieka na rynku pracy*, Polskie Towarzystwo Profesjologiczne, Instytut Inżynierii Bezpieczeństwa i Nauki o Pracy, Zielona Góra 2015.

- Olszewski M., *Aktywizacja zawodowa i społeczna osób niepełnosprawnych w projektach finansowanych z Europejskiego Funduszu Społecznego na przykładzie usług agenta i trenera pracy*, [w:] B. Pietrulewicz, M.A. Paszkowicz, (red.) *Wybrane zagadnienia aktywności zawodowej człowieka na rynku pracy*, Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Profesjologicznego Instytut Inżynierii Bezpieczeństwa i Nauki o Pracy, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2015.
- Otrębski W., *System wsparcia aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych (Założenia, elementy, zasady organizacji)*, Fundacja Między Nami, Fundacja Środkowoeuropejskie Centrum Ekonomii Działania Społecznego FSCEDS, Lublin 1999.
- Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2001.
- Plewka Cz., *Człowiek w całościowym rozwoju zawodowym - zarys monograficzny wzbogacony ilustracją własnych badań empirycznych*, Koszalin 2016.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 czerwca 2002r. w sprawie określenia rodzajów zadań powiatu, które mogą być finansowane ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (Dz. U. nr 96, poz. 861).
- Sul B., *Integracja od koncepcji do realizacji, na przykładzie Społecznego Ośrodka Szkolno - Wychowawczego w Ostrołęce*, [W:] E. Górniewicz, A. Krause (red.), *Konteksty teoretyczne. Dyskursy pedagogiki specjalnej*, Uniwersytet Warmiński – Mazowiecki, Olsztyn 2003.
- Szeligiewicz - Urban D., *Wspomaganie rozwoju potencjału zawodowego pracowników niepełnosprawnych*, [W:] B. Pietrulewicz, M. A. Paszkowicz, (red.) *Wybrane zagadnienia aktywności zawodowej człowieka na rynku pracy*, Polskie Towarzystwo Profesjologiczne, Instytut Inżynierii Bezpieczeństwa i Nauki o Pracy, Zielona Góra 2015.
- Szlosek F., *Wstęp do dydaktyki przedmiotów zawodowych*, Instytut Technologii Eksploatacji, Radom 1998.
- Wiatrowski Z., *Edukacja i praca w kontekście współczesnego rozwoju społeczno - gospodarczego*, (red.) *Problemy profesjologii* Nr1/2013. Półrocznik poświęcony problemom rozwoju zawodowego człowieka, Zielona Góra 2013.
- Wiatrowski Z., *Podstawy pedagogika pracy*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy.
- Wiśniewska A., *Kompetencje pracowników a oczekiwania pracodawców*, [w:] K. Gandziarski, B. Pietrulewicz, (red.) *Edukacja i praca. Problemy teorii i praktyki*. Wyższa Szkoła Pedagogiczno - Techniczna w Koninie, Konin 2014.

Anna Ziętek

Problemy aktywności zawodowej i wsparcia osób z niepełnosprawnościami

Artykuł porusza problemy aktywności zawodowej i wsparcia osób z niepełnosprawnościami na rynku pracy. Na aktywność zawodową osób z niepełnosprawnościami wpływają kompetencje zawodowe, uzyskane w procesie kształcenia zawodowego skorelowanego z rynkiem pracy. W artykule przedstawiono zadania doskonalące aktywność zawodową osób z niepełnosprawnościami. Ponadto w oparciu o badania własne podjęto próbę oceny czynników decydujących o aktywności zawodowej i wsparcia osób z niepełnosprawnościami. Uzyskane wyniki badań przeprowadzone w szkołach ponadpodstawowych województwa lubuskiego wskazały potrzebę stworzenia systemu elastycznego, pomocowego dostępnego nie tylko dla osób z niepełnosprawnościami, ale również ich rodzin.

Słowa kluczowe: przygotowanie zawodowe, kształcenie zawodowe, aktywność zawodowa, wsparcie, rynek pracy.

The on problems of professional activity of people with disabilities

The article focuses on disabled people's professional activity. The troubles they face and the support offered to them on the job market. The disabled's activity largely depends on their vocational competencies obtained during their vocational education, which was co-related with the job market. The article also presents ideas on how to activate the disabled's professional activity. Moreover, based on my own research, an attempt has been made to point out the factors influencing the disabled's activity. The research findings, based on results from secondary schools in Lubuskie Voivodeship, have shown the need for creating a flexible support system which would be accessible not only to the disabled but also their families.

Keywords: professional preparation, education professional, professional activity, labor market, vocational training.

Translated by Anna Ziętek

Ewa Chmielewska¹
Wyższa Szkoła Humanistyczna
Towarzystwa Wiedzy Powszechnej
w Szczecinie

WSPARCIE RODZINY W OBLICZU TWORZENIA CENTRUM USŁUG SPOŁECZNYCH

Wstęp

Ustawodawca definiuje rodzinę jako osoby spokrewnione lub niespokrewnione pozostające w faktycznym związku, wspólnie zamieszkujące i gospodarujące (art. 6. p.14 ustawy o pomocy społecznej), nie wskazując tutaj szczególnej kategorii osób w rodzinie. W art. 7 wymienione są przesłanki, ze względu na które udziela się pomocy społecznej, z czego te, które wprost odnoszą się do rodziny, są następujące: przemoc w rodzinie; bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego, zwłaszcza w rodzinach niepełnych lub wielodzietnych. Spośród przesłanek wymienionych w ustawie, rodziny dotyczą również: potrzeba ochrony macierzyństwa lub wielodzietności oraz sieroctwo.

W Polsce od wielu lat funkcjonuje system udzielania pomocy rodzinom oraz osobom samotnym, które potrzebują wsparcia, w różnej formie i wielkości, ze strony m.in. Gminnych, Miejskich Ośrodków Pomocy Społecznej, czy Powiatowych Centrów Pomocy Rodzinie. Odpowiedzialną za to wsparcie są Jednostki Samorządu Terytorialnego, dalej zwane JST.

Wprowadzenie nowej usługi Centrum Usług Społecznych powoduje możliwość stworzenia innowacyjnej formuły wsparcia rodzin oraz obywateli. Podstawową zasadą funkcjonowania JST jest zasada pomocniczości, zwana często zasadą subsydialności (z łac. *subsidium* - pomoc, wsparcie). Mówi ona m.in. o tym, że wszystkie zadania, które obywatele

¹ Wykładowca w Wyższej Szkole Humanistycznej TWP w Szczecinie oraz Pełnomocnik ds. współpracy z szkolnictwem wyższym w Grupie Azoty Zakłady Chemiczne Police S.A. Wcześniej nauczyciel z 30- letnim stażem pracy, Prodziekan WSAP w Szczecinie. Doktorantka na wydziale Nauk o zdrowiu Pomorskiego Uniwersytetu Pomorskiego w Szczecinie.

mogą wykonać, powinny być przez nich wykonane. Jednakże obywatele w obliczu życiowych trudności, powinni uzyskać określoną pomoc ze strony odpowiednich instytucji samorządowych, rządowych lub też organizacji pozarządowych.

Jednym z głównych zadań nowej ustawy jest skoordynowanie wszelkich świadczeń społecznych, jakie rodzina czy obywatel może uzyskać na podstawowym poziomie, tj. gminy. Ich zakres, choć bardzo szeroko określony w ustawie, możliwy jest jeszcze do poszerzenia w trakcie jego funkcjonowania przez JST, ponieważ podczas świadczenia pomocy powinien ewaluować wraz z potrzebami danej społeczności lokalnej. W ten sposób poprawi i uskuteczni funkcjonowanie pomocy społecznej w obecnym kształcie, chociażby w zakresie pomocy i wsparcia młodych osób w opiece nad dziećmi do lat 3. Pomoc ta bowiem będzie mogła być zrealizowana w różnorodny sposób i w niejednolitym kształcie. Podczas wykonania tego zamierzenia będzie mógł być uruchomiony wolontariat oraz zróżnicowane formy wsparcia i aktywizacji dwustronnej, tzn. z jednej strony w korzystaniu z usług, a z drugiej strony w wsparciu tych, którzy będą je oferowali.

Ustawa, która weszła w życie 1 stycznia 2020 r., nie jest także formułą obowiązkową, ponieważ nie jest ona obligatoryjna. Zadania w niej zawarte wprawdzie należą do obowiązków gminy, ale może ona je realizować w różnej formule, tzn. prowadzić sama, lub też w grupie z gminami sąsiednimi, na nowych bądź starych zasadach. Celem niniejszego opracowania jest przybliżenie zagadnienia, jakim jest nowe zadanie JST - tworzenie nowej usługi Centrum Usług Społecznych. W głównej mierze opracowanie skupia się na pomocy ze strony JST w aspekcie wsparcia rodziny, m.in. poprzez umieszczenie dziecka w jednej z form pieczy zastępczej. Zwraca również uwagę na finansowaniu pomocy społecznej. Jego wyjątkowością może być to, że porusza on także zagadnienia etyki społecznej, które nie są bezpośrednio w ustawie wymienione z nazwy, to jednak ze świadczonych działań mogą one bezpośrednio wynikać.

1. Ustawa o Centrum Usług Społecznych (CUS)

Ustawa o realizowaniu usług społecznych przez Centrum Usług Społecznych (CUS) weszła w życie z dniem 1 stycznia 2020 roku². Prawodawca przypomina JST o ich zadaniach. W art. 2 pkt. 1 jednym z zadań ciążyących na samorządach jest działanie z zakresu systemu pieczy zastępczej³. Według ustawodawcy CUS powinno być miejscem, do którego mieszkańcy mogą się udać, w razie potrzeby, w celu kompleksowego ich wsparcia. Centra zatem powinny stworzyć nową jakość pomocy społecznej⁴, będąc bliżej obywatela społeczności lokalnej.

Ta myśl przyświecała Prezydentowi RP Andrzejowi Dudzie, który zgłosił tę ustawę do procedowania. Według jego wcześniejszej opinii, po wejściu w życie ustawy, powinna ona

² Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych, Dz. U. 2019 poz. 1818.

³ Tamże, art. 2 pkt. 2 ust. 3.

⁴ MRPiPS, *Wsparcie kompleksowe i skoordynowane – o centrach usług społecznych*, [w:] gov.pl, <https://www.gov.pl/web/rodzina/wsparcie-kompleksowe-i-skoordynowane--o-centrach-uslug-spoecznych>, (10.01.2020).

usprawnić procesy świadczenia usług społecznych, wpisując się również w awangardę trendu europejskiego. W ten sposób zwrócił on także uwagę na potrzebę odczarowania elementu stygmatyzacji, który jest związany z korzystaniem z pomocy społecznej.

Po wejściu w życie ustawy JST mogą na swoim terenie, także z innymi gminami, tworzyć nowe jednostki organizacyjne, tj. nowe instytucje lokalnej polityki społecznej, które będą działały na podbudowie dotychczasowych Ośrodków Pomocy Społecznych (OPS) i będą służyć rozwojowi oraz integracji usług społecznych, na poziomie polityki lokalnej. Jest to zatem możliwość, a nie obowiązek tworzenia CUS⁵.

Według niektórych ekspertów, m.in. prof. Uniwersytetu SWPS Iwony Sierpowskiej, dobrowolność zapisana w ustawie przy powoływaniu CUS przez JST jest jednym z jej największych zagrożeń. Dostrzega ona bowiem, że OPS mogą nie podołać nowej formule działania. W związku z dobrowolnością powołania CUS gminy, które przyzwyczyły się już do formy i metody działania OPS nie wykażą ze swojej strony zainteresowania powołaniem ich. Nie zawsze jednak musi to być wynikiem przyzwyczajenia czy złej woli ze strony JST, gdyż od jakiegoś czasu borykają się one z problemami kadrowymi, które są pochodną m.in. niskich wynagrodzeń w tym sektorze i brakiem napływu nowych pracowników. I. Sierpowska przekonana jest o tym, iż od ustawy o CUS spodziewano się przekonującej definicji usług społecznych oraz rozwiązań harmonizujących nowe przepisy z ustawami, w których takie usługi są unormowane, ale niestety według niej to nie nastąpiło. Brak jest korelacji pomiędzy próbą definiowania usług, w oparciu o ustawę, a ujęciem ich w innych ustawach dotyczących prawa socjalnego. Chodzi tu głównie o ustawę o pomocy społecznej, w której usługi są jedną z kategorii świadczeń.

Pomimo tego, iż ustawodawca nie ustrzegł się błędów, to jednak powinniśmy być świadomi tego, iż podobne rozwiązania są dobrze realizowane w innych państwach. Jak można wywnioskować z różnych publicznych wypowiedzi ustawodawcy chodziło głównie o to, aby skoncentrować w jednym miejscu różnorodne formy wsparcia dla lokalnej społeczności, które będą uzupełniane także działaniami edukacyjnymi. Według założeń obywatel będzie mógł skorzystać w jednym miejscu z kompleksowej pomocy⁶.

2. Usługi opiekuńczo-wychowawcze realizowane przez JST

Rodzina, która od początku funkcjonuje w społeczeństwie, podlega czasowi i zmianom. Jej siłą rozwojową są procesy. Wśród nich można wyliczyć m.in.: proces społeczny, ekonomiczny i kulturowy. To one wpływają bezpośrednio na jej prawidłowe lub nieprawidłowe funkcjonowanie. Należy przy tym pamiętać, iż rodzina podlegając zewnętrznym

⁵ PAP, TVP Info, „To mają być usługi społeczne użyteczne”. Prezydent podpisał ustawę o CUS, [w:] TVP PARLAMENT, <https://www.tvpparlament.pl/aktualnosci/to-maja-byc-uslugi-spoecznie-uzyteczne-prezydent-podpisal-ustawe-o-cus/44066162>, (10.01.2020).

⁶ Serwis Samorządowy PAP, CUS w praktyce. Projektowane Centra Usług Społecznych okiem eksperta, [w:] Wiadomości PAP, http://samorząd.pap.pl/depesze/wiadomosci_pap/188334/, (10.01.2020).

wpływowi, także wpływa swoim oddziaływaniem na społeczeństwo, będąc z nim w nieustannej interakcji⁷.

W 2018 roku MRPiPS zapowiedziało nowelizację ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej⁸ wprowadzając m.in. zakaz umieszczania dziecka poniżej 10 roku życia w placówce opiekuńczo-wychowawczej i powołując nową formę współpracy z rodziną potrzebującą wsparcia, w postaci asystenta rodziny zastępczej. Analizując to zagadnienie warto zwrócić uwagę na sugestię F. Znanieckiego, który uważał, że nikt nie jest w stanie wprowadzić ładu społecznego do zbiorowości, jeżeli ów ład w niej nie występuje.

Problem wychowania wiąże się bardzo mocno z podłożem społecznym, tzn. z oddziaływaniem wpływającym na danego młodego człowieka, gdyż środowisko tworzy współzależności, wzajemne podporządkowania się, a także naukę zachowania ogólnego porządku rzeczy. Tym samym psychiczne składniki stanowiące istotę rodziny decydują o jej sile wewnętrznej, często przeciwstawiając się siłom, które wpływają na jej rozkład⁹. Wymieniona ustawa w art. 93 opisuje formy instytucjonalnej pieczy zastępczej, a w art. 95 zasady umieszczania dzieci w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. W dalszych artykułach ustawodawca precyzuje typy owych placówek.

Placówki opiekuńczo-wychowawcze są powołane przez państwo w celu zapewnienia dzieciom i młodzieży wsparcia, pozbawionym częściowo lub też całkowicie opieki rodzicielskiej, jak również niedostosowanym społecznie, zabezpieczając im opiekę dzienną lub całodobową, opiekę i wychowanie ciągłe lub okresowe. Według prawodawcy instytucje te powinny wspierać rodziców w ich działaniach, tj. w wychowaniu i sprawowaniu opieki. Ustawodawca przewidział także i to, iż dziecko winno być kierowane do placówki o takim charakterze dopiero wtedy, kiedy wyczerpią się inne możliwości pomocy rodzinie¹⁰.

⁷ M. Woś, *Uwarunkowania społeczne i socjalne życia rodziny oraz ich wpływ na wychowanie*, „Seminare” 2015/4 (36), s. 107-108.

⁸ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Dz. U. 2011 Nr 149 poz. 887 z późn. zm., art. 11 ust. 1a, art. 12, art. 14-17.

⁹ M. Woś, *Uwarunkowania społeczne...*, dz. cyt., s. 113.

¹⁰ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu..., dz. cyt., art. 8.

Rys. 1. Struktura pieczy zastępczej w Polsce

Źródło: PCPR, *Rodzinna Piecza Zastępcza*, Łomża 2017, <http://www.pcpr.powiatlomzynski.pl/index.php?wiad=733>, (13.01.2020).

W starożytności człowiek niepełnosprawny, z deficytami, a także zmagający się z przeciwnościami życiowymi nie mógł liczyć na pomoc ze strony państwa. Potwierdzeniem tego poglądu mogą być pisma Platona i Arystotelesa, u których trudno znaleźć jakąkolwiek wzmiankę na temat pomocy instytucji państwowej osobom potrzebującym. Jednakże w Atenach spotykane było także zjawisko, kiedy to bogaci Grecy udzielali swojego wsparcia potrzebującym. Jednakże dopiero Konstantyn wydał stosowane zarządzenie w państwie rzymskim, które brało pod swoją opiekę ubogie dziecko, którego rodzice nie byli w stanie wychować. Później chrześcijaństwo niosące ze sobą przesłanie miłości wprowadziło w tym zakresie istotne zmiany¹¹.

Odnosząc się do form pomocy rodzinie borykającej się współcześnie z trudnościami, działania placówek usług społecznych koncentrują się wokół wyrównywania, zastępowania, równoważenia niedoborów lub braku opieki rodzicielskiej. Instytucje tego typu powołane przez JST zaspakajają bieżące potrzeby i przygotowują dzieci oraz młodzież do samodzielnego życia, w trosce o ich jak najpełniejszy rozwój. Z roku na rok zapotrzebowanie na nie jednak coraz bardziej rośnie.

¹¹ I. Bienkowska, M. Kitlińska-Król, *Placówki opiekuńczo-wychowawcze typu socjalizacyjnego z perspektywy aspiracji, planów życiowych i usamodzielnienia wychowanków*, „ZNPŚ Organizacja i Zarządzanie” 2018 (131), s. 14.

Tab. 1. Liczba placówek z podziałem na typy w latach 2012-2016

Lata	Placówki opiekuńczo-wychowawcze typu interwencyjnego	Placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego	Placówki opiekuńczo-wychowawcze typu socjalizacyjnego	Placówki specjalistyczno-terapeutyczne	Regionalne placówki opiekuńczo-terapeutyczne	Interwencyjne ośrodki preadopcyjne	Ogółem
2012	123	267	515	13	1	1	816
2013	149	242	625	30	3	2	923
2014	166	238	712	45	6	2	1020
2015	177	231	749	48	6	2	1054
2016	189	255	776	55	8	3	1109

Źródło: MPiPS, Dane statystyczne dotyczące rodzin zastępczych i placówek opiekuńczo-wychowawczych, https://www.domydziecka.org/uploadUser/files/Statystyka_rodzin_zast%c4%99pczych_i_plac%c3%b3wek_opieku%c5%84czo_wychowawczych_na_koniec_2016_r.pdf, (13.01.2020).

Sądy rodzinne podejmują decyzje o umieszczeniu w placówkach opiekuńczo-wychowawczych dzieci i młodzieży z różnymi deficytami i potrzebami. Jest to wynikiem coraz większej ilości rodzin dysfunkcyjnych w lokalnych społecznościach, które nie radzą sobie z problemami i podstawowymi wyzwaniami, jakie niesie ze sobą zwykła codzienność. Na rysunku poniżej zobrazowano funkcje placówek opiekuńczo-wychowawczych, aby móc lepiej zrozumieć ich zadania.

Rys. 2. Podstawowe funkcje placówek opiekuńczo-wychowawczych

Źródło: I. Bienkowska, M. Kitlińska-Król, Placówki opiekuńczo-wychowawcze..., dz. cyt., s. 19.

W związku z powyższym, aby zapobiec trendowi wzrostu tego rodzaju placówek istotnym wydają się być skoordynowanie działań CUS w stosunku do rodzin potrzebujących pomocy, opierając się o możliwości związane z wejściem w życie od 1 stycznia 2020 roku ustawy o *realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych*. Zgodnie z jej zapisami gmina dalej jest zobowiązana do udzielenia pomocy wszystkim tym rodzinom, które przeżywają jakiegokolwiek trudności związane z jej prawidłowym funkcjonowaniem oraz wprowadzić co do nich monitoring sytuacji dziecka w wypełnianiu względem niego, przez rodzica/opiekuna prawnego, funkcji opiekuńczo-wychowawczej¹².

W celu koordynacji podejmowanych działań, w oparciu o CUS, które wychodzą na przeciw oczekiwaniom rodzin potrzebujących wsparcia wydaje się, iż lepiej będzie można odtąd sprostać zadaniom osiągnięcia zdolności ich prawidłowego funkcjonowania, aby zapewnić bezpieczeństwo i odpowiedni rozwój ich potomstwu. Chodzi głównie o to, aby wyeliminować zabranie dziecka rodzinie niewydolnej dzięki zharmonizowanym działaniom CUS. Ma to zapobiec umieszczeniu dzieci w placówce opiekuńczo-wychowawczej lub też ewentualnie spowodować podjęcie takich form i metod wsparcia rodziny dysfunkcyjnej ze strony CUS, aby dzieci szybko wracały do środowiska rodzinnego.

CUS dążąc, zgodnie z nowym prawem, do ulokowania w jednej instytucji wszelkich możliwych usług potrzebnych w tym przypadku rodzinie/opiekunom prawnym ma za zadanie wypracować w rodzinach dysfunkcyjnych wzorce zachowań i normy postępowania, które są ważne dla społeczeństwa. Wynika to z tego, iż człowiek nie rodzi się z dorobkiem doświadczenia. Nie posiada od urodzenia wrodzonej wiedzy na temat wartości i norm. Dzięki tylko odpowiedniemu wychowaniu zdobywa potrzebną informację oraz przygotowanie ze strony rodziny do pełnienia określonych w przyszłości ról społecznych¹³.

Warto zwrócić jeszcze uwagę przy okazji omawianej kwestii na jeden element wsparcia rodziny, tj. rodzinnej pieczy zastępczej, której istotnym instrumentem jest jej koordynator. Jego zadania są ściśle sprecyzowane i wymienione w ustawie o wspieraniu rodziny w art. 77. Tym samym powołanie CUS przez kilka JST może przyczynić się do stworzenia jednej struktury organizacyjnej w zakresie rozwoju pieczy zastępczej i utworzenia np. zespołu koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej, którzy w drodze wymiany doświadczenia i współpracy budowałiby nową jakość swojej pracy dla dobra podopiecznych, którzy umieszczeni są w takich placówkach. Takie działania pozwoliłyby również m.in. na przezwycięzenie kwestii finansowych, które w jednych samorządach są przyczyną braku wsparcia rodzin zastępczych i braku powołania nowych, a drugim bogatszym gminom dałoby możliwość pozyskania rodzin zastępczych w innym środowisku lokalnym. Pomogłoby to przede wszystkim

¹² Mazowiecki Urząd Wojewódzki, *Informacja o wykonywaniu zadań z zakresu ustawy o wspieraniu rodziny i systemu pieczy zastępczej przez gminę, powiat i samorząd województwa mazowieckiego oraz o programach „Rodzina 500 plus” i „Dobry Start”*, Warszawa 2019, s. 4.

¹³ M. Woś, *Czego może nauczyć młode pokolenie socjologów spuścizna po Florianie Znanieckim?*, „Edukacja Humanistyczna” 2016/2 (35), s. 65-66.

tworzeniu planów pomocy dziecku, ponieważ do tej pory wiązało się to z koniecznością wypełnienia określonych wymogów ustawowych polegających na współpracy na różnych płaszczyznach gminnych i powiatowych¹⁴.

Jednym z kluczowych aspektów jakości usługi realizowanej na rzecz dzieci przebywających w pieczy zastępczej jest współpraca szczebla powiatowego i gminnego, czyli w praktyce współpraca koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej i asystenta rodziny, zwłaszcza w zakresie tworzenia planu pomocy dziecku. W rzeczywistości owa współpraca bywa formalna i wiąże się z koniecznością wypełniania określonych wymogów ustawowych i jest funkcją trudności we współpracy obu szczebli na różnych płaszczyznach. W praktyce zdarzają się również przypadki, gdzie ze względu na braki kadrowe asystentów lub ich nieadekwatnie zdefiniowane role, rodziny biologiczne po umieszczeniu dzieci w pieczy zastępczej nie są obejmowane pomocą asystenta.

Szanse, jakie daje powołanie CUS wydają się być również dość istotne z punktu widzenia JST, ponieważ m.in.: przyczyniają się do rozwoju pieczy zastępczej przy zastosowaniu nowych, odpowiednich rozwiązań; mogą przysłużyć się do wdrożenia zadaniowego systemu pracy koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej; mogą wpłynąć jeszcze bardziej pozytywnie na lepsze finansowanie tych zadań, gdyż duża instytucja posiada znacznie większe możliwości pozyskiwania środków unijnych; pozyskanie większej aglomeracji rodzinnej pieczy zastępczej może przyczynić się do tańszego rozwiązania tego problemu aniżeli inwestowanie w pieczę instytucjonalną¹⁵.

Proces wychowawczy, według F. Znanieckiego jest prawidłowy tylko wtedy, gdy dąży on do zachowania wartości. Stosunki zaś pomiędzy wartościami zawsze wyrażają się nie w teoretycznym myśleniu, a w działaniu¹⁶, bowiem są one obiektami kultury i tym samym zawsze są „czyjeś”, ale nigdy „niczyje”¹⁷. Przyglądając się szerzej zjawisku pomocy rodzinie nie można pominąć procesu usamodzielnienia się wychowanka przebywającego w placówce opiekuńczo-wychowawczej. To kolejny element stojący przed CUS. Proces usamodzielnienia się wychowanka w placówce opiekuńczo-wychowawczej lub przebywającego w rodzinie zastępczej jest procesem trudnym, ale możliwym do przeprowadzenia. Trzeba w trakcie jego realizowania spełnić odpowiednie warunki. Pośród nich m.in. takie jak: traktowanie wychowanków indywidualnie, gdyż każdy przypadek jest osobny; doradzanie wychowankowi i podsuwanie jemu odpowiednich pomysłów na życie w celu lepszego poradenia sobie i odpowiedniego funkcjonowania w środowisku lokalnym po opuszczeniu placówki; kładzenie przez cały proces wychowawczy w placówce akcentu na usamodzielnianie się wychowanków; kształtowanie w ich postawie pozytywnego nastawienia do życia; uczenia wychowanków radzenia sobie ze stresem oraz budowanie w nich właściwej postawy życiowej. Wymie-

¹⁴ I. Rybka, O. Piłat-Pawlak, *Diagnoza perspektyw rozwoju samorządowych usług publicznych w obszarze pomocy społecznej*, [w:] *Realizacja usług publicznych w jednostkach samorządu terytorialnego – ograniczenia, możliwości, rekomendacje*, red. C. Trutkowski, Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej, Warszawa 2016, s. 162.

¹⁵ Tamże, s. 164.

¹⁶ M. Woś, *Czego może...*, dz. cyt., s. 70.

¹⁷ Tamże, s. 67.

niając jednakże te wszystkie aspekty odpowiedniego przygotowania wychowanka do usamodzielnienia się nie można zapomnieć o istotnym elemencie, jakim jest systematyczne doszkalać się kadry wychowawców i pracowników socjalnych¹⁸.

Do planowania i realizowania usług społecznych potrzebne jest podejście kompleksowe i długofalowe, ponadsektorowe i międzyresortowe. Konieczne jest wypracowanie i stosowanie rozwiązań sprzyjających nawiązywaniu i utrzymywaniu stałych kontaktów, prowadzeniu systematycznej współpracy pomiędzy pracownikami różnych instytucji, np. wspólne szkolenia/warsztaty, zespoły robocze, etc. Koordynowanie usług publicznych świadczonych przez różne podmioty w ramach lokalnych systemów wsparcia, tak aby tworzyły spójną, kompleksową ofertę pomocową adekwatną do potrzeb mieszkańców, jest warunkiem sine qua non poprawy skuteczności działań pomocowych.

Konkludując warto zauważyć, iż obowiązująca już ustawa o CUS daje nadzieję na lepszy dostęp do usług społecznych. Może przyczynić się również do skoordynowanych działań wspierających rodziny potrzebujące pomocy w funkcjonowaniu. Będzie asumptem dla zespolonych działań kilku JST w rozwiązywaniu problemów, z którymi nie zawsze może poradzić sobie pojedynczy samorząd.

3. CUS a etyka społeczna

Choć ustawa powołująca CUS nie mówi nic o etycznych rozwiązaniach w tej materii to jednak w swoich założeniach, tak można wnioskować na podstawie jej zapisów, kieruje się nimi. Społeczeństwo powinno bowiem stworzyć człowiekowi, według także etyki, warunki rozwoju i doskonalenia się. W ten sposób prawidłowy rozwój jednostki zostaje podporządkowany jego dobru¹⁹. Etyka społeczna, która jest podstawą cywilizacji europejskiej, opartej na kulturze i wartościach religii judaistyczno-chrześcijańskiej, stwierdza m.in., że:

- osoba ludzka jest podstawową wartością moralną, dlatego też wokół niej buduje się świat wartości i norm moralnych. Tym samym działania człowieka, kiedy są zgodne z tymi normami warunkują dopiero wtedy prawdziwą i pełną doskonałość osoby,
- osoba ludzka stanowi źródło podstawowych uprawnień człowieka oraz jej powinności. W tym przypadku chodzi o to, aby stworzyć człowiekowi podłoże i możliwości do realizacji jego rozwoju, w perspektywie jego moralnego przeznaczenia. Najważniejsze z tych uprawnień i powinności to m.in. prawo człowieka do życia oraz do poziomu życia godnego człowieka i obrony swoich praw²⁰.

CUS jako zasada pomocy najbardziej potrzebującym jednostkom społeczności lokalnej współgra z etyką społeczną. Wieź społeczności ludzkiej, która ogniskuje się wokół społecznego istnienia i działania, obejmuje wszystkich członków danej społeczności, zespalać

¹⁸ I. Bieńkowska, M. Kitlińska-Król, *Placówki opiekuńczo-wychowawcze...*, dz. cyt., s. 20.

¹⁹ T. Ślipko, *Zarys etyki szczegółowej. Etyka społeczna*, t. 2, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010, s. 102-103.

²⁰ Tamże, s. 94.

ich w jedno, zbiorowe dobro, jako jednolite ciało moralne²¹. W ten sposób zjednoczone społeczeństwo ukierunkowane jest na cel, jako solidaryzm społeczny, objawiający się m.in. w pomocy i środkach solidarnościowego zharmonizowanego życia społecznego. Dobro wspólne stanowi bowiem „zasadę (rację) formalną zbiorowego bytu społeczeństwa”²².

Zasady pomocy jednostkom potrzebującym, które zostały skanalizowane w CUS kierują się także sprawiedliwością w życiu społecznym. Etyka społeczna rozumie pod tym pojęciem:

- sprawiedliwość zamienną – tzn. wszystko to, co się należy osobie, jako równiej innym, od innej osoby, lub też innych osób biorąc swoją podstawę z prawa naturalnego i pozytywnego;
- sprawiedliwość rozdzielczą – tzn. to, co się należy osobom i społecznościom od całej społeczności, tj. państwa, które ma obowiązek ponosić świadczenia na rzecz swoich członków, którzy tej pomocy potrzebują;
- sprawiedliwość legalną – która jest odwrotnością sprawiedliwości rozdzielczej²³.

4. Finansowanie działań pomocy społecznej

Działania z zakresu pomocy społecznej finansowane przez JST są zależne w dużej mierze od korelacji stanu finansów samorządowych, a koniunkturą gospodarczą. Wraz ze wzrostem gospodarczym, a tym samym wzrostem PKB ożywia się dynamika dochodów samorządów i odwrotnie. Warto przy tym pamiętać, iż na wahanie koniunktury wrażliwy jest podatek CIT, a także podatek pobierany za czynności cywilnoprawne i dochody związane z majątkiem komunalnym. O wiele mniej wrażliwy w tym przypadku jest podatek PIT.

Po drugie istnieje duża współzależność środków finansowych, które przekazywane są samorządom do zakresu realizacji zadań publicznych. Ma to ściśle powiązanie z decentralizacją zadań i przekazywaniem przez państwo pieniędzy JST do ich wykonania. Przy nierównowadze pomiędzy decentralizacją zadań a finansami publicznymi dochodzi w JST do zwiększenia przez nie wydatków bieżących. Często prowadzi to do spowolnienia potencjału rozwojowego danych gmin.

Po trzecie odnotowuje się w gospodarce JST niekorzystne zmiany w strukturze źródeł finansowania w sferze spadku dochodów własnych. Dlatego też odnotowuje się wzrost znaczenia transferów uzupełniających, które wiodą do uzależnienia budżetów JST od zewnętrznych źródeł finansowania oraz zasad ich transferowania.

W tej materii odnotowuje się także zróżnicowanie bazy podatkowej, głównie na terenach bardziej zurbanizowanych i lepiej uprzemysłowionych oraz silny wzrostowy trend zobowiązań JST, które korzystały z funduszy UE. Nie można zapomnieć również o problemach związanych ze spłatą zobowiązań dłużnych w tych JST, gdzie występuje niska baza ekonomiczna, a tym samym niski udział dochodów własnych i niska nadwyżka operacyjna.

²¹ Tamże, s. 109.

²² Tamże, s. 110.

²³ Tamże, s. 121.

Warto przy okazji zauważyć, że w materii kształtowania się funduszy JST, a ich dysponowaniem dochodzi w niektórych sytuacjach do niskiej autonomii władz lokalnych w procesie tworzenia się dochodów budżetu oraz całkowitym braku władztwa podatkowego, a także niezadowolająco funkcjonującym systemie wyrównywania dochodów budżetowych i braku standaryzacji kosztów świadczenia usług komunalnych i społecznych przez JST²⁴.

Przed władzami samorządowymi wciąż stoi wyzwanie, jakim jest zmiana struktury świadczeń pomocy społecznej od dominacji świadczeń finansowych w kierunku zwiększenia roli usług społecznych, w tym pracy socjalnej co z kolei wiąże się z reorganizacją jednostek pomocy społecznej i publicznych służb zatrudnienia, w tym ze zmianą struktury zatrudnienia (np. wzrost liczby pracowników wykonujących zawody pomocowe kosztem zmniejszenia liczby pracowników administracyjnych).

Zakończenie

Dobrze funkcjonująca rodzina w społeczeństwie daje podstawy do zdrowego jego funkcjonowania. Stanowi fundament budowy przyszłości każdego państwa. To w rodzinie rozpoczyna się proces wychowawczy, który ma niebagatelny wpływ na przyszłość młodego człowieka, a w szerszym kontekście również przyszłość państwa. Bez tego środowiska wydaje się, że człowiek nie jest w pełni prawidłowo ukształtowany i przygotowany do czekających go zadań i ról społecznych, ponieważ wychowanie opiera się na zdrowym i w miarę niezakłóconym środowisku rodzinnym²⁵.

W nowoczesnym państwie obywatelskim kwestia pomocy obywatelom, którzy w danym momencie życia najbardziej jej potrzebują, powinna mocno wybrzmieć. Odpowiedzią na zapotrzebowanie społeczności lokalnej na pewno jest możliwość powołania do życia, z początkiem 2020 roku, Centrum Usług Społecznych, które powinno bardziej niż dotychczasowa pomoc społeczna, udzielana przez m.in. OPS, zaktywizować mieszkańców samorządu. Zaproponowane przez prawodawcę CUS jest nowoczesnym, europejskim rozwiązaniem, które funkcjonuje w innych państwach Unii Europejskiej. Ma ono z zasady za zadanie pomagać w korzystaniu ze świadczeń oferowanych przez JST oraz Unię Europejską m.in. w pozyskiwaniu środków na różnorodną aktywność społeczną.

Wraz z wejściem w życie nowego prawa należy mieć nadzieję, że nastąpi dwustronna aktywizacja obywateli, która będzie czynnikiem wspólnototwórczym, w celu uruchomienia pokładów dobrej woli mieszkańców danej gminy. Aktywizacji nie tylko ludzi młodych, ale również osób, które przeszły na emeryturę, tzw. seniorów, będących w sile wieku, chcących pozostać nadal aktywnymi, w nowej zaproponowanej formule pracy dla innych. Pracy przynoszącej satysfakcję, która będzie czynnikiem integrującym i likwidującym, w tym przypadku, stygmatyzację osób starszych, korzystających tylko z biernej formy pomocy społecznej.

²⁴ J. Sierak, M. Bitner, *Planowanie finansowe i inwestycyjne w zakresie realizacji usług publicznych*, [w:] *Realizacja usług publicznych w jednostkach samorządu terytorialnego – ograniczenia, możliwości, rekomendacje*, red. C. Trutkowski, Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej, Warszawa 2016, s. 17-19.

²⁵ M. Woś, *Uwarunkowania społeczne...*, dz. cyt., s. 114.

Centrum Usług Społecznych, dzięki próbie zdiagnozowania i uaktywnienia programów pomocy społecznej, będzie mogło prowadzić szeroko pojętą pomoc dwustronną, m.in. integrowaniu usług, których podstawowym kryterium nie będzie kryterium dochodowe, kryterium zamożności, lecz tylko dobra wola z ich skorzystania, co na pewno przysłuży się z czasem do zlikwidowania w środowisku lokalnym stygmatyzowanych osób i rodzin.

Należy mieć również nadzieję, że JST decydując się na tę formę pomocy społecznej dołożą większych starań do zapewnienia dysfunkcyjnym rodzinom szerokiego wsparcia w wychowaniu i pomocy w edukacji ich dzieci. W ten sposób unikną olbrzymich nakładów finansowych powołując placówki wychowawczo-opiekuńcze, które nigdy nie będą w stanie zastąpić prawidłowo funkcjonującej rodziny.

Bibliografia

- Bieńkowska I., Kitlińska-Król M., *Placówki opiekuńczo-wychowawcze typu socjalizacyjnego z perspektywy aspiracji, planów życiowych i usamodzielnienia wychowanków*, „ZNPS Organizacja i Zarządzanie” 2018 (131).
- Mazowiecki Urząd Wojewódzki, *Informacja o wykonywaniu zadań z zakresu ustawy o wspieraniu rodziny i systemu pieczy zastępczej przez gminę, powiat i samorząd województwa mazowieckiego oraz o programach „Rodzina 500 plus” i „Dobry Start”*, Warszawa 2019.
- MPiPS, *Dane statystyczne dotyczące rodzin zastępczych i placówek opiekuńczo-wychowawczych*, [https://www.domydziecka.org/uploadUser/files/Statystyka_rodzin_zast %c4%99pczych_i_plac%c3%b3wek_opieku%c5%84czo_wychowawczych_na_koniec_2016_r.pdf](https://www.domydziecka.org/uploadUser/files/Statystyka_rodzin_zast%c4%99pczych_i_plac%c3%b3wek_opieku%c5%84czo_wychowawczych_na_koniec_2016_r.pdf), (13.01.2020).
- MRPiPS, *Wsparcie kompleksowe i skoordynowane – o centrach usług społecznych*, [w:] gov.pl, <https://www.gov.pl/web/rodzina/wsparcie-kompleksowe-i-skoordynowane--o-centrach-uslug-spoecznych>, (10.01.2020).
- PAP, TVP Info, *„To mają być usługi społeczne użyteczne”. Prezydent podpisał ustawę o CUS*, [w:] TVP PARLAMENT, <https://www.tvpparlament.pl/aktualnosci/to-maja-byc-uslugi-spoecznie-uzyteczne-prezyde-nt-podpisal-ustawe-o-cus/44066162>, (10.01.2020).
- Rybka I., Piłat-Pawlak O., *Diagnoza perspektyw rozwoju samorządowych usług publicznych w obszarze pomoc społeczna*, [w:] *Realizacja usług publicznych w jednostkach samorządu terytorialnego – ograniczenia, możliwości, rekomendacje*, red. C. Trutkowski, Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej, Warszawa 2016.
- Serwis Samorządowy PAP, *CUS w praktyce. Projektowane Centra Usług Społecznych okiem eksperta*, [w:] Wiadomości PAP, http://samorząd.pap.pl/depesze/wiadomosci_pap/188334/, (10.01.2020).
- Sierak J., Bitner M., *Planowanie finansowe i inwestycyjne w zakresie realizacji usług publicznych*, [w:] *Realizacja usług publicznych w jednostkach samorządu*

- terytorialnego – ograniczenia, możliwości, rekomendacje*, red. C. Trutkowski, Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej, Warszawa 2016.
- Ślipko T., *Zarys etyki szczegółowej. Etyka społeczna*, t. 2, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.
- Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych, Dz. U. 2019 poz. 1818.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Dz. U. 2011 Nr 149 poz. 887 z późn. zm.
- Woś M., *Uwarunkowania społeczne i socjalne życia rodziny oraz ich wpływ na wychowanie*, „Seminare” 2015/4 (36).
- Woś M., *Czego może nauczyć młode pokolenie socjologów spuścizna po Florianie Znanieckim?*, „Edukacja Humanistyczna” 2016/2 (35).

Ewa Chmielewska

Wsparcie rodziny w obliczu tworzenia Centrum Usług Społecznych

Powołanie CUS jest dla JST z jednej strony zadaniem, ale także i wyzwaniem, ponieważ daje gminom możliwości szukania nowych rozwiązań w zakresie usług społecznych, przy wykorzystania istniejącego potencjału i dotychczasowego dorobku doświadczenia. Etyka społeczna, choć nie wynika wprost z zapisu ustawy, to jednak mocno osadzona jest w bezpośrednich oddziaływaniach pomocowych. Skonstruowana struktura pieczy zastępczej w Polsce próbuje wspierać niewydolne rodziny. W interesie JST leży skoordynowanie działań pomocowych rodzinie, aby jak najlepiej i jak najszybciej przywrócić jej młodocianych członków, przebywających poza domem. W niej bowiem jednostka najlepiej przyswaja sobie wszystko to na czym najbardziej zależy społeczeństwu, tzn. przekazanie norm, zasad, wartości, kultury i przygotowaniu młodego człowieka do pełnienia różnorodnych ról społecznych.

Słowa kluczowe: CUS, rodzina, pomoc społeczna, etyka, piecza zastępcza.

Family support in the face of creating a Social Services Center

The setting-up of Centres for Social Services is a task for the local government units on the one hand, but also a challenge, as it gives the municipalities the opportunity to find new solutions in the field of social services, building on existing potential and experience. Social ethics, although not explicitly stated by the law, is firmly embedded in direct aid measure. Foster care is trying to support families incapable of upbringing. It is in the interest of the local government to coordinate its assistance activities with the family in need in order to bring back as effectively and as quickly as possible the young members staying in foster families away from home. Thus, family is the place where an individual takes all that society is most concerned about, i.e. norms, principles, values culture and preparation for social roles.

Keywords: centre for social services, family, social assistance, ethics, foster care.

Translated by Ewa Chmielewska

Paweł Leśniewski
Wyższa Szkoła Humanistyczna
Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Szczecinie

BADANIA BIEGŁEGO Z ZAKRESU ENTOMOSKOPII. ZARYS PROBLEMATYKI

Ekspertyzę entomologiczną możemy określić, jako zespół czynności badawczych wymagających wiadomości specjalnych z zakresu entomologii sądowej w ustalaniu okoliczności zdarzeń, wykonanych przez biegłych na zlecenie organu procesowego, zakończonych opinią mogącą mieć charakter dowodu w procesie karnym¹. Organ procesowy powołuje biegłego, jeżeli „stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy wymaga wiadomości specjalnych” (art. 193§1 kpk). Wiadomości specjalne są to wiadomości i umiejętności, które pozwalają na przeprowadzenie ekspertyzy, czyli specjalistycznych badań, krytycznej oceny ich wyników oraz dokonania ich interpretacji na potrzeby toczącego się postępowania². Organ procesowy, wskazując przedmiot i zakres ekspertyzy ustala zadania zlecone biegłemu do wykonania. Przedmiotem ekspertyzy entomologicznej są ślady entomologiczne, czyli owady i ślady pochodzące od owadów (ślady bytowania), celem ekspertyzy jest ustalanie istotnych faktów w postępowaniu prawnym³. Ślady entomologiczne stanowią bardzo zróżnicowaną grupę, obejmującą różne stadia rozwojowe owadów o różnej przynależności systematycznej⁴. Dla ekspertyzy entomologicznej, najważniejszą grupą śladów są owady żywe. W praktyce entomologii sądowej głównie badane są muchówki z rodzin: ścierwicowate, sernicowate, zgniłówkowate, plujkowate. Chrząszcze z rodzin: omarlicowate, skórnikowate, kusakowate, gnilikowate, przekraskowate. Biegły entomolog najczęściej bada larwy i postacie dorosłe owadów, rzadziej poczwarki i jaja. Biegły z zakresu entomologii sądowej najczęściej zajmuje się ustaleniem czasu śmierci, więc głównie owadami nekrofagicznymi, które żerują bezpośrednio na tkankach zwłok. Owady martwe są sporadycznie poddawane badaniom w ramach ekspertyzy. Jeżeli martwe owady są

¹ Definicja powstała na podstawie definicji Ekspertyza odontoskopijna [w] J. Kasprzak: *Odontoskopia kryminalistyczna*, wyd. Volumina.pl, Olsztyn - Szczytno 2011, s. 144.

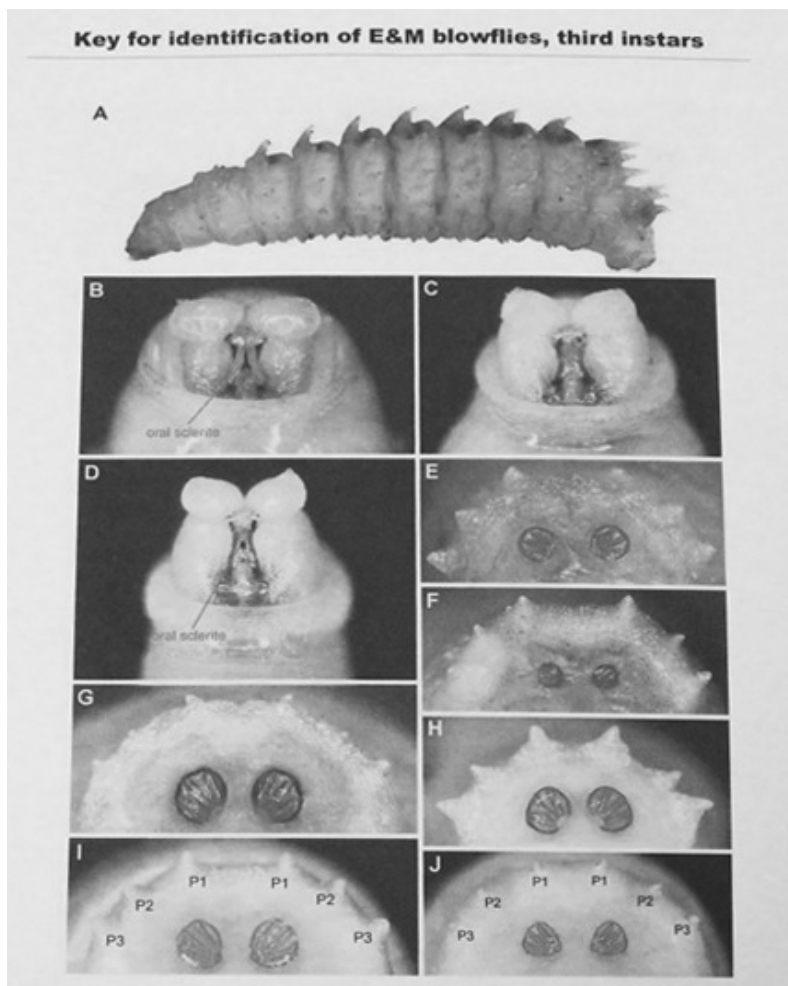
² red. J. Widacki: *Kryminalistyka 2. Wydanie*, wyd. C. H. Beck, Warszawa 2002, s. 188.

³ Sz. Matuszewski: *Ekspertyza entomologiczna*, s. 160 [w] M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz: *Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane*, wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 260-275.

⁴ Tamże, s. 63.

zabezpieczane podczas oględzin miejsca znalezienia zwłok, to z reguły są to postacie dorosłych muchówek, które można znaleźć w pobliżu zwłok. Bardzo cennymi śladami entomologicznymi z punktu widzenia badań prowadzonych w ramach ekspertyzy, są części owadów w postaci pupariów i wylinek, które również można ujawnić w pobliżu zwłok znajdujących się w zaawansowanej formie rozkładu, mogą one przetrwać przez długi okres. Ślady aktywności owadów to ślady w postaci uszkodzenia zwłok, ślady wydalenia krwi przez dorosłe muchówki, ślady przemieszczania owadów⁵.

Fot. nr 1. Klucze do oznaczenia stadium rozwojowych larw muchówek, opracowane przez prof. dr. hab. Krzysztofa Szpilę, UMK Toruń.

Fot. Paweł Leśniewski.

⁵ Tamże, s. 63.

Rozwój larwalny u większości gatunków, które mają być wykorzystane w entomologii sądowej dzieli się na trzy stadia. Mucha domowa (samiczka) składa pakiet jaj na powierzchni zwłok, w pakiecie może znajdować się od 100 do 150 jaj. Po okresie inkubacji w odpowiedniej temperaturze w czasie od 8 do 24 godzin widoczne. Biegły w zakresie entomologii zajmuje się najczęściej ustaleniem czasu śmierci, określanym w medycynie sądowej, jako okres pośmiertny, oznacza się go jako PMI (*post mortem intervallum*). Definiowany jest, jako okres, który upłynął od śmierci do zabezpieczenia śladów entomologicznych, okres w ramach ekspertyzy jest szacowany. Biegły, badając ślady entomologiczne, może ustalić, że po śmierci człowieka doszło do przemieszczania jego ciała. W przypadku potwierdzenia tego faktu, może wskazać środowisko, w którym zwłoki znajdowały się pierwotnie⁶. Badania biegłego mogą ustalić przyczyny i okoliczności śmierci. Przeprowadza się wówczas badania kompleksowe:

- entomologiczno-toksykologiczne, gdy konieczne są badania toksykologiczne zabezpieczonych śladów entomologicznych,
- entomologiczno-medyczne, gdy badane są uszkodzenia zwłok przez owady⁷.

Biegłymi w zakresie entomologii sądowej są nieliczni entomolodzy, na co dzień pracujący jako naukowcy, nauczyciele akademicy w placówkach naukowo-dydaktycznych, naukowo-badawczych. To ich wiedza, doświadczenie, prowadzone badania śladów entomologicznych pozwalają na ustalenie okoliczności śmierci człowieka, czasu i innych okoliczności związanych np. z przemieszczaniem zwłok⁸. Autor artykułu w lipcu 2018 roku został powołany, jako biegły *ad hoc* przez Wydział Zamiejscowy Departamentu do Spraw Przestępczości Zorganizowanej i Korupcji Prokuratury Krajowej w Katowicach w związku z prowadzonym śledztwem PK VI Wz Ds. 2018, w celu ujawnienia śladów bytowania owadów w mieszkaniu, samochodzie, budynku, na terenie ogródków działkowych, należącym do Zenona C. podejrzanego o przestępstwo z art. 148§2 pkt 1 kk. Postanowienie z zakresłonymi zadaniami zostały ograniczone jedynie do zidentyfikowania śladów pochodzących od aparatu gębowego, ekskrementów i śladów powstałych od odnóży. Badaniem innych śladów entomologicznych, które mogły być ujawnione w wymienionych miejscach zajęliby się naukowcy i jednocześnie biegli z zakresu entomologii sądowej, np.: profesor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Szymon Matuszewski, kierownik Pracowni Kryminalistyki Wydziału Prawa i Administracji - autor cyklu publikacji na temat: *Sukcesja owadów na zwłokach świni domowej w różnych typach lasów i jej wykorzystanie w entomologii sądowej*. Swoje prace publikował w „Polskim Piśmie Entomologicznym”, „Forensic Science International”, „International Journal of Legal Medicine”⁹. Profesor dr hab. Krzysztof Szpila, pracownik naukowy Wydziału Biologii i Ochrony Środowiska, Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, prowadził prace badawcze stadiów larwalnych muchówek wyższych

⁶ Tamże, s. 63.

⁷ Tamże, s. 63.

⁸ Tamże, s. 63.

⁹ <https://prawo.amu.edu.pl/strona/prof.-UAM-dr-hab.-Szymon-Matuszewski/> wejście: 28.10.2018 r.

ze szczególnym uwzględnieniem gatunków istotnych dla medycyny i weterynarii oraz ściernicowatych (muchówki) występujących w Iranie¹⁰. Doktor Szymon Konwerski, na co dzień pracujący w Zbiory Przyrodnicze, Wydział Biologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Biegły z zakresu ekspertyzy entomologicznej, w pracy naukowej zajmuje się chrząszczami.

Przygotowanie do badań

Zlecając ekspertyzę entomologiczną, organ oprócz przekazania zabezpieczonych technicznie śladów entomologicznych, powinien przekazać protokół oględzin wraz z dokumentacją techniczną, czyli dokumentację fotograficzną, filmy oraz protokół z sekcji zwłok również z dokumentacją fotograficzną. W przypadku gdy biegły ma określić czas, jaki minął od śmierci do zabezpieczenia śladów entomologicznych, konieczne są dane temperaturowe. Niezbędne są dane średnich dobowych temperatur powietrza przy gruncie i 1-2 metrów nad ziemią. Dane te można pozyskać z najbliższej położonej, w stosunku do miejsca ujawnienia zwłok, stacji meteorologicznej. Dane temperaturowe powinny dotyczyć odpowiednio długiego okresu, licząc wstecz od daty ujawnienia zwłok i przeprowadzenia oględzin. Jeżeli organ wydający postanowienie o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego nie dokonał pomiaru temperatury, musi umożliwić biegłemu umieszczenie rejestratora temperatury w miejscu znalezienia zwłok. Postuluje się rejestrowanie temperatury przez 2-3 dni, przez 24 godziny. Taki pomiar temperatury umożliwia weryfikację pomiarów temperatury ze stacji meteorologicznej o systematyczną różnicę pomiędzy miejscem rozkładu zwłok a stacją. Jeżeli zwłoki znalezione zostały w mieszkaniu, biegłemu należy bezwzględnie przekazać informację na temat temperatury panującej w pomieszczeniu, gdzie położone są zwłoki, stanie okien, drzwi, aktywnych urządzeń grzewczych¹¹.

W postanowieniu o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego z zakresu badań entomologicznych, zlecający organ poprzez odpowiednio sformułowane pytania zakreśla zadania zlecane biegłemu.

- W celu ustalenia czasu śmierci, pytanie powinno brzmieć: *kiedy nastąpiła śmierć XY?*
- Aby biegły ustalił, czy zwłoki przemieszczano po zgonie, należy sformułować pytanie: *czy zwłoki XY były przemieszczane po śmierci?*
- W przypadku, gdy biegły orzeknie, że zwłoki były przemieszczane, następne pytanie powinno brzmieć: *w jakim typie środowiska zwłoki XY znajdowały się uprzednio?*
- Zlecając badania aktywności owadów, gdy zwłoki mają ślady uszkodzeń pytanie powinno brzmieć: *czy uszkodzenia zwłok XY zostały spowodowane przez owady?*

¹⁰ <https://www.biol.UMK.pl/keib/pracownicy/prof.-Krzysztof-szpila/> wejście: 28.10.2018 r.

¹¹ Sz. Matuszewski: *Ekspertyza entomologiczna* [w] M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz: *Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane*, wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 272.

- Jeżeli mają być badane ślady krwi w miejscu ujawnienia zwłok, organ zadaje pytanie: czy ślady krwi powstały w efekcie aktywności owadów?

W przypadku zlecenia badań śladów entomologicznych z dziedziny toksykologii albo genetyki, pytania w postanowieniu należy sformułować zgodnie z zaleceniami biegłych wymienionych specjalności¹².

Przebieg badań

W ramach każdej ekspertyzy entomologicznej przeprowadza się badania identyfikacyjne w celu określenia stadium rozwoju owada i przynależności systematycznej. Określając przynależność systematyczną śladu, biegły entomolog zmierza do określenia gatunku. Identyfikacja gatunku może być niemożliwa z uwagi na niewłaściwe techniczne zabezpieczenie, ślad zgnił, rozkruszył się, lub z powodu istnienia blisko spokrewnionych gatunków. Fakt ten występuje w przypadku badań stadiów preimaginalnych owadów. Biegły w rutynowych badaniach identyfikacyjnych wykorzystuje metody klasyczne, w trakcie których analizuje budowę zewnętrzną owada, rozpoznając zestaw specyficznych cech dla danego taksonu. Biegli korzystają z kluczy do oznaczania owadów, w tym kluczy do oznaczania owadów istotnych dla entomologii sądowej, kolekcji porównawczych, tworzonych przez ekspertów i placówki zajmujące się gromadzeniem zbiorów przyrodniczych.

Fot. nr 2. Klucze służące biegłemu w trakcie badań do ustalenia gatunku chrząszcza.

Fot. Paweł Leśniewski.

¹² Tamże, s. 63.

Fot. nr 3. Klucze służące biegłym do ustalania gatunków muchówek.

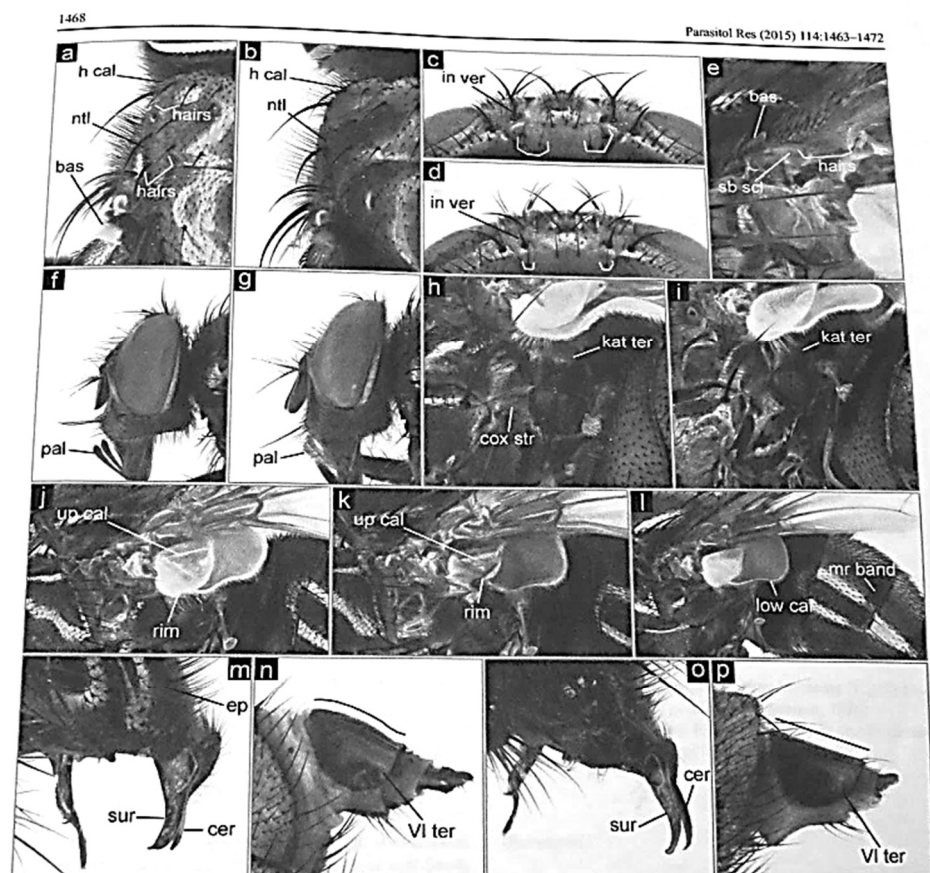

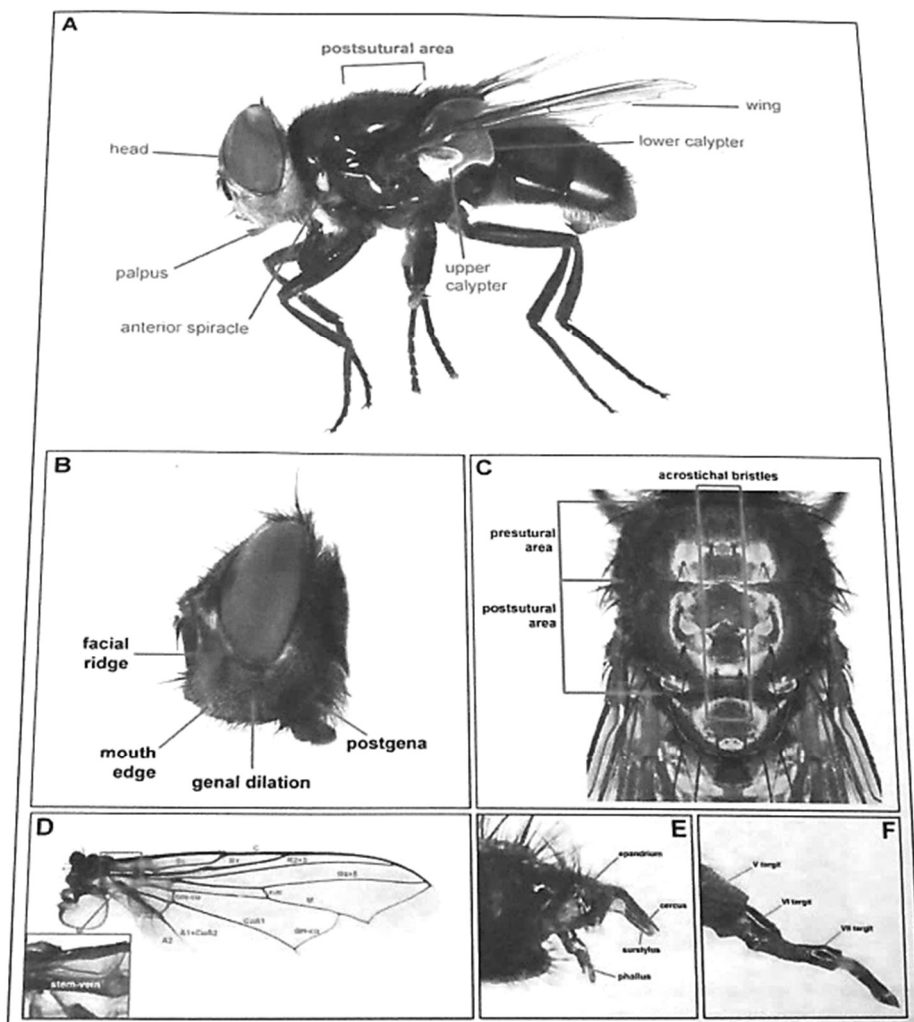
Fig. 3 The Middle Eastern blowflies of forensic importance. **a** *L. sericata*, thorax, dorsal view. **b** *L. cuprina*, thorax, dorsal view. **c** *L. sericata*, head, posterior view. **d** *L. cuprina*, head, posterior view. **e** *L. illustris*, base of wing, ventral view. **f** *L. silvarum*, head, lateral view. **g** *L. ampullacea*, head, lateral view. **h** *L. illustris*, posterior part of thorax, lateral view. **i** *L. ampullacea*, posterior part of thorax, lateral view. **j** *L. ampullacea*, upper and lower calypters, lateral view. **k** *L. porphyria*, upper, and lower calypters, lateral

posterior part of abdomen, male genital apparatus. **n** *L. caesar*, ovipositor, VIth tergite, lateral view. **o** *L. illustris*, posterior part of abdomen, male genital apparatus. **p** *L. illustris*, ovipositor, VIth tergite, lateral view. **bas** basicoxa, **cer** cercus, **cox str** coxae, **ep** epandrium, **h cal** humeral callus, **in ver** inner vertical seta, **kat ter** katepimeron, **low cal** lower calypter, **mr band** marginal band, **ntl** notopleuron, **pal** palpus, **sb scl** subcostal sclerite, **sur** surstylus, **up cal** upper calypter, **VI ter** sixth tergite

Fot. Paweł Leśniewski.

Fot. nr 4. Klucze służące biegłym do ustalania gatunków muchówek.

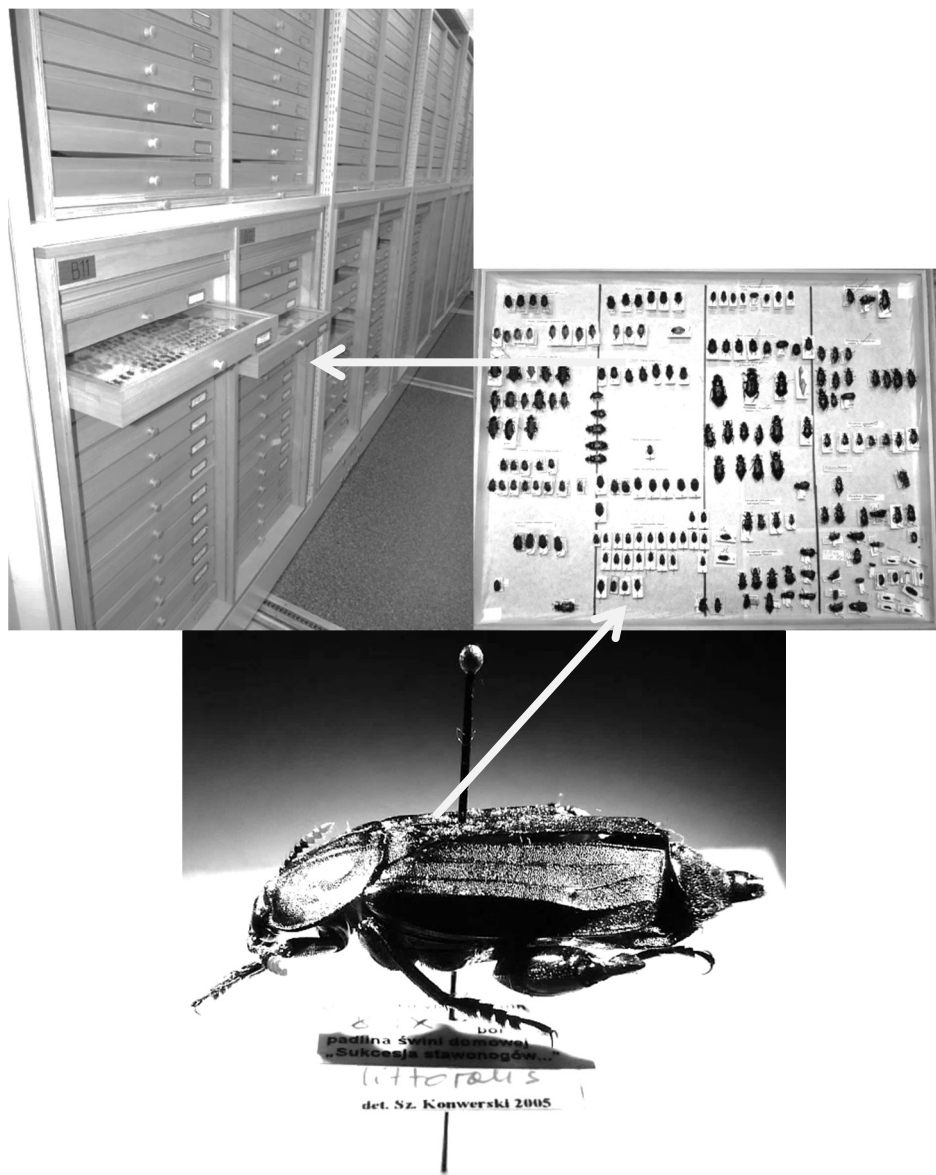
Key for identification of E&M blowflies

Figs 1A-J. General morphology of blowflies. A – habitus, *Chrysomya albiceps*, male; B – head profile, *Calliphora uralensis*; C – thorax, dorsal view, *Lucilia sericata*; D – wing, *Protophormia terraenovae*; E – male terminalia, *Lucilia bufonivora*; F – ovipositor, *Lucilia illustris*.

Fot. Paweł Leśniewski.

Fot. nr 5. Kolekcja zbiorów porównawczych chrząszczy, dra Szymona Konwerskiego, Wydział Biologii UAM w Poznaniu.

Fot. Paweł Leśniewski.

Poza metodami klasycznymi, biegli korzystają z metod molekularnych, w tym wykorzystywane są metody identyfikacji gatunkowej na podstawie badań DNA. Metody te są przydatne do badań identyfikacyjnych stadiów preimaginalnych, owadów uszkodzonych i owadów z grup systematycznych, których oznaczanie metodami klasycznymi jest prawie niemożliwe. Po badaniach identyfikacyjnych przeprowadza się badania klasyfikujące śladów, których przynależność systematyczna i stadium rozwoju zostały ustalone. Nie są badaniami rutynowymi, w odróżnieniu od identyfikacyjnych. Badania te poprzedzają niektóre badania wieku, ich celem jest sklasyfikowanie śladu według stopnia zaawansowania jego rozwoju. Poszczególne stadia rozwojowe owadów organizmów podlegają zmianom i pozwala to na wyróżnienie form, czyli klas i stadiów rozwojowych, które dają się uporządkować w skalę rozwoju opisującą zmianę budowy owadów w trakcie ich rozwoju w danym stadium. Takiej skali można używać w ekspertyzie, przyporządkowując badane ślady do form rozwojowych opisanych w skali, jest to istota badań klasyfikacyjnych. Formy larwalne często przez biegłych poddawane są tym badaniom. Rozwój larwalny u większości muchówek, które są wykorzystane w entomologii sądowej dzieli się na trzy stadia. Mucha domowa składa pakiet jaj na powierzchni zwłok, w pakiecie może znajdować się od 100 do 150 jaj. Po okresie inkubacji w odpowiedniej temperaturze w czasie od 8 do 24 godzin widoczne są już larwy pierwszego etapu rozwoju¹³. W czasie rozwoju larwy przechodzą przez trzy stadia (etapy rozwoju). Po każdym z nich larwa przechodzi wylinkę, czyli zrzuca z siebie oskórek. Poszczególne stadia larwalne różnią się od siebie wielkością i wykształceniem przetchlinek (otwory oddechowe)¹⁴. Pierwsze dwa etapy rozwoju są bardzo żarłoczne, charakteryzują się dużymi przyrostami masy i długości. Larwy trzeciego etapu rozwoju rzadko spotyka się na zwłokach. Jest to postać nieżerująca, która migruje z ciała, by przejść w stadium poczwarki w miejscu suchym i zacisznym¹⁵. W trzecim stadium można wyróżnić formę żerującą i formę nieżerującą. Badana larwa podczas ekspertyzy może być klasyfikowana do jednej z form rozwojowych. U większości muchówek łatwo można zauważyć cechy morfologiczne, które różnicują poszczególne formy rozwojowe. W przypadku larw chrząszczy badanie jest utrudnione, gdyż nie posiadają cech morfologicznych, dzięki którym można różnić poszczególne stadia rozwojowe. W tym przypadku dokonuje się pomiarów długości larw (stadia różnią się wielkościowo) i następnie do wyników pomiarów wykorzystuje się statystyczne metody klasyfikowania. Poczwarki oraz jaja owadów mogą być także poddawane badaniom klasyfikacyjnym. W stadium poczwarki zachodzi przeobrażenie larwy w imago, w tym czasie owad przechodzi przez szereg różniących się form rozwojowych. Entomolodzy opracowali skale rozwojowe dla stadium poczwarki, niektórych gatunków muchówek, które są wykorzystywane w entomologii sądowej. Skale rozwojowe są w trakcie opracowania dla stadium jaja¹⁶.

¹³ J. Wengris: *Mucha*, Wydawnictwo Wiedza, Warszawa 1949, s.9.

¹⁴ P. Trojan: *Muchy i człowiek*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1958, s.46.

¹⁵ E. Kaczorowska, A. Draber-Mońko: *Wprowadzenie do entomologii sądowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2014, s.118.

¹⁶ Tamże, s. 264-265.

Biegły prowadząc badania stadiów preimaginalnych może określić ich wiek, który jest definiowany jako czas rozwoju danego egzemplarza, czyli czas od złożenia jaja lub poczwarki do jego zabezpieczenia jako ślad kryminalistyczny. Szacowanie wieku śladów odbywa się na podstawie metody rozwojowej. Polega na ustaleniu wieku najstarszych obecnych na zwłokach form preimaginalnych. Daje to podstawę do wnioskowania o tzw. minimalnym czasie, jaki upłynął od zgonu. Wskaźnikami do ustalania wieku są: długość larw, stadium rozwoju, waga larw. Określenie wieku opiera się na powtarzalności zmian wskaźników. Uzyskane wyniki porównuje się z opracowanym modelem rozwoju. Kolejna metoda wykorzystywana w badaniu entomofauny zwłok w celu określenia czasu śmierci to metoda sukcesyjna. Polega na ustalaniu czasu obecności na zwłokach stwierdzonego zespołu owadów. Ustalenie czasu daje podstawę do wnioskowania w przedmiocie minimalnego i maksymalnego okresu pośmiertnego. W tej metodzie uwzględnia się obszar geograficzny, porę roku, typ środowiska, sposób wyeksponowania zwłok oraz wagę zwłok¹⁷.

Opinia biegłego

Opinia biegłego stanowi osąd o czymś, np. o zdarzeniu lub o kimś, np. potencjalnym sprawcy przestępstwa. Opinia wydawana jest przez osobę, którą organ procesowy powołał, jako biegłego, w kwestii rozstrzygnięcia istotnych wątpliwości danej sprawy¹⁸. Biegły powołany zostaje do wypowiedzenia się w kwestiach z zakresu wiedzy specjalistycznej. Jest traktowany jako pomocnik organu. Musi być osobą niezależną, niemającą interesu prawnego związanego z rozstrzygnięciem sprawy. Biegły wypowiada się tylko, co do okoliczności faktycznych. Sąd, co do zasady nie jest związany z opinią biegłego i traktuje ją zgodnie z zasadą swobodnej oceny dowodów¹⁹.

Elementy treści opinii biegłego:

- Dokładne „oznaczenie biegłego” - imię, nazwisko, adres;
- Wskazanie czy biegły jest wpisany na listę biegłych sądowych;
- Oznaczenie specjalności biegłego, np. w dziedzinie kryminalistyki o specjalności: identyfikacja i ujawnianie śladów entomologicznych, w dziedzinie biologii o specjalności entomologii sądowej, szacowanie okresu pośmiertnego, identyfikacja entomofauny zwłok;
- Miejsce i data sporządzenia opinii;
- Oznaczenie organu zlecającego opinię, w postanowieniu będącym podstawą wydania opinii, sygnatura akt;
- Wyszczególnienie zadań zleconych biegłemu w postanowieniu, np.:

¹⁷ Tamże, s. 63.

¹⁸ red. G. Kędzierska, W. Kędzierski: *Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia techniki*, Wyd. WSPol. Szczytno 2011, s. 449.

¹⁹ S. Kalinowski: *Biegły i jego opinia*. Wydawnictwo Centralnego Laboratorium Kryminalistycznego Policji, Warszawa 1994, s. 133-136.

- *Kiedy nastąpiła śmierć Jana Kowalskiego?* Na podstawie zabezpieczonych larw, wylinek, dorosłych owadów.
 - *Czy zwłoki Jana Kowalskiego były przemieszczane po śmierci?* Na podstawie zabezpieczonych owadów dorosłych, wśród nich mogą znajdować się owady występujące endemicznie w określonych miejscach.
 - *Czy uszkodzenia zwłok Jana Kowalskiego zostały spowodowane przez owady?* Na podstawie protokołu oględzin, dokumentacji fotograficznej.
 - *Czy ślady krwi widoczne na ścianach, szybach, ramach okiennych, lampach pod-sufitowych powstały w wyniku aktywności owadów?* Na podstawie protokołu oględzin, dokumentacji fotograficznej.
- Wyszczególnienie śladów, materiałów procesowych udostępnionych biegłemu będących częścią materiału dowodowego, na podstawie których biegły jest zobowiązany wydać opinię;
 - Biegły w sposób zwięzły przedstawia w opinii stan faktyczny, będący przedmiotem postępowania;
 - Biegły wykazuje źródła wiedzy specjalistycznej, z których korzystał przy sporządzeniu opinii;

Biegły podaje dokładny opis prowadzonych badań, uwzględniając metodę badania, urządzenia i aparaturę, którymi posługiwał się przy przeprowadzeniu badań.

Wnioski z przeprowadzonych badań:

- Wnioski są ustalane w wyniku rozpatrzenia wszystkich dowodów. Będą to dostarczone do biegłego ślady entomologiczne zabezpieczono podczas czynności oględzinowych w postaci jaj, larw, poczwerek, wylinek, dorosłych owadów lub ich fragmentów. Zabezpieczone ślady aktywności owadów w postaci kropek, kresek z różnych przedmiotów. Cenne dla biegłego mogą okazać się fotografie zwłok i miejsc, gdzie znajdowały się zwłoki. Jeżeli zdjęcia będą dobrej jakości będzie można ustalić gatunki owadów dorosłych, określić stadia rozwoju form preimaginalnych;
- Biegły nie może oceniać wiarygodności materiału dowodowego, należy to do sądu. Ma prawo ocenić przydatność materiału do badań. Ślady entomologiczne mogą być w niewłaściwy sposób zabezpieczone, co skutkuje zgniciem materiału, rozkałkowaniem, larwy ze zwłok mogą być wadliwie zakonserwowane, co będzie skutkowało nie oszacowaniem czasu śmierci;
- Wnioski muszą być spójne, nie mogą powodować luk w przedmiocie rozstrzygnięcia opinii;
- Muszą być zgodne z zasadami logiki i doświadczenia życiowego;
- Wnioski muszą być oparte na wiedzy specjalistycznej, którą biegły posiada, z uwagi na fakt, że wymóg wiadomości specjalnych stanowi podstawową przesłankę sporządzenia opinii w postępowaniu;

- Usystematyzowane pod względem kolejności podejmowanych działań przez biegłego, które będą powodowały dostrzeżenie kolejnych wniosków;
- Powinny być formułowane w sposób kategoriyczny i prowadzić do eliminowania kilku wariantów istnienia danych okoliczności faktycznych, będących przedmiotem sprawy;
- Przy braku jednoznacznych wniosków, biegły powinien określić stopień prawdopodobieństwa wariantów i ocenę, który z wariantów odpowiada rozstrzyganej sprawie;
- Sąd i strony muszą prawidłowo zrozumieć wnioski zawarte w opinii, dlatego muszą być formułowane w jasny sposób. Język powinien bazować na zasobie języka poznawczego. Pojęcia z fachowych dziedzin, powinny być wyjaśnione. Opinia sporządzona na potrzeby sądu, który nie posiada wiedzy fachowej z danej dziedziny.

Bibliografia

- Kaczorowska E., Draber-Mońko A.: *Wprowadzenie do entomologii sądowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2014.
- Kalinowski S.: *Biegły i jego opinia*, Wydawnictwo Centralnego Laboratorium Kryminalistycznego Policji, Warszawa 1994.
- Kasprzak J.: *Odontoscopia kryminalistyczna*, wyd. Volumina.pl, Olsztyn - Szczytno 2011.
- Kędzierska G., W. Kędzierski I. (red.): *Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia techniki*, Wyd. WSPol. Szczytno 2011.
- Matuszewski Sz.: *Ekspertyza entomologiczna* [w] M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz: *Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane*, Wyd. Wolters Kulwer, Warszawa 2017.
- Trojan P.: *Muchy i człowiek*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1958.
- Wengris J.: *Mucha*, Wydawnictwo Wiedza, Warszawa 1949.
- Widacki K (red.): *Kryminalistyka 2*. Wydanie, wyd. C. H. Beck, Warszawa 2002.
- <https://prawo.amu.edu.pl/strona/prof.-UAM-dr-hab.-Szymon-Matuszewski/>.
- <https://www.biol.UMK.pl/keib/pracownicy/prof.-Krzysztof-szpila/>.

Paweł Leśniewski

Badania biegłego z zakresu entomoskopii. Zarys problematyki

Przedmiotem ekspertyzy entomologicznej są ślady entomologiczne, czyli owady i ślady pochodzące od owadów (ślady bytowania). Ekspertyza biegłego z zakresu entomologii sądowej może stanowić istotną pomoc dla organów procesowych w ujawnieniu prawdy materialnej (np. w celu ustalenia czasu śmierci). Entomologia sądowa to prężnie rozwijająca się dziedzina nauki, a potwierdzeniem na to jest coraz częstsze wykorzystywanie jej w sprawach kryminalnych.

Słowa kluczowe: entomologia, ekspertyza entomologiczna, ślady entomologiczne, biegły sądowy.

Expert examination in the field of entomoscropy. Outline of the issues

The subject of entomological expertise are entomological traces, i.e. insects and traces originating from insects (traces of existence). The expert's expertise in the field of forensic entomology can be an important help for procedural organs in revealing material truth (e.g. to determine the time of death). Forensic entomology is a rapidly growing field of science, and this is confirmed by its increasing use in criminal cases.

Keywords: entomology, entomological expertise, entomological traces, court expert.

Translated by Anna Oleszak

Aneta Raczykowska
Szkoła Podstawowa nr 6
im. Kornela Makuszyńskiego

NAUCZYCIEL - ZAWÓD Z POWOŁANIA?

Wprowadzenie

Szkoła jest miejscem współpracy różnych podmiotów, zaczynając od władz oświatowych, uczniów, rodziców, na nauczycielach kończąc. Powszechnie analizowana jest w perspektywie potrzeb uczniów, jednak równie ważna jest postać samego nauczyciela¹. W efekcie rosnących wymagań stawianych wobec nauczycieli przez Ministerstwo Edukacji Narodowej i natłoku obowiązków pojawiają się rozbieżności pomiędzy oczekiwaniami MEN, a szkolną rzeczywistością. Wśród nauczycieli narasta napięcie, niezadowolenie i irytacja². Dzieje się tak, ponieważ nauczyciel wypełniając swój podstawowy obowiązek nauczania, dodatkowo działa w różnych sferach: wychowania, doradztwa, opieki, współpracy z rodzicami, ze środowiskiem szkolnym, pracy w zespołach szkolnych, diagnozowania, organizowania własnej pracy, resocjalizacji³. W zapamiętanej szkole z przeszłości wszystko ujęte było w schematy, wiedza przekazywana była przez jeden uznany za słuszny sposób rozumienia świata. W nowym modelu szkoły nauczyciel staje się przewodnikiem i organizatorem. Oczekuje się, aby nauczyciel był otwarty, twórczy, aktywny, wolny od rutyny⁴. Heliodor Muszyński uważa, że w rekrutacji do zawodu, doskonaleniu zawodowym oraz w procedurach awansu zawodowego przestaje się cenić umiejętności i predyspozycje kluczowe w tym za-

¹ B. Taradejna, *Oczekiwania zawodowe nauczycieli a możliwość ich realizacji w szkolnym środowisku pracy*, „Bezpieczeństwo Pracy. Nauka i Praktyka”, nr 4 (499), 2013, s. 22.

² S. Broniarz, *ZNP rozpoczyna rozmowy ze środowiskiem nauczycielskim na temat form protestu*, <http://www.radiopik.pl/3,74223,znp-rozpoczyna-rozmowy-ze-srodowiskiem-nauczycieli> [26.12.2019].

³ C. Plewka, *Znaczenie i dylematy nauczycielskiej profesji i nauczycielskiego profesjonalizmu*, „Edukacja Humanistyczna”, nr 1 (24), Szczecin 2011, s. 62.

⁴ B. Romanek, *Doświadczenia i oczekiwania nauczycieli związane z ich funkcjonowaniem w zawodzie*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 2016, s. 285.

wodzie. Potocznym przekonaniem stało się, że ukończenie studiów pedagogicznych i zdobywanie odpowiedniego zasobu wiedzy czyni każdego nauczycielem⁵. W sytuacji zmieniającego się świata zauważamy zupełnie inne oczekiwania społeczne wobec nauczycieli niż kilka lat temu. Coraz częściej, debatując na temat tego zawodu, występują refleksje na temat nauczycielskiej profesji, czy jest to powołanie, zawód, misja, przypadek czy konieczność?

Kim jest nauczyciel?

Zawód nauczyciela na przestrzeni wieków przeszedł metamorfozę poprzez rolę nauczyciela filozofa, duchownego, nauczyciela rzemieślnika, nauczyciela wychowawcy⁶ aż do roli refleksyjnego praktyka⁷. Wraz z różnymi zmianami społeczno-kulturowymi zmieniały się i rosły wymagania wobec instytucji oświatowych, a w konsekwencji także nauczycieli i pedagogów. System edukacji nauczycieli bardzo często poddawany jest krytyce, stał się on również obszarem w którym przez cały czas poszukuje się nowych rozwiązań. Wykonywanie zawodu nauczyciela wymaga posiadania wiedzy ogólnej, jak i z nauczanego przedmiotu oraz także wielu umiejętności, solidnego przygotowania oraz odpowiednich cech osobowości⁸.

Problematyką dotyczącą zawodu i pracy nauczyciela zajmowali i zajmują się uczeni tak jak między innymi: Jan Paweł Władysław Dawid (1946)⁹, Zygmunt Mysłakowski (1962)¹⁰, Stefan Szuman (1985)¹¹, Wincenty Okoń (1991)¹², Maria Czerepaniak-Walczak (1997)¹³, Bogusława Dorota Gołębiak (1998)¹⁴, Wanda Dróżka (1998)¹⁵, Henryka Kwiatkowska (2005)¹⁶, Tadeusz Lewowicki (2007)¹⁷, Andrzej Radziejewicz-Winnicki (2008)¹⁸, Zbigniew Kwieciński (2008)¹⁹ a także wielu innych uczonych z zagranicy²⁰. Zawód nauczyciela jest najstarszym zawodem świata, od wielu lat jest przedmiotem zainteresowań filozofów,

⁵ H. Muszyński, *Nauczyciel wobec współczesnych wyzwań i konieczności* [w:] *Edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna. Obszary poszukiwań, wyzwań i doświadczeń w kontekście zmian oświatowych*, red. D. Waloszek, Wydawnictwo Bliżej Przedszkola, Kraków 2010, s. 38.

⁶ K. Żegnałek, E. Gutkowska-Wyrzykowska, *Nauczyciel – misja czy zawód?*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika 13” 2016, s. 174.

⁷ B. D. Gołębiak, *Zmiany edukacji nauczycieli. Wiedza – biegłość – refleksyjność*, Edytor, Toruń-Poznań 1998, s. 92.

⁸ P. Ziółkowski, *Pedeutologia – zarys problematyki*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2016, s. 11-12.

⁹ J. W. Dawid, *O duszy nauczycielstwa*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1946.

¹⁰ Z. Mysłakowski, *Co to jest „talent pedagogiczny”* [w:] *Osobowość nauczyciela*, red. W. Okoń, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1962.

¹¹ S. Szuman, *Dzieła wybrane*, t. 1, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1985.

¹² W. Okoń, *Rzecz o edukacji nauczycieli*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991.

¹³ M. Czerepaniak-Walczak, *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Edytor, Toruń 1997.

¹⁴ B. D. Gołębiak, *Zmiany edukacji nauczycieli. Wiedza, biegłość, refleksyjność*, Edytor, Toruń-Poznań 1998.

¹⁵ W. Dróżka, *Styl pedagogiczny w doświadczeniu zawodowym nauczycieli* [w:] *Rozwój nauczyciela w okresie transformacji*, red. W. Prokopiuk, Trans Humana, Białystok 1998.

¹⁶ H. Kwiatkowska, *Tożsamość nauczycieli. Między anomią a autonomią*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.

¹⁷ T. Lewowicki, *Problemy kształcenia i pracy nauczycieli*, Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB, Radom 2007.

¹⁸ A. Radziejewicz-Winnicki, *Pedagogika społeczna (w obliczu realiów codzienności)*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

¹⁹ Z. Kwieciński, B. Śliwerski, *Pedagogika. Podręcznik akademicki t.1*, PWN, Warszawa 2008.

²⁰ C. Plewka, *Znaczenie i dylematy nauczycielskiej profesji...*, op. cit., s. 61-62.

psychologów, pedagogów²¹. Bez wątpliwości elementarnym warunkiem edukacyjnego profesjonalizmu jest wykształcenie oraz stałe doskonalenie zawodowe. Nauczyciel to zawód złożony i przygotowanie się do tego zawodu musi być wielostronne, staranne, profesjonalne i sensowne a przede wszystkim rozłożone w czasie. Stefan Schuman w książce „Talent pedagogiczny” określa nauczyciela jako jednostkę, od której aktywności zależą efekty nauczania i wychowania. Podkreśla ścisłą zależność wyników nauczania i wychowania od cech osobowości nauczyciela²². Zygmunt Mysłakowski i Stefan Szuman wprowadzili do pedeutologii²³ pojęcie talentu pedagogicznego. Według Stefana Szumana tajemnica talentu pedagogicznego tkwi w tym, co nauczyciel, wychowawca posiada i ma do rozdania, a więc bogactwo jego własnej osobowości oraz w jaki sposób to czyni, czyli jaka jest jego umiejętność oddziaływania na innych. Cała tajemnica tkwi w występowaniu tych dwóch elementów. Bogata osobowość i dojrzały charakter, wiedza i piękna dusza nie gwarantują posiadania talentu. Dopiero występowanie w harmonii obydwu elementów warunkuje osobowość idealnego nauczyciela²⁴. „Amerykański badacz W. T. Norman wyróżnia pięć czynników osobowości nauczyciela: a) ekstrawersja: rozmowny – milczący; szczery, otwarty – zamknięty; śmiały – ostrożny; towarzyski – samotnik; b) łatwość we współżyciu: dobroduszny – gniewliwy; brak zazdrości – zazdrośny; delikatny, miły – ostry; współpracujący – negatywistyczny; c) sumienność: drobiazgowy, schludny – beztroski; odpowiedzialny – mało odpowiedzialny; skrupulatny – brak skrupulatności; persewering – nieśmiały; d) równowaga emocjonalna: zrównoważony – nerwowy i napięty; spokojny – pełen niepokoju; opanowany – łatwo podniecający się; brak hipochondrii – hipochondryczny; e) kultura: wrażliwy artystycznie – niewrażliwy artystycznie; intelektualnie nastawiony – nierefleksyjny; mający ogłódę, wyrafinowany – nieogłodzony, prostacki; obdarzony wyobraźnią – prosty, konkretny”²⁵.

Pedeutologia nakierowała na zmienność ideałów i wymagań stawianych wobec nauczycieli. Badania wskazały, że pracę nauczyciela można wykonywać dobrze w różny sposób, ponieważ efekty tej pracy w znacznym stopniu zależą od pozaintelektualnych cech osobowości²⁶. Jan Paweł Władysław Dawid dostrzega duszę nauczycielstwa, twierdził że: „istotę nauczycielskiego powołania można określić jako miłość dusz ludzkich. Jest to miłość, bo człowiek wychodzi poza siebie, troszczy się, bezinteresownie czyni coś dla drugiego; jest to miłość dusz, bo przedmiotem jej jest wewnętrzna, duchowa treść człowieka, jego dobro moralne, jego oświecenie i udoskonalenie jako istoty duchowej. Dla nauczyciela z takim powo-

²¹ K. Żegnałek, E. Gutkowska-Wyrzykowska, *Nauczyciel – misja...*, op. cit., s. 173.

²² S. Szuman, *Talent pedagogiczny*, Wyd. Nawrockiego, Katowice 1947, s.49.

²³ Pedeutologia to dział pedagogiki (subdyscyplina) zajmujący się zagadnieniami dotyczącymi zawodu nauczyciela, [w:] P. Ziółkowski, *Pedeutologia zarys problematyki*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2016, s. 7.

²⁴ M. Kujawska, *Model współczesnego nauczyciela*, „Cieszyński Almanach Pedagogiczny 2”, 2013, s. 39.

²⁵ W. T. Norman [za:] P. Mazur, *Zawód nauczyciela w ciągu dziejów*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełm 2015, s. 93.

²⁶ B. Kutrowska, *Nauczyciel w zmieniającej się rzeczywistości edukacyjnej*, Dolnośląska Szkoła Wyższa we Wrocławiu, <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/5462>, s. 38, [22.11.2019].

łaniem każdy nowy uczeń to jakby rozszerzenie i przyrost własnej jego jaźni, to nowe zadanie do spełnienia w zakresie własnego jego osobistego życia.”²⁷. Nauczyciel według Wincen- tego Okonia to osoba, która jest wykwalifikowana do nauczania i wychowywania dzieci, młodzieży i dorosłych. Nauczyciel kształci, wychowuje, rozwija znajdujących się pod jego opieką uczniów. Efekt jego pracy zależy między innymi od uczniów, programu edukacji oraz od jej zewnętrznych warunków, lecz przede wszystkim od samego nauczyciela²⁸. Zwrócił uwagę również na to, że: „potrzeba doskonałości, poczucie odpowiedzialności i obo- wiązku, wewnętrzna prawdziwość moralna (...) stanowi tło i istotę tego, co nazwalimy „du- szą nauczycielstwa”. Jest to dar indywidualny, powołanie, przejaw wyższego duchowego w człowieku pierwiastka”²⁹. Daniel Goleman w publikacji „Inteligencja emocjonalna” pisze, że sukces w życiu i nauczycieli zależy nie tylko od ich intelektu, lecz w ogromnym stopniu od samoświadomości tzn. kontrolowania własnych emocji, zapału i wytrwałości w dążeniu do celu, a także od zdolności do empatii i umiejętności zachowań społecznych. Uważa, że „inteligencja emocjonalna jest źródłem cech, które sprawia, że jesteśmy bardziej ludzcy i odznaczamy się tym, co każdy człowiek winien posiadać”³⁰. Mieczysław Kreutz, posłużył się terminem „osobowości nauczyciela” i wyróżnia w niej dyspozycje takie jak: miłość ludzi, skłonność do społecznego oddziaływania oraz zdolność sugestywną³¹. Wszelkie idee dydak- tyczne, cele, treści, metody i zasady kształcenia i wychowania nie działają automatycznie, lecz realizują się i ożywiają dzięki działalności nauczyciela. Osoba i zawód nauczyciela, jego kwalifikacje i autorytet, który buduje odgrywają znaczącą rolę w procesie nauczania i ucze- nia się. Nauczyciel jest organizatorem swojej pracy, kierownikiem własnej lekcji i opieku- nem całego procesu nauczania i uczenia się³².

Nauczyciel powołanie czy zawód?

W świetle przemian następujących w systemie funkcjonowania oświaty, zmienia się rola i realizowanie zadań w pracy nauczyciela. Problemem jest świadomość i zaangażowanie ze strony nauczycieli. To od nauczycieli może zależeć i zależy najwięcej. Kilkadziesiąt lat temu nauczyciel był autorytetem i skarbnicą wiedzy, w obecnych czasach dostęp do mediów jest tak powszechny, że rola nauczyciela sprzed lat odeszła w zapomnienie. Nauczyciel nie powinien zapominać o powołaniu, o tym, że nauczanie to nie tylko przekazywanie wiedzy, lecz stworzenie takiej sytuacji, aby „dziecko samo chciało ją „zdobyć”. Jednym z wielu czyn- ników decydujących o efektach nauczania jest odpowiednia atmosfera panująca w czasie trwania lekcji. Nauczyciel dbający o to, aby być nie tylko cenionym specjalistą, ale również osobą przyjazną uczniowi, będzie swoją postawą kształtował więzi między uczniami

²⁷ J. W. Dawid, *O duszy nauczycielstwa*, [w:] *Osobowość nauczyciela*, red. W. Okoń, Wyd. 2, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1962, s. 45.

²⁸ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1987, s. 76.

²⁹ Ibidem, s. 61.

³⁰ D. Goleman, *Inteligencja emocjonalna*, Media Rodzina, Poznań 2007, s. 246.

³¹ M. Kujawska, *Model współczesnego...*, op. cit., s. 203.

³² M. Sikorski, *Rozważania o kwalifikacjach pedagogicznych nauczyciela*, „Zeszyty naukowe Akademii Mary- narki Wojennej” nr 2 (165), 2006, s. 126.

a sobą³³. Jak już zauważono zawód nauczyciela na przestrzeni wielu lat przeszedł metamorfozę od roli nauczyciela-filozofa, duchownego, nauczyciela-rzemieślnika, do odrębnej grupy społeczno-zawodowej. Przysłowiowy „belfer” jest pełnowartościową osobowością, która daje innym przykład i stanowi wzór do naśladowania³⁴. Czy współczesny nauczyciel ma świadomość misji, powołania? Czy jest to dla większości zawód jak każdy inny?

Rozpatrując kwestię nauczycielskiego powołania warto odwołać się do fundamentalnej pracy pedeutologicznej, jaką była rozprawa Jana Pawła Władysława Dawida pt. „O duszy nauczycielstwa” (1912). Autor uważał, że nauczycielem z powołania jest osoba, która dąży do zgodności, harmonii i jedności z duchowym życiem innych. Istotą powołania jest miłość, troska, bezinteresowność, a powołanie nauczyciela wyraża się w „miłości dusz ludzkich”³⁵. W związku z tym uważał, że: „nauczyciel nie może „po prostu być tylko wykładowcą”, że oprócz tego powinien spełniać takie funkcje, jak funkcja wychowawcy, opiekuna, doradcy, partnera, inicjatora różnorodnych poczynąń poznawczych uczniów, rozjemcy, sędziego (...) Wymaga to, oczywiście, odpowiedzialności, wrażliwości „na ludzką niedolę”, ustawicznego samokształcenia, „społecznikostwa” (...), wysokiej kultury umysłowej i moralnej, tolerancji i obiektywizmu w ocenie innych, ale przede wszystkim samego siebie”³⁶. Jean-Jacques Rousseau w książce „Emil czyli o wychowaniu” (1762) pisał: „Pamiętaj, zanim odważysz się przedsięwziąć formułowanie człowieka, musisz przedtem stać się człowiekiem; musisz z samego siebie uczynić przykład, którym powinienes być dla ucznia (...) jeżeli nie otworzysz zarazem serca, serce bliźnich zostanie dla ciebie zamknięte. Trzeba poświęcić bliżnim swój czas, starania, życzliwość, siebie samego”³⁷. Żaden system pedagogiczny na świecie nie lekceważy roli nauczyciela w procesie edukacji. Poza różnicami występującymi między nimi systemy te są zgodne co do tego, że tylko nauczyciel z powołania, zaangażowany może dobrze kształcić, wychowywać³⁸. Zdaniem Johna Deweya: „każdy nauczyciel powinien uświadomić sobie dostojność swojego powołania, powinien się czuć sługą społecznym, wyznaczonym do utrzymywania należytego porządku społecznego i przyczyniania się do właściwego postępu społecznego”³⁹. Nauczyciel nie powinien być bierny wobec uczniów, współczesna szkoła potrzebuje nauczyciela opiekuna, organizatora oraz przewodnika. Zgodnie z Ustawą Dz. U. 2017 poz. 59, Prawa oświatowego Art. 5⁴⁰ powinna być to osoba, współpracująca w atmosferze wzajemnej życzliwości ze swoimi wychowankami. Odpowiednia atmosfera sprzyja procesom uczenia się i nauczania.

³³ M. Molenda, *Problemy współczesnej edukacji (z doświadczeń nauczyciela kształcenia zintegrowanego)*, [w:] W. Dróżka, B. Matyjas, *Współczesne problemy zawodu nauczyciela i pedagoga*, „Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 19”, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce 2010, s. 189.

³⁴ K. Żegnałek, E. Gutkowska-Wyrzykowska, *Nauczyciel – misja...*, op. cit., s. 174.

³⁵ J. W. Dawid, *O duszy nauczycielstwa*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1946, s. 6-9.

³⁶ C. Kupisiewicz, *Jan Władysław Dawid*, [w:] *Myśliciele o wychowaniu*, red. C. Kupisiewicz, I. Wojnar, BGW, Warszawa 1996, s. 235.

³⁷ J.J. Rousseau, *Emil czyli o wychowaniu*, t. 1, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1955, s. 92-93.

³⁸ A. Kaczmarczyk, M. Kątny, *Nauczyciel – zawód, misja czy powołanie?* „Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 19”, 2010, s. 65-66.

³⁹ J. Dewey, *Moje pedagogiczne credo*, Żak, Warszawa 2012, s. 30.

⁴⁰ Prawo oświatowe, Dz. U. 2017 poz. 59, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170000059/U/D20170059Lj.pdf> [19.03.2020].

Daje się zauważyć, jak zacierają się różnice pojęć „powołanie” i „zawód”. Pojęcie „zawód” w literaturze naukowej jest różnorodnie definiowane. Jan Szczepański wyróżnia następujące znaczenia tego terminu: 1) wewnętrznie spójny system czynności, które stanowią dla jednostki źródło utrzymania; 2) stałe wykonywanie czynności bez względu na kwalifikacje; 3) populacja tych, którzy wykonują te same czynności np. lekarze, nauczyciele⁴¹. Jeśli chodzi o rozważania pedagogiczne trafnym rozumieniem zawodu nauczyciela jest definicja Tadeusza Waclawa Nowackiego, który uważał: „zawód jest wydzielonym w procesie pracy systemem czynności, wymagających od pracownika kwalifikacji, nabywanych poprzez kształcenie w systemie szkolnym lub pozaszkolnym, wywołującym proces rozwoju osobowości zawodowej i potrzebę nieustannego doksztalcania się i doskonalenia. Zawód wprowadza w świat odpowiedzialności pracowniczej, tym samym ma bezpośredni wpływ na poziom moralności i kultury zawodowej i stanowi jedno z najważniejszych pól działania jednostki”⁴². Stefan Szuman twierdzi, że zawód nauczyciela jest zawodem jak każdy inny, nie jest wzniosłą misją, nie jest zarezerwowany dla talentów i geniuszów. Wprost przeciwnie zawód ten można dobrze uprawiać bez wyjątkowego talentu⁴³. Joanna Madalińska-Michalak zauważa, że w literaturze pedagogicznej i opiniach o nauczycielu krążących w społeczeństwie można spotkać się z różnymi obrazami dydaktyka – profesjonalisty. Z jednej strony jest to osoba umiejscawiająca się z innymi, rozwijająca się przez całe życie, z drugiej jednak praca dydaktyczna oceniana jest jako łatwa, zaś nauczyciela wcale nie uważa się za profesjonalistę, lecz za pracownika wykonującego zadania zlecone przez innych. Autorka prezentuje medialny obraz nauczyciela, w którym jest wiecznie niezadowolonym i roszczeniowym leniem. Dowodem jest nauczycielskie pensum porównywalne do czterdziestego-dzinnego etatu, dodając do tego wakacje i ferie potwierdza się obraz nauczyciela – lenia. Nauczyciele są również krytykowani za brak umiejętności radzenia sobie z uczniami sprawiającymi trudności wychowawcze. Media interesują się tą grupą zawodową w szczególności, gdy popełnia błędy – wizerunek dobrze pracującego nauczyciela nie jest medialnie atrakcyjny⁴⁴. Tymczasem osoba podejmująca decyzję o wyborze zawodu nauczycielskiego winna być świadoma potrzeby długotrwałego doskonalenia i doksztalcania zawodowego. Od nauczycieli oczekuje się coraz lepszego przygotowania i wykazania się wiedzą zarówno z zakresu nauczanego przedmiotu, jak i wychowania czy dydaktyki. Nauczyciel, podobnie jak lekarz, unikający podnoszenia własnych kwalifikacji staje się pracownikiem przestarzałym. Dobrze przygotowany nauczyciel powinien najpierw poznać swych uczniów i wychowanków. W szczególności powinien poznać ich potrzeby, możliwości, zainteresowania. Rozmowa z uczniem jest podstawową metodą poznawania potrzeb i możliwości. Niestety z praktyki i specyfiki pracy wiadomo, że nauczyciel przeciążony obowiązkami dydaktycznymi unika dodatkowych rozmów i zadań związanych z poznawaniem uczniów, co nie jest

⁴¹ C. Plewka, *Znaczenia i dylematy nauczycielskiej profesji...*, op. cit., s. 63.

⁴² Ibidem, s. 63.

⁴³ A. Kaczmarczyk, M. Kątny, *Nauczyciel – zawód, misja czy...*, op. cit., s. 69.

⁴⁴ B. Romanek, *Doświadczenia i oczekiwania nauczycieli...*, op. cit., s. 286.

korzystne dla jakości pracy dydaktyczno-wychowawczej, a zwłaszcza dla znajomości potrzeb⁴⁵.

Współcześnie coraz częściej słyszy się o zjawisku wypalenia zawodowego, zwanego zamiennie syndromem chronicznego zmęczenia. Obok depresji jest to epidemia XXI wieku⁴⁶. Stan ten najczęściej pojawia się u osób wykonujących zawody, w których interakcja z drugim człowiekiem warunkuje powodzenie w zawodzie. Według Marii Katarzyny Grzegorzewskiej „syndrom wypalenia zawodowego najczęściej rozumiany jest jako zespół zaburzeń w funkcjonowaniu jednostki w układzie człowiek – praca. (...) jest to stan, w którym praca staje się uciążliwa i wraz z fizycznym i psychicznym wyczerpaniem pojawiają się liczne, niemożliwe do przezwyciężenia trudności”⁴⁷. W pojęciu społeczno-poznawczym wypalenie zawodowe pojawia się „u przedstawicieli zawodów, w których bliska, zaangażowana interakcja z drugim człowiekiem stanowi istotę profesjonalnego działania i warunkuje powodzenie w danym zawodzie, sukces i rozwój. Koszty tej bliskiej interakcji, konfrontacji z negatywnymi emocjami, cierpieniem, przewlekłym stresem mogą się pojawiać szczególnie wówczas, gdy lekarz, nauczyciel, pielęgniarka itd. nie jest w stanie radzić sobie z obciążeniami zawodowymi, przeżywa niepowodzenia i brak sukcesu. (...) W toku wypalania się obniża się satysfakcja zawodowa i pojawia się utrata zaangażowania zawodowego”⁴⁸. Bardzo często zdarza się, że pracę w danym zawodzie wykonują ludzie, którzy trafili tam z przypadku. Powodem wypalenia zawodowego wśród nauczycieli jest przeciążenie zawodowe i długotrwały stres. Przyczyną jest również niski status społeczny zawodu nauczyciela, małe uposażenie (od 2020 roku minimalne wynagrodzenie brutto za pracę bez względu na wykonywany zawód wyniesie 2600 zł⁴⁹, przy czym wynagrodzenie nauczyciela stażysty z tytułem zawodowym licencjata wynosi również 2600 zł⁵⁰) oraz stale zmieniające się wymagania stanowią zniknięcie aspiracji zawodowych i są głównymi czynnikami prowadzącymi do frustracji i apatii. Wypalenie zawodowe dotyka pedagogów bez względu na wiek i posiadane przez nich doświadczenie. Należy jednak pamiętać, że rzadziej wypalają się nauczyciele, którzy trafili do zawodu z wyboru, a praca ta daje im dużo satysfakcji, niż nauczyciele pracujący w zawodzie z przypadku i z konieczności⁵¹. Bycie nauczycielem nie jest prostym zawodem, ale jeśli wykonuje się go z powołania i z pasją, to praca w szkole staje się przyjemnością, a nie codzienną udręką.

⁴⁵ J. Półturzycki, *Dydaktyka dla nauczycieli*, Adam Marszałek, Toruń 1996, s. 184.

⁴⁶ M. Ostrowska, Z. Mazur, *Zjawisko stresu i wypalenia zawodowego wśród nauczycieli przedmiotu „edukacja dla bezpieczeństwa”*, AFM, Kraków 2017, s. 31.

⁴⁷ M. K. Grzegorzewska, *Stres w zawodzie nauczyciela*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, s. 47.

⁴⁸ H. Sęk, *Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie*, PWN, Warszawa 2009, s. 8.

⁴⁹ K. Czernik, *Pensja minimalna 2020. Ile wynosi pensja minimalna w 2020 roku? Ile na rękę dostaną osoby na umowie zleceniu, ale ile pracujący na etacie?*, <https://dziennikpolski24.pl/pensja-minimalna-2020-ile-wynosi-pensja-minimalna-w-2020-roku-ile-na-reke-dostana-osoby-na-umowie-zleceniu-ale-ile-pracujacy-na/ar/c3-14705785> [12.01.2020].

⁵⁰ M. Sewastianowicz, *Pensja nauczyciela w 2020 r. bez większych zmian*, <https://www.prawo.pl/oswiata/wynagrodzenia-nauczycieli-w-2020-rozporzadzenie,495938.html> [6.01.2020].

⁵¹ P. Ziółkowski, *Pedeutologia zarys problematyki*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2016, s. 185.

Oczekiwania nauczycieli związane z ich funkcjonowaniem w zawodzie

Chcąc dowiedzieć się, jak swoją sytuację oceniają sami nauczyciele Beata Romanek przeprowadziła badania wśród 68 nauczycieli. W badaniach wzięło udział 64 kobiet oraz 4 mężczyzn. Respondenci odpowiadali na dziesięć pytań otwartych, ze swoimi nadziejami i oczekiwaniami z początków pracy w zawodzie z sytuacją obecną. Badania przeprowadzono na terenie województwa podkarpackiego⁵². Ankietowani, pisząc o wyborze zawodu nauczyciela, najczęściej jako oczekiwanie wymieniali niezależność finansową, ponieważ przez lata był to zawód gwarantujący stabilność zatrudnienia. Pojawiały się również stwierdzenia, że wykonywanie tego zawodu to powołanie, spełnienie marzeń. Natomiast motywatorem do podjęcia pracy nauczyciela, była możliwość kształtowania umysłów dzieci, dzielenia się z uczniami pasją, wspieranie ich w realizowaniu planów, rozwijaniu zainteresowań. Badani mieli nadzieję, że rozpoczynając pracę, będą stanowić autorytet w środowisku szkolnym. Ponadto oczekiwali nawiązania dobrej współpracy z rodzicami, bez której edukacyjny sukces dziecka jest trudniejszy do osiągnięcia⁵³. Jeśli chodzi o trudności w wykonywaniu zawodu nauczyciela, ankietowani najczęściej wskazywali na biurokrację: „Odchodzenie od pierwotnego, rzeczywistego powołania nauczyciela, czyli pracy z dziećmi na rzecz biurokratycznego urzędnika wypełniającego stosy dokumentów, ankiet tak naprawdę niczego nie wnoszących do poprawienia jakości edukacji”⁵⁴. Nauczyciele wskazywali również na przeszkody w zakresie: braku współpracy i napiętych relacji z rodzicami, brak zainteresowania rodziców dzieckiem, a także nieuzasadnione ataki medialne na tę grupę zawodową, upadek autorytetu nauczyciela, brak zrozumienia w społeczeństwie. Uciążliwe dla badanych są również dość częste zmiany w prawie oświatowym, przemęczenie i wypalenie zawodowe. Nauczyciele nie potrafią poradzić sobie z niechęcią dzieci do nauki. Wśród wskazywanych trudności pojawił się też niedostatek pomocy dydaktycznych oraz ograniczenia materialne szkoły. Około 25 osób, co stanowiło 36% badanych, narzekało na brak stabilizacji. Kilka osób przyznało się do pracy w kilku placówkach, która wynika z potrzeby połączenia godzin w etat⁵⁵. Nauczyciele zwracali uwagę na zbyt małą liczbę godzin przeznaczonych dla danego przedmiotu w porównaniu z wymaganiami Podstawy programowej i braku możliwości realizacji założeń Podstawy programowej. Zdaniem ankietowanych bolączką jest również „brak komfortu psychicznego” między innymi przez pogarszające się relacje i ciężką współpracę z rodzicami, nauczycielami i uczniami. Jako szczególnie ważne wskazywali brak wsparcia ze strony rodziców. Bardzo istotny dla badanych okazał się również upadek autorytetu nauczyciela i brak szacunku dla wykonywanego przez nich zawodu⁵⁶.

Wyniki przeprowadzonych badań potwierdzają nie najlepszą opinię nauczycieli o ich sytuacji, odmienne oczekiwania wobec rzeczywistości edukacyjnej, na którą wpływ ma wiele czynników. Nauczyciele w swoich odpowiedziach bardzo często podejmowali zagadnienie

⁵² B. Romanek, *Doświadczenia i oczekiwania nauczycieli...*, op. cit., s. 288.

⁵³ Ibidem, s. 288.

⁵⁴ Ibidem, s. 290.

⁵⁵ Ibidem, s. 291.

⁵⁶ Ibidem, s. 292.

bolesnego zderzenia się młodego nauczyciela ze szkolną rzeczywistością. Bezsilność nauczycieli wobec problemów w relacjach międzyludzkich z uczniami i rodzicami oraz innymi nauczycielami prowadzi do wniosku, że właśnie sfera kontaktów międzyludzkich wymaga szczególnej troski⁵⁷. Pragnąć realizować w pracy szkolnej pożądane podejście humanistyczne, nauczyciel powinien opanować wiedzę i umiejętności związane z prowadzeniem dialogu z uczniami, szanować odmienność swoich podopiecznych i ich autonomię. Zdaniem Stanisława Palki, „Takie podejście, współcześnie jeszcze słabo występujące, powinno być wyraźniejsze w przyszłości”⁵⁸. Ważne jest, by nauczyciele nie tylko opanowali niezbędne elementy wiedzy teoretycznej, ale także zdobyli umiejętność przetwarzania i przekazywania tych elementów wiedzy na konstrukty użyteczne w praktyce szkolnej⁵⁹.

Wyniki badań Beaty Romanek odnajdują potwierdzenie w badaniach przeprowadzonych przez Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy (CIOP-PIB). Doniesienia z badań CIOP-PIB przedstawiają oczekiwania zawodowe nauczycieli, a także możliwości ich realizacji w szkolnym środowisku pracy. W pomiarach brali udział nauczyciele o zróżnicowanym stażu pracy. Pierwszą grupę stanowili nauczyciele z krótszym stażem pracy, drugą stanowili nauczyciele z ponad 10-letnim stażem zawodowym. Respondentami byli nauczyciele ze szkół podstawowych i gimnazjalnych z województwa mazowieckiego⁶⁰.

Zakończenie

Praca nauczyciela zawsze traktowana była jako powołanie. Zawód ten powinien dawać satysfakcję i radość, powód m. in. dumy. Od współczesnego nauczyciela oczekujemy bezinteresowności, kompetencji, efektywności, innowacji, ciągłego dokształcania i umiejętnego przekazywania wiedzy. Czy nauczyciel XXI wieku odczuwa satysfakcję z wykonywanego zawodu, czy jest on tylko zawodem czy misją? Wanda Dróźka uważa, że nauczyciel z powołania to ten, dla którego „dążenie do mistrzostwa osobistego – staje się źródłem osobistej motywacji do ciągłego uczenia się poprzez rozwijaną praktykę i nieustanne jej doskonalenie”⁶¹. Nauczyciel powinien kierować się wewnętrzną potrzebą uczenia się przez całe życie, aby osiągnąć wspomniane osobiste mistrzostwo. Zdaniem Wandy Dróźki powinien patrzeć na swój zawód i życie jak „artysta na sztukę” i tak też do niego podchodzić⁶². Rodzice wymagają, aby ich dzieci pokonywały kolejne szczeble edukacyjne, by dostawały się do wymarzonych szkół. Rosną oczekiwania w stosunku do nauczycieli, ale „Czy jest możliwe, aby stan nau-

⁵⁷ Ibidem, s. 293.

⁵⁸ B. Gołek, *Kompetencje współczesnego nauczyciela (wybrane obszary)*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych”, t. LXVII, 2014, s. 99.

⁵⁹ Ibidem, s. 97.

⁶⁰ B. Taradejna, *Oczekiwania zawodowe nauczycieli a możliwość ich realizacji ...*, op. cit., s. 22.

⁶¹ W. Dróźka [za:] A. Kaczmarczyk, M. Kątny, *Nauczyciel – zawód, misja czy powołanie?*, [w:] W. Dróźka, B. Matyjas, *Współczesne problemy zawodu nauczyciela i pedagoga*, „Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 19”, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce 2010, s. 73.

⁶² Ibidem, s. 73.

czycielski, pozbawiony wielu niezbędnych praw i narzędzi, nisko wynagradzany i pozbawiany autorytetu, spełnił społeczne oczekiwania?”⁶³. Dodatkowo rodzice bardzo chętnie zrzucają winę zaniedbań wychowawczych na barki nauczycieli – nie dając sobie rady z własnymi dziećmi, obarczają winą nauczycieli za swoją porażkę wychowawczą. Wymagają od nauczycieli skutecznego nauczania, lecz nie stresowania, wymagania, ale nie narzucania, pomagania słabszym, ale i niezaniechania zdolnych, bycia sprawiedliwym, ale w każdym odnalezienia coś dobrego⁶⁴.

Pasja w zawodzie nauczyciela jest bardzo ważna, ma ścisły związek ze wszystkimi wartościami i cechami, którymi powinien charakteryzować się „dobry” nauczyciel. Jak pisze Sylwia Kowal bez poczucia pasji nie można w pełni czuć satysfakcji z pracy w szkole, wykonując zawód nauczyciela. Nawet jeżeli ludzie podejmują się pracy w zawodzie nauczyciela, nie czując pasji, to prędzej, czy później będzie miało to swoje negatywne odbicie w wynikach i postępach edukacyjnych uczniów, relacjach z podopiecznymi oraz z ich rodzicami⁶⁵. Z własnego doświadczenia pracy w szkole uważam, że pewnych zawodów można się nauczyć, ale do zawodu nauczyciela trzeba czuć pasję, powołanie i poczucie misji. Biorąc pod uwagę współczesne przemiany gospodarcze nasuwa się pytanie i myśl Krzysztofa Konarzewskiego, czy nauczyciel ma „z poświęceniem pracować – dokształcać się i doskonalić zawodowo, troszczyć się o szkolne i pozaszkolne losy każdego ucznia, działać na rzecz lokalnego środowiska, utrzymywać kontakt z nowatorską pedagogiką. Wszystko to ma robić nie patrząc na zegarek, nie licząc pieniędzy, nie żądając lepszych warunków pracy, bo przecież przyszłość narodu w jego rękach (...)”⁶⁶?

Praca w zawodzie nauczyciela powinna być przede wszystkim powołaniem. Nauczycielowi będącemu rzemieślnikiem grozi syndrom wypalenia zawodowego. Kiedy człowiek wykonuje jakiś zawód bez pasji i bez przekonania do tego, co robi, ma niższy poziom motywacji na doskonalenie zawodowe. Zapewne wśród nauczycieli znajduje się nieliczna grupa pasjonatów, którzy uwielbiają swoją pracę. Są to tak zwani nauczyciele z powołania – starają się wykonywać powierzone im zadania zawodowe jak najlepiej. Zdobywają w tym celu stosowną wiedzę i umiejętności, stale doskonaląc swoje kompetencje pedagogiczne. „Takich ludzi jest jednak bardzo mało. Stanowią chwalebny, lecz – niestety – margines pracowników oświaty”⁶⁷. Reasumując, nauczycielstwo to zawód, który może być postrzegany jako podejście typowo rzemieślnicze, jest w nim miejsce zarówno na powołanie oraz na refleksyjną praktykę.

⁶³ Ibidem, s. 71.

⁶⁴ Ibidem, s. 71.

⁶⁵ S. Kowal, *Pasja w zawodzie nauczyciela i jej znaczenie - czy można czuć satysfakcję z pracy w szkole nie czując powołania?*, [w:] <http://www.linia-zdrowia.pl/czytelnia/494-czy-nauczyciel-to-zawod-misja-pasja-czy-powolanie.html> [2.01.2020].

⁶⁶ K. Konarzewski, [w:] A. Kaczmarczyk, M. Kątny, *Nauczyciel – zawód, misja czy powołanie?* „Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 19”, 2010, s. 71.

⁶⁷ E. Buchcic, I. Żeber-Dzikowska, *Start zawodowy nauczyciela*, http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/2924/Rocznik_p_u_16_193.pdf [20.03.2020].

Bibliografia

- Broniarz S., *ZNP rozpoczyna rozmowy ze środowiskiem nauczycielskim na temat form protestu*, <http://www.radiopik.pl/3,74223,znp-rozpoczyna-rozmowy-ze-srodowiskiem-nauczycie> [26.12.2019].
- Buchcic E., Żeber-Dzikowska I., *Start zawodowy nauczyciela*, http://dlibra.bg.ajd.czyst.pl:8080/Content/2924/Rocznik_p_u_16_193.pdf [20.03.2020].
- Czerepaniak-Walczak M., *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Edytor, Toruń 1997.
- Czernik K., *Pensja minimalna 2020. Ile wynosi pensja minimalna w 2020 roku? Ile na rękę dostaną osoby na umowie zleceniu, ale ile pracujący na etacie?*, <https://dziennikpolski24.pl/pensja-minimalna-2020-ile-wynosi-pensja-minimalna-w-2020-roku-ile-na-reke-dostana-osoby-na-umowie-zleceniu-ale-ile-pracujacy-na/ar/c3-14705785> [12.01.2020].
- Dawid J. W., *O duszy nauczycielstwa*, [w:] *Osobowość nauczyciela*, red. W. Okoń, Wyd. 2, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1962.
- Dawid J. W., *O duszy nauczycielstwa*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1946.
- Dewey J., *Moje pedagogiczne credo*, Żak, Warszawa 2012.
- Dróżka W., *Styl pedagogiczny w doświadczeniu zawodowym nauczycieli* [w:] *Rozwój nauczyciela w okresie transformacji*, red. W. Prokopiuk, Trans Humana, Białystok 1998.
- Goleman D., *Inteligencja emocjonalna*, Media Rodzina, Poznań 2007.
- Gołek B., *Kompetencje współczesnego nauczyciela (wybrane obszary)*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych”, t. LXVII, 2014.
- Gołębiak B. D., *Zmiany edukacji nauczycieli. Wiedza – biegłość – refleksyjność*, Edytor, Toruń-Poznań 1998.
- Grzegorzewska M.K., *Stres w zawodzie nauczyciela*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
- Kaczmarczyk A., Kątny M., *Nauczyciel – zawód, misja czy powołanie?* „Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 19”, 2010.
- Kowal S., *Pasja w zawodzie nauczyciela i jej znaczenie - czy można czuć satysfakcję z pracy w szkole nie czując powołania?*, [w:] <http://www.linia-zdrowia.pl/czytelnia/494-czy-nauczyciel-to-zawod-misja-pasja-czy-powolanie.html> [2.01.2020].
- Kujawska M., *Model współczesnego nauczyciela*, „Cieszyński Almanach Pedagogiczny 2”, 2013.
- Kupisiewicz C., *Jan Władysław Dawid*, [w:] *Myśliciele o wychowaniu*, red. C. Kupisiewicz, I. Wojnar, BGW, Warszawa 1996.
- Kutrowska B., *Nauczyciel w zmieniającej się rzeczywistości edukacyjnej*, Dolnośląska Szkoła Wyższa we Wrocławiu, <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/5462>.

- Kwiatkowska H., *Tożsamość nauczycieli. Między anomią a autonomią*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Kwieciński Z., Śliwerski B., *Pedagogika. Podręcznik akademicki t.1*, PWN, Warszawa 2008.
- Lewowicki T., *Problemy kształcenia i pracy nauczycieli*, Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB, Radom 2007.
- Mazur P., *Zawód nauczyciela w ciągu dziejów*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełm 2015.
- Molenda M., *Problemy współczesnej edukacji (z doświadczeń nauczyciela kształcenia zintegrowanego)*, [w:] W. Dróżka, B. Matyjas, *Współczesne problemy zawodu nauczyciela i pedagoga*, „Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 19”, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce 2010.
- Muszyński H., *Nauczyciel wobec współczesnych wyzwań i konieczności*. [w:] *Edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna. Obszary poszukiwań, wyzwań i doświadczeń w kontekście zmian oświatowych*, red. D. Waloszek, Wydawnictwo Bliżej Przedszkola, Kraków 2010.
- Mysłakowski Z., *Co to jest „talent pedagogiczny”* [w:] *Osobowość nauczyciela*, red. W. Okoń, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1962.
- Okoń W., *Rzecz o edukacji nauczycieli*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1987.
- Ostrowska M., Mazur Z., *Zjawisko stresu i wypalenia zawodowego wśród nauczycieli przedmiotu „edukacja dla bezpieczeństwa”*, AFM, Kraków 2017.
- Plewka C., *Znaczenia i dylematy nauczycielskiej profesji i nauczycielskiego profesjonalizmu*, „Edukacja Humanistyczna”, nr 1 (24), Szczecin 2011.
- Półturzycki J., *Dydaktyka dla nauczycieli*, Adam Marszałek, Toruń 1996.
- Prawo oświatowe, Dz. U. 2017 poz. 59, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170000059/U/D20170059Lj.pdf> [19.03.2020].
- Radziewicz-Winnicki A., *Pedagogika społeczna (w obliczu realiów codzienności)*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Romanek B., *Doświadczenia i oczekiwania nauczycieli związane z ich funkcjonowaniem w zawodzie*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 2016.
- Rousseau J.J., *Emil czyli o wychowaniu*, t. 1, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1955.
- Sewastianowicz M., *Pensja nauczyciela w 2020 r. bez większych zmian*, <https://www.prawo.pl/oswiata/wynagrodzenia-nauczycieli-w-2020-rozporzadzenie,495938.html> [6.01.2020].
- Sęk H., *Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie*, PWN, Warszawa 2009.
- Sikorski M., *Rozważania o kwalifikacjach pedagogicznych nauczyciela*, „Zeszyty naukowe Akademii Marynarki Wojennej” nr 2 (165), 2006.
- Szuman S., *Dzieła wybrane*, t. 1, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1985.

Szuman S., *Talent pedagogiczny*, Wyd. Nawrockiego, Katowice 1947.

Taradejna B., *Oczekiwania zawodowe nauczycieli a możliwość ich realizacji w szkolnym środowisku pracy*, „Bezpieczeństwo Pracy. Nauka i Praktyka”, nr 4 (499), 2013.

Ziółkowski P., *Pedeutologia – zarys problematyki*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2016.

Ziółkowski P., *Pedeutologia zarys problematyki*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2016.

Żegnałek K., Gutkowska-Wyrzykowska E., *Nauczyciel – misja czy zawód?*,” Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika 13” 2016.

Aneta Raczkykowska

Nauczyciel - zawód z powołania?

Artykuł zawiera zagadnienia związane z profesją nauczyciela, poszukuje odpowiedzi na pytania: 1) Kim jest nauczyciel?, 2) Nauczyciel powołanie czy zawód? oraz zwraca uwagę na 3) Oczekiwania nauczycieli związane z ich funkcjonowaniem w zawodzie. Szukając odpowiedzi na stawiane pytania, podjęta została próba usytuowania nauczyciela w aktywności zawodowej, która może stanowić podstawę do zastanowienia się, czy pracę nauczyciela należy postrzegać w kategoriach zawodu czy powołania?

Słowa kluczowe: nauczyciel, zawód, powołanie.

Teacher - vocation or profession?

The article contains issues related to the profession of teacher, looking for answers to the questions: 1) Who is the teacher?, 2) Teacher, vocation or profession? and draws attention to 3) Expectations of teachers related to their functioning in the profession. Searching for answers to the questions posed, an attempt was made to position the teacher in professional activity, which may be the basis for wondering whether the teacher's work should be seen in terms of calling.

Keywords: teacher, profession, calling.

Translated by Aneta Raczkykowska

INFORMACJE Z ŻYCIA UCZELNI

EDUKACJA HUMANISTYCZNA nr 1 (42), 2020
Szczecin 2020

W związku z zagrożeniem wynikającym z rozprzestrzeniania się wirusa SARS-CoV-2 sytuacja w kraju i na świecie zaskoczyła wszystkich i to na skalę, której nikt nie przewidział.

Po ogłoszeniu stanu zagrożenia epidemicznego i wejściu w życie rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego *w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania niektórych podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19*, aby zapobiec skutkom opóźnień w realizacji programu, w dniu 17 marca Zarządzeniem Rektora WSH TWP w Szczecinie nr 4/2020 oficjalnie zawieszono realizację zajęć poprzez bezpośredni kontakt w murach Uczelni, na rzecz kształcenia na odległość. Zastąpiono więc, zgodnie z obowiązującymi przepisami, nauczanie tradycyjne nauczaniem prowadzonym zdalnie.

W poczuciu pełnej odpowiedzialności - dbając o zdrowie i bezpieczeństwo Studentów oraz Pracowników - na mocy ww. Zarządzenia, Wykładowcy zostali zobowiązani do przygotowywania zdalnej formy realizacji zajęć dydaktycznych umożliwiających osiągnięcie efektów uczenia się z zakresu poszczególnych przedmiotów, które nie mogły odbywać się w tradycyjnej formie.

Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP w Szczecinie zawsze była pełnoprawnym członkiem lokalnej społeczności, aktywnie uczestniczącym w rozpoznawaniu i pokonywaniu problemów środowiska lokalnego, więc mimo trudnej sytuacji nieustannie włącza się w różne działania o charakterze charytatywnym. Przykładowe podjęte podczas pandemii działania to uruchomienie dla Studentów możliwości kontaktu telefonicznego z wykwalifikowanymi psychologami w tych trudnych chwilach, przekazywanie gorących posiłków dla strzegących naszej granicy w Kołbaskowie i Krajniku Dolnym funkcjonariuszy straży granicznej, żołnierzy, ratowników medycznych, czy przekazanie kompletu maseczek i środków odkażających do zaprzyjaźnionego z Uczelnią hospicjum.

Nie należy również zapominać, że wielu Wykładowców WSH TWP to pracownicy służb mundurowych, którzy na „pierwszym froncie” byli zaangażowani w pomoc i działanie. Na wielkie uznanie zasługują również Studenci. Wielu z nich stanęło do walki z wirusem - wspierało osoby potrzebujące, szyło maseczki, rozwoziło obiady, inicjowało akcje odkażania, opiekowało się osobami starszymi. Dziękujemy!

Ten trudny czas to dla nas wszystkich wyjątkowa lekcja. Lekcja miłości, cierpliwości, odwagi, pokory... Lekcja pozwalająca zrozumieć co tak naprawdę jest w życiu ważne.

ZASADY PRZYGOTOWANIA MATERIAŁÓW DO PUBLIKACJI W PÓŁROCZNIKU EDUKACJA HUMANISTYCZNA

EDUKACJA HUMANISTYCZNA nr 2 (42), 2020
Szczecin 2020

Procedura wydawnicza obejmuje kilka etapów:

1. Artykuły do kolejnych numerów „Edukacji Humanistycznej” przyjmowane są w terminie wyznaczonym w zakładce CFP (*Call for Papers* – zaproszenie do publikacji) na stronie internetowej: <http://wshtwp.pl/edukacja-humanistyczna/>
2. Teksty przyjmowane są w formie elektronicznej na adres: redakcja@wshtwp.pl
3. Każdy artykuł weryfikowany jest przez Redakcję pod względem:
 - a) zgodności jego treści z profilem tematycznym czasopisma,
 - b) zgodności struktury tekstu z zasadami metodologii nauk,
 - c) formalnym (dane do kontaktu z Autorem; tytuł, streszczenie tekstu i słowa kluczowe w języku polskim oraz angielskim; poprawność edycyjna).
4. Redakcja dokonuje wstępnej oceny merytorycznej tekstów. Na jej podstawie ostateczną decyzję o przekazaniu tekstów do recenzji zewnętrznej podejmuje Prewodniczący Rady Naukowej.
5. Artykuły, zaakceptowane podczas wstępnej oceny merytorycznej, trafiają do dwóch niezależnych Recenzentów (z różnych jednostek naukowych), którzy zajmują się problematyką poruszaną w tekście. Stosowana jest zasada *double-blind review*, co oznacza, że Recenzenci nie znają tożsamości Autora tekstu, a Autor nie zna tożsamości Recenzentów.
6. Do druku zostaną dopuszczone tylko te artykuły, które uzyskają obie opinie pozytywne. W sytuacjach spornych zostaje powołany trzeci Recenzent.
7. Recenzent w Formularzu recenzji formułuje wniosek dotyczący warunków dopuszczenia tekstu do wydania lub przyczyny jego odrzucenia.
8. Autor nanosi ewentualne poprawki zgodnie z uwagami Recenzentów i ponownie przesyła tekst do Redakcji.
9. Sekretarz redakcji wysyła do Autorów formularz umowy na przeniesienie praw autorskich. Wypełnienie oraz podpisanie umowy jest warunkiem umieszczenia tekstu w „Edukacji Humanistycznej”.
10. O przebiegu każdego etapu Autorzy są informowani na bieżąco przez Sekretarza Redakcji.
11. Teksty, które zostały dopuszczone do druku, przekazywane są do opracowania i korekty wydawniczej.

12. Po przeprowadzeniu korekty wydawniczej teksty przekazywane są Redakcji do wglądu. Po sprawdzeniu poprawności edytorskiej materiał poddany zostaje ponownej korekcie i przekazany do ostatecznego druku.

WYMOGI EDYTORSKIE

Dane Autora (lewy górny róg pierwszej strony): imię i nazwisko oraz afiliacja.

Tytuł oraz podtytuły pogrubione.

Czcionka: Times New Roman 11 pkt.

Układ strony: marginesy 2,5 cm, interlinia 1,5.

Objętość tekstu powinna wynosić do 20 tys. znaków (ok. 10 stron).

Format: doc, docx, rtf.

Przypisy dolne według zapisu:

L. Olszański, *Media i dziennikarstwo internetowe*, Warszawa 2012, s. 26–39.

K. Denek, *Uniwersytet. Między tradycją a wyzwaniem współczesności i przyszłości*, „Edukacja Humanistyczna” 2013, nr 1 (28), s. 9.

J. M. Zając, K. Rakocy, A. Nowak, *Interaktywne, choć osobiste blogi i blogowanie a komunikacja z otoczeniem*, [w:] *Tekst (w) sieci 1. Tekst. Język. Gatunki*, red. D. Ulicka, Warszawa 2009, s. 219–229.

Bibliografia według zapisu:

Denek K., *Uniwersytet. Między tradycją a wyzwaniem współczesności i przyszłości*, „Edukacja Humanistyczna” 2013, nr 1 (28).

Olszański L., *Media i dziennikarstwo internetowe*, Warszawa 2012.

Zając J. M., Rakocy K., Nowak A., *Interaktywne, choć osobiste blogi i blogowanie a komunikacja z otoczeniem*, [w:] *Tekst (w) sieci 1. Tekst. Język. Gatunki*, red. D. Ulicka, Warszawa 2009.

Abstrakt i słowa kluczowe:

Do artykułu należy dołączyć:

- abstrakt w języku polskim wraz ze słowami kluczowymi (3–5).
- abstrakt i tytuł artykułu w języku angielskim wraz ze słowami kluczowymi (3–5) oraz imieniem i nazwiskiem tłumacza.

Wszystkie materiały ilustracyjne: rysunki, zdjęcia, tabele, fotokopie, mapy, wykresy, wzory strukturalne powinny być dostarczone także osobno w formie plików graficznych.

Redakcja zastrzega sobie prawo do skracania i opracowania edytorskiego nadesłanych tekstów.